ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

SULHİ DÖNMEZER
AZMİ SÜSLÜ
ERCÜMENT KURAN
MUSTAFA GÜL
ERGÜNÖZ AKÇORA
SADRİ KARAKOYUNLU
YUSUF SARINAY
VEHBİ TANFER
ABDURRAHMAN SİLER
ESAT ARSLAN
CEMAL AVCI
NEVİN COŞAR
MEVLÜT ÇELEBİ
NEŞE ÇETİNOĞLU
REFİK TURAN
BÜLENT DÂVER

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XI MART 1995 Sayı: 31

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

SULHİ DÖNMEZER
AZMİ SÜSLÜ
ERCÜMENT KURAN
MUSTAFA GÜL
ERGÜNÖZ AKÇORA
SADRİ KARAKOYUNLU
YUSUF SARINAY
VEHBİ TANFER
ABDURRAHMAN SİLER
ESAT ARSLAN
CEMAL AVCI
NEVİN COŞAR
MEVLÜT ÇELEBİ
NEŞE ÇETİNOĞLU
REFİK TURAN
BÜLENT DAVER

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XI MART 1995 Sayı: 31

Levant Sahvardi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

ORD. PROF. DR. SULHİ DÖNMEZER : Çağdaşlaşma, Uygarlık ve Türk Toplumu——— 5

PROF. DR. AZMİ SÜSLÜ : Cumhuriyet Döneminin Türk Kültürüne Bakışı ve Kültür Politikaları———21

PROF. DR. ERCÜMENT KURAN : Hacim Muhittin Çarıklı'nın "Kuvay–ı Milliye Hatıraları"na Göre Kurtuluş Savaşı'nda Gönen ve Çevresi (1919–1920)——— 43

DOÇ. DR. MUSTAFA GÜL : Bolşevik İhtilali Sırasında Kırgız – Kazak Öğrencilerinin Osmanlı Hükümeti'ne Sundukları Bir Beyanname———49

YRD. DOÇ. DR. ERGÜNÖZ AKÇORA : Kilis'in Antep Müdafaasındaki Yeri——— 55

E. GEN. SADRİ KARAKOYUNLU : Sakarya Meydan Muharebesi'nin Yankıları (Melhâme–i Kübrâ Büyük Kan Seli veya Büyük Savaş Alanı)——— 89

DR. YUSUF SARINAY : Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası———107

VEHBİ TANFER : Kâzım Özalp (1882–1968)——— 163

YRD. DOÇ. DR. ABDURRAHMAN SİLER : Darülfünûn'un Kurtuluş Savaşı ve İnkılâplara Bakışı———177

DR. ESAT ARSLAN : 1921 Yılı İlk Yarısında Türk, Fransız, İtalyan Yakınlaşması Karşısında İngiliz Politikası ve Mustafa Sagir Olayı——— 187

UZMAN CEMAL AVCI : Tekâlif–i Harbiye ile Tekâlif–i Milliye Vergilerinin Karşılaştırmalı Tanımı——— 223

DR. NEVİN COŞAR : Cumhuriyet Döneminde Denk Bütçe Politikasına Geçiş———239

Levent Şahverdi Arşivi

DR. MEVLÜT ÇELEBİ : Oriente Moderno Dergisi'nde Türkiye (1921 – 1922)——————259

Hazırlayan:
UZMAN NEŞE ÇETİNOĞLU : Atatürk Hakkında Senatör Robert Byrd'ın Konuşması——————281

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ KONFERANSLARI

PROF. DR. REFİK TURAN : Millî İdare ve Amasya Mülakâtı——————————288

PROF. DR. BÜLENT DÂVER : Atatürk ve Ekonomi——————295

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT : XI MART 1995 SAYI: 31

ISSN 1011 – 727X

ÇAĞDAŞLAŞMA, UYGARLIK ve TÜRK TOPLUMU

Ord. Prof. Dr. SULHİ DÖNMEZER

GİRİŞ

1– Bu yazımızda, çağdaşlaşma ve uygarlık kavramları içeriğinde günümüzün Türk toplumunun çok önemli bir problemine değinmek istiyoruz. Söze çağdaşlaşma ve uygarlık kavramlarını tanımlamakla başlamak ve sonra iki kavram arasındaki ilişkileri belirtmek ve sonuç olarak da bugünkü toplumumuzu bu iki kavram bakımından değerlendirmek yazımızın konusunu oluşturacaktır.

UYGARLIK KAVRAMI

2– Önce, uygarlık (medeniyet) kavramını ele almak uygun olacaktır; zira uygarlık, genel, evrensel ve bir bakıma soyut bir kavramdır. Çağdaşlaşmak ise aslında günümüzde geçerli ve bir bakıma evrensel vasıftaki uygarlığa uyum sağlamak anlamını taşısa gerektir (Tabiî günümüzde böyle, bütün insan toplumlarının bölüştükleri ortak bir uygarlık yani kültür varsa).

Levent Şahverdi Arşivi

Dilimizde uzun süreden beri (Medeniyet) olarak ifade edilmiş, günümüzde ise *uygarlık* kelimesiyle belirlenen kavramının tarihçesi ve içeriğinin neden ibaret bulunduğu hususunda tarihçiler, antropologlar, sosyal bilimciler arasında tam bir uzlaşma yoktur; kelimenin bir tek, sabit anlamı bulunmadığını elbette ki biliyoruz. Denilebilir ki medeniyet kelimesi başlıca üç ayrı anlamda kullanılıyor: Genel olarak gündelik dilde kelime bazı kişilere atfedilen bir vasfı, niteliği ifade etmektedir. Medenileşmiş olmak yani insan ilişkilerinde görgü kurallarına uygun biçimde hareket etmek, nefsini kontrol ederek davranışlarına hâkim olabilmek gibi. Türkçe'de uygarlık sözcüğü karşılığı Fransızca'da *civilisation* kelimesi bu anlamda olarak Fransız dilinde 18. yüzyılda *Voltaire* tarafından sokulmuştur. 19. yüzyılda ise aynı kelime, bilgi, beceri anlamında kullanılmıştır. Kelime, üçüncü anlamını ise Alman dilinde elde etmiş ve buradan İngilizce'ye geçmiştir: 18. yüzyılda Almanlar, belki biraz da megalomaniye kaçarak milletlerinin diğer uluslardan farklı nitelik ve özellik taşıdığını ifade maksadıyla, başka medeniyetlerden söz etmeye başladılar. Böylece medeniyetlerin birbirinden farklı olduğu, ayrı medeniyetlerin varlığı söz konusu edilmeye başlandı.

20. yüzyılda ise etnologların etkisiyle (kültür) kavramı ortaya atıldı ve geniş ölçüde olmak üzere uygarlık yerine kullanılmaya başlandı. Çeşitli kültür tipleri arasında *uygar kültür*den söz edildi. Fransızlar, genellikle, kültür yerine uygarlık kelimesini hâlâ kullanmaktadırlar.

Bu arada *Oswald Spengler* uygarlık ve kültür arasında ayırım yaptı: Yazara göre organik, büyümekte olan genç toplumların uygarlığından değil fakat kültüründen söz etmelidir. Uygarlık ise daha yaşlı, kıdemli, katı ve bir ölçüde inkiraz yolunda toplumlar bakımından kullanılmalıdır. Aslında bugünün sosyal bilimcisi bir toplumun uygar olarak nitelendirilmesi için ne gibi vasıfları taşıması gerektiğini ve bunları taşımayanlardan nasıl ayırt edilebileceğini belirtmek yani mede-

Levent Şahverdi Arşivi

nî toplumun özelliklerini açıklamak durumundadır.

Antropologların ve tarihçilerin, uygar toplumun insan tarihinde ne zaman ortaya çıkmış bulunduğunu belirtmek bakımından değişik görüşleri vardır: Bazılarına göre uygarlık insan tarihinde demirden yapılmış âletlerin üretilip kullanılmasıyla başlamıştır. Diğer bazılarına göre ise toplumda yazının icadı ile uygarlık eşit zamanlıdır. Nihayet diğer bazı yazarlara göre yazı, madenleri işlemek, büyük binalar inşa etmek ve bütün bunlar bir arada bulunduğunda uygarlıktan söz etmek gerekir.

Bu hususlaki görüşler ne olursa olsun insan tarihinde uygarlığın *şehirleşme devrimine* bağlı olduğu hususunda şüphe yoktur. İnsan uğraşlarında uzmanlaşma, becerilerin geliştirilmesi, işleri düşünüp fikir üretmek olan kişilerin ortaya çıkması hep şehirlerin teşekkülü ile söz konusu olabilmiştir. Şehirleşme daha yeni ve daha iyi âletleri ortaya çıkarmış, kültürün maddî, fikrî ve san'ata ilişkin cepheleri oluşmuş, kültür karmaşık ve incelmiş bir düzeye gelmiştir. İşte bu düzey uygarlık olarak tanımlanmıştır. *Gordon Childe* tarafından geliştirilmiş olan bu düşünceler sonradan diğer bazı yazarlarca ve bu arada *Marx* tarafından da geliştirilmiştir. Post sivilizasyon denilen bir safhada kitle iletişim araçlarının sosyal sınıflar ve toplumlar arasındaki kültür setlerini ortadan kaldırma yoluna girdiği de keza belirtilmiştir.

TANIM

3- İnsan toplumlarının bu bakımdan gelişmesi, millî veya bölgesel hayat stili olarak uygarlıkları tayin ve tarif etmenin, belirlemenin mümkün olup olmadığı sorusunu da ortaya koymuştur. Gerçekten uygarlığın ilk dönemlerinde sınırları çizmek güçlük arzetmiyordu. Zira toplumlar arasındaki dil, hareket tarzı ve kurumların farklılığı oldukça kesin biçimde belirlenebiliyordu: Yunan dünyası ile barbar dünyası arasındaki farklar gibi.

Tarihî gelişme ve oluşma çerçevesinde *Toplumbilim* (Sulhi Dön-

Levent Sahverdi Arşivi

mezer, Toplumbilim, 11. baskı İstanbul 1994, s. 106) eserimizde belirttiğimiz gibi "bir kültür yazılı bir dile, bilime, felsefe ve yüksek derecede uzmanlaşmış iş bölümüne, karmaşık bir teknolojiye ve siyasal sisteme sahip olduğunda uygar kültür (medeniyet) halini alır". Toplum, belirtilen niteliklere az veya çok derecede sahip olmakla beraber yine de uygar kültür şartları içinde kabul edilebilir. Sözgelimi Amerikan ve Hint toplumları arasındaki fark gibi.

Çağdaş ölçüler bakımından uygarlık, bugün diğerlerinden daha kitlesel, karmaşık, beşerî ve tabiî çevre üzerinde zayıf ve ilkel toplumlara nazaran, çok daha geniş egemenlik kurmuş toplumlar için kullanılabilir.

Henry Mendras uygarlığı şöyle tarif ediyor: "Bir sosyal bütünün ahenkli oldukları farzolunan davranışları, kuralları, inançları teknikleri ve fikrî karakteristiklerinin tümü".

MODEL, İDEAL TİP

4– İster bizim sunduğumuz, ister Mendras'ın tarifi kabul edilmiş olsun toplumların kendilerine özgü uygarlıkları olduğu ve medeniyeti sadece belirli bir bölgede yaşayan toplumlarla sınırlandırmanın bir hata teşkil ettiği açıktır. Ayrıca kültür ve uygarlik arasında çok sıkı bir ilişki bulunduğu da muhakkaktır. Bu itibarla yukarıda açıklanan tanımlara uygun kültür şartlarını haiz bulunan toplumların hepsinin kendilerine özgü kültürleri ve uygarlıkları vardır. Gerçi evrensel nitelikte uygar toplum olarak ideal tipler, şemalar, modeller meydana getirilebilir. Nitekim Max Weber "Protestan etik ve kapitalizmin temeli" adlı eserinde böyle bir ideal tip inşa etmeye girişmişti.

Bir uygarlığın global anlaşılışı ile ilişkili olarak toplum iştirakçilerinin kişiliklerini incelemek, orta (mutavassıt) kişilik konusunda veya kişiliğin sosyal temeli üzerinde bir şema çıkarmak imkânını verebilir. Bu konuya ilerde daha ayrıntılı olarak değineceğiz.

Şimdi kısa bir özet olarak uygarlık kavramı hakkında şu açık-

Levent Şahverdi Arşivi

lamayı yapalım: Uygarlık aslında belirli bir kültüre dayalı bir kavramdır. Bu anlamda, geniş bir şema çerçevesinde ideal bir tip model olarak uygarlığın bazı nitelikleri tespit edilebilir. Her büyük toplumun olduğu gibi bizim toplumumuzun da kendisine özgü bir uygarlığı hep mevcut olmuştur. 1920'lerden sonra bu uygarlığın batı toplumlarındaki uygarlık vasıflarını elde etmesi çabalarına girişilmiştir. Türk inkılâplarının amacı bu olmuştur. Böylece (batı) denilen bir ideal yollama grubu ortaya çıkmış ve insanların tavır ve hareketleri, davranışları yeni modele yani yollama grubuna uyum yapar biçime getirilmek istenmiştir.

Bu izahlardan sonra şimdi çağdaşlaşma kavramına geçebiliriz.

ÇAĞDAŞLAŞMAK, GİRİŞ

5– (Çağdaşlaşmak), kavramın anlamı itibariyle, yeni bir sözcük değildir. 19. yüzyılın ikinci yarısından ve özellikle 1908 meşrutiyetinden itibaren bu kavramı ifade amacıyla *asrileşmek* kelimesi kullanılmıştır. Sonradan bu kelimenin de bir kısım zümreler arasında Türk–İslâm örf ve âdetlerinden, kültüründen kopmuş, yabancı (gâvur) taklitçiliği yapmış bulunmayı hatırlatan ek bir anlamı ifade etmeye başlamış ve bazı zümreleri belirlemek amacıyla ve istihza maksadıyla kullanılmıştır. Bundan sonra batılı toplum biçimine uygun tarzda başka bir medeniyet dünyasına yollama yapmak amacıyla *medenileşmek* terimi kullanılmaya başlanmıştır. Atatürk'ün *muasır medeniyet seviyesi* olarak ifade ettiği hedef medenî batı toplumları düzeyidir.

BATI NEDİR?

6– Pekiyi, batı nedir? Aslında batı terimi ile bir bölgesel, ideal uygarlık tipinin varlığı öne sürülmekte ve buna uyum yapılması istenilmekte idi. Günümüzde ise, batı denildiğinde Türk toplumu bakımından söz konusu olan model, ideal tip *sivil toplum*dur ve bu toplum çağdaşlaşma kavramı ile sıkı biçimde ilişki halindedir. Sivil toplum, hemen açıklayalım ki, askerî toplum teriminin karşılığı değildir. Fransızca

Levent Şahverdi Arşivi

ve İngilizce karşılıktaki *civil* kelimesi şehirleşmiş toplum, medenî toplum anlamındadır. Bilindiği gibi medenî kelimesi Medine, yani şehir sözcüğünden üretilmiştir (Türk Medenî Kanunu ibaresinde geçen medenî kelimesinde olduğu gibi).

Çağdaş sosyal bilimde böyle bir sivil toplum henüz tam şehirleşmemiş, bir bakıma ortak uygarlık ölçülerine ulaşamamış, gelenekçi, ekonomisi tarıma dayalı hattâ bazan ümmî, soyutlanmış (tecrid edilmiş) toplumlar karşılığı olarak kullanılmaktadır. Ancak sivil toplumun toplumbilim bakımından taşıması gerekli nitelikler hususunda sosyal bilimciler arasında tam bir uzlaşma bulunduğunu bugün bile söylemek mümkün değildir. Ancak ortak bir takım özellikleri ifadede büyük zorluk yoktur.

Sivil toplumun ekonomisi tarımdan çok fazla olarak sanayiye yani gelişmiş çağdaş teknolojiye dayalıdır; bu nedenle sivil toplumun bir sanayi toplumu hattâ sanayi ötesi bir toplum olduğunu söylemek gerekecektir. Sivil toplumu belirleyen temel özelliklerden en önemlisi ise, bunun siyasî düzeninin hukuka dayalı olması ve temel insan hak ve hürriyetlerinin bu hukuk düzeni içerisinde hem hukuken ve hem de fiilen egemen bulunmasıdır. Bir kelime ile sivil toplumun siyasî düzeni demokrasidir.

Bir toplum içerisinde yer alan insanların ırk, cinsiyet, din, dil, etnik köken ve diğer özellikleri itibariyle ayırıma tâbî tutulmaksızın hukuken ve fiilen eşit olmaları sivil toplum düzeninin temelidir. İnsan kişiliğine saygı, insan haysiyetinin mutlak biçimde korunması sivil toplumun vazgeçilmez temel şartıdır. Bu şart sivil toplumun aynı zamanda bir refah toplumu olmasını da ifade eder. Sivil toplum insanının prototipi (prototipten maksat her şeyin kendisine göre kopya edildiği orijinal model, örnek demektir. Protos + tipos Yunanca kelimelerinden oluşturulmuş bir terimdir) bilime tam inanç taşır. Bu prototip için "en hakiki mürşit ilimdir".

Levent Şahverdi Arşivi

İnsanlar 18. yüzyıldan bu yana hep böyle bir sivil toplum idealini kovalamışlardır. Ancak bizim kanaatımızca dünya toplumlarının belki de hiçbirisi hâlâ ideal ölçüde yani tam olarak bu düzeyde sivil toplum yapısına ulaşabilmiş değildir. Ancak yaklaşanlar vardır. Zira aslında sivil toplum bizim meydana getirdiğimiz bir modeldir; gerçekte tam olarak hiçbir topluma tam biçimde uymayabilir.

ATATÜRK İNKILÂPLARININ HEDEFİ

7– Atatürk inkılâplarının tümünün temel hedefi Türk toplumunu işaret ettiğimiz tarzda bir sivil toplum yapısına, düzeyine ulaştırmak olmuştur. Sivil toplum idealine en fazla yaklaşan toplumlar halen batı Avrupa ve Amerikan toplumları olduğu için Türk inkılâplarının temel hedefleri arasında batılılaşmak önemle yer almıştır. Batılılaşma çabalarının bu ülkede daha 19. yüzyılda başladığını biliyoruz.

Pekiyi böyle bir sivil toplum yapısına nasıl geçilecektir? Yani batı toplumunun medeniyet, kültür düzeyine uyarak nasıl çağdaşlaşılacaktır?

Çağdaşlaşmayı Türkçe sözlük, çağın tutumuna, anlayışına, gereklerine uymak, muasırlaşmak olarak tanımlıyor. Çağdaşlaşmak çağa uymak, çağın gereklerine uyum sağlamak, geçmişte, tarihte yaşamamak, maziden bugüne aktarılmış, afonksiyonel hale gelmiş toplumsal unsurları, uygulamaları gidermek, inançları, değerleri, gerektiğinde sürekli yenilemek ve herşeyden önce bütün şartlarıyla yeni teknolojiye uyum sağlamaktır. Görülüyor ki bu tarif çağdaş toplumun insanı bakımındandır ve aslında sivil toplum ile çağdaşlaşmış toplum aynı şeylerdir.

Hemen açıklayalım ki, bu toplum için çağın teknolojik gereklerine uymak bakımından güçlük çok fazla değildir; yeni teknolojileri benimsemek, bunlara uymak nispeten kolaydır. Ancak çağın tutumuna, tutumlarına, anlayışına, zihniyetine uyum yapmak denildiğinde durum çet-

Levent Şahverdi Arşivi

refilleşmektedir. Çünkü burada çağdaşlaşmak durumunda olan toplumun ve toplum deyince insanların yüzyıllardan beri gelip yerleşmiş, sosyalleşme süreci içerisinde içlerine geçirdikleri bir kısım sosyal değerler, sosyal normlar, benimsenmiş tutumlar, inançlar yerine yenilerini elde etmeleri, toplumsal tutumların değişmesi, egemen standartların, düşünce örneklerinin yerini başkalarının alması yani toplumdaki, sosyal biçime göre gelip yerleşmiş *insan prototipinin*, insanlardaki zihniyetin değişmesi ve bunların yerini başkalarının alması gerekecektir. Bu değişmeler olmadan gerçek anlamda çağdaş toplum biçimine yani sivil topluma geçilemez ve dolayısiyle çağdaşlaşılamaz.

TOPLUM YAPISI ve KİŞİLİK

8– Bilindiği gibi insan kişiliği ile toplum yapısı arasındaki ilişkiler problemini önce ortaya etnologlar koydu. *Ruth Benedict* (Kültür Örnekleri) adlı eserinde her medeniyet tipinin muayyen bir kişilik tipini karşıladığı faraziyesine dayanmıştır.

Bireylerin kişilikleri, bazı yönlerden belirli bir medeniyetin (kültürün) ve bir toplumun kurumlarının ürünüdür. Kişilik, toplumun ortaya koyduğu bir modele göre gelişmektedir. Bu bakımdan denilmiştir ki her millet yönünden bir *sosyal kişilik* veya *millî karakter* vardır.

Pierre Bourdier bu kavramı *Habitus* kelimesiyle belirtmeye çalışıyor. *Durkheim* de bu kavramı daha önce kullanmıştı: Hareket etme, davranışta bulunma şekillerini böylece ifade ediyor ve çocuğa daha ilk gençlik döneminden itibaren telkin edilen, onun içine geçirilen ve sosyal sınıflara göre değişik olan psişik istidatları söz konusu ediyordu. 20. yüzyılın başında bu kavramdan hareketle *"Milletin ebedî, değişmez ruhu"* ibaresi ortaya çıkmıştır.

David Riesman üç temel, aslî toplum biçimini karşılayan, üç kişilik tipinin mevcut bulunduğunu öne sürmüştür: Bir kere gündelik uğraşlarında, faaliyetlerinde geleneklere göre hareket eden, gelenekle-

Levent Şahverdi Arşivi

rin egemenliği altında bulunan bireyler vardır. Bunlara gelenekçi, geleneklerle kendilerini sevk ve idare eden kişiler denilir. Bunlar, her konuda geleneğe göre davranışta bulunmaya çalışırlar; mutad olduğu biçimde davranışta bulunmak suretiyle kendilerini babalarıyla özdeşleştirirler. Bu tip kişilik gelenekçi, cemaatçi toplumun prototipidir.

Buna karşılık toplum çok hızlı olarak değişiyorsa böyle bir toplumda otonom kişilik oluşacaktır ve bu kişi kendi kişisel bilincine göre hareket edecektir. Toplumun eğitim yoluyla kendisine yüklediği kural ve değerlere göre hareket edecektir. 19. yüzyıl kapitalizminin yani medeniyetinin, kültürünün insanı budur. Endüstrinin başında bulunan büyük girişimciler, endüstrinin kaplanları böyle bir toplumda kumandayı ellerinde tutmakta ve iradelerini diğer insanlar ve eşya üzerinde egemen kılmaktadırlar.

Üçüncü kişilik tipi heteronom insandır. Bu kişi, diğerlerinin kendisi hakkında tesis ettikleri fikirlerle orantılı fonksiyon halinde bulunur, başkalarının kendisinden ne bekledikleri hususunda kendisinde meydana gelen düşünceye göre hareket eder. Halen batı dünyasında yani çağdaş dünyada gelişen, oluşan toplumun insanı budur. Sürekli hareket halinde bulunan bu toplum biçiminde büyük kararlar, büyük şef tarafından alınmamakta fakat yeşil örtülü bir masa etrafında toplanmış belirli sayıdaki temsilciler tarafından alınmaktadır. İdarede başarılı olmak isteyen, üstünden iyi notlar almak ve bunun sonucu olarak da onun kendisinden beklediği gibi hareket etmek mecburiyetindedir.

Bu her üç tip de, kendi toplumları tarafından değişik mekanizmalarla, âdetler, kişiler arası ilişkilerden doğan eğitim marifetiyle şartlandırılmışlardır.

O halde bilimsel ifadesiyle sivil, çağdaş toplumun insan tipinin ortaya çıkıp egemen olması çağdaşlaşmanın yani batı toplum biçimine göre gelişen sivil toplumun gerçekleşmesi için belirli bir prototipin ortaya çıkıp egemen olması zorunludur. Çağdaşlaşmanın temel şartının bu

Levent Sahverdi Arşivi

olduğunu başta algılamak gerekir. Yoksa sivil, çağdaş toplum yapısının unsurlarını oluşturan bir kısım normları, meselâ hukuk kurallarını, kanunları, teknolojik normları meydana getirip yürürlüğe koyabiliriz. Demokrasinin zorunlu şartını oluşturan hukuk düzenini, Anayasadan kanunlara ve mevzuatın diğer kısımlarına kadar yine ortaya koyup şekillendirebiliriz. Fakat sosyolojik anlamda çağdaşlaşmış toplumun insan prototipini ortaya koyup, yaygınlaştırmadıkça, çağdaşlaşma tam anlamıyla gerçekleştirilmiş olmaz. O halde çağdaşlaşmak için toplumda geçerli, bir anlamda egemen insan prototipini ortaya koymak, bunu yaygınlaştırmak mecburiyeti vardır.

Çağdaşlaşmış toplum modelinin prototipini benimsemek lâzımdır.

REKABET, AYIKLANMA

9– Yukarıda kişilik tipleriyle toplum biçimleri arasındaki ilişkilere değinmiş ve bu hususta bazı görüşleri nakletmiştik. Şimdi burada soru şudur: Belirli bir toplumda, ona özgü insan tipi oluşurken yani hangi standartların, hangi düşünce örneklerinin egemen olacağı ortaya çıkarken hangi *süreçlerin* bu hususta neticeye götürdüğünü, etkin bulunduğunu belirtmek gerekir.

Bu hususta aynı toplumun sosyal sistemi içerisinde işleyen *rekabet* ve *ayıklanma* (selection–ıstıfa) süreçleri fonksiyoneldir.

Toplumsal hayatın en önemli sosyal güç ve süreçlerinden başta geleni *rekabet*tir. Rekabet barış içinde sürdürülen bir mücadele şeklidir: Bu sebeple rekabet aynı hedeflere ulaşmak, aynı hedefleri gerçekleştirmek üzere çok sayıda grup ve kişilerin barışçı çabaları olarak da tanımlanabilir. Toplum hayatında hangi alanda ve nitelikte olursa olsun bir yarış söz konusu ise rekabet süreci faaliyete geçer. Toplum hayatında, rekabet sosyal sistemin içerdiği sosyal mevkilere gelinmesini gerçekleştirir ve bunu yaparken ayıklanma fonksiyonunu da yerine ge-

Levent Şahverdi Arşivi

tirmiş olur ve prototipi ortaya koyar. Dinamik toplumlarda rekabet en yoğun tarzda cereyan etmektedir. Önemli olan husus şudur ki, rekabet edenler elde edilmesi mümkün olan en iyi sonuçları sağlamaya çalışırken toplumsal şartlarla uyumlu olmak ve hareketlerinde toplumun tercih ettiği zihniyetleri yansıtmak mecburiyetindedirler. Rekabet, oyunun kurallarına uygun surette işlediği takdirde en iyilerin ayıklanmasına imkân verir; rekabetin belirli şartları altında varlığı sürdürebilmek için zorunlu olan yetenek ve becerilere sahip bulunanlar, genel olarak ayıklanırken toplumsal prototipi de belirlerler. Böylece ayıklanma süreci zaman içinde toplumun şartlarına göre ideal tipin yani prototipin çeşitli yetenek ve özellikleriyle ortaya çıkmasına neden olur ve bu tip egemen hale gelir.

SİVİL TOPLUMUN ÖRNEK TİPİ

10– Böylece belirlediğimiz çağdaşlaşmış toplumun da yani sivil toplumun da kendi şartlarına göre ortaya çıkardığı örnek tip vardır. Bu örnek tip çağdaş toplumun kendi şartları içerisinde bir sistem olarak işlemesini sağlar. Çağdaşlaşmamış toplum sistemi de kendi varlığını sürdürecek, kendisine özgü prototipe sahiptir. Tarihî evrim süreci içerisinde gelenekçi toplumdan çağdaş sivil toplum biçimine geçmiş bulunan sosyal gruplar bu yeni biçime özgü prototipi aynı evrim süreci içerisinde meydana getirmişlerdir. Toplum ve insan birlikte, beraberce, dengeli olarak şekillenmiştir. Bu insan, neticede sivil toplumun güvencesi olmuştur.

Ancak inkılâp ve devrim yoluyla çağdaşlaşmak durumunda olan toplumlar için vaziyet farklıdır. Toplumsal sistem, devrim hareketleriyle çağdaşlaştırılırken daha henüz bu toplum biçimine özgü insan prototipi egemen olabilmiş değildir. O halde çağdaş toplum biçimine devrim yoluyla geçmek için, insan prototipinin hızla ve tabir yerinde ise yapay araçları da kullanarak meydana getirilmesi inkılâpların yani yenileşmenin sürekli olması için şarttır. Bu itibarla toplumun çağdaş-

Levent Sahverdi Arşivi

laşmasını isteyen reformcuların herşeyden önce o sırada egemen olan prototipi değiştirmek için çaba göstermeleri ve çağdaşlaşmış toplum prototipinin egemen olmasını sağlamak üzere gereken şeyleri yapmaları, bu hususta tüm araçları kullanmaları zorunludur.

ÇÖZÜMÜ ZOR SORUN

11– İdare ettikleri toplumları inkılâplar yoluyla değiştirmek isteyen bütün liderler, reformcular bu büyük problemle karşı karşıya kalmışlardır. İnkılâpçı herşeyden önce toplumda zihniyet değişikliğini gerçekleştirmek, insanların zihniyetlerini değiştirmek zorundadır. Büyük Petro'dan Atatürk'e, Lenin'e, Fidel Castro'ya kadar bütün ihtilâlci ve inkılâpçı liderlerin başta yapmak istedikleri şey bu olmuştur. Ancak prototipin teşkili yani aslında kitlesel zihniyet değişikliğinin gerçekleşmesi o kadar kolay ve süratle meydana getirilebilecek bir olgu değildir.

İnkılâpçı veya devrimci liderlerin çabalarıyla, toplumsal sistemin normal rekabet ve ayıklanma sürecine rağmen, ortaya çıkması istenilen prototiplerin her zaman toplumda örnek olacak zihniyeti temsil ettikleri söylenemez.

EĞİTİM

12– Görülüyor ki, yeni bir toplum biçimi yeni zihniyetleri taşıyan birey tipleri sayesinde oluşup varlığını sürdürebilmektedir. Yeni birey tipleri yukarıda açıklandığı üzere toplum içinde işleyen rekabet ve ayıklanma sonunda ortaya çıkacaktır. Bu oluşum yıllar süreceğinden çabuk sonuçlara ulaşmak isteyen reformcunun, liderin başka metodlara ihtiyacı vardır. Bu bakımdan eldeki etkin araç, geniş anlamda *eğitimdir*.

Atatürk, inkılâplarıyla ulaşılmak istenen yeni toplumsal düzenin gerektirdiği zihniyeti taşıyan insan tipini ortaya çıkarıp egemenliğini tesis etmeden ve toplumda onun örnek birey oluşturmasını sağla-

Levent Şahverdi Arşivi

madan yeni sosyal sistemin varlığının güvence altına alınıp sürdürülmesinin mümkün olamayacağını biliyordu. Bu sebepledir ki, eğitim alanındaki inkılâplara büyük önem verilmiş ve bunlara vakit geçirilmeden girişilmesi öngörülmüş ve bu sebeple Atatürk devrimleri Millî Eğitim sisteminin başta gelen bir etkileyicisi olmuştur. Bu suretle üç büyük inkılâp kanunundan birisini oluşturan *Tevhid–i Tedrisat Kanunu* 3 Mart 1924 tarihinde kabul olunuyor. Bu kanunla bütün eğitim ve kültür kurumları Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanıyor ve onun gözetimi altına alınıyor, eğitim lâikleştiriliyor. Din eğitimi ve din adamlarının yetiştirilmeleri de Bakanlığın görevi içine alınıyor. Eğitimin büyük önemi Atatürk tarafından her vesile ile vurgulanıyor: Yeni bir nesil yetişecek ve bu öğretmenlerin eseri olacaktır. "Yeni nesiller akılcı olacaklardır; fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür nesiller çağdaşlaşan Türkiye'yi tesis ve idame ettireceklerdir". Bu suretle yetiştirilen kuşaklar çağdaşlaşan toplumun, sivil toplumun güvenceleri olacaklardır. Bağnazlıktan uzak, özgür düşünceli insan sivil toplumun şartıdır. Medreselerin, mahalle mekteplerinin kapatılması hep bu amacın gerçekleşmesi içindir. Bugün çağdaş insanın Türk insanı profili Millî Eğitim Kanununda 14 madde halinde belirtilmiştir.

GÜNÜMÜZÜN MESELESİ

14– Türk toplumunu çağdaşlaştırmak ideali bugün de, güçlü ve geçerlidir. Aynı zamanda hayatî ve günceldir. Atatürk'ün ölümünden bu yana geçen yıllarda toplum, sosyal sistem 1938'lerdeki yerinde kalmamıştır; kalamazdı. Elbette ki düşüncelerde, uygulamalarda zihniyetlerde bir kısım değişiklikler olmuştur; olacaktı. Özellikle demokratikleşme, eğitimde de inkılâpların ilk yıllarındaki ihtilâlci ve zorlayıcı metodların kullanılmasına engel oluyor. Ayrıca insan prototipinde, zamanlara, olaylara göre değişmelerin gerçekleşmesi, toplum bilimin verilerine göre kaçınılmazdı. Bugün şalvarlı, çember sakallı hattâ bazan sarıklı genç insanların caddelerde, hattâ üniversite koridorlarında dolaşabildiklerini görüyoruz. Fikir ve inanç özgürlüğünü hukuk alanında

Levent Sahverdi Arşivi

tesis etmiş bulunan ve böylece meselâ TCK 163. maddeyi kaldırmış olan 1995 Türkiyesi'nde, inkılâbın getirdiği, oluşturduğu devlet düzeninin lâik olması gereğini özellikle vurgulayan sivil toplumun insan tipi karşısına lâikliği reddeden, bunu dinsizlik, imansızlık, insafsızlık sayan ve 1920'lerin öncesinin örnek insan tipini toplumda yeniden egemen kılmak isteyen akımlar açık seçik ortadadır. Bunların faaliyetlerinin, propagandalarının, fikir özgürlüğünün gereği olduğu düşüncesini yansıtan bir takım yazar çizer de basının köşe yazılarının müellifleri durumundadırlar. Bazan yeniden ortaya çıkarılmak istenilen bu tip bombalı eylemlere de girişebiliyor. Anlamsız gözüken türban savaşının ardında böyle bir gelişmenin bulunduğunu söylemek fazla hatalı olmayacaktır.

Bir bakıma denilebilir ki lâikliği savunan çağdaş insan toplumunun örnek tipine karşı bunun tam tersini müdafaa eden insan tipi rekabet savaşına girişmek çabası içindedir.

Böyle bir rekabet savaşımının, Atatürk inkılâplarından bu yana yetmiş yıl geçmiş olmasına rağmen ortaya çıkabilmesi toplumumuzun bir kısım üyelerinin hayretini mucib olurken bir kısmının da telâşına neden oluyor. 1920'lerin gerisinde kalmış bulunan çağa özgü bir kısım ülkülerin ketlenerek bilinç altına atılmış olduğu belki de söylenebilecektir. İçine girdiğimiz yeni demokrasi döneminde bunların da açıklanabilme şansını elde etmiş bulundukları gözden uzak tutulmamalıdır. Bizce sosyal bilim yönünden ortada olağanüstü bir hal yoktur; ancak bu tespit eğitim sistemimizin etkinliği hususunu yeniden gözden geçirmek zorunluluğunu, hiç kuşkusuz ortaya koymaktadır. "Ne yaptık da sonuç böyle oldu" sorusunun cevabı iyi araştırılmalıdır. Bu husus Atatürk'ün yeni toplum ülküsünü gerçekleştirmek bakımından azim ve cesaretle çaba göstermekte devam edilmesi direktif ve gerçeğini de gözler önüne sermelidir. Ayrıca şu hususa da önemle işaret edelim: 1920'lerden bu yana inkılâpların hedefi olan sivil toplumun insanını yetiştirmek hususundaki, eğitime dayalı çabalara, özellikle 1950'lerden sonra başla-

Levent Şahverdi Arşivi

yan sanayileşmenin, sanayi toplumunun değerleri de hızla katılmaya başlamıştır. Dikkat edilsin ki, sanayide çalışan insanlar, işçiler çağdaşlaşmanın istediği tipe çok yatkındırlar. Buna karşılık küçük esnaf gelenekçiliğe yatkındır.

Bu gelişme, sivil toplum insanının bu kere sun'î çabalarla değil fakat tabiî süreci içerisinde ortaya çıkıp yaygınlaşmasını ifade etmektedir ve çok mutlu bir gelişmedir. Türkiye özellikle 1980'lerden sonra böyle bir gelişmeye de sahne olmaktadır. Bir yandan karşı devrimcilerin, demokrasinin verdiği olanaklardan yararlanarak güç gösterilerine maddî olarak giriştikleri bir dönemde bir yandan da sözünü ettiğimiz mutlu gelişme ve sonuçları gözlenebilmektedir. İçine girdiğimiz demokratik düzende, sivil toplumun insanını güçlendirip egemen kılmak hususunda, inkılâplar döneminin başlangıcındaki zorlayıcı araçları kullanmak artık mümkün değildir. Bu iki tipin rekabeti eşit şartlar içinde cereyan edecek ve toplumun egemen prototipini ortaya çıkaracaktır. Türk aydınına, inkılâpların temel ülküsüne inanmış aydınlara, içinde yaşadığımız dönemde düşen çok büyük görevler vardır. Bu görevler tam bir içtenlik ve enerjiyle yerine getirilmelidir. Bunların böylece yerine getirilmesi Türk toplumunun çağdaşlaşma savaşımı bakımından hayatî önem taşımaktadır. Bu gerçekler herkes tarafından bilinel

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYET DÖNEMİNİN TÜRK KÜLTÜRÜNE BAKIŞI ve KÜLTÜR POLİTİKALARI

Prof. Dr. AZMİ SÜSLÜ

Millî mücadele yıllarından itibaren ele alacak olursak yetmiş-altı yıllık, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren ele alacak olursak ise yetmişiki yıllık bir dönemin kültür politikasını bir konuşmada veya makalede ortaya koymanın güçlüğü herkesce bilinmektedir. Bu bakımdan yapacağımız değerlendirme, sadece, bu, yüzyıla yakın dönemin genel esaslarını ortaya koymaya çalışmak, onlardan örnekler sunmak, bazı yerlerini "sondaj metodu"yla gözden geçirmek ve bugünle karşılaştırarak faydacı sonuçlar çıkarmaya çalışmaktan ibaret olacaktır.

Bu çerçevede, "kültür"ün ve "Türk kültürü"nün kabul görmüş birkaç tarifi üzerinde durduktan sonra, Cumhuriyet döneminin kültür anlayışı ve bunun temel kaynakları, Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıtları ve hükûmet programlarındaki kültür politikaları incelenecek, bütün bunlarda Atatürk'ün ve dönemin devlet ve fikir adamlarının görüşleri gözden geçirilmeye çalışılacaktır.

KÜLTÜR, TÜRK KÜLTÜRÜ KAVRAMLARI

Kültür kelimesinin Latince'de, Batı dillerinde ve Türkçe'de iki yüze yakın tanımı yapılmıştır. Bunlar arasında "toprağı işlemek" (culture–cultiver) anlamının yanısıra, "yüksek, genel bilgi" anlamı, "bir toplumun inanç ve düşünce sistemleri, zanaatı, san'atı, yaşama şekille-

Levent Sahverdi Arşivi

ri, gelenekleri, toplumca belirlenen davranış biçimleri" (Hiller), "fertlerin içgüdüsel ve fizyolojik olmayan, öğrenme ve şartlanma yoluyla bir kuşaktan diğerine geçen faaliyetlerinin tamamı" (Kroeber–Kluckhohn), "insan topluluğunun yüzyıllarca devam eden ortak yaşayışından doğan maddî ve manevî değerlerinin ve davranışlarının bütünü" (Zeynep Korkmaz), "bir toplumun içindeki bütün sosyal grup veya sınıfların paylaştığı bir yaşama şekli" (Kluckhohn), gibi tanımlar vardır.

Bunların yanısıra kültürle medeniyet arasındaki bağa değinen tanımlar da bulunmaktadır. Tylor, "Kültürü bir medeniyet içinde yaşayan herhangi bir grubun eriştiği seviye", Eliot, "Medeniyet, farklı kültürlerin birbirine benzeyen yanlarından oluşan bir sentez ve organik bir bütündür", Ziya Gökalp ise "Bir medeniyet müteaddit milletlerin müşterek malıdır. Çünkü her medeniyeti, sahipleri olan müteaddit milletler, müşterek bir hayat yaşayarak vücuda getirmişlerdir. Bu sebeple her medeniyet, mutlaka beynelmileldir. Fakat bir medeniyetin her millette olduğu hususî şekilleri vardır ki, bunlara hars–kültür adı verilir" şeklinde ifade etmiştir.

Atatürk de Ziya Gökalp'e yakın bir görüştedir:

"Medeniyetin ne olduğunu başka başka tarif edenler vardır. Bence medeniyeti harstan ayırmak güçtür ve lüzumsuzdur. Bu nokta–ı nazarımı ifade için hars ne demektir, tarif edeyim: a) Bir insan cemiyetinin devlet hayatında, b)Fikir hayatında, yani ilimde, ictimaiyatta ve güzel san'atlarda; c) İktisat hayatında yapabildiği şeylerin muhassalasıdır.

Bir milletin medeniyeti dendiği zaman hars nâmı altında saydığımız üç nevi faaliyet muhassalasından hariç ve başka bir şey olmayacağını zannederim. Şüphesiz her insan cemiyetinin hars, yani medeniyet derecesi bir olamaz. Bu farklar devlet, fikir, iktisadî hayatların her birinde ayrı ayrı göze çarptığı gibi, bu fark üçünün mu

Levent Şahverdi Arşivi

hassalası üzerinde de görülür. Mühim olan, muhassalalar üzerindeki farktır. Yüksek bir hars onun sahibi olan millette kalmaz, diğer milletlerde de tesirini gösterir. Büyük kıtalara şâmil olur. Belki bu itibarla olacak bazı milletler yüksek ve şâmil harsa, medeniyet diyorlar. Avrupa medeniyeti, asr–ı hâzır medeniyeti (çağdaş medeniyet) gibi... Hülâsa medeniyet harstan başka bir şey değildir. Hars medlûlünü seciye diyebileceğimiz karakter mefhumuna indirmemelidir. Bu arzettiğim telâkki birbirinden ayırt edilmesi güç olan, medeniyet ve harsın tarif, izah ve anlaşılmasında kolaylığı da mucip olur."

Burada da görüldüğü üzere Atatürk, kültür ile medeniyet arasında bir ayırım yapmamıştır. Ancak sözünü ettiği "asr–ı hâzır medeniyet" yani çağdaş medeniyet konusunda, kendisinden önce yüzelli yıldır yapılanların aksine, sadece belirli konularda değil, tümüyle bir çağdaşlaşmadan yanadır. Bu konuda artık tamirat, tadilat, restorasyon değil, bütün fikir ve kurumlarıyla bir çağdaşlaşmadan, yeni bir bina inşasından yanadır. Ancak, bugün bile birçok çevrenin gözünden kaçan veya görmemezlikten geldikleri hassas çizgiyi de Atatürk 1921 yılında "Kültür, zeminle mütenasiptir. O zemin, milletin seciyesidir" diyerek çizmiştir. O halde bütün Cumhuriyet devrimizi etkileyen Atatürk'ün kültür politikasının esasları nedir?

ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR POLİTİKASININ ESASLARI

Atatürk, Millî Mücadele'yi millî olan maddî ve manevî güçlerle başarmıştır. Bunun için ilk önce irade–i milliyeyi yani millet iradesini harekete geçirmiş, daha sonra da hâkimiyet–i milliyeyi yani milletin kendi kendini idaresi prensibini yerleştirmiştir. Diğer bir ifadeyle, hep milleti ön plânda tutmuştur. O'nun medeniyet–kültür savaşı da yine millet için ve millî olmuştur. O, bir yazarın dediği gibi, Türk kültürü üzerindeki Arap, Fars ve Avrupalı perdesini kaldırarak onun gerçek kimliğini ortaya çıkarmak ve Cumhuriyet nesillerine yeni, orijinal bir kültür zemini bırakmak için gayret sarfetmiştir. O'nun bu po

Levent Sahverdi Arşivi

litikasını maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz:

1– Devlet ve fikir hayatını lâik bir zemine oturtmak

Bu amaçla Atatürk, kazanılan istiklâlin muhafaza edilebilmesi için devletin siyasî yapısını, hukuk sistemini, millî eğitim–öğretimini, sosyal yapısını, fikrî hayatını donmuş kalıplardan çıkarıp bilimin, aklın ve zamanın ihtiyaçlarına göre düzenleyen çalışmalar yapmıştır. Saltanatın, hilafetin kaldırılması, Cumhuriyetin ilânı, tevhid–i tedrisât (eğitim–öğretimin birleştirilmesi), medenî kanunların çıkarılması; kadın haklarındaki düzenlemeler vb. hep bunun sonucudur. Ama hepsinde hâkim olan unsur, hep millî kültürdür. Bunu şöyle ifade etmiştir: "Millî kültürün her çığırda açılarak yükseltilmesini Türkiye Cumhuriyeti'nin temel dileği olarak temin edeceğiz" (1932). "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürüdür" (29 Ekim 1933, Onuncu Yıl Nutku).

2– Kültürü millî tarih zemininde yapılandırmak

Geçmişte büyük işler yapmış ve üstün medeniyet eserleri koymuş olan büyük bir milletin bunları iyi bilmesinin geleceğe güvenle bakmasını sağlayacağından Atatürk, Türklük şuurunu geliştirmek için uğraşmış ve tarih çalışmalarına ağırlık vermiştir.

1923 yılında kendisine "Edebiyat Fahri Profesörlüğü" ünvanı verildiğini bildiren heyetin içinde bulunan Şemsettin Günaltay'a Atatürk, "tarihçilerle çok konuşacağız" demiş ve bu sözleri iltifat olarak kabul edilmişti. Konuyla ilgili olarak Şemsettin Günaltay hatıralarında şunları söylüyordu: "Atatürk'ün, tarihçilerle çok konuşacağız deyişinden sonra, aradan yıllar geçti... Lozan barışı yapıldı... Ancak hiçbir ses çıkmadı. Fakat bu sözün söylendiği zamandan yedi yıl sonra Büyük Şef'in, okullarda resmen okutulanlar dahil, bütün tarihi eserlerini toplattırarak tedkik buyurduklarını duyduk... Anlaşıldı ki, büyük inkılâpçı, yapacağı şeyleri çok önceden kararlaştırmış ve zamana

Levent Şahverdi Arşivi

göre sıralamıştı. Büyük inkılâplardan sonra, millî kültürün esaslarını kurmak sırası gelmişti..."

Türk kültürünün esaslarını ortaya koyarken onu yabancı unsurlardan arındırmak ve tarihe müracaat etmek mecburiyetini de Atatürk şöyle dile getirmiştir: "... Millete gideceği yolu gösterirken dünyanın her türlü ilminden, buluşlarından, ilerlemelerinden istifade edelim, lâkin unutmayalım ki, asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetindeyiz..." "Türk kabiliyet ve kudretinin tarihteki başarıları meydana çıktıkça bütün Türk çocukları kendileri için lâzım gelen hamle kaynağını o tarihte bulabileceklerdir. Bu tarihten Türk çocukları bağımsızlık fikrini kazanacaklar, o büyük başarıları düşünecekler, harikalar yaratan adamları öğrenecekler, kendilerinin aynı kandan olduklarını düşünecekler ve bu kabiliyetle kimseye boyun eğmeyeceklerdir".

Böylece maziye hâkim olanın istikbale de hâkim olacağını ispatlayan Atatürk, bunu kurumlaştırarak 1931'de Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti'ni kurmuş, fahri başkanlığını yapmış, çalışmalarıyla yakinen ilgilenmiş ve vasiyetnamesine bununla ilgili özel hükümler koydurtmuştur. O'nun 1935'te kurdurttuğu Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi de aynı amaca yöneliktir.

3– Kültürü milletin her kesiminde hâkim kılmak

Kültür ne kadar geniş bir tabanda yayılırsa o kadar gelişme imkânı bulur. Bu bakımdan idareci–aydın kültürü ile halk kültürü arasında meydana gelecek kopukluklar, o medeniyetin gerilemesine yol açacaktır. Yine yazı diliyle, konuşma dili arasındaki farklılıklar da bunu yapacaktır. Osmanlı toplumunda görülen bu aksaklıkları gidermek üzere alfabe değişikliğine girişilmiş, okur–yazar oranının artırılması yoluna gidilmiş, Türkçe'nin Arapça, Farsça ve Batı dillerinin tesirinden kurtarılması ve kendi bünyesinde zenginleştirilmesine çalışılmış, ancak 1934–1935 yıllarında genişleyen tasfiyecilik hareketinin

Levent Şahverdi Arşivi

halkta bir kopukluğa meydan vermesi üzerine, Atatürk'ün benimsediği Güneş-Dil Teorisi terkedilmekle birlikte, dil, tabiî seyri içinde sadeleştirilmeye devam edilmiştir. Buna bağlı olarak da halk dili ile aydın dili ve yazı dili ile konuşma dili arasındaki uçurumların giderilmesine gayret edilmiştir.

Bu arada TBMM'nin üçüncü toplanma yılını açarken, 1 Mart 1922 yılında hükümetin en feyizli ve en önemli görevinin maarif işleri olduğu, bunda başarılı olmak için milletin sosyal hayata ait ihtiyaçlarına, çevrenin şartlarına ve çağın ihtiyaçlarına uygun program takip edilmesi kararlaş-tırılmış ve devamla şu husus üzerinde durulmuştur:

"... Bu memleketin sahib-i aslisi ve hey'et-i ictimaiyemizin unsur-ı esasisi köylüdür. İşte bu köylüdür ki, bugüne kadar nur-ı maariften mahrum bırakılmıştır. Binaenaleyh bizim takip edeceğimiz maarif siyasetinin temeli evvela mevcut cehli izale etmektir. Teferruta girmekten ictinaben, bu fikrimi birkaç kelime ile tavzih etmek için diyebilirim ki, alelıtlak umum köylüye okumak, yazmak ve vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıtacak kadar coğrafî, tarihî, dinî ve ahlâkî ma'lumât vermek ve a'mâl-i erbaayı (dört işlem) öğretmek maarif programımızın ilk hedefidir.

Efendiler! Bu hedefe vusûl, tarih-i maarifimizde mukaddes bir merhale teşkil edecektir.

Bir taraftan izale-i cehle uğraşırken bir taraftan da memleket evlâdını hayat-ı ictimaiye ve iktisadiyede fiîlen müessir ve müsmir kılabilmek için elzem olan ibtidaî ma'lûmâtı amelî bir tarzda vermek usûl-i maarifimizin esasını teşkil etmelidir."

Halkın, köylünün yanısıra üçüncü toplanma yılında gençlerin ve kadınların da aynı tahsilden istifade etmesi gerektiği şöyle ifade edilmiştir:

"Efendiler! Yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri

Levent Şahverdi Arşivi

tahsilin hududu ne olursa olsun, en evvel ve herşeyden evvel Türkiye'nin istiklâline, kendi benliğine an'anât-ı millîyesine düşman olan bütün anasırla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir. Beynelmilel vaziyet-i cihana göre, böyle bir cidalin istilzam eylediği anasır-ı ruhiye ile mücehhez olmayan fertlerin ve bu mahiyette fertlerden mürekkep cemiyetlere hayat ve istiklâl yoktur."

"Orta tahsilde dahi terbiye ve ta'lim usulünün amelî ve tatbikî olması esasına riayet şarttır. Kadınlarımızın da aynı derece-i tahsilden geçerek yetişmelerine atf-ı ehemmiyet olunacaktır."

Yine yüksek meslek erbabının ve aydınların da bu yarışta yer alması gerektiği Atatürk tarafından şöyle ifade edilmiştir:

"Milletimizin dehasının gelişmesi ve bu sayede lâyık olduğu medeniyet seviyesine ulaşması şüphesiz ki yüksek meslekler erbâbını yetiştirmekle ve millî kültürümüzü yükseltmekle mümkündür." (1922)

"Aydınların vazifeleri gayet büyüktür. Hiçbir millet yoktur ki ahlâk esaslarına dayanmadan yükselsin. Aydınlarımız, vatan ve millet fikirlerini vermekle beraber rakip milletlere karşı mevcudiyetin muhafazası için lâzım olan hususları temin ederlerse, vazifelerini daha geniş şekilde yapmış olurlar" (1919).

"Siyasî kavgaların çoğu neticesizdir. Fakat toplumsal çalışma her vakit için verimlidir. Bizim aydınlar buna çalışmalı. Neden Anadolu'ya gelip uğramazlar? Neden milletle doğrudan doğruya temasta bulunmazlar? Memleketi gezmeli, milleti tanımalı. Eksiği nedir görüp göstermeli. Milleti sevmek böyle olur. Yoksa lâfla sevgi fayda vermez"(1919).

4- Cehaletle hakikat arasındaki farkı yakalamak

Atatürk bunları da şöyle ifade etmiştir:

"Biz daima hakikat arayan ve onu buldukça ve bulduğumuzu kani oldukça ifadeye cüret gösteren adamlar olmalıyız" (1931).

Levent Sahverdi Arşivi

"Bu iki sınıf arasında tam bir karşıtlık, tam bir muhalefet vardır. Aydınlar, asıl kütleyi kendi hedefine yöneltmek ister; halk kütlesi ve avam ise bu aydın sınıfa tâbi olmak istemez. O da başka bir yön tayinine çalışır. Aydın sınıf telkinle, doğru yolu göstermekle çoğunluk kütlesini kendi amacına göre iknaa muvaffak olamayınca, başka vasıtalara başvurur. Halka zorbalık etmeğe ve kibirlenmeğe başlar; halkı keyfe göre yönetim altında bulundurmağa kalkar. Artık burada asıl çözümü gereken noktaya geldik. Halkı ne birinci usul ile, ne de zorbalık ve keyfî yönetim ile kendi hedefimize sürüklemeğe muvaffak olamadığımızı görüyoruz; neden? Bunda muvaffak olmak için aydın sınıfla halkın zihniyet ve hedefi arasında tabiî bir uygunluk olması lâzımdır. Yani aydın sınıfın halka telkin edeceği ülküler, halkın ruh ve vicdanından alınmış olmalı. Halbuki bizde böyle mi olmuştur? O aydınların telkinleri milletimizin ruhunun derinliğinden alınmış ülküler midir?

Şüphesiz hayır. Aydınlarımız içinde çok iyi düşünenler vardır. Fakat umumiyet itibariyle şu hatamız da vardır ki, inceleme ve araştırmalarımıza zemin olarak çok kere kendi memleketimizi, kendi tarihimizi, kendi an'anelerimizi, kendi hususiyetlerimizi ve ihtiyaçlarımızı almalıyız. Aydınlarımız belki bütün cihanı, bütün diğer milletleri tanır, lâkin kendimizi bilmeyiz" (1923).

"Biz cahil dediğimiz vakit mutlaka mektepte okumamış olanları kastetmiyoruz. Kastettiğimiz ilim, gerçeği bilmektir. Yoksa okumuş olanlardan en büyük cahiller çıktığı gibi, hiç okumak bilmeyenlerden de gerçeği gören hakiki âlimler çıkar" (1923).

5– Yüksek kültür kurumlarını hizmete sokmak

Hayatta en hakiki mürşidin ilim ve fen olduğunu Atatürk sadece ifade etmekle, bunu orta eğitim–öğretimin her kademesinde yaygınlaştırmakla kalmamış, aynı zamanda yüksek öğretimde, araştırma kurumlarında ve hayatın her kesiminde müesseseleştirmeye çalışmış-

Levent Şahverdi Arşivi

tır. Daha önce sözünü ettiğimiz 1931 ve 1932'lerde kurulan Türk Tarihi ve Dili Tetkik Cemiyetleri'nin yanısıra, 1935'te Türk tarihinin kökenlerini, kaynaklarını araştırmaya yönelik olmak üzere, ölü ve yaşayan dillerden, Tarih ve Coğrafya'dan oluşan, ancak mensubu olmakla iftihar etmekle birlikte, bugün Türk kültüründen daha çok yabancı kültürleri ve coğrafyaları inceleyen, Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi'ni kurdurtmuştur. Üniversite'nin ve Fakülte'nin tarihlerini yazan bir kişi olarak yine üzülerek ifade etmek isterim ki, aradan altmış yıl geçmesine rağmen, Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi, bugün öğrencisiyle, öğretim üyesiyle ve faaliyetleriyle Atatürk devrindeki şuur, bilimsel araştırma ve eğitim–öğretim seviyesinin çok gerisindedir. Onlarca katı öğrenci ve öğretim elemanı olan ve taşradaki birçok üniversiteden daha fazla bir hizmet veren, fakat daha az imkânlara sahip ve "mezunlar veren bir makine" hâline gelmiştir. Çözüm yolu ise, kanaatimizce, yine Atatürk devrinin hedefleri, kapasitesi, şevk ve heyecanı ile, bir "Beşerî Bilimler Üniversitesi" hâline getirilmesidir.

1925 yılında yine Ankara'da bir Hukuk Mektebi (Fakültesi) açılmış ve 1933'te Darülfünûn İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmüştür.

1937'de Meclis'i açış nutkunda Doğu Anadolu'da Van gölü kıyılarında bir üniversite açılması Atatürk tarafından ifade edilmişse de, bu ancak kırkbeş yıl sonra, 1982'de gerçekleştirilebilmiştir.

Bütün bu kuruluşlar hep Türk kültürünü geliştirmeye matuftur.

ATATÜRK DÖNEMİ VE SONRASINDA HÜKÛMET PROGRAMLARINDA TÜRK KÜLTÜRÜ

Cumhuriyet dönemi hükûmet programlarındaki kültür politikaları, Atatürk'ün ve devrindeki fikir ve devlet adamlarının koydukları esaslarla Atatürk'ün sağlığında tespit edilmiş ve uygulanmıştır. Ölümünden sonra ise, O'nun prensipleri esas olmasına ve Millî Eğitim Bakanlığı programlarına yansımasına rağmen, burada belirtmek gerekir

Levent Sahverdi Arşivi
Levent Sahverdi Arşivi

ki, her hükûmet döneminde aynı titizlik ve cesaretle uygulanamamıştır. Tamamını burada vermek imkânımız olmadığından konuya seçme birkaç örnekle açıklık getirmeye çalışacağız.

25 Nisan 1920 tarihinde Fevzi Çakmak Paşa başkanlığında kurulmuş olan Muvakkat İcra Encümeni'nin 3 Mart 1920 tarihinde açıklanan, Dr.Rıza Nur'un Maarif Vekili olduğu, İcra Hey'eti programında şu esaslar getirilmiştir:

"Maarif işlerindeki gayemiz; çocuklarımıza verilecek terbiyeyi her manasile dinî ve millî bir hâle koymak ve onları cidal-i hayatta muvaffak kılacak, istinadgâhlarını kendi nefislerinde bulduracak kudret-i teşebbüs ve itimad-ı nefis gibi seciyeler verecek, müstahsil bir fikir ve şuur uyandıracak bir derece-i âliyeye i'sâl eylemek, tedrisât-ı resmiyeyi, bütün mekteblerimizi en ilmî, en asrî olan esasât ile kavâin-i sıhhiye dairesinde yeniden tanzim ve programlarını ıslah etmek, mizac-ı millete ve şerâit-i coğrafiye ve iklimiyemize, an'anât-ı tarihiye ve ictimaiyemize muvafık ilmî ders kitabları meydana getirmek, halk kütlesinden lugatları toplayarak dilimizin kamusunu yapmak, bizde ruh-u millîyi nemalandıracak âsâr-ı tarihiye, edebiye ve ictimaiyeyi erbâbına yazdırmak, âsâr-ı atika-ı milliyeyi tescil ve muhafaza eylemek, garb ve şarkın müellefât-ı ilmiye ve fenniyesini, dilimize tercüme ettirmek, hasılı bir milletin hıfz-ı hayat ve mevcudiyeti için en mühim âmil olan maarif umûruna dikkat ve gayret-i mahsusa ile çalışmaktır. Bugün ise ilk işimiz mekâtib-i mevcudeyi hüsn-i idare etmektir."

Millî Eğitim Bakanı Şükrü Saraçoğlu olan 22 Kasım 1924 tarihli ikinci Fethi Okyar Hükûmeti programı ise şöyledir:

"Meclis-i Âlinizin yüksek kararıyle tevhid-i tedrisât esaslarını kabul ederek selamet yolunu bulmuş olan maarifimizi aynı yolda yürütmek ve Türk vatanına talim ve terbiyenin muhtaç olduğu intizam ve inzibat altında yeknesak terbiye ve tahsil ile mücehhez, hayat

Levent Şahverdi Arşivi

için hazırlanmış gençler yetiştirmek gayemiz olacaktır. Halkımızın maarife karşı gösterdiği büyük alâkayı bihakkın tatmin edebilmek üzere muallim noksanının telâfisine çalışmak ve alelumûm mektep programlariyle mektep teşkilâtının istikrarını temin için lüzumsuz tebeddülâttan ictinap etmek vazifemizdir."

Millî Eğitim Bakanlıklarının sırayla Mustafa Necati, İsmet İnönü, Vasıf Çınar ve Cemal Hüsnü Taray'ın yaptıkları 8 Kasım 1928 tarihinde kurulan dördüncü İsmet İnönü Hükûmeti programında yeni alfabenin yerleştirilmesi, yaygınlaştırılması öngörülmüştür.

"Türk harflerinin bütün vatandaşlara kapılarının önünde ve işlerinin başında öğretilebilmesi için daha bu sene içinde millet mektepleri teşkilâtı yapacağız. Bu teşkilât şehir ve köy, bütün yurdu kaplayacak, vatandaşların işlerinin maişetlerinin en müsait devirlerinde ve yanlarında ya iki aylık ya da dört aylık kurslar açılacak, şehirde ve köyde mekteplere, muayyen ictima mahallerine gelmeğe vakitleri müsait olmayan vatandaşlar için seyyar muallim teşkilâtı yapılacak; devletin en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün memurları millet mektepleri teşkilâtında ihtiyaca göre çalışacaklar. Reisicumhur Hazretleri millet mektepleri teşkilâtının umumî reisliğini ve baş muallimliğini kabul buyurmuşlardır. Bu teşkilât ile bir senede, vatandaşların maişet hayatındaki düzeni hiç sarsmaksızın geçkin yaşlara birkaç yüz bin nüfusu okutabileceğimizi hesap ediyoruz.

İlk tahsili fiilen umumî bir hâle getirmek meselesini enine boyuna ve çok özen ile tetkik ettik. Bugünkü usûl ile ilk tahsil varabileceği hedeflere varmış gibidir. İdare-i hususiyetlerin yerli varidât ile, yerli ilk mekteplerle uğraşması tarzında şimdiye kadar takip edilen usulün bugünkü vaziyeti şudur: Varidâtı müsait olan yerler ilk ihtiyaç haricinde geniş sarfiyâta temayül edecek hâle gelmişler, varidâtı müsait olmayan yerler tevakkuf ihtimali karşısında kalmışlardır.

Halbuki bu memleketin ilk tahsile umumî ve hususî idarelerden

Levent Sahverdi Arşivi

tahsis ettiği varidât ki 20 milyonu geçecek kadardır. Bir elden yani Büyük Millet Meclisi'nin Maarif Vekâleti'nden sarfolunarak bütün memlekette bir plâna göre mütevazî fakat sıhhî, temiz, ihtiyaca kâfi binalarla tahsili bütün vatana fiîlen umumî kılmak mümkün olacaktır. Tetkikatımız seneler sürdü. Vasıl olduğumuz kanaat budur."

Saffet Arıkan'ın Millî Eğitim Bakanı olduğu ve 1 Kasım 1937 tarihinde kurulan Celâl Bayar hükûmet programında millî kültürün âile ocağından ilk ve orta dereceli okullara, yüksek öğretime ve kurumlara, spora, güzel san'atlara ve düşünce sistemine hâkim kılacak tedbirler üzerinde durulmuştur:

"Parti programımızdaki direktiflere göre, millî kültür sistemimizin inkişafına azami önem vereceğiz.

İlk öğretim her bakımdan üzerinde en çok duracağımız ve en çok ehemmiyet vereceğimiz mevzudur.

Aile ocağından sonra millî kültür ile ilk temas ilkokullarda başlıyor. Genç vatandaşlar her şeyi benimseyen ve henüz temyiz kabiliyeti teessüs etmemiş olan taze zekâsiyle ancak en doğruyu, en iyiyi ve en güzeli öğretecek bir müesseseye emanet edilebilir.

İlk tahsilde alınan fena intibaları müteakiben düzenleyebilecek âli bir tahsil sistemi henüz icad edilmemiştir.

Fena bir ilk öğretim, fena bir hayata başlayış demektir. Bu genç vatandaşın karakterinin teşekkülüne mani olur ve hatta bozabilir, bunun içindir ki, ilköğretime en çok ehemmiyet vereceğiz. En kıymetli en iyi yetişmiş ve en kıymetli elemanlarımızı bu işte ve bu iş için adam yetiştirmekle kullanacağız. İyi bir ilkokul öğretmenini en yüksek bir okul öğretmeninden mahiyet itibariyle daha az mühim bir vazife almış saymıyoruz ve kendilerinin hayatiyle refahlariyle ve bu mühim vazifeyi başarış kabiliyetleriyle en yakından alâkadar olmakta devam edeceğiz..."

Levent Şahverdi Arşivi

"Mecburî öğretimin gayesi vatandaşlara konuştukları dilin kaidelerini ve mensup oldukları milletin tarih ve rejimini öğretmek ve hatta daha ileri adımları bakımından zaruri ilk bilgiyi kendilerine vermektedir.

İlk tahsili bitirenlerin hepsini istidat ve kabiliyetleri neden ibaret olursa olsun üniversiteye dayanan bir mekanizma karşısında bırakmak istemiyoruz.

Çünkü bunun neticesi bir taraftan tesis ve kuvvetlendirmek istediğimiz yeni ve ileri Türkiye hayatının en zarurî elemanlarından mahrum bırakmak ve diğer taraftan yavaş yavaş memlekette bir ihtisasa varmadan sönmüş veya yarı tahsille kalmış veyahud da bizzat ekmeğini kazanmaktan âciz sadece diplomasına dayanan bir asabî yorgunlar kafilesiyle karşılamak olur."

"... Klâsik üniversite tahsilini ihmal edeceğiz demek olmadığı aşikârdır. Bilâkis bu müesseselerimizi de hakiki ilim adamı yetiştirecek şekilde ve ancak bu istidadı en mütekabil surette gösterebilmiş olanların başarabilecekleri çetin ve fevkalâde disiplini ilim müesseseleri hâlinde yükseltmek mesaimize devam edeceğiz.

İlâve ve tesis edilecek fakültelere aid işi hazırlayarak Ankara Üni-versitesi'ni kuracağız. Ortaokullara ve liselere lâyık olan büyük ehemmiyeti vermekte devam edeceğiz.

Şef'in işaretleri dairesinde doğu bölgemizde bir kültür merkezi esaslarını kurmaya başlayacağız.

Millî kültür bakımından büyük önemi olan ve şefin ilim ve kültür sahasında en büyük aidelerinden biri hâlinde daima yükselecek bulunan tarih ve dil araştırmalarımıza ve bunlarla alâkadar işlere hususî ehemmiyet vermeğe devam edeceğiz.

Güzel Sanatlar Akademisi'nin bugünkü başlanmış olan islâhatını yürüteceğiz.

Levent Sahverdi Arşivi

Millî kültür kadrosu içinde mütalâasını zarurî gördüğümüz sporu profesyonel şampiyon yetiştirmek için istemiyoruz.

Spor okullarımız gibi, sahnemiz gibi millî kültürümüzün bir cüz'üdür..."

"Maddî manevî düzen, refah, kültür seviyesinin yükselmesi ve bütün bunların başarılması ve devam etmesi ancak millî emniyet ve tamammiyetimizin icabında herkese karşı masum tutulabilmesiyle kabildir."

Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel olan ve 9 Temmuz 1942'de kurulan birinci Şükrü Saracoğlu Hükûmeti'nin programına ise Türklük şuuru ile başlanmakta ve yapılan hamleler dile getirilmektedir.

"Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal o kadar vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz. Ve her vakit bu istikamette çalışacağız..."

22 Mayıs 1950 ve 30 Mart 1951 tarihlerinde kurulan birinci ve ikinci Adnan Menderes Hükûmetleri'nin programlarında "Millî bir dava hâline getirilen maarif sisteminden ve bir 'vatan' idealinden bahsedilmektedir.

"Maddî bakımdan ne kadar ilerlemiş olursa olsun, millî, ahlâkî sarsılmaz esaslara dayanmayan, ruhunda manevî kıymetlere yer vermeyen bir cemiyetin, bugünkü karışık dünya şartları içinde kötü akibetlere sürükleneceği tabiîdir. Talim ve terbiye sisteminde bu gayeyi gözönünde bulundurmayan, gençliğini millî karakterine ve an'anelerine göre manevî ve insanî kıymetlerle techiz edemeyen bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür müstakil bir millet olarak yaşamanın teminatı sayılamaz. Yıllardan beri sarih bir istikâmetten ve rasyonel bir plândan mahrum olduğu için mütemadî değişikliklere, sarsıntılara uğrayan maarifimizin, milletçe katlanılan büyük

Levent Şahverdi Arşivi

maddî fedakârlıklara mütenasip bir verimlilik arzetmediği açık bir hakikattır. Hükûmetimiz, parti programımıza tespit edilmiş esaslar dairesinde, bu büyük millî davayı bir kül hâlinde ehemmiyetle ele almış bulunuyor. Tamamiyle demokratik bir ruh ile ve ilmin son neticelerine göre tespit edilecek geniş ve teferruatlı bir plân için maarif nimetini memleketin her tarafına müsavi şartlarla yaymayı temin edecek kanun tasarılarını hazırlıklarımız biter bitmez yüksek tasvibinize arzedeceğiz."

"Gençliğini millî karakterine ve an'anelerine göre manevî insanî kıymetlerle techiz edemeyen bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür ve müstakil bir millet olarak yaşamanın teminatı sayılamaz. Gençliğimizin "Vatan" ideali etrafında toplanmasını hareket noktası olarak alıyoruz."

3 Kasım 1965 ve 27 temmuz 1977 tarihlerinde kurulan birinci ve beşinci Süleyman Demirel Hükûmetleri programlarında ise millî eğitimde millhi şuurun hâkim kılınması ve toplumun bütün kesimlerine yaygınlaştırılması öngörülmüştür:

"Millî eğitim politikamızın temeli; vatandaşın bir kül hâlinde kalınabilmesine, maddî ve manevî hayatını techiz ederek ve millî şuuru hâkim kılarak yetişmesine yardım etmektir..."

"Eğitimin millîliğine büyük önem veriyoruz. Millî Eğitimde temel hedefimiz, milletimizin bütün fertlerini, Türk Milleti'nin millî, manevî, ahlâkî, insanî, sosyal ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren, ailesini, vatanını ve milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış hâline getirmiş büyük ve şanlı tarihimizle iftihar eden, milletimizin geleceğine güvenle bakan, her türlü taklitçilikten uzak, millî, şahsiyetini müdrik, ilim, teknik ve medeniyet yarışında insanlığa örnek olmayı hedef alan vatandaşlar olarak yetiştirmektir..."

Levent Sahverdi Arşivi

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Devlet Planlama Teşkilatı, Millî Kültür, Ankara 1983)'nda devrin Başbakanı Merhum Turgut Özal kültür politikasının esaslarını şöyle sıralamıştır:

"Ülkemizin çok yakın geçmişte karşılaştığı buhranın temelinde sosyal ve kültürel değerler itibariyle yaratılan çok ciddi bir istikrarsız ve tutarsız değerler yapısının gençlerimizin zihnine nakşedilebilmiş olması yatar. Ancak bu yolladır ki ülkeyi bölme gayretleri gelişebilmiş, kendi devletine ve insanına saldıran gruplar ortaya çıkabilmiştir. Ve yine bu yolla çalışma ve üretme gayretlerine set çekilebilmiş, ekonomik ve sosyal istikrar beraberce bozulmuştur...

Eşsiz ve zengin tarihimizin bize intikal ettirdiği en kıymetli mirası teşkil eden millî kültürümüz, sözlü kültürden, yazılı kültüre geçiş merhalesinde bu yönü ile tespit edilmek durumundadır. Kültürel faaliyet alanları içindeki her branşta, öncelikle tespit konusuna ağırlık verilecek, envanter çalışmaları dağınık, sahipsiz ve kaybolmaya yüz tutmuş olan bütün kültür unsurlarının sistematik bir şekilde derlenmesini sağlayacaktır.

Millî kültürümüzün muhafazası, gözetilmesi gereken ikinci ilke olmaktadır. Bir yandan millî kültür unsurları ve faaliyet alanlarının sahih, itibara şayan ve inanılır vasfının korunmasına dikkat edilirken, öte yandan yabancı kültürlerin millî kültürümüzü olumsuz yönde etkilemesini önleyici tedbirler alınacaktır.

Millî kültürümüzün yaygınlaştırılması için yürütülecek faaliyetler ve alınacak tedbirler büyük bir önem taşımaktadır. Haberleşme ve yayın vasıtaları, kulağa ve göze hitap eden bütün vasıtalar bu maksatla seferber edilecek, millî varlığımıza ulaştırılacaktır.

Dünya milletleri arasında müstesna bir değeri olan millî kültürümüzün yurt içinde ve yurt dışında tanıtılması üzerine önemle eğilinmesi gereken bir husustur. Tanıtma faaliyetlerin gerektirdiği bünyeye,

Levent Şahverdi Arşivi

modern araç ve gereçler ile, yetişkin insan gücüne sahip bulunması sağlanacak, yurtiçinde ve dışında tanıtıcı faaliyetler, tertiplenecek konferanslar, kongreler, sempozyumlar vs. ile sürdürülecektir."

Atatürk'ün kurdurttuğu Türk Tarih Kurumu'yla, Türk Dil Kurumu'nu ve yeni kurulacak Atatürk Araştırma Merkezi'yle Atatürk Kültür Merkezi'ni de çatısı altına alan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun kurulması 1982 Anayasası'nın 134. maddesiyle kabul edilmiş ve 11 Ağustos 1983 tarih ve 2876 sayılı Kanunla da faaliyete geçmiştir. Türk devlet, bilim ve kültür hayatında önemli yeri ve görevleri olan Yüksek Kurum ve dört bağlı kuruluşunun Anayasa'daki ve kanundaki amaçları ve ilkeleri şöyle belirlenmiştir:

Anayasa'da,

"Madde 134– Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını, Türk kültürünü, Türk tarihini ve Türk dilini bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak ve yaymak amacıyla; Atatürk'ün manevi himayelerinde, Cumhurbaşkanının gözetim ve desteğinde, Başbakanlığa bağlı; Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve Atatürk Kültür Merkezi'nden oluşan, kamu tüzelkişiliğine sahip "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu" kurulur.

Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu için Atatürk'ün vasiyetnamesinde belirtilen malî menfaatler saklı olup kendilerine tahsis edilir.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun; kuruluşu, organları, çalışma usulleri ve özlük işleri ile kuruluşuna dahil kurumlar üzerindeki yetkileri kanunla düzenlenir."

2876 Sayılı Kanun'da,

"Amaç

Madde 1– Bu Kanunun amacı; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih

Levent Sahverdi Arşivi

Yüksek Kurumu'nun kuruluşunu, hizmet ve faaliyetleri ile ilgili ilkeleri ve organlarını belirlemek; görev, yetki ve çalışma usulleri ile özlük işlerini düzenlemektir;

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun Kuruluşu

Madde 2– Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını, Türk kültürünü, Türk tarihini ve Türk dilini bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve yayınlar yapmak amacıyla; Ankara'da, Atatürk'ün manevî himayelerinde, Cumhurbaşkanının gözetim ve desteğinde, Başbakanlığa bağlı; Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve Atatürk Kültür Merkezi'nden oluşan, kamu tüzelkişiliğine sahip, "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu" kurulmuştur.

Madde 4– Yüksek Kurumun ve bağlı kuruluşlarının bütün hizmet ve faliyetlerinde Anayasa çerçevesinde uygulanacak ilkeler şunlardır:

a) Millî mücadele ruhu ve bilinci içerisinde; Atatürkçü düşünceye, Atatürk ilke ve inkılâplarına, Türkiye Cumhuriyeti'nin sonsuza kadar var olma şuuruna, kişilerin ve milletin refahına, toplumun mutluluğu inancına, millî kültürümüzü çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkarma azim ve kararlılığına bağlı kalmak ve sahip olmak,

b) Topluca Türk vatandaşlarının millî gurur ve iftiharlarda, millî sevinç ve kederlerde, ortak ve bölünmez bir bütün halinde, millî kültür ve ülküler etrafında toplanmasını güçlendirecek doğrultuda hareket etmek,

c) Millî dayanışma ve bütünleşmede Atatürkçü düşünce, Atatürk ilke ve inkılâplarını, kültür, dil ve tarih değerlerini, birleştirici bir güç olarak göz önünde tutmak; bu değerlere karşı girişilecek her türlü yabancı ve bölücü akımların bilimsel yoldan çürütülmesini esas almak,

Levent Şahverdi Arşivi

d) Kültür, dil ve tarihî değerlerimizin bilimsel yoldan ortaya çıkarılmasını, belgelenmesini, araştırılıp incelenmesini esas almak,

e) Toplumda yaratılan bütün maddî ve manevî kültür değerlerinin; sürekli, düzenli ve kapsamlı bir şekilde birikimini ve gelecek kuşaklara aktarılmasını temel kabul etmek,

f) Millî bütünlük ve güvenlik gereklerini, millî ahlâk değerlerini ve millî gelenekleri koruyucu ve gözetici doğrultuda hareket etmek,

g) Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkaracak, O'nu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe eriştirecek, kuşaklararası anlayışta ve söyleyişte birleştirici yönde hareket etmek,

h) Türk tarihini ve Türkiye tarihini ve bunlarla ilgili konuları, Türklerin medeniyete hizmetlerini inceler ve elde edilen sonuçları yayarken, millî tarihimizin ve millî tarih değerlerimizin birleştirici bir güç olduğunu esas almak ve Türk milletini şanlı geçmişine yaraşan tarihine sahip kılmak."

Kültür işlerinin önce Kültür ve Turizm Bakanlığı'na, sonra da Kültür Bakanlığı'na devredilmesinden sonraki dönemde, Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek olan Yıldırım Akbulut Hükûmeti'nin programında kültür politikası şu şekilde tespit edilmiştir:

"Muhafazakârlık anlayışımız, millî manevî ve ahlâkî değerlerimize, kültürümüze, tarihimize, örf, âdet ve geleneklerimize bağlılığımızın ifadesidir. İyi olanın, güzel olanın, kıymetli olanın muhafazasıdır. İlerlemeye açık, modern, müreffeh, büyük ve kudretli bir Türkiye en büyük emelimizdir."

"Millî kültürümüz kalkınma, çağdaşlaşma ve dışa açılma çalışmalarının özünü oluşturacaktır. Hür düşünce, ilmî zihniyet, araştırma ruhu, gelişme heyecanı, metodlu çalışma ve tasarruf alışkanlığı gibi çağdaşlaşmanın temeli olan unsurların toplumumuzda yaygınlaşmasını

Levent Sahverdi Arşivi

sağlamak için kültürümüzün kaynaklarından yararlanmak hedeflenmiştir. Bu hedeflere, millî kültürden hareketle varılabileceğine inanıyoruz.

"Millî kültürün geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, kalkınma politikalarının temel ilkelerinin başında gelecektir.

"Millî ve manevî değerlerin korunmasında ve geliştirilmesinde, millî bütünlüğün ve dayanışmanın sağlamlaştırılmasında temel unsur, kültürümüzün araştırılması ve tanıtılmasıdır. Böylece millî kültür gelecek nesillere de zenginleştirilerek intikal ettirilmiş olacaktır.

Kültür ve san'at, millî değerlerin korunmasında ve gelişmesinde olduğu kadar, milletlerarası münasebetlerde de yakınlaşma ve dayanışmanın temel unsurudur. Dünya barışının köprüsü, kültürel alışveriş olacaktır.

Avrupa Topluluğu ile bütünleşme dönemi içinde ortaya çıkması muhtemel kültürel münasebetlerin alacağı yeni boyutlar gözönünde bulundurulacak ve kültürümüzün Topluluk ülkelerine tanıtılmasına özen gösterilecektir.

Türk filmi sanayiinin geliştirilmesi konusunda Devletçe her türlü destek sağlanacaktır.

Fikir ve sanat eseri sahiplerinin haklarının korunmasına ve Devletçe desteklenmesine devam edilecektir.

Eski yapı ve eserlerin korunması ve yaşatılması, tarihimize ve kültürümüze bir saygının ifadesi olarak devam edecek, bu konuda ülke bütününde koruma kültürünün yayılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Eski eser kaçakçılığının önlenebilmesi için gerekli her türlü tedbir alınarak, çeşitli yollarla yurtdışına kaçırılan eski eserlerin Türkiye'ye geri getirilebilmesi için çalışmalara devam edilecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kütüphane hizmetlerinin daha verimli ve ülke çapında dengeli bir şekilde yaygınlaştırılması için yeni tedbirler geliştirilecektir.

Okuma zevk ve alışkanlığının yaygınlaştırılması için gerekli araştırmalar yapılarak yeni eserler ortaya koyacak kabiliyetli kişilerin keşfedilmesi, yönlendirilmesi, özendirilmesi ve desteklenmesi hususunda çalışmalar sürdürülecektir.

Arşiv belgelerinin korunması, tasnif edilmesi ve araştırıcıların hizmetine sunulması sağlanacaktır.

Türk edebiyatını ve sanatını dünyada tanıtmak için, yazarlarımızın eserleri yabancı dillerde yayınlanacak, bilim ve kültür yayınlarının yaygınlaştırılması daha da hızlandırılacaktır. Türk–İslâm eserleri öncelikli olmak üzere, kültür varlıklarının korunması, bakımı, onarımı ve restorasyonuna ağırlık verilecektir.

Milletimizin sosyal ve kültürel hayatında önemli rolü olan edebiyat, müzik, folklor, sinema, tiyatro ve san'at dallarının geliştirilmesi kültür ve sanat politikamızın ana hedefidir.

Opera, bale ve orkestra çalışmalarında çağdaş bir yaklaşımla millî kültür birikimimizden yararlanılacak, tiyatro çalışmalarında yerli eserlere ağırlık verilecektir.

Özel tiyatroların Devlet tarafından desteklenmesi hamlesi artırıla-rak devam edecektir."

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Atatürk'ün kültür alanında çağdaşlaşmak için almış olduğu tedbirler Türk Devleti'nin ebediyen yaşaması için alınmış olan önlemlerdir. Bunlar tarihî bir vetirenin sonucu olup batıyı taklit için değil, devletin bekasını temin için, yani bir amaç olarak değil Türk toplumunu çağdaş medeniyetin üzerine çıkarmak için araç olarak benimsenmişlerdir. Çağdaşlaşmanın yozlaşmaması, millî değerlerle bezenmesi için tarih ile beslenen bir tabana oturmasına da itina edilmiştir. En büyük Türk milliyetçisi olan, Türk-

Levent Sahverdi Arşivi

lük gururunu "Ne mutlu Türküm diyene" ve "Bir Türk dünyaya bedeldir" vecizeleri ile ifade eden Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, akıl ve bilimin kültür hayatına yön vermesi için gerekli yüksek kültür kurumlarını oluşturmak suretiyle geleceğe de ışık tutmuştur.

Atatürk, Türk kültürüne bir başlangıç, bir yön ve hedef vermek istemiştir. Topluma bir yerden gelmiş ve bir yere gitmekte olduğumuz inancının verilmesi gerektiğine inanmıştır. Zira bir yerden geldiğine inanmayan toplumlar ve fertler, bir yerlere gidildiğine veya gidileceğine de inanmazlar. Böyle bir inancı dinler de insanlığa vermiştir. Çünkü geçmişe ve başlangıca inanmayan gelecekle ilgilenmekten de çabuk vazgeçer. İşte, Atatürk bu inancıyladır ki, Göktürk Yazıtları'ndaki "Bengü İl" (Ölümsüz ve Sonsuz Devlet), Osmanlılardaki "Devlet-i Ebed-Müddet" (Ebedî Müddetle Yaşayacak Devlet) geleneğini devam ettirerek "Türkiye Cumhuriyeti ilelebed payidâr kalacaktır" demiştir. Bu ise, kültürle, millî kültür ve tarih şuuruyla olacaktır.

SEÇİLMİŞ KAYNAKLAR

- Atatürk, Nutuk, 1927, 1934...
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgraf ve Beyannameleri, Ankara 1989, 1991, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Afet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Ankara 1984, TTK yayını.
- Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri Kitabı, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kayseri 1983.
- Güngör Erol, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, İstanbul 1980.
- Kafesoğlu İbrahim, Türk Millî Kültürü, İstanbul 1983.
- Kantarcıoğlu Selçuk, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmet Programlarında Kültür, Ankara 1990.
- Gökalp Ziya, Türkçülüğün Esasları, Ankara 1923.
- Kaplan Mehmet, Türk Milletinin Kültürel Değerleri, İstanbul 1977.
- Milli Kültür, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 1983.
- Milli Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler, Atatürk Kültür Merkezi yayını, Ankara 1990.

Levent Şahverdi Arşivi

HACİM MUHİTTİN ÇARIKLI'NIN "KUVAY-I MİLLİYE HATIRALARI"NA GÖRE KURTULUŞ SAVAŞI'NDA GÖNEN ve ÇEVRESİ (1919–1920)

Prof. Dr. ERCÜMENT KURAN

Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmesi memleket çapında heyecan uyandırdı. Ege Bölgesi'nden üçyüz kadar Aydın 20 Mayıs 1919 günü İstanbul'da toplanarak "Aydın Vilâyeti Muavenet-i Hayriye Cemiyeti"ni kurdular. Altı kişilik İdare Heyeti'ne Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey de seçildi. Bu zat 1881'de Uşak'ta doğmuş, 1904'de Mülkiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra, Batı Anadolu'nun çeşitli kazalarında kaymakamlık yapmıştı. 1917'de Suriye'de Havran sancağı mutasarrıflığında bulunması ardından, 1918 Ekim'inde, merkezi Balıkesir olan Karesi mutasarrıflığına tayin edilmişti. İttihatçı olması sebebiyle, 1919 Mart'ında azlolununca İstanbul'a gelmişti[1].

"Aydın Vilâyeti Muavenet-i Hayriye Cemiyeti" İdare Heyeti üyeleri arasında uyum sağlanamaması üzerine, Hacim Muhittin Bey Mayıs sonunda cemiyetten istifa etti. Anadolu'ya geçip Yunanlılara karşı halkı teşkilâtlandırmak maksadıyla, 11 Haziran 1919'da İstanbul'dan vapurla hareket etti. Bu tebliğde Millî Mücadele'nin başlan-

1. **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvay-i Milliye Hatıraları, 1919–1920**, Ankara 1967, s. 9–10 (Bundan sonra: Çarıklı).

Levent Sahverdi Arşivi

gıç dönemine Gönen ve çevresinde vukubulan olaylar, Hacim Muhittin Bey'in günü gününe tuttuğu kayıtlara dayanılarak incelenecektir. Bu kayıtlar Prof. Dr. Şerafettin Turan tarafından, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü yayını olarak, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayi Milliye Hatıraları (1919–1920)** başlığı altında 1967 yılında Ankara'da basılmıştır. Eserin önemi Türk Kurtuluş Savaşı sırasında yazılmış olmasıdır ki, bu şekilde kaleme alınmış hatıratlar çok azdır.

Hacim Muhittin Bey İstanbul'dan ayrıldığı günün akşamı Bandırma'ya vardı[2]. İki gün sonra, yani 13 Haziran 1919'da, 61. Tümen kumandanı Albay Kâzım (Özalp) ile görüştü. Ertesi gün de, Bandırma'da mukavemetçi kuruluşlardan "Cemaat–i İslâmiye"nin toplantısına katıldı. Orada Gönen ve Manyas taraflarına gitmesi kararlaştırıldı. Hacim Muhittin Bey 1909 Ekim'inden itibaren iki yıl kadar Gönen kaymakamlığında bulunmuş olduğundan, bölgeyi ve nüfuzlu kişileri tanıyordu. 16 Haziran 1919'da Bandırma'dan hareketle Gönen'e geldi. 17 Haziran tarihli günlükte şu yazılıdır:

"Gönen'de Çerkezlik ve Türklük meselesi elan pek had bir şekilde. Çerkezler, Türkler giderse biz de iştirak ederiz ve Türkler ise memleket şekavetten bizar iken ailelerimizi nasıl bırakıp da gidelim diyorlar. Bunun için muvaffakiyet biraz müşkül görünüyor"[3].

Gerçekten bölgede asayişsizlik hüküm sürüyordu. Hacim Muhittin Bey, Halil Efendi adlı bir arkadaşıyla birlikte Gönen'e gelirken, kasabaya bir çeyrek saat mesafede iki Çerkez süvarisiyle karşılaşmış, Bandırma'da tümenden aldığı filinta tüfekler sayesinde soyulmaktan kurtulmuştu[4]. Hacim Muhittin Bey müftü ve kasaba eşrafıyla görüşerek Yunanlılara karşı Kuvay–ı Milliye'ye gönüllü toplamağa çalıştı, fakat onlardan müsbet cevap alamadı. Gönenliler Kuvay–ı

2. Çarıklı, s. 17.
3. Çarıklı, s. 18.
4. Çarıklı, aynı yer.

Levent Sahverdi Arşivi

Milliye hareketini, 1. Dünya Savaşı yenilgisinden sorumlu tuttukları İttihatçıların bir teşebbüsü olarak görüyorlardı[5]. 21 Haziran'da ümitsizlik içinde Gönen'den ayrıldı ve Bandırma'ya döndü.

Hacim Muhittin Bey 26 Haziran'da Bandırma'yı terkederek, Susurluk yoluyla Balıkesir'e geldi. 28 Haziran'da da 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa ile görüştü. Ayni gün Dar ün–nafia medresesinde toplanan bir kongreye katıldı. 12 Temmuz'a kadar süren kongrede, Balıkesir'e bağlı kazaların temsilcileri istilâcı düşmana karşı alınacak tedbirleri konuştular. Hususiyle "cephedeki kuvvetlerin hangi kazaların yardımıyla beslenecekleri, Reddi İlhak heyetlerinin salâhiyetve bağlantıları, cephelerin takviyesi için hangi kazalar halkının nerelere sevkolunacakları tayin ve tesbit edildi"[6]. Balıkesir'de bir Heyet–i Merkeziye kurulması da kararlaştırıldı. Heyet–i Merkeziye reisliğine Hacim Muhittin Bey seçildi. O hatıralarında bu kongreden söz etmez. Ancak, 9 Temmuz 1919 tarihli günlükte "bugün beni Reisi Umumi yaptılar" kaydı bulunmaktadır[7].

Hacim Muhittin Bey, cepheye kuvvet göndermeleri konusunda, Gönenlileri iknaya çalışmaktan geri durmuyordu. Balıkesir kongresi Heyet–i Merkeziye reisliğine seçildiği gün onlarla telgraf başında görüşmüş, lâkin teklifi sonuçsuz kalmıştı. Ertesi gün, 10 Temmuz'da, telgrafhanede yaptığı görüşme ümit verici oldu: Keçelerli Çerkez Beyi Aydemiroğlu Mehmet Bey, Yunanlılarla çarpışmak üzere bir birliğin Balıkesir'e gönderileceğini bildirdi[8].

Aydemiroğlu Mehmet Bey eski bir şakiydi; af kanunundan yararlanarak, silâhlı gezmek şartıyla, maiyetiyle birlikte teslim olmuş-

5. Çarıklı, s. 19.
6. Kâzım Özalp, **Millî Mücadele, 1919–1922**, Ankara 1971, c. I, s. 38.
7. Çarıklı, s. 23. Hacim Muhittin Bey 7 Temmuz 1919'da not defterine şu kaydı düşmüştür: "Beni Reisicumhur seçtiler. Şimdi vatanın bütün mesuliyeti benim üzerime yükleniyor" (Şerafettin Turan, "Kurtuluş Savaşı'nda Kongreler", **Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri**, Ankara 1975, s. 151).
8. Çarıklı, aynı yer.

Levent Sahverdi Arşivi

tu[9]. Mehmet Bey sözünde durdu ve 8 Ağustos'ta Gönen Kuvay–i Milliye bölüğü başında Balıkesir'e geldi. İki gün sonra da, bölüğüyle birlikte Ayvalık cephesine hareket etti[10]. Mehmet Bey'in cephede uzun zaman kalmadığı anlaşılıyor. Çünkü, 1919 Ekim'inde padişah tarafından "Kuvay–i Muhammediye" kumandanlığına tayin edilen emekli binbaşı Anzavur Ahmet'in Gönen'i işgal etmesi üzerine esir olan kaza jandarma kumandanı Üsteğmen Ziya (Şahan)'ı hapisten kurtarmıştır[11].

Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgeleri Müslümanlarının hukukunu korumak gayesi güden Erzurum Kongresi'nden üç gün sonra, 26 Temmuz 1919'da Balıkesir'de II. Millî Kongre toplandı. Kongre, görüşmeler sonunda aldığı kararları yirmidokuz madde halinde tesbit etti ve 30 Temmuz'da dağıldı. 6. madde kongrenin adını "Hareket–i Milliye Redd–i İlhak Heyeti" olarak belirledi. 18 kaza ve nahiyeden 48 temsilcinin katıldığı II. Balıkesir Millî Kongresi'nde Gönen'i eşraftan Hasan ve İbrahim Beyler temsil ettiler. Altı kişilik Heyet–i Merkeziye üyeliklerine de Balıkesir adına Hacim Muhittin Bey, Bandırma adına Gönenli Osman Bey seçildiler[12]. Bu kongrenin, Erzurum Kongresi'ne benzer biçimde, Batı Anadolu Müslümanlarının hukukunu korumak maksadıyla toplandığı kesindir.

Yunan işgaline karşı mücadele eden Kuvay–i Milliye teşkilâtını daha geniş bir alana yaymak için, 16–25 Ağustos 1919'da Alaşehir Kongresi düzenlendi. Hacim Muhittin Bey bu kongrede "Balıkesir Heyet–i Merkeziye Temsilcisi" sıfatıyla bulundu ve Kongre reisliğine seçildi[13]. Kongrenin ilk günlerinde "toplantıların yönlendiricisi büyük

9. Rahmi Apak, **İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, İstanbul 1942, s. 95; Kemal Özer, **Kurtuluş Savaşında Gönen**, Balıkesir 1964, s. 67.
10. Çarıklı, s. 30.
11. Özer, s. 61, 66–67.
12. Çarıklı, s. 26, ..9; Müctaba İlgürel, "Balıkesir Redd–i İlhak Cemiyeti ve Kongreleri", **Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan, Edebiyat Fakültesi**, İstanbul 1973, s. 37–45.
13. Çarıklı, s. 38.

Levent Şahverdi Arşivi

ölçüde Hacim Muhittin Bey olmuştur"[14]

Alaşehir Kongresi'nde alınan kararların Balıkesir bölgesinde uygulanabilmesi için yeni bir kongre yapılması gerekti. Bu maksatla 16–22 Eylül 1919 tarihleri arasında III. Balıkesir Kongresi toplandı. Hacim Muhittin Bey'in başkanlık ettiği kongrenin en önemli icraatı Ayvalık, Soma ve Akhisar cepheleriyle menzil müfettişliklerine yetenekli kişileri seçmek olmuştur[15].

Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın gayreti sonucunda 4 Eylül'de Sivas'ta toplanan kongre Millî Mücadele'nin Misak–ı Milli sınırları içinde tek elden yönetilmesini kararlaştırdı. 11 Eylül'de yayımlanan Kongre beyannamesinin 9. maddesi, Erzurum'da kurulmuş olan "Şarkî Anadolu Müdafaa–i Hukuk Cemiyeti" adını "Anadolu ve Rumeli Müdafaa–i Hukuk Cemiyeti" olarak değiştirdi[16]. Bunun üzerine, 19–21 Kasım 1919'da toplanan IV. Balıkesir Kongresi "Hareket–i Milliye Redd–i İlhak Heyeti" yerine "Müdafaa–i Hukuk Cemiyeti" adını kabul etti. Böyelce Doğu ve Batı Anadolu Millî teşkilâtları birleşmiş oldu. Balıkesir kongreside yenilenen seçimde Gönenli Osman Bey "Heyet–i Merkeziye" üyeliğini korudu[17].

Hacim Muhittin Bey İstanbul'da toplanması kararlaştırılan Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Karesi Milletvekili seçilmiş olduğundan, Balıkesir Kongresi'nde bulunamamıştır. İngilizlerin 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal etmesi, iki gün sonra da Mebusan Meclisi'nin dağılması üzerine, Ankara'ya gidecek ve 23 Nisan'da çalışmalarına başlayan Büyük Millet Meclisi'nde yerini alacaktır. Hacim Muhittin Bey 1950 yılına kadar milletvekilliği yapmış ve 1965'de Allah'ın rahmetine kavuşmuştur.

14. İlhan Tekeli – Selim İlkin, **Ege'de Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet–i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, Ankara 1989, s. 190.
15. Tekeli–İlkin, s. 208–217.
16. Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Ankara 1969, s. 83.
17. Tekeli–İlkin, s. 234–235.

Levent Sahverdi Arşivi

Gönen Nisan başlarında Anzavur tarafından ikinci defa işgal edildi. Fakat, 15 Nisan'da Susurluk civarında vukubulan Taşköprü muharebesinde 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım ile Kuvay–i Milliye kumandanı Çerkes Ethem'in kuvvetlerine yenilince, Mayıs başlarında Karabiga limanında Müttefik gemilerine sığınarak İstanbul'a kaçtı[18].

8 Mayıs'ta "Balıkesir Müdafaa–i Hukuk Cemiyeti Heyet–i Merkeziyyesi" ile birlikte Gönen'e gelen Gönenli Osman Bey Keçidereli Esat Bey kumandasında Gönen milis taburunu, Haziran sonunda, Soma cephesine gönderdi. Esat Bey, cepheden dönüşte, Susurluk'un Demirtepe köyünde pusuya düşürülerek şehit oldu[19].

Müttefik devletler, 1920 Nisan'ında toplanan San Remo konferansında Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması konusunda anlaşmışlar ve Yunan ordusunun Batı Anadolu'da saldırıya geçmesini kararlaştırmışlardır. Yunanlılar 22 Ağustos sabahı harekâtı başlattılar, 6 Temmuz'da da Gönen'e girdiler[20]. İşgal iki yıldan fazla sürdü ve Müslüman halk zulüm gördü. Silahlanarak dağlara çıkan Gönen'in yiğit evlâtları Yunanlılara ve onları destekleyen Rumlara baskınlar yaptılar. Sonunda şanlı ordumuz vatanımızın bu şirin kasabasını 6 Eylül 1922'de düşman istilâsından kurtardı[21].

18. Özalp, s. 114–116.
19. Özer, s. 98–101.
20. Özer, s. 104.
21. Özer, s. 137.

Levent Sahverdi Arşivi

BOLŞEVİK İHTİLALİ SIRASINDA KIRGIZ – KAZAK ÖĞRENCİLERİN OSMANLI HÜKÜMETİ'NE SUNDUKLARI BİR BEYANNAME

Doç. Dr. MUSTAFA GÜL

Birinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı Devleti'nin karşısında yer alan Rusya'da, Şubat 1917'de meydana gelen Bolşevik İhtilâli ile büyük bir heyecan doğmuştur. Daha çok Alman istihbarat kaynakları aracılığı ile Osmanlı Devleti'ne ulaşan ihtilâl haberleri üzerine, Sadrazam Talat Paşa, Tanin Gazetesi'ne verdiği demeçte: *"Bizim ile Rusya arasındaki bütün mesail çarlığınızın Türkiye'yi imha politikasından mütevellittir. Yeni Türkiye yeni Rusya ile sulh ve musalemet yapabilir"* demişti[1]. Gerçekten de kısa bir süre sonra yeni Rusya ile yapılan görüşmeler, Brest–Litovsk Barışı (20 Aralık 1917 – 3 Mart 1918) ile sonuçlanmıştır.

Rusya'da meydana gelen ihtilâlin Osmanlı Devleti'nde büyük sevinç yarattığını daha önce belirtmiştik. Bu hususta, İstanbul ve Anadolu basınında, Rusya Türklüğünden bahseden yazılar yayınlanıyor, şairler; Kafkas ve Türkistan'ın kurtarılmasını terennüm ediyorlardı[2].

1 ATASE Arş., Kls. 5232 D. 43.f.32.1.
2 Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Kültür Bak. Yay., 1990, s. 505.

Levent Sahverdi Arşivi

Bolşevik liderlerinden Lenin'in; "Milletlere özgürlük" vaadleri, hem Osmanlı Devleti'nin hem de, Rusya Türklüğünün bağımsızlığa kavuşma umutlarını kamçılıyordu.

Osmanlı Devleti, Rusya'daki yeni gelişmeler üzerine öncelikli olarak, kapı komşusu olan Kafkaslar ve Azerbaycan işleriyle daha yakından ilgilenmeye başlamıştı. Rusya'nın diğer bölgelerinde yaşayan, Türk unsurlar da hürriyetlerini kazanmaya yönelik faaliyette bulunuyorlardı.

Kırım'da, Taşkent'te, Bakû'de, Orenburg'da ve Moskova'da Türkistanlılar, Kazan'lılar, Kırım'lılar, Azeriler birbirleri ile buluşup, bağımsız bir Türk dünyası yaratma çabası içine girmişlerdi[3].

Rusya'da bulunan Türk toplulukları istiklâl yolunda, adımlar atmaya çalışırken, Osmanlı İmparatorluğu'nun payitahtı İstanbul'da tahsil yapmak için bulunan Kırgız, Kazak, Azeri, Başkurt, Kırımlı, Kazanlı öğrenciler de yurtlarının hürriyete kavuşması maksadıyla bir takım faaliyetlere girişmişlerdi. Bunlardan Mehmet Emin adlı Tatar öğrenci medrese tahsilinden sonra Şeyhülislâm Hayri Efendi'nin aracılığı ile Harbiye Nezareti'ne başvuruyor ve Rusya'da faaliyetlerde bulunmak için istihdam edilmesini istiyordu[4].

Kendilerini "Astırhan, Kırgız, Kazak Türkleri Murahhasları" olarak nitelendiren, bir öğrenci grubu da, Rusya'daki gelişmeler karşısında Osmanlı Hükümeti'ni bilgilendirmek ve bu bölgelere ilgisini çekmek için girişimde bulunmuşlardı. Bu birliği sağlamak için, kaleme aldıkları bir beyannameyi, Harbiye Nezareti'ne sundular. 2 Temmuz 1917 tarihini taşıyan beyannamede; Kırgız–Kazak Türklüğü'nün tarihî bir perspektifi çıkarılıyor ve bu tarihten sonra sözkonusu bölgeler için neler yapılması gerektiği, maddeler halinde ortaya konuyordu. Kırgız–Kazak Türkleri başlığını taşıyan beyanname aşağıdadır.

3. Zeki Velidi Togan, Hatıralar, İstanbul 1969, s. 156.
4. ATASE Arş., Kls. 1845, Ds. 79, f. 1.

Levent Sahverdi Arşivi

"Türk milletinin bir şubesi olan Kırgız–Kazak Türkleri oniki milyondan ziyade nüfusa malik olduğu gibi işgal ettiği arazi itibariyle de Rusya'da sakin Türklerin ekseriyetini teşkil etmektedir. Kırgız–Kazak Türklerinin hudud–u garbiyesinde Ural ve Bahr–i Hazar, cenubunda Türkistan, şarkında Çin, şimalinde Sibirya olmak üzere büyük bir sahayı işgal etmektedir. Kırgız–Kazak Türkleri Cengiz Hükûmeti'nin inkırazı üzerine bir takım halklara ayrılmış ve de bilahâre Hülagu Han zamanında yine birleşmişlerdir. Ve büyük bir halk vücuda getirmişlerdir. Bu devir 15. asra kadar devam etti. Sonra tekrar hanlıklara ayrıldılar. Bu hanlıklar Asya'nın Ruslar tarafından istilâsı üzerine birer birer Rus havza–i memalikine dahil oldular.

Fakat Rus idaresine girmekle beraber bir takım imtiyazata malik idiler. Gerçi Ruslar imtiyaz verdiyse de bilahare zaman zaman fırsat buldukça imtiyazı tehdid ediyorlardı. Fakat yine dahil–i umuru idareden bir kısmı yine Kırgız, Kazakların ellerine bırakılmıştı. Ezcümle davalar, Kırgız–Kazak aksakallıları huzurunda Kırgız, Kazak arif ve agavâtlarına muvafık olarak halledilir. Hükûmet tarafından her nahiyeye tesbit edilmiş vergiler Kırgız, Kazak nahiye memurları, aksakallıların kararıyla zengin ve fakir herkesin haline göre tarh edilir ve toplanırdı.

Fakat çarlığın zulüm ve istibdadı Kırgız–Kazak Türklerinin asra muvafık serbestçe inkişafına mani oluyordu.

Kırgız Kazak Türklerinin bir kısmı şehirlerde diğer bir kısmı da nim (yarı) göçebe bir halde yaşamaktadırlar. Nim göçebe kaydını ilâve ediyoruz zira; Kırgız Kazak Türklerinin göçebeliği Arabistan bedevîlerinin göçebeliğine benzemeyip senenin muayyen bir iki ayında muayyen arazilerine hayvanlarını otlatmak üzere bir iki ayı orada geçirdikten sonra senenin kısm–ı azamını kışlak tabir ettikleri yerlerde geçirirler. Ekin alırlar, ticaret ederler. Çocuklarını mektebe verirler. Son zamanlarda bunlar arasında da şehirde oturmak ihtiyacına düş-

Levent Sahverdi Arşivi

müşler, yavaş yavaş şehirlerde ve kendileri tarafından toplu olarak kulübeler vücuda getirmeğe başlamışlardır. Maarife de oldukça ehemmiyet vermişlerdir. Çocuklarını muhtelif şehirlerde muhtelif mekteplere gönderip, tahsil ettiriyorlar. Son senelerde yalnız Rusya'daki mekteplerde kalmayıp, İstanbul, Medine–i Münevvere ve Mısır'a da göndermektedirler. İşte biz de Kırgız–Kazak çocukları olup altı–yedi sene mukaddem dersaadete giderek muhtelif mekteplerde tahsil ettik ve ediyoruz. Kırgız–Kazak gençleri Rusya'da başlayan ihtilâl münasebetiyle Rus boyunduruğundan kurtulmak ve kendi arazi ve kendi hududu dahilinde müstakil olarak yaşamak ve büyük Türklüğün meydana çıkma zamanı olduğunu düşünüyor. Bunun için elden geldiği kadar fedakârlık ve hatta ölümü bile gözönüne alarak memleketimize gitmek istiyoruz. Bu hususta takip edeceğimiz hatt–u hareket ve gaye–i amaliyye hakkında bir kaç maddelik hülasasını hükûmet–i seniyyeye arz eder, ileride bir Türk bayrağı altında toplanacak olan Kırgız–Kazak kardeşleri yegâne istinatgâhımız olan hükûmetimizden maddî ve manevî muavenet taleb ediyoruz

Mevadd–ı Esasiye (Ana İlkeler)

1– Kırgız–Kazak Türklerinin kendi hududu kendi arazisi dahilinde istiklâl–i dahiliyesini tesis için çalışmak,

2– Göçebe hayatına hatme ve süratli iskân için çalışmak,

3– İstiklâl–i dahiliyesini, hudut ve arazisini muhafaza için askerî teşkilât vücuda getirmeye çalışmak,

4– Kırgız–Kazak Türklerini yükseltmek, terakki ettirmek daha doğrusu mevcudiyetini muhafaza etmek için maarif teşkilâtı vücuda getirmeğe çalışmak,

5– Merkez–i Hilâfet maarifinin orada süratle intişarı için mümkün olduğu kadar Memalik–i Osmaniyeye talebe göndermeğe çalışmak,

Levent Şahverdi Arşivi

İşte arzettiğimiz şu beş esas maddenin husulü için bizim yapacağımız ise millî bir komite teşkil ederek bütün Kırgız–Kazak Türklerini etrafımıza toplamak, propagandalar, konferanslar vermek ve bir Türklük bayrağı altında toplanmasını temin için çalışmak ve ölmek"[5]

Bolşevik İhtilâli'nin yarattığı ortam içerisinde, bağımsızlık düşüncesi ile harekete geçen ve Osmanlı Devleti'nin yardımını dileyenler sadece, Kırgız, Kazak gençleri değildi. Türk–İslâm aleminin dayanak noktası olarak görülen, İstanbul'da aynı dönemlerde Dağıstanlı, Kazanlı, Azerbaycanlı, Kırımlı temsilciler de geliyorlar ve Rusya Müslümanları ile ilgilenilmesi yolunda, bazı rica ve temennilerde bulunuyorlardı[6].

Osmanlı Devleti kapı komşusu olan Kafkasya ile daha yakından ilgilendi. Azerbaycan'ın istiklâlini ilân etmesi, Osmanlı Devleti tarafından hemen resmen tanındı. Daha sonra gelişen olaylar, Türk Ordusunun Bakü'ye kadar yürümesini gerektirdi. Ne var ki, Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa müdahalesinden sonra, müttefik kuvvetlerinin çeşitli cephelerde uğradığı yenilgiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi ile savaşı bırakıp, Anadolu'ya çekilmesine yol açtı. Osmanlı Devleti'nin Rus ordusu artıklarına karşı giriştiği taarruz esnasında, diğer Türk toplulukları gibi, Kazaklar da 17 Kasım 1917'de muhtariyetlerini ilân edip bir devlet kurdular. Böylece beyannamenin birinci maddesinde belirtilen hedef gerçekleştirilmişti. Fakat diğer maddelerinde gerçekleştirilmesine Bolşevik Rusya izin vermedi. Varlığını 1919 Temmuz'una kadar sürdürebilen Kazak Devleti, bu tarihte Bolşevik Rusya'nın hâkimiyetine girdi.

Osmanlı Devleti'nin bu yardım çağrılarına karşı müşahhas bir cevap verdiğine dair kayıt yoktur[7]. Kazak Devleti; Rusya'da aynı dönemlerde kurulan diğer Türk devletleri ile aynı talihi paylaşmıştır.

5. ATASE Arş., Kls. 1846, D. 79, f. 8.
6. Akdes Nimet Kurat; A.g.e., s. 506.
7. **A.g.e.**, s. 506.

Levent Sahverdi Arşivi

Böyle bir sona varmanın pek çok sebebi vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak çıkması, buralardaki Türk ve Müslüman unsurdan daha iyi organize olmuş Rusların esaretine düşmesinde etkili olmuştur. Bu Türkler çok önemli bir desteği yitirmişlerdir. Yeterli miktarda entellektüelden yoksun olan bu topluluklar, Çarlık Rusya'sının uyguladığı politikaların gereği olarak askerlikten de uzaklaştırılmışlardı. Böylece kurulan devleti devam ettirecek unsurlardan da yoksundular. İç meselelerini çözemeyişleri, aralarındaki coğrafî uzaklık yukarıda da ifade ettiğimiz gibi siyasî, askerî ve medenî yönden gerekli kadrolara sahip olmamaları, Rusya Türklüğü'nün veya Kazak, Kırgız Türk topluluklarının tutsaklığa düşmesinde rol oynayan başlıca etmenler olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

KİLİS'İN ANTEP MÜDAFAASINDAKİ YERİ

Yrd. Doç. Dr. ERGÜNÖZ AKÇORA

Millî Mücadele'de Kilis'in Antep müdafaasındaki yeri anlatılırken şüphesiz I. Dünya Harbi'nden itibaren o günlerdeki siyasi ve askeri durumun ele alınması, bir bütün teşkil ettiğinin vurgulanması, konunun anlaşılması ve değerlendirilmesi yönünden muhakkak ki daha sağlıklı olacaktır.

Bilindiği gibi I. Dünya Harbi, 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da Avusturya–Macaristan İmparatorluğu veliahdı Arşidük François Ferdinand'ın eşiyle birlikte bir suikaste kurban gitmesi ile başlamış ve savaş kısa zamanda Avrupa'nın her tarafına yayılmıştı. Neticede; Almanya 1 Ağustos 1914'te, Rusya 3 Ağustos 1914'te, Fransa ise 5 Ağustos 1914'te birbirlerine savaş ilân etmiş ve ordular Osmanlı kapılarına dayanmıştı.

İtilâf Devletleri ve İttifak Devletleri olarak iki grupta savaşa giren Batılı Devletler, Osmanlı Devleti'ni yanlarına çekme yolunda ortaya koydukları oyunlar sonucu, üçlü ittifak lideri Almanya, uzun çalışmalardan sonra bir oldu bitti ile Osmanlı Devleti'ni kendi yanında savaşa sokmayı başarmıştı. Almanya ilk anda Osmanlı Devleti'ni çeşitli cephelerde muharebelere sokmak suretiyle yükünü hafifletmek istenmişti[1].

1 Ergünöz Akçora; "Çanakkale Deniz Savaşında En Uzun Gün, 18 Mart 1915" *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, s. 15, İstanbul 1988, s. 15.

Levent Sahverdi Arşivi

Şüphesiz bütün cephelerin kendi yönünden önemi olmakla birlikte bunlardan en önemlisi olan "Çanakkale Cephesi'nde" en kanlı çatışmalar sonucu 300 bin askerimiz şehit düşmüş ancak, Türk askerinin sarsılmaz gücü ve inancı sonucu donanmaları ve daha sonra meydana gelen kara çarpışmalarında tarihe, "Çanakkale Geçilmez" destanını yazdıran Mehmetçik sonunda; Türk askerinin cesaret, fedakârlık ve kahramanlıklarıyla dolu muharebeler ile, haçlı ordularına çok büyük zayiat verdirmek suretiyle geldikleri gibi gitmelerini sağlamıştır. Bu bakımdan "Çanakkale Muharebeleri", Osmanlı Devleti'nin hem yüz akı, hem de büyük üzüntü kaynağı olmuştur.

Osmanlı Devleti'ni parçalamayı ve paylaşmayı plânlayan Batılı Devletler; 4–10 Mart 1915'te İstanbul Antlaşması, 26 Nisan 1915'te Londra Antlaşması, 26 Nisan 1916'da Petesburg Antlaşması, 9–16 Mayıs 1916'da Sykes–Picot, 17 Nisan 1917'de Saint Jean'da Maurienne Antlaşması ve nihayet 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi ile nihai neticeyi elde etmişlerdir[2].

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ve 10 Ağustos 1920 Sevr Antlaşması ile elindeki son toprak parçası Anadolu, İtilâf Devletleri tarafından işgal edilmiş ve Türk milleti karanlık günler içine girmiştir.

Ancak işgal ve işgale uğrama tehlikesi karşısında bölgesel direnme hareketleri gündeme gelmiş, genelde öncelikle silahlı mücadele yerine dernekler kurma, kongreler toplama ve mitingler düzenleme şeklinde düşünülmüştür. Daha sonra bulundukları yörenin işgalini önlemek veya son vermek için silahlı direniş grupları da; çete, milis kuvvetleri, milli müfrezeler, mücahit müfrezeleri gibi adlarla, genelde **"Kuvâ–yı Millîye"** adını verdiğimiz, daha çok gönüllülük esasına dayanan kuvvetleri oluşturmuşlardır[3].

---

2 Y. Tekin Kurat; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Ankara 1976; s. 12–14.
3 Sadettin Gömeç; *Milli Mücadelede Gaziantep*, Ankara 1989, s. 11–15.

Levent Şahverdi Arşivi

Mütarekenin 7. maddesi gereği Anadolu yer yer işgal edilmiş ve Osmanlı Devleti'nin fiilen varlığını sona erdirmiştir. 1 Kasım 1918'de Musul, 13 Kasım 1918'de İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan savaş gemilerinden oluşan 55 parçalık bir donanma ile İstanbul, yine; İskenderun, Gaziantep, Maraş, Urfa, Birecik önce İngilizler daha sonra da Fransızlar tarafından yer yer işgal edilmişlerdir.

Buna göre; İngilizler çoğunluğu İstanbul boğazının iki yakasında olmak üzere toplam 31 bin piyade, 112 top, 160 makinalı tüfekle gücünü sergilemiştir. Neticede İngilizler tarafından 19 Aralık'ta Kuzey'de Batum, güneyde Urfa ve Maraş, 15 Ocak 1919'da ise Antep işgal edilmiştir.

Fransızlar'a baktığımızda; 11 Aralık'ta Dörtyol, 17 Aralık'ta Mersin, 21 Aralık'ta Adana, 27 Aralık'ta Pozantı'yı işgal ederken, İstanbul boğazının Rumeli yakasına 33 bin piyade, 55 top, 39 uçak, 12 zırhlı araç ve güneyde tam teçhizatlı 5 bin kişilik bir güç çıkarmışlardır.

İtalyanlar'ın; Antalya, Fethiye, Marmaris ve Bodrum'u 5 bin kişilik kuvveti ile işgali gerçekleşirken[4], Yunanlılar ise büyük güçler ile İzmir, Menemen, Torbalı, Manisa, Ayvalık, Turgutlu vs. gibi yerleşim yerlerine askerlerini sevketmişlerdir. İşte bütün bu olaylar ve işgallere karşı bazı direnişlerin başlaması **"Kuva-yı Milliye"** fikrinin gerçekleşmesini sağlamıştır[5].

Neticede Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesinin vermiş olduğu boşluktan istifade eden İtilâf Devletleri bir bahane ile Osmanlı ordularının terhisini sağlamış, silahları ellerinden alınmış ve işgal hareketleri ile tam bir vahşet ortaya konulmuştur. Nitekim 15 Mayıs 1919 İzmir'in Rumlar tarafından işgali bunun en bariz örneği olmuştur. Yuna-

4 Sadettin Gömeç; *Milli Mücadelede Gaziantep*, s. 16.

5 Alptekin Müderrisoğlu; *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara 1990, s. 20–21: Mehmet Emin Dinç; Kuva-yi Milliye'nin Türk Milli Mücadelesi İçindeki Yeri ve Önemi, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul 1990, S. 47, s. 24–26.

Levent Sahverdi Arşivi

nistan'ın işgal hareketini gerçekleştirmesi İtilaf Devletlerinin mütareke öncesinden başlattıkları yoğun propagandalar neticesi olmuş ve Başbakan Venizelos bu işi bizzat yürütmüştür[6].

Yunan ordusu İtilaf Devletlerine ait savaş gemilerinin eşliğinde 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal ederken İzmir'de bulunan Rumlar, Başpis-kopos Hrisostomos başkanlığında, sevinç gösterileri ve büyük taşkın-lıklar yaparak karşılamışlar, kin ve nefretlerini kusmaya çalışmış-lardır.

Nitekim Hasan Tahsin isimli bir gazetecinin Yunan bayraktarını vurması zulûmlarını daha da artırmaya yetmiş, Türkler toplanmaya, süngülenmeye ve işkenceler yapılmaya başlanmıştır. Ali Nadir Paşa yerlerde tekmelenerek sürüklenmiş, Albay Fethi Bey *"Zito Venizelos"* diye bağırmadığı için şehit edilmiştir. İlk anda 9 subay şehit, 23 subay yaralanmıştır. Ayrıca pek çok ev ve işyeri Rumlar tarafından yağmalanmıştır. Böylece Türk Milletinin düşmüş olduğu kötü durumdan istifade eden Yunanlılar bütün ihtiraslarıyla işgalin ilk günlerinden itibaren Anadolu'da kanla ve ölümle Türklerden intikam almaya çalışmışlardır[7].

Şüphesiz Yunan işgali Anadolu'da duyulur duyulmaz infial ve tepkiler başlamış, mitingler ve protestolar yanında dernekler ve silahlı mukavemet teşkilatları kurulmaya başlamıştır. İşgal hareketleri milletimizi derinden yaralamış ancak vatanın düşmandan temizlenmesini, millî birliğin yeniden sağlanmasını temin edecek bir kıvılcım, millî mukavemetin güç kaynağını teşkil etmiştir. Bu bakımdan İzmir'in

6 Daha geniş bilgi için bkz. Rauf Atakan; Türk İstiklâl Harbi, Büyük Taarruz ve Takip Harekâtında İdari Faaliyetler ve Lojistik, Gnkur ATASE Bşk. lığı yay, *Büyük Taarruz 70 nci Yıl Armağanı*, Ankara 1992, s. 209–210: Ahmet Emin Yaman; Milli Ordu, *Atatürk Yolu*, Ankara 1988, S. 2, s. 115.

7 Ergün Aybars; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C.1*, İzmir 1984, s. 137–139: Fahri Belen; *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1983, s. 57; Sıtkı Aydınel; *Güneybatı Anadolu'da Kuvâyı Millîye Harekâtı*, Ankara 1990, s. 31–34.

Levent Şahverdi Arşivi

işgali Türk milletinin uyanmasında ve milli mücadeleye azimle başlamasında önemli bir başlangıç olmuştur[8].

Nitekim Reddi İlhak yurdun her tarafına çektiği telgraflarda işgalin başladığını ancak son ümidin milletin göstereceği direnişe bağlı olduğunu bildirerek derhal mitinglerin yapılmasını duyurmuştu. Yine **"İzmir Müdafaa–i Hukuku Osmaniye"** Cemiyeti ABD temsilcilerine ve İstanbul'daki devlet adamlarına çektikleri telgraflarda, milletin bunu tanımayacağı, vatan ve din uğrunda kahramanca çarpışarak şehit olmaya hazır bulunduklarını duyurmuştu[9].

Bu sırada İstanbul hükümetinden ümidini kesen ve burada bir şeylerin yapılamayacağını anlayan Mustafa Kemal ise, Samsun'a geçmiş aynı şekilde İzmir işgalinin protesto edilmesi için mitinglerin düzenlenmesine, vatanın bütününün tehlikede olduğu açıklanarak millî şuurun uyanmasına çalışılmasını bildirmişti.

Bu maksatla; 15 Mayıs 1919'da Aydın'da, 15 Mayıs 1919'da Muğla'da, 16 Mayıs 1919'da Bayramiç ve Seydişehir'de mitingler düzenlenmiştir. Böylece fiilî hareketlere 19 Mayıs 1919'dan sonra Mustafa Kemal'in inandırıcı fikirleri ve tutumuyla bu istekler en kritik anda halkın ve kurulacak teşkilatların yanında yer almalarına ve Milli Mücadele'nin çekirdeğinin atılmasına sebep teşkil etmiştir[10].

Yukarıda da açıklandığı gibi Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tari-

8 Daha geniş bilgi için bkz. Feti Ünsal; "İstiklal Mücadelemiz'i Başlatan İzmir'in İşgali Olayları Milli Direniş ve Mücadele, Mutlu Son", Gnkur ATASE, Başk. Yay., *Büyük Taarruz, 70 nci Yıl Armağanı*, s. 283: Fahri Belen; *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 60–61: Abdülhalûk M. Çay – Yaşar Kalafat; *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuvâ–yi Milliye Hareketleri*, s. 7: *Kurtuluş Savaşı*, İstanbul 1985, s. 315.

9 Ergün Aybars; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. 1, s. 145: Sıtkı Aydınel; *Güneybatı Anadolu'da Kuvâ–yi Millîye Harekâtı*, Ankara 1990, s. 31–34.

10 Yücel Özkaya; İstiklâl Savaşında Türk Halkının Kuva–yi Milliye'ye ve Milli Orduya Katkıları, *II. Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara 1985, s. 19–25: Feti Ünsal; "İstiklal Mücadelemiz'i Başlatan İzmir'in İşgali Olayları Milli Direniş ve Mücadele, Mutlu Son", Gnkur ATASE Bşk. Iığı yay, *Büyük Taarruz. 70 nci Yıl Armağanı*, s. 285–290: Sıtkı Aydınel; *Güneybatı Anadolu'da Kuvâ–yi Millîye Harekâtı*, Ankara 1990, s. 38–39.

Levent Sahverdi Arşivi

hinde Mondros Mütarekesinden sonra, mütareke hükümlerin, gereği Anadolu'nun her köşesi işgal edilmiş ve Türk milletinin eli kolu bağlı duruma getirilmişti. Bunlardan en etkilisi ise İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali olmuştu. Bu durum Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışına kadar mitingler ile protesto edilmeye çalışılmış ancak en önemlisi Erzurum ve Sıvas Kongreleri ile de vatanın tehlikede olduğu ve bir an önce mücadeleye geçilmesi kararı alınmıştı.

Bu arada İngilizler Antep'i işgal ettikten sonra Ermenilerin tahrik ve teşvikleri ile halka zulûm etmeye başlamıştır. Bu zulûm devam ederken şehrin ileri gelenlerinin yaptıkları bir toplantıda silahlarının teslimini kararlaştırmışlar, Fransız adaletine ve korumasına güvenmişlerdir. Yine bu sırada Fransız ordusunun geleceğinin duyulması halkı biraz daha ferahlatmıştır. Fakat bunda da yanıldıklarını anlamaları çok sürmemiştir[11]

Bütün bu hareketlere rağmen 1919 sonlarında Antep'de pasif bir direnme başlamış ve bölgeye gönderilen Süvari Yüzbaşısı Kâmil Bey **(Albay Polat)** ilk defa Kilis'te millî bir kuvvet kurarak Fransız birliklerine vurmaya başlaması önemli bir başlangıç olmuştur.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına çalışıldığı günlerde pek çok sorunların olduğu bilinmektedir. Bunlar arasında; yerel isyanları, zararlı cemiyetleri ve işbirlikçilerini göstermek mümkündür. Nitekim; Düzce, Hendek, Gerede, Bolu ayaklanmaları millî kuvvetleri pek uğraştıran olaylar olarak korkulu günler yaşatmıştır[12].

İstanbul'da toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi Mustafa Kemal'in gayretleriyle **"Misak–ı Milli"**yi (Milli yemin) kabul ettirmiştir. Durumun nazikliğini anlayan itilâf devletleri 12 Ocak 1920'de açılmış olan Osmanlı Meclisi'ni basmışlar, bir kısım milletvekillerini tutuklamışlar, bir kısmını da sürgün etmişlerdir. Bu şartlar altında

11 Lohanlızade Mustafa Nureddin, *Gaziantep Müdafaası*, Gaziantep 1974, s. 16–19.
12 Muzaffer Erendil; *Çok Yönlü Lider Atatürk*, Ankara 1986, s. 105.

Levent Şahverdi Arşivi

çalışamayacaklarını düşünen bazı milletvekilleri ise Ankara'ya göçmeye başlamışlardır.

Bu arada itilâf devletlerinin 16 Mart 1920 tarihinde başlatmış oldukları fiili işgal hareketleri memleketin her yanında nefretle karşılanmıştır. Ancak Anadolu'da bir hükümetin olmayışı da Mustafa Kemal'in yeni bir hükümet kurması zamanının geldiğine inandırmış bir genelge ile yeni bir meclisin açılması için İstanbul ve Anadolu'da seçilmiş delegelerin Ankara'ya gelmeleri bildirilmişti. Böylece Meclisin açılışının bir an önce gerçekleşmesi düşünülmüştü.

İstanbul'un işgalinden sonra Mustafa Kemal yalnız bir protesto hareketi ile kalmamış, bazı tedbirler de almıştır. Nitekim buna; İstanbul ile muhaberenin kesilmesi, Eskişehirve Afyonkarahisar'daki yabancı birliklerin silahlarının alınması, Geyve ve Ulukışla yakınlarındaki demiryolunun uçurulması ve Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanması gibi tedbirler gösterilebilir[13].

Yukarıda açıklandığı gibi Mustafa Kemal 17 Mart 1920'de bütün vilayetlere ve kolordu komutanlıklarına çektiği bir telgrafla, Ankara'da büyük selahiyetlere sahip bir meclisin toplanacağını bu sebeple delegelerin yeniden seçilmesini, dağılmış bulunan meclisin üyelerinin de yeni meclise kabül edileceklerini açıklamıştı.

Mustafa Kemal **Heyet–i Temsiliye** Başkanı olarak, bu bildiri ile; Ankara'da olağanüstü yetkiye sahip bir meclisin toplanacağını, bunun için her livadan beşer üyenin seçilmesini, seçimde her parti, zümre ve cemiyetin aday gösterebileceği gibi, bireysel olarak da adaylıklarını koyabileceklerini, seçimlerin gizli ve mutlak çoğunluk esasına göre yapılacağını bildirmişti. Ayrıca bunların tamamının 15 gün içinde yapılmasını istemişti[14].

13 Muzaffer Erendil; *Çok Yönlü Lider Atatürk*, s. 107.

14 Sacit Karaibrahimoğlu, *T.B.M.M.* Ankara 1968, s. 25–36: M. Cemil Özgül; *Heyet–i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları*, Ankara 1989, s. 156–157: Ergun Özbudun; TBMM Hükümetinin Hukuki Niteliği, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 2, 1985, s. 483.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu durumlar yaşanırken işgal edilmiş topraklarda da kendi çaplarında örgütlenmelere gidilmeye ve düşmanı kendi vilayetlerinden atmaya çalışılmıştır. İşte Antep ilk kıvılcım olması sebebiyle en önemlilerinden birisini teşkil etmiştir.

Başta da izah edildiği gibi konumuzu teşkil eden **"Kilis"**in Millî mücadele ve Antep müdafaasındaki yeri bir bütün olarak anlatılmaya çalışılacaktır. Şüphesiz Kilis'in bu müdafaadaki yeri verilirken de öncelikle milli mücadele çerçevesinde civar illerdeki durumlarda gözler önüne serilmeye ve bunu yaparken kronolojik bir sıra takip edilerek izah edilmeye gayret sarfedilecektir.

Mondros mütarekesi sonrası Anadolu yer yer işgal edilirken, 13 Şubat 1919'da karagâhı Diyarbakır'da bulunan 13. Kolordu Kumandanlığının da dağıtılması, silahların ve esirlerin serbest bırakılması istendi. Fakat, Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey, verilen notayı reddetti ve Milli Mücade-leye devam kararı aldı[15].

Ancak Batılı devletlerin bölgede milli birlik ve beraberliği parçalamaya yönelik çalışmaları da devam etti. Bu çerçevede Diyarbakır bölgesinde **"Kürt Teali Cemiyeti"**nin bir şubesi açılarak Kürt ayaklanması için büyük çaba sarfedildi. İngilizlerin ayrılıkçı güçleri desteklemelerine karşı XIII. Kolordu Komutanı **Halit Bey**'i İngilizlerin kışkırtmalarına karşı uyanık olmaları uyarılarında bulundu. Diyarbakır'ı da işgale hazırlandıkları haberi yayılmaya başlayınca Diyarbakır'da Milli Mücadeleye yönelik ilk örgütlenme **"İmdat Komitesi"** adı altında açıldı. Ayrıca **"Müdafaa–i Vatan"** adı altında ve başkanlığına Müftü **İbrahim Efendi**'nin getirildiği bir direniş örgütü kuruldu. Yine, merkezi İstanbul'da olan **"Vilâyat–i Şarkiye Müdâfaa–i Hukuk–ı Milli Cemiyeti"** adı altındaki örgütün bir şubesi de Diyarbakır'da açılarak, başkanlığına **Cemil Paşazade Mustafa** Bey getirildi. İngilizler bu durumlara karşı gizli çalışmalarını sürdürürken bölgedeki isyanları

15 Kâmil Erdeha; *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul 1975, s. 143–146.

Levent Şahverdi Arşivi

devamlı hareket halinde tutmaya ve Milli Mücadele hareketini başarısız kılmaya çalıştı[16].

Urfa şehri 24 Mart 1919'da İngilizlerin; 30 Ekim 1919'da da Fransızların işgali ile karşılaştı. Bu sırada Antep'te de çatışmalar başladı. Urfa ise 29 Aralık 1919'da Yüzbaşı **Ali Saip** (Ursavaş) düşmanı Urfa'dan atmak için Ocak 1920'de direnişe geçti. Harekâtın son hazırlıklarını Diyarbakır'dan yürüten **Ali Saip Bey** 7 Şubat 1920'de Urfa'daki Fransız komutanlığına bir ültimatom çekerken, gecesi birliklerini Karaköprü'ye getirdi. 9 Şubat günü beklenmedik bir şekilde Urfa'da çatışmalar başladı. Ermenilerin de desteklediği 560 kişilik Fransız birliği Gureba Hastahanesi'ni kuşattı. Bunun üzerine çatışmalar hızlandı.

1920 yılının bir başka önemli olaylarından birisi de İngiliz konsolosu **Binbaşı Noel** yeniden tahrikleri ve teşvikleri ile **Millî Aşiret** Reisi **Mahmut Bey**'i isyana teşvik etmesi ve başlatmasıdır[17].

Yukarıda belirttiğimiz gibi bölgede İngiltere boş durmadı. Bölgeye ajanlar göndererek ayrılıkçı çalışmalarını hızlandırdı. **Mardin**'in etnik ve sosyal yapısı hakkında geniş raporlar tutarak Diyarbakır'a aktaran **Binbaşı Noel**, Londra himayelerinde bir "Bağımsız Kürdistan'ın" kurulması ve buna Van, Bitlis, Diyarbakır ve Mamürat–ül Aziz'in de katılmasının faydalı olacağını bildirdi[18].

Mardin'de İngiliz birlikleri Mondros Mütarekesi sonrası Binbaşı Noel'in de teşvikleriyle milli kuvvetlere karşı kışkırtmaya başladılar. İngilizler hareketlerine devamla aşiret reislerinden **Ali Batı**'nın da isyan çıkarmasını sağladılar. Nitekim bunun sonucu 11 Mayıs 1919'-

16 "Diyarbakır mad." *Y.A.* c. 3, s. 2244: Kâmil Erdeha; *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, s. 148–155.

17 "Şanlıurfa Maddesi", *Anabritanica*; C. 20, s. 235: M. Orhan Bayrak; *Türkiye Tarihi Yerler Klavuzu*, s. 525; Pars Tuğlacı; *Osmanlı Şehirleri*, İs. 297: Yahya Akyüz; *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, Ankara 1988, s. 182–188: "Urfa mad." *Y.A.* c. 9, s. 7382–84.

18 M. Kemal Öke; *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri*, Ankara 1988, s. 21–41.

Levent Şahverdi Arşivi

da Nusaybin işgal edildi. Ancak Mardin'de bulunan 5. Tümen birlikleri ile isyan bastırılabildi. Bu isyan hareketleri 18 Ağustos 1919 tarihine kadar devam etti ise de isyan hareketi Milli Mücadeleye katılan kumandanlardan **Abdi** ve **Salih Ağa**'lar tarafından bastırılabildi.

Daha sonra bölge Fransız birliklerine terkedildi. Fransız ordusu da İngilizleri aratmadı. Fakat, Mardin halkı Fransız birliklerine karşı da harekete geçerek düşmanı şehre sokmamak için Kuva–yi Milliye teşkilatını kurdular[19].

Adıyaman Milli Mücadele başlarken diğer iller gibi düşman işgaline uğramadı. Bununla birlikte kendi gayretleriyle büyük katkılarda bulunmaya çalıştı. Nitekim Antep'te kurulan **Heyet–i Merkeziye Yıldırım Taburu** ve **Şimşek Taburu**'na pek çok katılmalar olması bunun en güzel örnekleridir[20].

Bu kısa bilgilerden sonra esas konumuz olan **Antep** ve **Kilis** bölgesine gelince;

1918 Eylül ayından itibaren güneyde Halep bölgesinde büyük direnmelere rağmen Halep düşmüş, Nablus bozgunundan beri Türk askeri arkadan vurulmuş en nihayet 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ile Anadolu paramparça olmuştur. Türk varlığı büyük bir tehlike içine girmiştir.

İtilaf devletleri bölgenin dini ve etnik yapısını çok iyi bilmekte ve hesaplarını ona göre ayarlamıştır. Bu maksatla 14 Ekim 1918'de Kilis'e bağlı köylerde Arap kökenlileri, Filistin ve Arabistan'da olduğu gibi maddi yardımlar ile kışkırtmaya başlamışlardır. Bu maksatla bölge halkı **"Kilis Havalisi Arap Cemiyeti"**ni ilk anda 80 kişi bir araya gelerek kurmuşlardır. Yayınladıkları bildiride ise özetle *"Artık bundan sonra Türklerin Araplara tahakküm edemiyecekleri, müstakil bir Arap devleti kurmak istedikleri, başına da Emir Faysal'ı getireceklerini"* söylemeleri durumu daha açık ortaya koymuştur.

19 Pars Tuğlacı; *Osmanlı Şehirleri*, s. 240: "Mardin mad." *Y.A.* c. 8, s. 5772.
20 "Adıyaman mad.", *Y.A.*, c. 1, s. 201.

Levent Şahverdi Arşivi

Neticede Faysal, Kilis Belediye Başkanına Kilis'in teslim edilmesini istemiş ancak Belediye Başkanı Osman Fazlıağaoğlu belediye meclisinde alınan kararla bu isteği reddetmiş ve bunlara karşı konulması için örgütlenmeye karar vermişlerdir.

Kilis'in ileri gelenleri ve ilmiye mensupları tarafından hemen maddi destek sağlanarak **"Cemaat–i İslamiye"** adını verdikleri karşıt bir örgüt kurmuşlardır. Bu cemiyetin kurucuları arasında: **Hacı Mustafa (Beşe), Neşet Topaloğlu, Ali Canbolat, Tahir Canbolat, Mehmet Cemalettin (İslambey), Abdullah Celkanlı, Hulisi Necioğlu, Hacıtahirzade Mehmet, Mahir Bey**, v.s. gibi isimleri görmek mümkündür.

Cemiyet ilk iş olarak Arap eşkıyalarının saldırılarından emin olabilmek için silahlı bir güç meydana getirmiştir[21].

Daha sonra Kilis'in asayiş ve muhafazasını temin gayesi ile Kilis'te ikinci bir milis kuvveti Kaymakam **İbrahim Süreyya Bey**'in izniyle jandarma kumandanı **Yusuf Ziya Bey** tarafından kurulmuştur. Bu çalışmalarında gayet başarılı olmuşlardır. Nitekim **Mustafa Kemal Paşa** Kilis'e geldiğinde bu çalışmalarından dolayı takdirlerini bildirmiştir.

Milis kuvvetlerine rağmen 6 Aralık 1918'de (bazı eserlerde 15 Ocak 1919) hükümet konağı İngilizler tarafından işgal edildi. Derhal sürgünler, büyük baskılar ve şiddet kullanarak hâkimiyeti sağlamaya çalıştılar. Sıkıyönetim ilân ederek 24 saat içinde bütün silahların teslim edilmesini istediler. Silahlarını teslim etmeyenlerin yanında silah bulunduğu takdirde derhal idam edileceklerini bildirdiler. Halbuki daha önce Katma İstasyonu ve çevresindeki 7 Ordu'dan kalan silah ve cephaneyi işgalden önce toplamışlardı. Aslında bundan maksat, kendi güvenlikleri yanında Ermenilerin daha iyi katliam yapmalarını temin etmekti.

21 Şinasi Çolakoğlu; *Kilis Direniş – Kurtuluş ve Sonrası*, Ankara 1991, s. 13–20.

Levent Sahverdi Arşivi

Ancak oyunu anlamalarına rağmen Antep halkı İngilizler'e inanarak bu kurala öncelikle uydu. İngilizler aynı şeyi Ermenilere uygulamadılar. Türklere karşı tahrikler arttı. PTT binasını kontrol altına aldılar.

Bu olaylar üzerine halk Antep'te bir miting düzenleyerek işgalin haksızlığını bütün dünyaya duyurmaya çalıştı[22].

Bir müddet sonra Ermeni işbirlikçiler ile Türklere karşı kin ve nefretleri artmaya başladı. İlk olarak bölgenin ileri gelenleri ve aydınlardan bir grup Halep'e ve Mısır'a sürüldüler[23]. Buna halk tarafından tekrar mitingler düzenlenip sert tepkiler gösterildi[24].

Bu arada 15 Eylül 1919'da Suriye'deki işgalin **Lloyd George** ve **Clemenceau**'nun anlaşmasıyla bölgedeki yabancı güçlerin değiştirildiği görüldü. 29 Ekim 1919'da İngilizler, işgal ettikleri Kilis–Antep–Maraş ve Urfa'nın bulunduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni Ermenilerin coşkun gösterileri arasında Fransa'ya terkettiler.

Suriye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Fransa'ya terki büyük tepkilere yol açtı. Nitekim, İstanbul'daki müttefik devletlerin yüksek komiserlerine yurdun çeşitli yerlerinden çekilen telgraflar ile Antep, Maraş ve Urfa'nın işgali protesto edildi[25].

Ayrıca bu protestoya Fransızlar tarafından ehemmiyet verilmediği takdirde milletin tüm imkânlarıyla bunlara karşı konulması karar altına alındı. Aslında bu yeni alınmış bir karar olmayıp evvelce görülen lüzuma göre İngiliz askerlerinin yerine bir karakol değişikliği

---

22 Lohanlızade Mustafa Nureddin, *Gaziantep Müdafaası*, s. 18; Şinasi Çolakoğlu; *Kilis Direniş–Kurtuluş ve Sonrası*, s. 43–50.

23 Lohanlızade Mustafa Nureddin, *Gaziantep Müdafaası*, s. 15–16.

24 Geniş Bilgi için bkz. A. Hulki Saral; *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, C. 4, Ankara 1966, s. 48–49: Gaziantep mad. c. 4, *Y.A.*, s. 2979: Selahi R. Sonyel; *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C. 1*, s. 17: *A. Nadi Ünler; Gaziantep Savunması*, İstanbul 1969, s. 11.

25 Taner Baytok; *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1970, s. 24.

Levent Sahverdi Arşivi

şeklinde yorumlanarak işgalin asıl sebebinin değiştirilmemiş olduğu vurgulanmıştı[26].

Antep'teki baskılara daha sonra Fransızlar tarafından desteklenen Ermeni çeteleri o kadar haince ve merhametsizce hareket etmişlerdir ki halk, şehir ve kasabalarını terketmek zorunda kalmışlardır[27]. Fransız işgal kuvvetleri komutanı **General Gouraud** bir beyanname neşrederek asayişin sağlanmasına titiz davranacağını bildirmiş, Antep'te bir Milli Ermeni Fırkasının da kurulduğunu, bunlara yapılacak en küçük bir hareketin Fransız birliklerine yapılacağını duyurarak Türkleri sindirme hareketine girişmiştir.

5 Kasım 1919 Cuma günü Antep'te Akyol Camii üzerine çekilen Türk bayrağının Ermeni çetesi tarafından indirilmesi sinirleri germiş bunun üzerine Fransız komutan Ermenilerin bazı kıtalarını şehirden çekmek zorunda kalmıştır. Fakat Ermenilerin saldırganlıklarının yine arttı, Türkleri tehdit ve dövme olaylarının devam ettiği görülmüştür.

9 Kasım 1919 günü ise Mustafa Kemal'in yurdun her tarafına gönderdiği telgrafta Fransız işgalinin protesto edilmesi için Müdafaa-ı Hukuk Merkezlerine emir verdiği görülmüştür[28].

10 Kasım 1919 Ermeni çeteleriyle Türk polisi arasında kavga çıkmış, **Cemiyet-i İslamiye** durumu protesto etmiş, 23 Kasım 1919'da Antep'te büyük bir miting yapılmış, 9 Aralık 1919'da hem halktan, hem de Diyarbakır'da bulunan 13'ncü Kolordu Komutanı **Miralay Ahmet Cevdet Bey** tarafından sert tepki gösterilmiştir.

Bu arada **Şahin Bey** (Mehmet Sait)[29] yurdun içinde bulunduğu kötü durumu görerek 13 Aralık 1919'da İstanbul'a gelmiş ve **Ali Rıza Paşa**

---

26 Kâzım Özalp; *Milli Mücadele (1919–1922)* Ankara 1985, s. 77.
27 Selahattin Tansel; *Türk Kurtuluş Savaşı (1919–1922)*, Ankara 1965, s. 59.
28 Ali Nadi Ünler; *Gaziantep Savunması*, İstanbul 1969, s. 24–25.
29 Birinci Dünya savaşında esir düşmüş, esirlikten kurtulduktan sonra Antep muharebelerine katılmış asıl adı Said olan üsteğmen rütbesinde bir subaydır.

Levent Sahverdi Arşivi

kabinesinde Harbiye Nazırı **Cemal Paşa**'dan vazife isteği ile Birecik ilçesi askerlik şubesine tayin edilmiştir.

Ancak Antep'e geldiğinde durumun vahameti karşısında Birecik'e gitmemiş ve Heyet–i Merkeziyeden görev istemiştir. Bunun üzerine kendisine Kilis yolunun Ulumasera Köyü ve çevresinin reisliği teklif edilmiş, kendisi de bunu kabul etmiştir.

Bu görevi aldıktan sonra kısa bir müddet sonra **Lohan, Kürüm, Kehriz, Kazılkı, Cilcime, Milli, Karasakal, Mezraa, Hacaz** ve **Ulumasera** köylerinden elde ettiği gönüllüler ile 800 kişilik bir kuvvet temin etmiştir.

Şahin Bey, bu kuvvetler ile Kilis–Antep yolu üzerinde üç müdafaa hattı tesbit ile Fransız kuvvetlerinin geçişlerini engellemek istemiştir. Bu müdafaa hatları:

Birinci Hat; Kızılburun – Araphöyüğü – Minadır köyleri arasında.

İkinci Hat; Kertil sırtları – Kapcağız köyünün batı yamaçları – Kazıklı köyünün doğu ve batısındaki tepeler arasında.

Üçüncü Hat; Elmalı – Bostancık köylerinin kuzey kesimlerindeki tepeler arasında[30].

Bu arada 6 Ocak 1920 tarihinde Fransız birlikleri **General Keret** idaresinde 3 bin 500 kişilik bir birlik tarafından Maraş işgal edilmiştir. Bu birliğin 2 bin kişisini gönüllü Ermenilerin olduğunu söylersek durumun vahameti daha iyi anlaşılacaktır. Maraş Kuva–yı Milliyesi 500 kişilik bir kuvvetle buna karşı koymaya çalışacaktır[31].

30 *A. Nadi Ünler; Gaziantep Savunması*, s. 30–32; Şinasi Çolakoğlu ise *Kilis Direniş–Kurtuluş ve Sonrası*, adlı eserinde, s. 85–88'de; Şahin Bey hakkında şu bilgileri vermiştir. Özetle: Mehmet Sait'in Elbeyli aşiretinin Tırıklı oymağından olduğu, şimdi Suriye topraklarında kalan Bab ilçesinin Zilif köyünde doğduğu belirtilmektedir. Küçük yaşta yetim kalmıştır. Şam'da astsubay olarak orduda görev almış daha sonra üstün başarısından subaylığa geçmiştir. Kilis,Antep yolunun müdafaası ve Antep gençliğini örgütleme vazifesi ile "Şahin" kod adı ile işe başlamıştır. Kilis–Antep yolunu işgalcilere kapatan genç Kilis'e gelmiş, çevreden topladığı 800 kişi ile büyük bir mücadele vermiş, bir efsaneleşmiş kahramandır.

31 Şinasi Çolakoğlu; *Kilis Direniş–Kurtuluş ve Sonrası*, s. 50.

Levent Şahverdi Arşivi

12 Ocak 1920'de Ermeni gönüllüler ve Fransız askerlerinden oluşan 400 kişilik birlik 2 top ve pekçok makinalı tüfek ile 50 kadar süvariden oluşan Fransız birliği Maraş'a yardım için gönderilmiş, bunu haber alan milli kuvvetler **Büyük Araplar Köyü**nde kuşatmışlar, **Boynoğlu, Memik Ağa** ve **Yamaçobalı Dede Ağa**'nın gayretleri ile Fransız birliğine ağır bir darbe indirmişlerdir[32].

19 Ocak 1920; Antep'ten Maraş'a hareket eden bir Fransız iaşe kolu Aksu Köprüsü civarlarında **Arslan Bey** ve **Polat Bey**'in ilk direnişi ile karşılaşmış, daha sonra **Molla Karayılan** isimli birisi tarafından pusuya düşürülmüş ve tamamen imha edilmiştir. **Aksu Köprüsü** ve telgraf hatları tamamen kesilmiştir[33].

21 Ocak 1920'de Antep'te akşama doğru İnönü Caddesi'nde fırın önünden 12 yaşlarında oğlu **Kâmil** ile birlikte geçmekte olan bir Türk kadınına, sarhoş durumda olan iki Fransız eri sarkıntılık etmiş buna dayanamayan Kâmil, annesini savunmak için taşla hücum etmiş ancak bu iki asker tarafından süngülenerek şehit edilmiştir. Olayı duyan halk galeyana gelmiş, toplu olarak yürüyüşe geçilmiş ise de komutan **General Gouraud**'un müdahalesi ve bir daha böyle şeylerin olmayacağına dair söz vermesi üzerine ahali dağılmıştır[34].

25 Ocak 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa kolordu kumandanlıklarına ve milis kuvvetlerine verdiği emirde ise özetle: *"Kuva–yi Milliye yapacağı savaşı Fransızlara karşı başlatmalıdır. Ani saldırılar ile Fransızlar imha edilmelidir. Demiryolları, köprüler ve tüneller stratejik önemine göre kullanılmaz hale getirilmeli. Cephe savaşından mümkün olduğu kadar kaçınmalı, gerilla muharebeleri yapılmalı vs."* demek suretiyle Kilis halkını yönlendirmek istemiştir.

31 Ocak 1920'de Fransız askerleri Türkler tarafından döğülmüş ve

32 Sadettin Gömeç; *Milli Mücadelede Gaziantep*, Ankara 1989, s. 36–39.
33 Kâzım Özalp; *Milli Mücadele (1919–1922)*, s. 94.
34 Lohanlızade Mustafa Nureddin, *Gaziantep Müdafaası*, s. 32–34; Şinasi Çolakoğlu; *Kilis Direniş–Kurtuluş ve Sonrası*, s. 88.

Levent Sahverdi Arşivi

olay büyütülmeden ileri gelen bir takım kişilerin telkin edici konuşmalarıyla sükûnet sağlanabilmiştir.

Bölgedeki asayişin bozuk olduğunu üst üste meydana gelen olaylar ve öldürmelerden anlıyoruz. Nitekim 1 Şubat 1920 günü dört Amerikan uyruklu şahıs kimlikleri belirlenemeyen kişilerce öldürülmüştür. Bu durum Fransızlar'da büyük tedirginlik yaratmış ve tedbirleri artırmışlardır.

2 Şubat 1920; Teşkilatını tamamlayan **Şahin Bey** Kilis–Antep karayolunu tutmuş ve bu stratejik konumu muhafazaya çalışmıştır. Bu tarihlerde Fransız komutana yazdığı bir mektupla Antep–Kilis yolunun asayiş yönünden güvenli olduğu Fransızlardan gayri herkes, sorumluluğu altında tehlikesiz seyahat edebileceğini bildirmesi kendilerine olan güvenin bir göstergesi olmuştur.

3 Şubat 1920; Fransız komutanlığı Kilis'te 150 arabalık bir erzak konvoyunu kuvvetli bir muhafaza altında Antep'e hareket ettirmiş ise de **Kertil mevkii**nde pusuya düşerek Kilis'e geri dönmek zorunda bırakılmıştır. Bu durum halkın manevi kuvvetini artırmıştır[35].

16 Şubat 1920; Kilis–Antep yolu üzerinde yanlışlıkla Fransız arabası sanılarak saldırıda bulunulmuş, yine aynı yolu takip eden bir Fransız birliğine ahali tarafından saldırıda bulunulmuş, bazı yaralı ve ölü bırakarak Kilis'e dönmek zorunda kalınılmıştır[36].

18 Şubat 1920; İkinci sıcak çatışma bu tarihte olmuştur. Kilis Kuva–yi Milliyesi **Şahin Bey**'in kumandasında Kilis–Antep yolunu kesmişler, Kilis'ten gelen 150 arabalık konvoy pusuya düşürülmüş ve çok kayıp verdirilmiştir. Daha sonra Fransızlardan destek alan Ermeniler de Türkler'e büyük bir baskı kurmaya çalışınca mahalleler tam olarak ayrılmaya başlamıştır.

---

35 Şinasi Çolakoğlu; *Kilis Direniş–Kurtuluş ve Sonrası*, s. 88–90.
36 Sadettin Gömeç; *Milli Mücadele'de Gaziantep*, s. 40.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu arada Antep–Kilis yolunu Fransız birlikleri yeniden geçmeye çalıştığı bir sırada Şahin'in, Kilis yolu Kuva–yi Milliye kumandanlığına getirilmesi ve karargâhını **Ulumeşe köyü**nde kurması durumu değiştirmiştir. İlk anda milli kuvetler ile Antep'e gelmekte olan bir Fransız taburu durdurulmuş, Şahin Bey'in pususundan kurtulamamışlardır. Ancak Fransızlar daha sonra bir alay yardım getirerek yolu açabilmişlerdir[37].

21 Şubat 1920; Fransız Komutanı Antep Mutasarrıflığı'na bir mektup göndererek Şahin'in kuvvetlerinin çekilmesi şartı ile barış yapmayı teklif etmiş ise de Şahin özetle: *"Kirli ayaklarınızı bastığınız şu toprakların her zerresinde bir damla Türk kanı karışmıştır. Her bucağında bir atanın mezarı vardır. Türk bu topraklara, bu topraklar da Türk'e ısındı. Kaynadı. Sade siz değil bütün dünya bir araya gelse, bizi bu topraklardan ayıramazsınız. Bize çatmayın. Bir gün evel topraklarımızdan savuşup gidiniz. Yoksa kıyarız canınıza"* derken düşmanın maneviyatını bozmaya çalışmıştır. Bu arada Antep Heyet–i Merkeziyesi ise Şahin'in çekilmesi için düşmana şu şartları ileri sürmüştür:

1– Antep'teki gönüllü Ermeni kıtalarının uzaklaştırılması,

2– Antep'e başka takviye kıtalarının getirilmemesi,

3– Bölgede disiplinin sağlanması amacıyla bir Türk taburunun Antep'e getirilmesine müsaade edilmesi[38].

5 Mart 1920; Bir Fransız konvoyu Kilis'ten hareket ederek **Oylum** civarına gelmiş fakat yine geri dönmek zorunda kalmıştır. 8 Mart 1920'de Kilis'ten Antep'e hareket eden bir Fransız birliği Şahin'in direnmesi karşısında geri dönmüştür.

15 Mart 1920; Bir alay kuvvetindeki bir Fransız birliği **Akça–Koyunlu**'dan Kilis'e gelmek istemiş ancak, **Humeyli Köyü** yakınındaki

37 Şinasi Çolakoğlu; *Kilis Direniş–Kurtuluş ve Sonrası*, s. 93.
38 Hulki Saral; *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, C. 4, s. 124: Şinasi Çolakoğlu; *Kilis Direniş–Kurtuluş ve Sonrası*, s. 94.

Levent Sahverdi Arşivi

Seve Boğazı'nda şiddetli bir çarpışma sonrası durdurulmuş, **Kilisli Sakıp Bey** ve birliği **Kurtkulağı** bölgesinde büyük kahramanlıklar göstermiş ve gelecek takviyelerin geçmesini bir müddet daha önleyebilmişlerdir. Burada **Kilis Kuva–yı Milliyesi** başarılı bir müdafaa taktiği göstermiştir.

17–18 Mart'ta düşmanın Kilis'e geçeceği haberi üzerine tedbirler alınmış, yine **Seve Boğazı**'ndan **Sinnep Suyu**'nu geçerken **Şahin Bey** ve **İslam Bey** tarafından baskın ateşine tutulmuşlar, Fransız birliği Kilis yolu üzerinde ağır kayıplar vermiş, güçlükle kaçabilmişlerdir. Bunun üzerine Antep'deki Fransızlar geçiş güvenliğini sağlamak için yeniden yardım istemişlerdir[39].

24 Mart 1920; **Katman** bölgesinden Kilis'e 6 bin kişilik karışık bir birlik gelmiş, daha sonra hazırlıklarını tamamlayan Fransız birlikleri; 2 bin süvari, bir batarya top ve 4 tank ile birlikte ağır ve hafif makineli tüfekler ile teçhizatlandırılarak Kilis'ten hareket ettirilmişlerdir.

Oylum Köyü'nden itibaren savaş tertibatı alarak ilerlemeye başlanmış, ilk önemli çatışma **Kızılburun** tepelerinde, Kilis Kuva–yi Milliye birliklerine karşı yapılmıştır. İkinci büyük çarpışma, **Kertil** civarında olmuş, ağır topçu atışları karşısında Türk birlikleri geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Ancak **Şahin Bey** büyük bir gayret ve cesaretle etrafındakilerin kanlarının en son damlasına kadar savaşacaklarına yemin ettirerek Kilis'ten Antep'e gitmek üzere hareket eden iki konvoyu bırakmamış ve yoldan geçirmemiştir. Bu durum Antep'te yardım bekleyen Ermeni ve Fransız kuvvetlerinin zor durumlarda kalmasına ve Antep'te halkın büyük moral kazanmasına sebep olmuştur. Fransız birlikleri bu durumu kırmak için daha çok kuvvet getirmeye ve yolun açılmasına çalışmışlardır.

39 Şinasi Çolakoğlu; *Kilis Direniş–Kurtuluş ve Sonrası*, s. 97–109.

Levent Şahverdi Arşivi

26 Mart 1920; Şahin Bey'in kuvvetlerinin azimli ve kararlı tutumları karşısında Kilis'ten Antep'e gitmek üzere hareket eden iki konvoy yoldan geçememiş, Fransız birliklerinin maneviyatları ve otoriteleri kırılmıştır. Bu durum Antep'teki birliklerin de morallerini bozmuş, ne yapıp yapıp bu yolun açılması hususunda emirler verilmiştir.

Nitekim 26 Mart sabahı **Yarbay Andrea** komutasındaki birlikler Kilis'ten hareketle Antep'e hareket etmişlerdir. Bu kuvvetleri; 3 piyade taburu, 2 süvari bölüğü, 1 dağ bataryası, 4 tank, 1 seyyar hastane toplam 2 bin 500 asker ve bin 400 hayvandan teşekkül etmiştir. Oylum köyünü geçtikten sonra Kantar'a ve Kızılburun tepelerinde ilk mukavemetle karşılaşan düşman birlikleri topçu atışları ile bunu kırmak istemiştir. Yine bir piyade bölüğü ve süvari bölüğünü de müdafaasının yanına alarak bir ihata hareketine geçmiştir[40]

Şahin Bey ise **Sinap Köprüsü** tahrip edilmiş olduğu için istihkâm ve köprü takımlarını ileriye alarak köprüyü geçit verebilecek şekilde tamir etmişti. Bu esnada **Kızılburun**'daki Kilis Kuva–yi Milliyesi tarafından düşman keşif koluna ateş açılmış, Fransızlar topçu atışı desteğinde askerlerini geri çekmek zorunda kalmışlardır.

27 Mart 1920; **Şahin Bey** o gece düşmana ani bir baskın yapmış fakat başarılı olamamıştır. Bunun üzerine **Çapalı Köyü**'ne giderek taze kuvvetler toplamaya çalışmıştır. Daha sonra kuvvetlerini **Kertil** sırtlarında toplamış ve burada şiddetli bir muharebe cereyan etmiştir. Ancak Şahin Bey düşmanın üstün gücü karşısında tutunamamış ve **Elmalı Deresi**'nin kuzey kesimlerine çekilmiştir.

Kilis Kuva–yi Milliye kumandanı Şahin Bey, Fransız birliğinin Kilis'ten ayrıldığını haber alır almaz **Dazburun – Kızılburun** hattının tutulmasını emretmiş, ancak Fransızlar da bunu haber almışlar ve bu bölgeyi top atışına tutmuşlardır. Kilis Kuva–yi Milliye birlikleri **Sin-**

40 Sadettin Gömeç; *Milli Mücadelede Gaziantep*, s. 42–46; Selahattin Tansel; *Türk Kurtuluş Savaşı (1919,192)* C. 3, Ankara 1978, s. 209–211.

Levent Sahverdi Arşivi

nep Köprüsü'nü yakmış, düşman tarafından hemen onarılmıştır. Burayı geçmeyi başaran Fransız birlikleri Kertil tepelerinde çok şiddetli top atışları ile birlikte saldırılarını devam ettirmişler, **Şahin Bey** karşı koymada zorlanınca Elmalı Köprüsü'ne çekilmek zorunda kalmıştır[41].

Aynı şekilde 28 Mart 1920 günü de Fransızlar, Kilis–Antep yolu üzerinde **Elmalı Köprüsü**'nü tutan Şahin Bey tarafından durdurulmaya çalışılmıştır. Bu müdafaa da **Yılanoğlu Molla** kuvvetleri **Bostancık** tepelerinde, **Boynoğlu Memik** çeteleri Elmalı sırtlarında, **Antep müfrezeleri** Ulumasera köyü zeytinlik alanında, **Şahin Bey** kuvvetleri de **Elmalı Köprüsü** ve Kilis yolu üzerinde mevzilenmişler ve düşmanı geçirmemeye and içmişlerdir.

Düşman birlikleri topçu desteğinde **Karayılan Oğlu**'nun bulunduğu Bostancık arkasındaki mevziileri işgale çalışmışlardır. Bu arada Molla kuvvetleri top atışları ve düşmanın çevirme harekâtı karşısında mevziilerini terketmiş ve **Mızmız Deresi**'ne doğru çekilmek zorunda kalmıştır. Bir müddet sonra üstün düşman birlikleri karşısında Türk kuvvetleri Elmalı sırtları ve Ulumesera bölgesini terketmişlerdir.

Fransız birlikleri aynı şekilde Şahin Bey kuvvetleri üzerine gitmişler, top atışları ile ağır bir baskı altına almışlardır. Neticede Şahin Bey de birliklerini geri çekmek zorunda kalmıştır. Ancak, kendisi büyük bir cesaret örneği vermiş tek başına Fransız birliklerine ateş açmış, mermisi bitince süngüsü ile saldırmıştır. Bu yiğit kişi sonunda cephanesiz kalınca Elmalı Köprüsü üstünde düşman mermisi ve süngüsü ile şehit düşmüştür.

Bununla vatan için ölmek zamanının geldiği anladığı an tereddütsüz seve seve canını vermek gerektiğini anlatmak istemiş, bunu ispat etmiştir.

Böylece Antep'e Fransız ordusunun girmesini önlemek için can-

41 Şinasi Çolakoğlu; *Kilis Direniş–Kurtuluş ve Sonrası*, s. 112–114.

Levent Şahverdi Arşivi

larını feda ederek şehit düşen Şahin Bey ve yanındakiler bir destan yaratarak Milli Mücadelenin kahramanları arasında yer almışlardır.

Şahin Bey'in şehit düşmesi çevrede büyük bir üzüntü yaratmış, herkes bunun intikamını almaya yemin etmiş ve mücadelelerine daha da istekli devam etmişlerdir. Nitekim bunu duyan **Kılıç Ali** hemen kuvvetleriyle Antep civarına gelmede gecikmemiştir.

Şahin Bey'in köprü üzerinde söylediği gibi *"Düşman benim cesedimi çiğnemeden buradan geçemez"* sözünü ispatlamış ve Fransız birlikleri cesedini çiğnedikten sonra rahatça Antep'e girebilmişlerdir.

Ancak Kilis'ten Antep'e gelen birliklerin bir kısmı tekrar Kilis'e dönerken **Balaban mevkiinde** pusuya düşürülmüş ve ilk anda yüksek rütbeli bir subay ve 20 askeri öldürülerek Şahin Bey'in intikamının ilk neticesi alınmıştır[42].

Bu arada 1 Nisan'da tüm Antep'liler Fransız askerlerine karşı mücadeleye başladı. **Bostancık** civarında ilk baskınla Fransız askerlerine ağır darbe vuruldu. Heyet-i Merkeziye teşkilatı ilk açık toplantısını yaparak savaşın yönetimini ele aldı. İki günlük çatışmalarda 23 şehit ve yaralı verildi. Ancak 4 Nisan'da **Kılıç Ali Paşa**'nın Heyet-i Merkeziye ile yaptığı toplantı ile şehrin savunulması ve ikmal merkezlerinin tesbiti yapıldı. Daha sona **Çınarlı Camii** merkez kabul edilerek muharebelerin sevk ve idaresi için Antep şehri 7 bölgeye ayrıldı[43].

6 Nisan 1920; Fransızlar Kozanlı tarafındaki mahallere karşı saldırılarda bulundular ve bazı mahaller zaptedildi. Ancak bu sırada 11 Nisan'da halkta iaşe sıkıntısı başladı. Bunu gidermek için yerini **Kilisli Arslan**'a bırakarak Kılıç Ali şehir dışına çıktı. Fransızlar ikmal yollarını Kilis üzerinden daha emin bir yol olan Akçakoyunlu demiryolu istasyonunu merkez yaparak güvence altına almak istediler.

42 Lohanlızade Mustafa Nureddin, *Gaziantep Müdafaası*, s. 38–39.
43 Hulki Saral; *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, C. 4, s. 129.

Levent Şahverdi Arşivi

15 Nisan 1920 Fransız birlikleri **Albay Normand** komutasında takviyeli bir alayla **Nizip** üzerinden Antep'e yardıma koyuldu. Bunu önceden haber alan **Kılıç Ali, Sinan Köyü** ve **Şah Melek** hayratı denilen yerde pusuya düşürdü, ancak silah gücü fazla olan Fransız birlikleri karşısında önemli bir üstünlük sağlayamadı ve geri çekilmek zorunda kaldı.

Düşman birlikleri 16 Nisan 1920'de şehrin güney ve doğu kesiminde topçu atışlarıyla şehri teslime zorladı. O akşam Yıldırım ve Şimşek taburları da bozuldu. **Kilisli Arslan Bey** de geceden istifade ile **Musullu** cephesine çekildi.

17 Nisan 1920'de Kilis'ten gelen kıta şehrin batı kısımındaki Battal Höyük ve İbrahimli sırtlarını işgal etti. Aynı gün 800 kişilik bir takviye kuvveti alan Fransızlar, 18 Nisan'da halktan yeniden Fransız idaresine şartsız tabi olunmasını istediler. Aksi takdirde daha şiddetli bir top atışına başlayacaklarını bildirdiler ise de buna aldırış eden olmadı.

19 Nisan'da Fransız komutan şehrin teslimini tekrar istedi. Fakat aynı gün Halfeti'den **Yasin** ve **Ali Muzaffer**, Birecik'ten **Hasip Bey**'in idaresi altında 120, **Besni**'den 70 kişilik bir kuvvet muhasara birliklerinin arasından şehre girmeye muvaffak oldu. Bu halkın moralini az da olsa düzeltti. Bu günlerde şehrin güney ve batı kısımları Fransızların elinde bulunurken sadece bir kaç mahallesi Türklerin elinde bulunuyordu. İşte bu mahalleleri de ele geçirmek için harekete geçtiler[44]

Bu arada 23 Nisan 1920'de Ankara'da **Büyük Millet Meclisi** açılmış, istenilen doğrultuda milletvekilleri seçilerek Ankara'ya gönderilmeye başlanmıştı. İşte ilk meclise, seçilen Antep milletvekilleri arasında **Kılıç Ali, Yasin Kutlu, Abdurrahman Lami, Ali Cenani, Hafız Şahin** ve **Ragıp Beyler** gönderilmişlerdir[45].

---

44 Sadettin Gömeç; *Milli Mücadelede Gaziantep*, s. 50–56; Selahattin Tansel; *Türk Kurtuluş Savaşı (1919–1922)*, C. 3, s. 211: Şinasi Çolakoğlu; *Kilis Direniş–Kurtuluş ve Sonrası*, s. 118–126.

45 "Mardin mad." *Y.A.*, C. 8, s. 5773.

Levent Sahverdi Arşivi

26 Nisan 1920 **Albay Normand, Mağarabaşı** semtini aralıksız bir top atışına tuttu. Kilis'ten Antep'e hareket eden 800 piyade 4 top ve iki tank ile şehrin doğu kesimine saldırdı. Üstün ateş gücü karşısında Türk birlikleri iyi bir müdafaa ile bunların geri çekilmelerini sağladı. Bu başarı morallerini artırdığı gibi düşmana indirilen ilk darbe oldu.

28 Nisan 1920'de Urfa tarafındaki Fransız kuvvetlerinin sıkışması üzerine **Albay Normand** kuvvetleri Antep'ten ayrıldı. Fakat gittiği güzergâhta zaman zaman baskınlara uğrayarak kayıplar vermek zorunda kaldı.

Ancak bu Antep'in etrafındaki kuşatmayı zayıflatamadı. Çünkü garnizon birliklerinden başka Kuzeyden Normand kuvvetleri, batıdan ise **Albay Debieuvre** kuvvetleri tarafından sarılmıştı. Bunlar devamlı olarak İslam ahaliye zülûm yapan bir kuvvet olarak görülmüştü.

Halbuki Antep içinde şehri savunmak üzere iki milis taburu, **Sam Köyü**'nde 9. Kafkas Alayı Karargâhı ve 2. Tabur, Beylerbeyi'nde 1. Tabur bulunurken, silah olarak da 6 makinalı tüfek ve 3 Rus dağ topuna sahipti.

Düşmanın kuşatmasına rağmen bu günlerde Kılıç Ali kuvvetlerinin **Samsak Tepe**'ye gelerek ordan şehre girmesi, halkın maneviyatını ve çarpışma isteğini artırmaya yetmişti.

29 Nisan 1920; **Kafkas Alayı**'nın top atışları ile Madintepe, **Kurbanbaba** ve kolej taraflarını ateş altına aldığı, 30 Nisan'da ise Fransız komutan **Debieuvre** birliklerini geri çektiği ve tam bir muhasara altına girdikleri görüldü.

1 Mayıs ve 2 Mayıs 1920 günleri artık süngü süngüye bir çarpışma başladı. 3 Mayıs'ta ise, şiddetli bir saldırıdan sonra **Teketepe** Türkler'in eline geçti. Aynı gün Fransız Komutan **Abadi**'ye, **Kılıç Ali** ve Kuva–yi Seyyare Kumandanı **Seyfullah** tarafından iki ültümatom çekildi. Bu ültümatomda özetle *"kendi toprağında hür yaşayan bu milletin*

Levent Sabverdi Arşivi

yabancı boyunduruğunu asla kabül etmeyeceğini, bu bakımdan biran önce şehri terketmeleri, hemen terkettikleri takdirde Kilis'e kadar kendilerine saldırılmayacağını, şehri terketmedikleri takdirde dökülecek kanın mesuliyetinin kendilerine ait olacağı" bildirildi[46].

5 Mayıs 1920; Antep'te meydana gelen hadiseleri kahramanca göğüslemelerinden dolayı Antep Şehri Meclisi tarafından bu hususta çekilen telgrafta teşekkür ile taltif edilerek Meclisin hususî teşekkürleri ve başarılarının devamı dilendi.

Bundan sonra da muharebeler bütün şiddetiyle devam etti. 8 Mayıs 1920 Fransız birliklerinin Kilis'e ricatları sırasında 2 bin esir ve iki top ele geçirilirken, düşmana büyük bir darbe vuruldu. 10 Mayıs'ta muhasara altındaki düşmana Kilis'ten gönderilen bin kişilik bir kuvvetle Antep'e erzak ve silah sokulması engelledi. Neticede bu kuvvetler Kilis'e geri dönmek zorunda kaldı.

12 Mayıs 1920; **Kılıç Ali Bey** Antep'ten milletvekili seçilerek Ankara'ya çağırıldı. Fakat Antep Heyet–i Merkeziyesi onu göndermek istemedi. O da **Kilisli Ali Bey**'e görevi bırakarak Antep'ten ayrıldı. Bu halk tarafından hoş karşılanmadı.

Arslan Bey'den sonra Alay Kumandanı **Hamdi Bey** Kuva–yi Milliye kumandanlığına getirildi. 19 Mayıs günü şehrin batısındaki **Kurbanbaba Tepesi** zaptedildiği gibi 24 üncü Türk Alayı da Antep'e girdi.

21 Mayıs 1920 günü Fransız kuvvetleri Antep'te mahsur kalan askerlerinin kurtarılması için hazırlıklara başladı. 200'den fazla araba, süvari ve topçu ile takviyeli bir Fransız piyade taburu Kilis'ten hareketle Antep'e doğru yol alınca burada bulunan Kuva–yi Milliye birlikleri de bazı tertibat almak zorunda kaldı. Buna göre:

1– Birinci ve ikinci müdafaa hattında, **Kızılburun** sırtları ve **Polat Bey** kumandasındaki Kilis ve havalisi kuvvetleri bulunacak.

46 Lohanlızade Mustafa Nureddin, *Gaziantep Müdafaası*, s. 275–276.

Levent Şahverdi Arşivi

2– Üçüncü müdafaa hattında, **Akbaba sırtları** 9'uncu Alay'ın bir ve ikinci taburundan birer piyade bölüğü, Yıldırım taburu ile Antep milli taburundan iki birlik bulunacak.

3– Dördüncü ve son müdafaa hattında **Körkün tepeleri**'nde 9 uncu alayın birinci taburundan iki bölük piyade bulunacaktı[47].

22 Mayıs 1920; Düşman birlikleri **Kertil**'den hareketle **Ulumesara** köyü istikametinde yürüyüşe geçti. Bu birlikler **Nafak Boğazı**'nda pusuya düşürülecekti. Ancak Akbaba sırtlarında yapılan muharebede topçu desteği alan düşman birlikleri, Türkler'in **Akbaba tepesini** boşaltmalarını sağladı. Ağır kayıplar veren Türk kuvvetleri İbrahimli üzerinden Maraş'a çekilmek zorunda kaldı.

Bunun üzerine komutan **Debieuvre** kuvvetleriyle Antep'e girmeye karar verdi. Ancak **Karayılan** kumandasındaki bir müfreze muhasarayı yarmak için **Sarımsak Tepe**'ye ani bir taarruzda bulunarak muhasarayı yarmayı başardı. Önünden kaçanlar Kozanlı mahallesindeki Ermeni mahallesine sığınmak zorunda kaldı. Ancak bu arada Karayılan'da şehit düştü. Bunu fırsat bilen Fransız birlikleri Türk muhasarasını yarmayı ve Antep'teki Fransız kuvvetlerini takviyeye muvaffak oldu.

24 Mayıs 1920; Fransız kuvvetlerinin Türk mahallelerini gelişi güzel top atışına tutmaları sonucu yüzlerce kişinin ölümüne ve yaralanmasına sebep oldu. Kilis'ten gelen takviye birlikleri ile düşman bu sefer askeri yardımı şehre sokmayı başardı.

28 Mayıs 1920 tarihinde başlayan bu hareketlere rağmen ateşkes için çabalar harcanmaya başlandı. Nitekim Genelkurmay Başkanlığı Antep Mutasarrıflığı'na çektiği telgrafta; *"Antep'de bulunan Fransız müfrezesi şehrin dışında yerleşmek üzere geri çekilecektir"* denilerek ateşkesin ilk şartlarının yerine getirilmesi istenmişti.

47 Şinasi Çolakoğlu; *Kilis Direniş–Kurtuluş ve Sonrası*, s. 174.

Levent Sahverdi Arşivi

Neticede Fransızlar 30 Mayıs'ta 20 günlük bir anlaşma imzalamış ve bazı yerleri boşaltmayı kabul etmişti. Ancak bu durumdan memnun olmayan Ermeniler ateşkesi kasıtlı olarak ihlal ederek bunun bir an önce bozulması için büyük çaba sarfetmişlerdir.

Ateşkesden istifade ile Kilis Kuva–yi Milliyesi'nden bir bölümü ihtiyaçlarını gidermek için Kilis'e gelirken, aynı şekilde Kilis'e Antep'ten çok sayıda Ermeni de getirmişlerdir. Uçurulan köprüler ve yollar onarılmış, Fransız birlikleri az da olsa bir nefes alma imkânı bulmuştur. Ancak bu ateşkesden Ermeni ve Araplar olumlu, İngilizler ise olumsuz yönden etkilenmişlerdir.

Görüşmeler 8 Haziran'a kadar sürmüştür. Antep şehrinin tamamen tahliye edilmemesi üzerine yeniden harekete geçen Türk birlikleri 20 Haziran 1920'de 2. Kolordu Kumandanlığı'na **Selahaddin Adil Paşa**, Antep mıntıkası kumandanlığına da Miralay **İrfan Bey** getirilmiş ve harekât başlamıştır.

26 Haziran günü yine mazlum görünüşüne bürünen Ermeni cemaatinin lideri, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek, Ermenilerin ötedenberi Türkler ile kardeşçe yaşadıklarını, bundan sonra da aynı şekilde yaşamak istediklerini, yaptıkları mezalimden sonra isteyebilmişlerdir. Fakat bu iyi niyet gösterileri ve ateşkes sadece zaman kazanmaktan öteye geçmemiştir[48].

Nitekim, 26 Temmuz'da **Selahaddin Adil Paşa Sam Köyü** yakınlarına gelmiş diğer komutanlar da buraya gelerek plânlarını gerçekleştirmek için harekete geçmişlerdir.

29 Temmuz'da topçu atışları ile saldırılar hızlanmış ancak, Kolordu Kumandanı **Selahaddin Bey**'in gelmesi Türklerin maneviyatlarını düzeltmiş ve şiddetli bir şekilde çarpışmalara devam edilmiştir. Bu durum 8 Ağustos 1920 tarihlerine kadar sürmüş, Fransız birlikle-

48 Selahattin Tansel; *Türk Kurtuluş Savaşı (1919,1922)*, C. 3, s. 222; Şinasi Çolakoğlu; *Kilis Direniş–Kurtuluş ve Sonrası*, s. 183–188.

Levent Şahverdi Arşivi

ri Suriye'den getirdikleri takviye birlikleri ile işi bitirmek istemişlerdir. Ayrıca çevrenin eli silah tutan vatansever halkı Nizip'te toplanarak milli kuvvetlere yardımcı olmak istemişlerdir.

Fakat Fransız birliklerinin üstün kuvvetleri karşısında geri çekilmek zorunda kalınmış pek çok şehit verilmiş ve esareti kabul etmiyeceklerini bir daha ortaya koymuşlardır. Neticede Antep'in bir kısmını ellerinde tutmaya muvaffak olmuşlardır[49].

11 Ağustos günü Fransız Komutan **Kolonel Andrea** bir bildiri neşretmiş, şehrin kayıtsız şartsız teslimini istemiştir. Ayrıca isyandan dolayı birbuçuk milyon altın lira para cezasına çarptırıldıklarını, bu paranın tedarikine kadar bütün eşraf ve tüccarın hapsedileceği duyurulmuştur.

Bu sert ültümatoma, sert bir cevap verilmiş ve: *"Antep şehrinde taş üstünde taş oldukça ve hayatta bir tek Türk kaldıkça şehir teslim edilmeyeektir"* denilmiştir. Bunun münakaşası yapılmış bazı ayırımcılar savunmaya karşı çıkmış, sonuçta *"Hürriyet ve istiklâlimizi istiyoruz. Bunları istemeyenlerin aramızda yeri yoktur"* diyerek kesin kararlı olduklarını bildirmişler böylece ayrımcıları susturmuşlardır. Bu karar o gün TBMM'ine oy birliği ile bildirilmiştir.

Urfa ve Maraş'taki gibi Antep'in de kurtarılması için ordu ve milletin elele vererek çalışmalarının gerekli olduğu anlaşılmış ve genel bir taarruz yapılması kararlaştırılmıştır. Taarruz gece yarısı iç bölgede **İncezade Hüseyin Bey**'in komuta bölgesinden başlatılmış, kısa zamanda **Cunut Tepesi** ele geçirilmiş, Fransız kuvvetleri **Perili Kaya** siperlerine kadar kovalanmıştır[50].

18/19 Ağustos gecesi 24'üncü Alay ve milli kuvvetler baskın yapmış bunun sonucu bir kısım kuvvetler Antep'e girmeyi başarmış ve Fran-

49 Sadettin Gömeç; *Milli Mücadelede Gaziantep*, s. 70–72.
50 Sadettin Gömeç; *Milli Mücadelede Gaziantep*, s. 77.

Levent Sahverdi Arşivi

sız birliklerinin bir kısmının şehrin batısındaki tahkimli mevzilere geri çekilmeleri sağlanmıştır.

Ancak 21 Ağustos günü Fransız birlikleri karşı taarruza geçmiş, **Dülük Tepe**'yi geri almışlar, fakat tepede fazla kalmadan, ertesi günü tekrar atılmışlardır.

Düşman daha sonra **Nizip** hattında ilerleyerek Nizip'i işgal etmiştir. Buradan gerekli erzak tedarikini yapan düşman 23–25 Ağustos günleri Antep'i şiddetli top atışına tutmuşlardır. Fakat gelen bazı yardımlar Antep halkının direnme gücünün artmasına yetmiştir. Nitekim Malatya milletvekili **Hacı Bedir Ağa**'nın 300 kişilik birliği ile yardıma gelmesi halkın bitmiş olan ümidinin yeniden doğmasına ve direnme gücünün artmasına zemin hazırlamış hatta saldırıya geçilmesine sebep olmuştur.

Bu maksatla 4–5 Eylül günü Nizip'teki düşmana ani bir baskın ile zayiat verdirilmiş ancak düşman topçusunun Antep'i daha şiddetli top atışı ile yıkmaya ve intikamını alınmaya çalışmıştır.

9–10 Eylül günü Fransız topçusu yoğun bir ateş ile Türk siperlerini tahrip ettiklerine inanarak yeniden saldırıya geçmişler ancak, yine yanılarak şiddetli bir müdafaadan sonra geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Neticede 4 subay ve 50 asker kaybetmişlerdir.

TBM. Meclisi ise bu durumu büyük bir üzüntü ile yakından takip ediyor ve yapılan konuşmalar ile şehrin, büyük bir cesaret ve kahramanlık ile kendisini bütün yokluklara rağmen müdafaa ettiğini, her gün pek çok şehit verildiğini büyük bir gururla biliyordu[51].

3 Ekim 1920, düşman yıkıcı propaganda ile şehir halkını ayırmak için bildiriler dağıtmaya başlamış ise de başarılı olamamıştır. Bunu **Özdemir Bey**'in karşı bildirisinden anlıyoruz. Bu bildirisinde özetle *"Artık siz de anlamışsınızdır ki Türk milletine hiç bir silah kâr etmi-*

51 Samet Ağaoğlu; *Kuvay–ı Milliye Ruhu*, Ankara 1981, s. 142.

Levent Şahverdi Arşivi

yor. Türk Milletinin yumruğu sizce malûmdur. Bu millet tarihine öyle bir sayfa bırakacaktır ki bu sayfa dünya durdukça bütün sömürgeci devletler gibi Fransız milleti için de yüz karası, Türk Milleti için ise şan ve şeref mücadelesi olacaktır."

5 Ekim – 14 Ekim tarihleri arasında Fransız birlikleri yaptıkları saldırılarda yine bir başarı elde edememiş ve her tarafta geri püskürtülmüşlerdir. Bu çatışmalar da şehir halkı azim ve dayanıklığı ile bir kere daha teslim olmayacaklarını göstermişlerdir.

3 Kasım 1920 günü 5'inci Tümenin Urfa'dan Antep'e hareketini Fransız birlikleri casusları vasıtasıyla haber almışlar ve yeni hücumlar bu sayede önlenmiştir. Bunun üzerine Fransız birliklerinin kuvvetlendirilmesi için İstanbul'da bulunan **General Goubeau** birlikleri 21 Kasım günü Antep bölgesine kaydırılmış, böylece durum Türk birliklerinin aleyhine dönmeye başlamıştır.

24 Kasım 1920 tarihine kadar topçu atışlarıyla taciz edilen halk zor durumda kalmış ve 5 inci Tümenin taarruzu da Fransız birlikleri tarafından önlenmiştir. 30 Kasım'da **Goubeau** Fırkası Antep çevresinde aldıkları tedbirler ile yeniden şehri topçu atışları ile halkı yıldırmaya çalışmış ve arkasından şehrin teslimini istemiştir. Öne sürülen şartlarda ise yine önceki bildiriler gibi; bütün silahların teslimi, Fransız hâkimiyetinin kabulü, istihkâm ve siperlerin yakılması istenmiştir.

Ancak **Özdemir Bey** ise verdiği cevapta *"Isteklerinizin kabulü mümkün değildir. Buraya hariçten gelmiş asker yoktur. Tamamı Antep'in öz evlatlarıdır. Bizim için müdafaa ve şerefli bir ölümden başka yol yoktur."*

5 Aralık'ta düşman yeniden top atışları ile şehre büyük zararlar vermiş, Antep halkı açlık ve cephanesizlik yüzünden büyük bir direniş gösterememiş, bundan istifade eden düşman şehrin muhasarasını daha da sıklaştırmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

Ancak 18 Aralık'ta General Goubeau Fırkasının Antep'ten ayrılmak zorunda kalması üzerine 19 Aralık'ta 2. Kolordu birlikleri hazırlıklarını tamamlamış ve düşmana saldırması beklenirken, aniden düşman birlikleri 23 Aralık günü **Dülüksu Boğazı** mıntıkasına saldırmıştır. Milli kuvvetler hazırlıksız olmasına rağmen burada kuşatılmadan kurtulmayı başarmış ve kuzeyindeki tepelere çekilmeyi gerçekleştirmiştir.

27 Aralık günü Antep'in muhasarasına yardım için 5. Tümenin ileri harekâtı, düşmanın şiddetli topçu atışlarıyla durdurulmuştur. 9. Tümen ise **Karataş** istikametinde ilerleyerek **Salavat** tepelerini almış, düşman iki ateş arasında kalmasına rağmen iyi dayanmış ve Antep halkına yiyecek ve cephane yardımı yapılmasını engellemiştir[52].

Ocak ayı başlarında Antep'de açlık korkunç bir durum almasına ve sıkıntılar yaratmasına sebep olmuştur. Ankara'ya durumun vahameti bildirilmesi üzerine kuşatmanın yarılması için 2. Kolordu'nun taarruzu uygun görülmüş ve bu maksatla 6 Ocak 1921 günü Sam Köyü'nde toplantı yapılmıştır.

18 ve 19 Ocak günleri 9. ve 5. Tümenlerin saldırıları durdurulmuş geri çekilmek zorunda kalınmıştır. Fransız birlikleri de ağır kayıplar vermesine rağmen Antep hattı Türk birlikleri tarafından yarılamamış ve şehire yardım ulaşamamıştır.

30 Ocak – 6 Şubat 1921 günleri arasında yeniden düşmana çıkış plânları yapılmış ve 6 Şubat gecesi saldırıya geçmiş, hattı yaran 400 kişi çıkış hareketinde muvaffak olmuşlardır. Geri kalan halk ise gediklerin hemen kapatılması dolayısıyla çıkamamışlardır.

Bu arada iaşe yardımı yapıldığı takdirde savunmaya devam edeceklerini bildiren Antep halkına, Fransızlara karşı kahramanca müdafaası ve onlara karşı koymasından dolayı 6 Şubat 1921 tarihinde

52 Fahri Belen; *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 260–263.

Levent Şahverdi Arşivi

T.B.M. Meclisi tarafından çıkarılan 93 sayılı kanunla **"Gaziantep"** adı verilmiştir[53].

8–9 Şubat 1921'de Fransız askerlerinin şehre gerekli desteğin gelmemesi sebebiyle işi kolaylaşmış ve Antep şehri Fransız ordusu tarafından işgal etmiştir. Bu durum bütün Türkiye'de teessürle karşılanmış, çeşitli protestolar ile Fransa kınanmıştır. Fransız ordusu bu çatışmalar sonunda şehri tamamen harap etmiş, toplam 8 bin bina yakılıp yıkılmış, şehir oturulamayacak hale getirilmiştir. Ayrıca sonuçta 7 bin kadar şehit, bir o kadar da yaralı verilmiştir[54].

Neticede büyük bir şevk ve vatan sevgisi ile düşmana amansız mücadele vermiş olan Antep halkının bu sıkıntıları 10 ay daha sürmüş ancak, Antep halkının en büyük kazancı vatan sevgisinin en üstün kavram olduğunu bütün dünyaya duyurması yanında **"Gazilik"** şerefini almaları olmuştur. Nihayet düşman 10 aylık işgalden sonra 25 Aralık'ta şehri terk etmek zorunda kalmıştır.

SONUÇ

Kilis halkı, 8 Şubat 1921 günü Antep şehrinin Fransız ordusu tarafından işgaline rağmen Antep savunmasına elinden geldiği kadar maddi ve manevi yardımları yapmış, kurulmuş olan Kuva–yi Milliye ordusuna insan ve para yardımını esirgememiş bir beldemizdir. Nitekim Süvari Yüzbaşısı Kamil Bey yukarıda da belirtildiği gibi Kilis'te ilk milli kuvvetlerin kurulması ve teşkilatlanmasını yapması bu başarının sağlanmasında ne derece önemli olduğunu ortaya koymuştur.

Fransa, İngiltere'den sonra bu bölgeyi kolayca işgal edeceğini zannetmiş, bunda yanıldığını çok kısa zamanda anlamıştır. Kilis'liler memleketlerinin Fransız ordularınca işgaline rağmen bütün sıkıntılar

53 Geniş bilgi için bkz. Sadettin Gömeç; *Milli Mücadelede Gaziantep*, s. 11–96: "Gaziantep mad.", c. 4, *Y.A.*, s. 2982: Ergün Aybars; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. 1, s. 256–259.

54 Şinasi Çolakoğlu; *Kilis Direniş–Kurtuluş ve Sonrası*, s. 228–230.

Levent Sahverdi Arşivi

içinde milli birliklerin yanında verdikleri bilgiler ile muharebelerde başarılı olmalarında büyük katkısı olmuştur. Nitekim Seve Boğazı'nda şiddetli bir çarpışmalarında **Kilisli Sakıp Bey** ve birliğin **Kurtkulağı** bölgesinde büyük kahramanlıklar göstermesi ve gelecek takviyelerin geçmesini bir müddet daha önleyebilmeleri, daha sonra **Kızılburun** ve **Kerte** muharebelerinde, bütün mücadele boyunca Kilis Kuva–yi Milliyesi başarılı bir müdafaa muharebesi göstermesi, olayın seyrinin değişmesinde en büyük etken olmuştur. Bu bakımdan Antep müdafaasının başarılı olmasında büyük payı kahraman Kilis halkına borçludur.

Antep müdafaası milli imanımızın ateşlendiği ve vatan ve millet sevgisinin doruğa çıktığı önemli mücadelelerimizden birisi olmuştur. Bu mücadele Türk milletinin yabancı boyunduruğu altında kalamayacağının, hürriyet ve istiklaline düşkünlüğün en güzel belirtisidir. Silahımızın olmadığı zaman kalbimizdeki din, vatan ve millet aşkının ne maddi güçlere sahip milletleri yeneceğinin en güzel tezahürüdür.

Maraş, Urfa, Antep ve Kilis Milli Mücadelemizin ilk ışıklarıdır. Bu ışığı söndürmek isteyenler, karşılarında daima çelik iradeli bir milleti bulmuşlardır. Bu millet tıpkı Çanakkale muharebelerinde olduğu gibi onları yine yanıltmıştır.

Ancak emperyalist Batılı Devletlerin çıkarları Türk milletini yoketmek, Balkanlardan ve Anadolu'dan tamamen atmak için gösterdikleri çaba bir defa daha yok edilmiş, haçlı zihniyetine yeniden bir darbe daha vurulmuştur. Antep ve Kilis bölgesindeki kahramanlık destanları Milli Mücadelemizin başarıya ulaşacağının ilk müjdesi olması bakımından tarihteki şerefli yerinin daima gelecek nesillere en canlı ve sıcak bir şekilde aktarılması, rahmetle anılmaları bu topraklar için şehit olanların kanlarının boşuna dökülemediğinin en güzel belirtisi olacaktır.

Türk milleti çok zor günler geçirmiş ve pek çok fedakârlıklardan sonra bu günlere gelmiştir. Nitekim Antep şehrinin Ocak 1921 tarihlerinde açlık son haddine gelmiş, 25 bin nüfuslu şehirde zengin, fakir ekmek arar durumda kalmış, tatlandırılmış zerdali çekirdeği tank taşı

Levent Şahverdi Arşivi

altında ezilerek elde kalan un kepeğe katılarak ekmek yapılmaya çalışılmıştır. Açlık o derece ile gitmiştir ki bazı semtlerde kedi ve eşek etlerinin yenildiği, sağlık malzemelerinin bulunmamasından salgın hastalıkların başladığı, neticede; top tüfekle galip gelemeyen halka açlık galip gelmeye başlamıştır. Bu bakımdan Antep, Kilis ve çevresindeki bu mücadelelerin tarihimizin ibret sayfaları olduğunu hiç bir zaman aklımızdan çıkarmamız lazımdır.

Çok sıkıntılı günler geçiren bu millet eski günleri unutmamalı, çekilen ızdıraplı günler genç nesillere aktarılmalı, hatırlatılmalı, böylece milli birlik ve beraberliğimize kastedenlere karşı fırsat vermemek için düşman iyi tanıtılmalı ve bilinçlendirilmeleri sağlanmalıdır.

Bugün bu topraklar, hepimize yetecek durumdadır. Yeter ki oyunlara gelmeyelim. Birliğimizi bozmak isteyenlere daha duyarlı olalım. Aksi takdirde bir daha böyle varlıklı ve mutlu günleri kaybetmemiz çok uzak değildir.

Kuva–yi Milli ruhunu daima canlı tutup bu kahraman beldemizin göstermiş olduğu insan üstü gayretler ile düşmanı mağlup ettiğini, en gelişmiş silahlar ve üstün insan gücünün istiklâl fikri ve vatan millet aşkıyla düşmanlarımızın mağlup edileceklerini, minarelerinde ezan seslerinin eksilmediği bir ülkede yaşamanın şerefini duymanın, ecdadımıza lâyık bir millet olduğumuzu daima hatırlatmalıyız.

O zaman oyunlara gelmeyiz ve bölünmeden ayaklarımızın üstünde başımız dimdik yaşamaya hak kazanırız. Son zamanlarda vatanımızı parçalamak ve milli birliğimizi bölmek isteyen dış güçler ve onların içimizdeki maşaları yine sahnelerde sergilenmektedir. Bunların oyunlarına gelmemek için milletimizin ne güç şartlarda vatanı, dini ve istiklali için şehitler verdiğini, tarih boyunca bu tuzaklara düştüğü ve her seferinde pek çok kan akıtarak bağımsızlığını kazanmayı başardığını unutmaması lâzımdır. Ancak bizler diyoruz ki rahmetli Mehmet Akif'in dediği gibi: *"Yüce Allah bu millete bir daha bir istiklal savaşı göstermesin"*.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NİN YANKILARI
(Melhâme–i Kübrâ – Büyük Kan Seli Veya Büyük Savaş Alanı)

E. General SADRİ KARAKOYUNLU

Sakarya Meydan Muhârebesi'ni, askeri yazarlarımızdan bazıları "Büyük Kan Seli" diye tanımlarlar. Gerçekten Polatlı kıvrımından sonra Sakarya Nehri sularında güneş ışıklarının renk aldığı bir başka görünüm vardır ki, Sakarya Nehri bu görünüm içinde adeta akmaz olmuştur. Bu bölgelerde sanki bir gizli dil onun sularının derinliğinde yaratılan bu destanı okumaktadır. Bu topraklara ruhundan can vermiş ve kan dökmüş vatan evlatlarının üç çeyrek asır gerilerden "Allah, Allah" diyerek ufukları çınlatan sesleri, sabahın erken saatlerinde yer ve göklerin yaradılış sırrını çözüyor gibidir.

O bölgelerde gezerken, ayaklarınızın bastığı toprağı incitmeden, saygıyla eğilip öpecek ve yüzünüzü süreceksiniz ki, Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın "Melhâme–i Kübrâ" diye nitelediği Büyük Kan Selini ve Sakarya Meydan Muharebesi'nin derin anlamını kavrayabilesiniz.

Sakarya Nehri'nin sularının renginde vatan sınırlarını çizebilmek için Anadolu'nun her köşesinde mezarları belirsiz yatan şehitlerimizin tarihleri dolduran zaferleri vardır. İşte bu mucize iledirki, Anadolu'yu Türk milletine sonsuza kadar yaşayacak bir vatan yapmış ve

Levent Sahverdi Arşivi

Sakarya Nehri vatan coğrafyası üzerinde bir "Büyük Kan Seli" olmuş ve öylece akıp gitmiştir.

Merhum Orgeneral Asım Gündüz, "Hatıralarım" isimli kitabında diyorki[1];

"Sakarya Meydan Muharebesi" bir ölüm–kalım savaşı ve bir subay savaşı idi. Bugünkü Türk nesli daha elli seneyi doldurmamış dünkü geçmişte, "Haclı Seferleri"nin çıkarıldığını bir an unutmamalıdır. Onlar "Fener Patrikhanesi"nin Beyannameleri ve kralları Hiristosmos'un kutsal asası ile Sakarya önlerinde iken, bizim padişahımız ve Halifemiz ise; son vatan topraklarını savunanlara "Celali" deyiminden iki harfi değiştirecek "Kemâli" diyor ve hepimizi ölüme mahkûm ediyordu. Bir bölüm tamamen esir mi? Basiret Tepe'nin bizde kalması ve Polatlı'ya 2 km. ye kadar yaklaşmış düşmanı yüzgeri edebilmesi için ileri atılanların erimesi gerekiyordu. Sakarya böylesine mucizelerin geçit resmi yaptığı savaştır ve Mustafa Kemal bu sebeple bu ölüm–kalım cengine (savaşına) "Sakarya Melhâme–i Kübrası" demiştir. Sakarya'daki "Büyük kan seli" veya "Sakarya meydan muharebesi, manevi değerlerin şahlandığı ve madde noksanlığının tam anlamıyla en yüksek noktaya vardığı bir sırada, vatanı savunmak ve sırası gelince düşmanı onun harim–i ismetinde (kutsal bağrında–ocağında), boğmak görevi savaş alanında Başkomutan ile onun yakın arkadaşlarının omuzlarına bir vebal ağırlığı ile çökmüştü.

Mustafa Kemal bir çoklarının zannı hilafına, (düşüncelerinin dışında) Allah'ın varlığına ve sonsuz kudretine, ebedi varlığına gönülden inanmış maneviyata değer veren insandı. O sadece kör taassubun (bağnazlığın) aleyhinde idi. Düşününüz? silah yok, para yok, maddi hiç bir imkân yok. Ordu dağılmış millet yorgun ve ümitsiz. Karşısında düşman bütün dünya! Eğer maneviyatı (morali) kudretli ve Hakk'ın zaferine, hakkında büyük bir yaratıcının himayesinde (koruyuculuğunda) oldu-

1 Merhum Orgeneral Asım Gündüz, *Hatıralarım* s. 78–79.

Levent Sahverdi Arşivi

ğuna inanmamış olsaydı, söyleyiniz lütfen, bu mucizenin (akıl almaz işin) başarılabileceğine inanılır mıydı?"

25 Ağustos 1921 günü düşman bir tümeni ile Sakarya Nehri doğusunda tutulan savunma mevzilerimize cepheden iki tümeni, sekiz tümeni ile de güney kanadımızdan kuvvetlerimizi ve mevzimizi kuşatmaya girişti. Bizim mevzimiz ilk önce batıya karşı tutulmuş iken, Yunan kuşatmasını önlemek için cephenin sol kanadına kaydırılan kuvvetlerimizle güneye çevrilmişti. Bu suretle düşman savaşın son gününe kadar bir savunma cephesine taarruza mecbur edilmiş oluyordu.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin nasıl yapıldığını Başkomutan Mustafa Kemal Paşa **Nutuk**'ta şöyle anlatmaktadır[2].

"Meydan Muharebesi yüz kilometrelik cephe üzerinde oluyordu. Sol kanadımız Ankara'nın 50 km güneyine kadar çekilmişti. Ordumuzun cephesi batıya iken güneye döndü. Bunda hiç bir sakınca görmedik. Savunma hatlarımız kısım kısım kırılıyordu. Fakat kırılan her kısmın yerine, en yakın bir yerde hemen yeni bir savunma hattı kuruluyordu. Memleket savunmasını başka türlü ifade etmeyi ve bu ifademde direnerek şiddet göstermeyi yararlı ve etkili buldum. **Savunma hattı yoktur, savunma alanı vardır. O alan bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terkolunamaz. Onun için küçük, büyük her birlik, ilk durabildiği noktada yeniden düşmana cephe kurup savaşa devam eder.**"

Bu suretle ordumuzun her ferdi, bu sistem içinde, her adımda, en büyük fedakârlığını göstererek ve düşmanın üstün kuvvetlerini yıpratıp yokederek, sonunda onu, taarruzuna devam güç ve kudretinden yoksun bir duruma getirdi.

Bundan sonra Fransa Hükümeti ile Misak–ı Milli (Ulusal yemin) üzerinde eski Fransız bakanlarından Mösyö Franklen Buyon ile müza-

2 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, s. 419, 421 – 424.

Levent Sahverdi Arşivi

kerelere girişildi. Sonunda 20 Ekim 1920 tarihinde Ankara Anlaşması imza edildi.

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa yine Nutuk'ta der ki; "Bu anlaşma ile siyasi, iktisadi, askeri vb. hiç bir alanda bağımsızlığımızdan hiçbir şey feda etmeksizin vatan topraklarımızın değerli parçalarını işgalden kurtarmış olduk. **Bu anlaşma ile milli davamız ilk defa olarak batı devletlerinden biri tarafından onaylanmış ve açıklanmış oldu.**"

Türk milleti kendi kaderini teslim ettiği öz evladı Mustafa Kemal'in kurtarıcı gücünü rütbe ve makamlardan değil, eşsiz dehasından aldığını sezinleyici bir duyarlılığa sahipti. O nedenledir ki **melhame-i kübra diye tanımlanan Sakarya Meydan Muharebesi**'nde Misak-ı Milli sınırları ile çevrelenmiş vatan bütünlüğünü sağlama görevini ona vermişti.

Ünlü araştırmacı Sabahattin Selek, **"Anadolu İhtilali"** eserinde derki[3] **"Sakarya Meydan Muharebesi"**nde bütün ordu, Başkomutanına yaraşır feragat ve cesaretle döğüşmüştür. Türk ordusunun niçin kazandığını, **Ankara Anlaşması**'nı Fransa Hükümeti adına imzalayacak olan Mösyö Franklin Buyyon'un bir cümlesiyle belirtmek isteriz. Franklin Buyyon Sakarya Savaşı'ndan önce Ankara'ya geldiğinde, Yunan zulmünü göstermek üzere refakatine verilen bir kurmay subayla (merhum Korgeneral Baki Kandemir), cepheyi gezmek için hareket ettiğinde, Eskişehir civarında Gnom Motorlu, Albatros Kanatlı Patates emayeli uçağımızı görünce, hayretini gizleyememiş, takdirlerini ifade ederek demiştir ki, **"Ne delice kahramanlık, elbet kazanırsınız azizim!"**

Çanakkale'de kazanılan zafer imparatorluk başkentinin kurtarılmasını sağlamış. Çanakkale Boğazı'nın Türkler tarafından savu-

3 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali* c. 2, s. 672.

Levent Sahverdi Arşivi

nulması ile 17 Ekim 1917'de Çarlık Rusya'sının çökmesini çabuklaştırmıştır.

Sakarya'da kazanılan zafer ise, Türk ordularının bir yıl sonra kazanacağı kesin bir zaferin başlangıcı olmuştur.

1924 yılında önce Ekonomi ve sonra Adalet Bakanı olan Mahmut Esat Bozkurt "Atatürk İhtilali" adını verdiği eserinde, Sakarya Savaşı'nın devam ettiği günlere ait bir anısını şöyle anlatmaktadır[4]. "Atatürk büyük dava sıralarında Çankaya'da küçük bir ev içinde, kör ışıklı bir lamba altında çalışırdı. Altında ikide bir arızalanan eskimiş bir otomobil vardı. Sakarya Savaşları sırasında bir gün attan düştü. Kaburga kemiği kırıldı. Hemen ayağa kalktı. Yüzünü düşmana doğru çevirdi. **"Günü gelecek ben de senin kemiklerini kıracağım"** diye haykırdı.

Atatürk bütün bu sıkıntılara göğüs gerdi. Fakat bu feragatın bu ölümden yılmazlığın sonu ne oldu. Bilmem ki bunu açıklamaya hacet var mı? Kısacası şudur; ölü sayılan bir milletten, medeni milletlere eşit **"Bir Türkiye, bir Türk milleti, ezilen milletlere kurtuluş yolunu gösteren bir rejim, feregatin verimindeki büyüklüğe bakınız."** Sakarya Nehri'nin doğusunda tutulan savunma mevziimizin derinliği 40–50 km. idi. Buna göre, merhum Orgeneral Ali Fuat Erdem, "Atatürk" adını verdiği kitabında diyor ki[5];

"Muharebenin başlangıcındaki birinci hat ile, muharebenin son günkü birinci hat arasındaki mesafeler, yani geri çekilme dereceleri; sağ kanatta 7.5 km, merkezde 15 km., sol kanatta 20 km'dir."

Bu uzaklıklar gösteriyor ki; Yunanlılar ancak bir tümenin tuttuğu mevzi derinliğine ulaşabilmişlerdir, 2. Yunan Kolordu Komutanı Prens Andrea "Felâkete Doğru" isimli kitabında şunları yazıyor[6].

4 Mahmut Esat Bozkurt *Atatürk İhtilali*, s. 189.
5 Orgeneral Ali Fuat Erden *"Atatürk"* s. 82.
6 Prens Andrea, *Felakete Doğru*, s. 119–123.

Levent Sahverdi Arşivi

"Nehirden geçiş intizamlı (düzenli) değildi, zaman dardı. Zifiri karanlık vardı. Birlikler birbirine karışmışlar,karışık kümeler, şaşkın gidiyorlardı. Bunların arasında kendini buldum. Tam bir bilgisizlik içinde gelişi güzel gidiyorduk. Çok şükür ki, Sakarya'dan böyle geçişimizi düşman bilmiyordu. Eğer anlamış olsaydı ve ateş açsaydı, panik değilse bile, hareketimiz firar haline döner yenilgimiz tam ve kesin olurdu..."

Bu ifadenin anlamında tam ve kesin bir doğruluk yoktur. Çünkü Türklerin Sakarya Nehri'nden Yunanlıların çekilişindeki perişanlığı görememiş ve anlamamış olması düşünülemez. Zira Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak) ve Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa (İnönü) bu manzarayı kuzey bölgedeki Karadağ'da bulunan Başkomutanlık Karargâhı'ndan seyrediyorlardı. Düşman bu perişanlık içinde çekilirken, rastgeldikleri köyleri yakmayı da unutmamışlardı. Köylüler bu yangınların Yunanlılar tarafından çok ustalıkla yapıldığını söylüyorlardı. Çünkü Yunan birlikleri arasında yangın çıkarma araçları ile donatılmış ve yalnız bu amaçla yetiştirilmiş ekipleri vardı. Demiryolu hattı ve elektrik tesisleri parçalanmış ve tahrip edilmişti. Köylüler ve istasyonlar tahrip ekipleri tarafından kullanılamaz duruma getirilmişti. Türk kuvvetleri, geniş cepheli bir takip harekâtı ile Yunanlıları neden takip etmemişti? Bu soruya verilecek cevap şudur: Çünkü çeşitli motorlu araçlarla techiz edilmiş Yunan ordusunu takip etmek bizim için imkânsızdı. Zira Yunanlıların motor süratine denk düşen, araçlardan mahrum bulunuyorduk. Sakarya Meydan Muharebesi'nde her iki tarafın kuvvet durumu şöyle idi.

Yunan tarafı, 90 bin piyade tüfeği, 700 makineli tüfek, 300 top, 20 uçak ve bin 500 kişilik bir süvari kuvvetine sahiptir.

Türk tarafı ise 2 bin 500 subay, 45 bin piyade tüfeği, 240 makinalı tüfek ve 175 adet çeşitli çapta top ve 4 bin 500 süvari ile 2 uçaktan oluşuyordu.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu mevcutlar karşılaştırılırsa görülürki Yunan tarafı, bizim kuvvetlerimizin iki katıdır.

Savaşın sonunda Türk tarafı bin subayı ve 30 bin eri şehit vermişti.

Yunan tarafının zayiatı ise bir çok malzeme, motorlu araç ve yiyecekle birlikte bin 800 ölü ve 23 bin yaralı idi.

Tarihçi yazarlarımızdan Süleyman Külçe **"Mareşal Fevzi Çakmak"** isimli eserinin 1. cildinde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Eylül 1921'de yaptığı Meclis konuşmasına temas ederek diyorki[7] "Bu parlak zaferin kazanılmasında büyük gayretleri geçen komutanları yüksek huzurlarınızda bu kürsüden büyük saygı ve takdirlerimle yadetmeyi bir vicdan borcu bilmekteyim. Genelkurmay Başkanımız Fevzi Paşa hazretlerinin bu meydan muharebelerinde yaptığı hizmet pek büyük olup, övünçle yâd edilmeye değer. Pek muhterem ve faziletli kıymetli olan bu zat, Muharebe meydanlarının her noktasında gece gündüz hazır bulunmuş, pek faydalı ve kıymetli önerileri yerinde gerekenlere bildirmiş ve daima ferahlık veren ve moral kuvvetleri yükseltecek öğütleri ifade buyurmuşlardır (Allah, razı olsun sesleri).

Fevzi Paşa hazretlerinin bu hizmetleri her takdirin üzerinde ve övülmeye layıktır.

Garp cephesi komutanı İsmet Paşa Hazretleri, derin bir zekâ, yorulmaz bir azim ve insan faaliyetiyle gece–gündüz harekâtın en ufak noktalarına varıncaya kadar, nüfuz ederek (inerek) yüksek bir dikkatle ordusunu sevk ve idarede üstün başarı göstermiş, dolayısıyla ordularımızı zafere ulaştırmıştır.

Diğer grup ve kolordu, tümen, alay ve ilâh, komutanları her biri yek diğeri ile yarışırcasına fedakârlık ve kahramanlık ve dirayet göstermişlerdir. Subaylarımızın kahramanlıkları hakkında söylenecek söz bulamadım. Yalnız ifade de isabet edebilmek için diyebilirim ki; bu

7 Süleyman Külçe, *Mareşal Fevzi Çakmak*, I. cilt s. 222–223.

Levent Sahverdi Arşivi

savaş **"subay savaşı"** olmuştur (Alkışlar). Bu suretle bu subay arkadaşlarımı, en ufak rütbelisinden en büyük rütbelisine kadar, kıymet ve fedakârlıklarını bütün kalp ve vicdanımla ve takdirlerle yâdederim (Alkışlar).

Erlerimizi methetmekten daha yüksek gördüm. Zaten bu milletin evlâdı başka türlü tasavvur edilemez.

"Bu milletin evlatlarının fedakârlıkları ve kahramanlıkları için ölçü birimi bulunamaz"

Erlerimiz hakkında yeni bir şey ilave etmek isterim; **"Kahraman Türk askeri Anadolu muharebelerinin manasını anlamış yeni bir mefküre** (ülkü) **ile harpetmiştir** (çarpışmıştır)."

13 Eylül 1921 sabahı Yunanlılar bir kısım kuvvetleri ile Sakarya Nehri'nin batısına geçmiş, geçemiyenler ise Sakarya'da boğulmuş, ölüleri, yaralıları ve hastaları savaş alanında ve gerilerinde dökülmüş bir halde idiler.

Merhum Emekli Orgeneral Kâzım Özalp (B.M. Meclisi Başkanı) "Milli Mücadele 1919–1922" isimli eserinde diyor ki[8];

"Yunanlılar için elim bir durum meydana çıkmıştı. Yunan esirleri, ceplerinde toz ve toprakla karışmış arpa ve buğday tanelerini çıkarıp açlıklarını belli edecek şekilde yiyorlardı. Bizim askerlerimizin merhametten uzattıkları kuru ekmek ve peksimet kırıklarını, minnet ve şükranla kapışıyorlardı. Birkaç ay evvel Bursa'dan, Bilecik'e geçen ve bizim baskınımızla esir alınan düşman kamyonlarında bulunan yerli rumların hediye ettiği çikolata ve bisküviler şimdi bu esirler için birer rüya idi.

Düşmanın kaybı bizden çok fazla idi. Sayısız insan ve hayvan ölüleri birbiri üzerine yığılmış ve bu cesetlerden akan kan, geçtiğimiz

8 Orgeneral Kâzım Özalp *Milli Mücadele –1921–1922*, s. 210, 212–214.

Levent Şahverdi Arşivi

yol üzerinde derin ve kırmızı lekeler meydana getirmişti. "Sakarya Muharebesi"nde milletimizin katlandığı fedakârlık ve gösterdiği gayret beşer gücünün üzerindedir. Ancak vatan ve bağımsızlık sevgisi, bu zorluklara karşı koymak kudretini ve cesaretini bize bahşetti..."

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra bazı yabancı devletlerle samimi ilişkiler kuruldu.

Ruslar'la Eylül 1921 sonunda Kars'ta imzalanan Moskova Anlaşması ile dostluk ve güvenlik sağlanmış oldu.

Azerbaycan Hükümeti'nin Ankara temsilciliğine atanan İbrahim Abilof Ankara'da dost bir çevre ile karşılaştı.

13 Ekim 1921'de Kafkas Devletleri ile anlaşma imza edildi. Bu arada Ukrayna Hükümeti General Frunze'yi göndererek bizimle kardeşlik ve karşılıklı yardımlaşma önerisinde bulundu.

Ankara'ya daha sonra gelen Fransa Hükümeti temsilcisi eski Bakanlardan Franklin Buyyon ile Ankara'da yapılan görüşmeler 20 Ekim 1921'de sonuçlanmış ve yeni bir anlaşmaya varılmıştı.

Bu anlaşma ile Antep ve Çukurova Bölgeleri Fransızların işgalinden kurtarılmış oldu.

Sakarya Meydan Muharebesi bir çok yabancı gazetelerde ayrıntıları ile ele alınmış ve Türk ordusunun zaferi yeni bir dünya için alınacak ibret dersleri ile dolu olduğunu vurgulamış bulunulmaktaydı.

Bu arada ünlü ediplerimizden bazıları da bu savaşa, çalıştıkları gazetelerde geniş yer vermişler ve Türk ordusuna ve onun Başkomutanına tebrik ve takdirler yağdırmışlardı.

Bunlardan biri ünlü yazar ve bağımsızlık savaşı ile ilgili bir çok kitap ve makale yazmış olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu **"Vatan Yolunda"** isimli eserinde şöyle diyor[9];

9 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, s. 133, 135–137.

Levent Sahverdi Arşivi

"Mustafa Kemal Paşa'nın **Melhame–i Kübra** adını verdiği bu büyük harp sahasını henüz kanları kurumadan evvel ta'vâf edip dolaşacaktım. Gerçi teneffüs ettiğimiz havada barut, duman ve kül kokuyor. Gerçi bastığımız topraklarda kanlar kurumamış ve ateşler sönmemiştir. Bütün ufuklarda düşmanın çiğnemiş ve yakmış olduğu köylerin iskeletleri gözüküyor ve bu iskeletler arasında ıslak paçavralara bürünmüş, birer hayalet haline gelmiş halkın feryatları duyuluyor. Lâkin hangi hayata geliş elemsizdir. Hangi kadın ihtilaçsız (çırpınmaksızın) doğurdu? Hangi dünya asırlarca ateşler içinde kaynamadan hasıl oldu? Elverir ki doğalım ve doğduğunuzu hissedelim."

Türk büyükleri hakkında ünlü eserler yazan ve **"Tek Adam"** isimli üç ciltlik eseriyle Atatürk hakkında geniş bir biyografik inceleme yapan Şevket Süreyya Aydemir, söz konusu eserin 2. cildinde Sakarya Savaşı için şöyle demektedir[10].

"Ama bugün bile orada dolaşanlara bu çorak dağların havasında binlerce ve binlerce şehidin son nefesleri halâ duyuluyormuş gibi gelir ve geceleri dağlarda dolaşan çobanlarla, dağ yollarından geçen yolcular mesela "Dua Tepe" üzerine zaman zaman gökten nûr yağdığını anlatırlar. İnanırsınız, çünkü her bastığımız toprak parçası bir şehidin mezârıdır."

Bizimde kanımız odur ki arada bir bu savaş alanını dolaşmak bir şehitler mahşerini ziyaret gibi gelir insana! Fakat Anadolu'da o kadar çok şehitler mezarı vardır ki, bunları ziyaret etmek belki de bir insan ömrüne sığmayabilir.

Ünlü İngiliz Tarihçisi Joseph Arnold Toynbe, **"Türkiye"** adlı eserinde bakınız ne diyor;[11]

"Sakarya Savaşı" ile, Türk–Yunan Savaşı'ndaki durum, tersine

10 Şevket Süreyya Aydemir *Tek Adam*, C. 2, s. 543–544.
11 George Bilanco Villalta, *Atatürk*,, s. 472–476.

Levent Sahverdi Arşivi

dönmüştü. Denebilir ki bu savaş içinde yaşadığımız yüz yıl tarihinin en büyük savaşlarından biridir. Sakarya kıyılarındaki Türk zaferi, yakın ve Orta Doğu'nun siyasal yüzünü değiştirmiştir. İkiyüz yıldan beri batı, ihtiyar Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya çalışıyordu. Fakat Sakarya'da Türkün kendisi ile karşılaşmıştır ve ona dokunduğu anda da tarihin yönü değişmiştir.

Tarih birgün Sakarya kıyılarında cereyan eden ve çok kimsenin bilmediği bu savaşı, dönemin en büyük olaylarından biri olarak kaydedecektir..."

Bilinmeyen şeyler, eğer bilinsin diye açıklanıyor, zaman ve yer gösterilerek ifade ediliyor ise o zaman tarih yazıdır ve onların bilinmez bir tarafı kalmadığına artık hükmolunabilir.

Sakarya Harbi'nde kazanılan zafer, artık bir bilinmez değildir ve koca bir tarihtir.

1934 yılında İstanbul'da Arjantin Konsolos Yardımcılığı ve daha sonra Büyükelçi olarak Ankara'da görev yapan George Bilanco Villalta, **"Atatürk"** adlı kitabında Sakarya Savaşı ile ilgili yazdığı yazıda şunları söylüyordu[12]:

"Akdeniz ırkları büyük heyecanların peşinden gitmeye hazırdırlar ve yüce bir fikirle beslenirlerse müthiş şeyler başarırlar. Türkler, daha güçlükle şevke getirildikleri için onlardan farklıdırlar. Fakat bu karşılık, yalnız diğer doğulu milletlerle mukayese edilemeyecek derecede olağanüstü bir dayanıklığa sahiptirler. Kemal Paşa bu yaradılış farkına büyük güven beslemekteydi.

Sakarya Savaşı'nda Mustafa Kemal'i görmüş olanlar, onun orda olduğu kadar ruhunun derinliklerini hiç bir zaman göstermediğini söylemekte ortaktırlar. Türkiye'yi kurtarmak politikası ile ölüme götür-

12 George Bilanco Villalta, *Atatürk* s, 472–476.

Levent Sahverdi Arşivi

düğü binlerce insanın düşüncesi, omuzlarına yüklenmiş olan sorumsuzluk ve başaramazsa uğrayacağı hücumlar, diğer savaşları yönetirken ve hükmetme görevini yaparken yüzünde taşımış olduğu haşin maskeyi çıkarmasına sebep olmuştur. Ölüme mahkûm olduğu için hüviyetini gizlemeye ve düşüncelerini saklamaya lüzum görmeyen insanlar gibiydi. Birer mavi kor parçası gibi parlayan gözlerinin çevresini geniş halkalar sarmıştı. Korkunç bir görünüşü vardı.

Uzun boz kaputuna sarılmış ve Doğulular gibi arkaya yatırdığı astragan kalpağı başında, bağdaş kurarak oturduğu bu dev, satranç masasında son hamleyi yaptı, MAT...

Sakarya Savaşı 20 Ağustos 1921'den 13 Eylül 1921'e kadar 22 gün ve 22 gece sürmüştü. Bu savaş tarihin en büyük kahramanlık sahnelerini ihtiva ediyordu. Batının, Viyana surlarından başlayarak hilâl için felâket dolu bitip tükenmez savaşlarla devam ederek, Anadolu'da bir nehrin kıyısına kadar dayanan ilerlemesi şu zaferle durdurulmuş oluyordu."

Batılı devletler Osmanlı ordularının 2. Viyana Kuşatması 1685 yılında olmuştu. Sakarya Savaşı'nın sona erdiği 13 Eylül 1921 tarihi esas alınırsa ikibuçuk asra yakın bir zaman (236 sene) Osmanlı İmparatorluğu'nu yıprata yıprata ilerlemişler ve nihayet Sakarya Nehrinin doğusundaki yamaçlarda hazırlanan Türk mevzileri önünde durdurulmuş ve sonunda yenilerek geri çekilmişlerdi.

İngiliz gazetecisi ve yazarı Lord Kinross **"Atatürk – Bir Milletin Yeniden Doğuşu"** adındaki dünyaca ünlü eserinde İngiltere Bahriye Nazırı Churchil'in (2. Dünya Savaşı'nda İngiltere Başbakanı) şunları söylediğini kaydediyordu.[13]

"Yunanlılar öyle bir siyasi ve askeri duruma sokulmuşlardı ki, burada nihai zaferden başka bir şey bir yenilgi demekti. Türkler için de

13 Lord Kinross *Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, s. 335.

Levent Sahverdi Arşivi

nihai yenilgiden başka her şey bir zafer sayılabilirdi. Türklerin başındaki savaşçı Başbuğ bu durumun hiç bir yönünü gözönünden kaçırmıyordu..."

Sakarya Zaferi, orta ve yakın doğunun siyasal durumunu değiştirmiştir.

Bilinen odur ki, Yunan ordusunun Anadolu'ya çıkarılması ve yürüttüğü savaşın planları İngiltere Hükümetinin Harbiye Nezareti'nde (Bakanlığında) hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur.

Bu savaşa ait harekât planları, iki ana hedefin gerçekleşmesi esasına göre hazırlanmıştı.

Birinci hedef, Yunan ordusunun Türk ordusuna savaşa kabul ettirmesi, ikinci hedef ise Türk Milli hareketini boğarak, Ankara'yı ele geçirmek şeklinde özetlenebilir.

Bu hedeflere varmayı az gören, Yunan hükümeti, Atina'da çıkan gazeteler ve diplomatları vasıtasıyla dünya kamuoyuna Anadolu'dan daha fazla toprak verilmesi isteğini devamlı şekilde duyuruyorlardı.

Değerli hariciyecilerimizden Bilal Şimşir'in "İngiliz Belgelerinden Sakarya'dan İzmir'e 1921–1922" başlığı altında yaptığı çevirilerde şu bilgilere rastlıyoruz[14]

"Yunan parlamentosunda çok münakaşalar oluyor, Yunan Başbakanı Gounanis mecliste yaptığı konuşması ile kendisini destekleyen milletvekillerinden şiddetli alkışlar topluyordu.

Hükümetinin, Sevr Anlaşması'nın zayıflatılmasını önledikten başka, Yunanistan'a yeni avantajlar sağlanmaya çalışacağına inanıyorum." dediğini yazıyordu.

Birinci ve ikinci İnönü Savaşları'ndan sonra Londra'da yayınla-

14 Bilâl Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e 1921–1922* başlığı altında İngiliz belgelerinden yaptığı çeviri, s. 119.

Levent Sahverdi Arşivi

nan 17 Temmuz 1921 tarihli **"The Daily Telegraph"** gazetesinde **"Zamansız Sevinçler ve Sahte Zafer Raporu"** başlığı altında yayınlanan bir yazıda şunlar yazılı idi[15].

Bu rapor Yunan Genelkurmay Başkanı General Stratigos tarafından İngiltere Hükümetine verilmişti. Bu raporda deniyordu ki Sangarios nehri (Sakarya Nehri) ırmak değil, düpe düz koskoca bir oltadır. Porsuk'ta bu oltanın iğnesidir. Biz Yunanlılar bu dev oltayı, iğnesi ile birlikte fena halde yuttuk.

Türklerin savunma mevzileri ne idi ki, Yunan ordusu bu kadar geniş çapta ve bu kadar uzun süre çarpıştığı halde düşman kuvvetlerini felce uğratamamış ve yenilmiş olmayı itiraf zorunda kalmıştı. Aslında söz konusu olan müstahkem mevziler değil, çok uzun ve çok derin bütün bir müstahkem bölgeydi. Bu müstahkem bölge "Sangarios Çıkmazı" demekti. Kemalistlerin görünmez müttefikleri vardı. Bunlar, Yunan Ordusunun yorgunluğu, yolların az oluşu ve yağmur mevsiminin yaklaşması idi."

İngiltere Genelkurmay Başkanlığı, Yunan ordusunun yenilgisini değerlendiren bu raporu için diyordu ki, "Türkler, Sakarya'da savaşı kabul ettiler ve parlak bir zafer kazandılar."

Bu acı bir itiraftı. Nihayet topraklarında güneş batmayan bu imparatorluk kendi teşvik ve desteği ile Anadolu'yu istilaya girişen Yunan ordusunun mağlubiyetini böylece kabul ediyordu.

Bu raporun en sonunda Yunan ordusunun yenilgisinin şu nedenlerle meydana geldiği açıklanıyordu.

"1. Yunan Ordusunda istihbarat faaliyeti yeterli değildi. Buna rağmen yüksek Yunan komutanlığı kendi güçlerine aşırı şekilde güven besliyorlardı.

15 The Daily Telegraph Gazetesi, 21 Temmuz 1921.

Levent Sahverdi Arşivi

2. Ordu içinde muhabere hizmeti yeterli seviyede değildi ve yapılan savaş plânı çok karışıktı.

3. Karargâhlarda düşman ve arazi hakkındaki değerlendirmeler noksandı.

4. Lojistik hizmetlerdeki öncelikle ulaştırma faaliyetleri normalden çok aşağı düzeyde idi.

Buna mukabil Türk ordusu, komuta etkinliği, yokluklar içinde her imkâna başvurularak yürütülen lojistik hizmetlerde feragat ve insan gücünün üzerindeki gayretler takdire değer durumda olup, ayrıca Türkler kendi vatanlarını savunuyorlardı.

Türk ordusunda eğitim çok üstün derecede idi. Topçu ve süvari sınıflarının muharebe eğitimi çok üstün derecede idi" diyordu.

Sakarya Savaşı'nın yürütülmesinde Türk harekât plânına giren ana safhalar üç bölümde yer almış bulunmaktaydı.

1. safhada; Türkler, saldırgan Yunan ordusunu yıpratmış ve hırpalamıştı.

2. safhada; Yunan ordusunun hücumlarını kesinlikle durdurmuş ve onu mecalsiz (zayıf) bırakmıştı.

3. safhada; Türk ordusu, karşı taarruz ve karşı hücumları ile Yunan ordusunu Sakarya'dan sökerek perişan şekilde geri çekilmeye mecbur etmişti.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin Türkler için zaferle sonuçlanması dünya siyasetinde şu değişiklikleri meydana getirmişti.

1. Yunan ordusu, Yunan hükümetinin aşırı isteklerinin bir megalo-idea felsefesine dayanması ve bunun gerçekleşmesi gücünü yitirmiş, Eskişehir, Afyon hattında genel savunmaya geçmişti.

2. İngiltere hükümeti Yunan ordusuna yaptığı maddi ve manevi

Levent Sahverdi Arşivi

desteği çekmiş ve Yunanlıları, Türklerin karşısında desteksiz bırakmıştı.

3. İtalyanlar Antalya, Burdur ve Konya'yı, Fransızlar ise Antep ve Çukurova'yı boşaltmışlardı.

4. Ermeni davası iflas etmiş, Karadeniz kıyı bölgelerindeki Pontusculuk emelleri suya düşmüştü.

5. İngiltere devletinin dünyanın çok kritik bölgelerinde bulunan beş denizin çıkış yolları ile Hindistan da egemen olma imkanları ortadan kalkmış ve İngiltere hükümeti kendi imparatorluğunu nasıl koruyacağı endişesine kapılmıştı.

6. Enver Paşa'yı Anadolu'ya çıkarmak için evinde tutsak olarak bulunduran Rus Şuraları Hükümeti, bu imkânı kaybetmiş, dostluk ve karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı ilişkiler kurulmuştu.

7. Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif meclis grubunun soluğu kesilmiş ve Türk milleti onun şahsında bir kurtarıcı bulmuştu.

Gerçek odur ki; solgun bir ay ve yakıcı bir güneşin aydınlığında Anadolu yaylasının bağrından fışkıran ulusal bir kudretin yarattığı Türk Ordusu; Sakarya'da verilen savaşta kesin bir zafer kazanmıştır.

Ünlü edebiyatçılarımızdan İsmail Habip Sevük daha sonra Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınladığı bir yazıda şu hususları dile getirmişti[16].

"Sakarya Savaş meydanlarını trenle geçerken Dûa Tepe'ye bakıyorum. Bakırdan iki zirvesi ile tunçlaşmış gibi duran Dûa Tepe.. Artık bir dağ değil abidedir. Bütün bu Gâzâ diyarını Gâzânın Gâzisi ile beraber geçerken sanki kendinde o gâzânın bir yerine iliklenmiş gibi içinde kutsileşmiş bir şey duyuyorum.

O gün yazıları tarih sayfalarına biraz olsun bugün eğilenler, insan

16 Cumhuriyet Gazetesi "Onunla Geçerken" başlıklı yazı, 11 Ocak 1934.

Levent Şahverdi Arşivi

iradesi âzim ve cesaretin sonsuz varlığına inanmak ihtiyacını içlerinde duyacaklardır."

Yakın tarihimizin içindeki bu mucizenin yankılarını biz de içimizde duyarak o savaşın kahramanlarını, başta başkomutan Mustafa Kemal Paşa olmak üzere en küçük rütbelisinden en büyük rütbelisine kadar saygı ve minnetle anarak aziz ruhları önünde eğilmenin bir vicdan borcu olduğunun bilinci içindeyiz ve öyle kalacağız.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

PONTUS MESELESİ ve YUNANİSTAN'IN POLİTİKASI

Dr. YUSUF SARINAY

GİRİŞ

Pontus veya Pont Euxim, eski Yunanlıların Karadeniz'e verdikleri bir isimdir. Pontus adı genellikle Doğu Karadeniz sahilleri için kullanılmakla beraber, tarif ettiği alan zaman zaman değişiklik göstermiştir. Yeşilırmak, Kızılırmak ve Kelkit havzası Pontus sayıldığı gibi, bu alan daha da genişleyerek, Doğu'da Kafkasya'dan bütün Karadeniz kıyıları boyunca Sinop ötesine kadar yayılmıştır. Yakın devirlerde ise bu bölge Samsun ve Trabzon sahiliyle hinterlandından ibaret sayılmıştır[1].

Bu bölgede tarihi Pontus Krallığı da M.ö. 301'de Pers menşeli Mithridates Sülalesi tarafından kurulmuştur. Pont devleti olarak da bilinen bu devlet yaşadığı çağda (M.Ö. 301–63) Doğuda Roma İmparatorluğu'nun rakibi olabilecek bir güce erişmiştir. Ancak M.ö. 66'da Roma orduları tarafından üç parçaya bölünen bu krallık M.Ö. 63'de ortadan kaldırılmıştır. Daha sonra Doğu Karadeniz bölgesinde, Doğu Roma'nın, yani Bizans'ın zayıflaması ile Trabzon Devleti (1207–1461) kurulmuştur. Bizans Prensi Aleksi Komnen tarafından kurulan bu devlet ile önceki Pont Krallığı arasında herhangi bir ilişki mevcut değildir[2].

---

1 Nuri Yazıcı, **Milli Mücadele'de Pontusçu Faaliyetler (1918–1922)**, Ankara 1989, s. 15; CelalBayar, **Bende Yazdım**, c. 8, İstanbul 1972, s. 2581, **Pontus Meselesi**, (Yayına Haz.: Yılmaz Kurt), Ankara 1995, s. 60.

2 İstanbul'un Latinler tarafından işgali üzerine Bizanslı Prensler tarafından 1207 yılında kurulan Trabzon Devleti ne bir baka devletin devamı oldu, ne de Bizans İmparatorluğu'nun mirasçısı olmak idiası peşinde koştu. Mahmut Goloğlu, **Anadolu'nun Milli Devleti Pontus**, Ankara 1973, s. 149.

Levent Sahverdi Arşivi

Bölgenin yerli halkını da genellikle Kafkasya ve Anadolu'nun içlerinden gelenler oluşturmaktaydı. Bu sebeple eski çağlarda bölgede ırk bakımından mensubiyetlerinin tesbiti imkânsız bir takım kavimler yaşamıştır[3]. Bunların bir kısmının Gürcülerin soyundan geldikleri belirtilmektedir[4]. Goloğlu ise Fransız kaynaklarına dayanarak, daha Pontus Krallığı'nın kurulduğu dönemde bölgede oturmakta olan halkın üç bölüm olduğunu, bunların; İranlılar, kıyı şehirlerinde Yunanlılar ve bölgenin asıl yerli halkı olan Turanlılar olduğunu ileri sürmektedir[5]. Diğer taraftan bölgede Hıristiyanlığın yayılmasından önce Greeklerin ve Fenikelilerin kıyı şehirlerinde koloniler kurdukları bilinmektedir. Bölge halkı Roma hakimiyetine girmesine paralel olarak Hıristiyanlaşmaya başlamıştır. Trabzon Devleti döneminde buraya bir kısım Bizans soyundan gelen aileler de yerleşmiştir[6]. Bölgenin bu karışık sosyal yapısından dolayı Hıristiyanlığı kabul eden Ortodoksların tamamının Greek asıllı olduklarını söylemek mümkün değildir. Çünkü bölgedeki Ortodoks halk Elenceye benzer bir dil konuşmakla beraber, yerel bir dialekt kullandıkları ve kendilerine özgü pek çok âdetlerinin bulunduğu bilinmektedir.[7] Bu sebeple bölgedeki Hıristiyan olan halkın 1071'de dahi İstanbul'la pek bağlantıları yoktu[8].

XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'da yeni bir devir başlamıştır. Öncelikle Orta Asya'dan Orta Avrupa'ya kadar geniş bir bölgeye yayılan Kıpçak Türkleri 1080 yıllarından itibaren Kafkasların güneyine

3 Yazıcı, **a.g.e.**, s. 15–16.

4 Stefanos Yerasimos, "Ponus Meselesi (1912–1923)", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 43/44 Güz 1988 – Kış 1989, s. 34.

5 Tarihi Pont devletinin ayyıldızlı bayrağı mevcuttur. Turan boyları da Alozanlar, Amazonlar, Beşirler, Busirler, Tibarenler, Tirallar, Halibler, Sanlar, Katagonlar, Marlar, Makronlar, Mosineklerden oluşmaktadır. Goloğlu, **a.g.e.**, s. XVI, 78.

6 Yerasimos, **a.g.m.**, s. 34.

7 Yunanca bu bölgede yerli dillerle karışarak bugünkü, Yunanlıların dahi anlayamadığı özel bir dilin ortaya çıktığı Yunanlı dilbilimciler tarafından da kabul edilmektedir. "Dil Bilimi", **Donya PontusHellenizmi–II, Kongresi"** (Yunanca) 31 Temmuz , 7 Ağustos 1988, Selanik 1988, s. 217–218.

8 Anthony A. Bryer, "The Tourkokratia In The Pontos, Some Problems And Preliminary Conelusions" **Neo Hellenika**, Texas 1970, s. 35.

Levent Sahverdi Arşivi

geçerek, Azerbaycan, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgesinin kuzey kesimlerine inmişlerdir. Diğer taraftan Moğol baskısının önünden çekilen Türkmen grupları da bölgeye gelmeye başlamışlardır. Böylece daha Trabzon devleti yıkılmadan, bölge geniş ölçüde Türkleşmiştir[9]. Nihayet 1461 yılında bölgenin Osmanlılar tarafından fethini müteakip Bizans'ın son kalıntıları da ortadan kalkmıştır. Bundan sonra bölgeye yoğun bir Türk iskânı yapılmıştır. Hıristiyan unsurlara da geleneksel Osmanlı hoşgörüsü ve millet sistemi içinde dini, kültürel ve ekonomik alanda her türlü haklar tanınmıştır.

Doğu Karadeniz bölgesinin gerek siyasi tarih, gerekse sosyal yapı açısından Yunanlılarla ciddi anlamda bir ilişkisi olmamakla beraber, bölgede kurulan ilk Pont Krallığı ile, 1207'de kurulan Trabzon devletini birbirine karıştıran Yunanlılar, ortaya bir Rum Pontus devleti çıkarmışlar ve bu temele dayanarak 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bu devleti tekrar diriltme iddiası ile Doğu Karadeniz kıyılarında Rum Pontus devleti kurma hayaline kapılmışlardır.

1. PONTUS DEVLETİ KURMA FİKRİNİN DOĞUŞU VE İLK HAZIRLIKLAR:

Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayan Hıristiyan Ortodoks nüfus, 19. yüzyılın başından itibaren Rum Ortodoks Kilisesi ile gelişmekte olan Rum burjuvazisinin birlikte yürüttükleri faaliyetlerin etkisi altına girecek ve kökeni ne olursa olsun Anadolu'da yaşayan Türkçe veya Elence konuşan bütün Ortodoks Hıristiyanlar, Yunan toplumuna ait olma duygusunu benimsemeye başlayacaklardır. Bölgedeki Hıristiyan halk üzerinde Yunanlılık bilincinin yerleşmesi ve gelişmesinde Fatih Sultan Mehmet'in geniş yetkiler vererek canlandırdığı İstanbul Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin büyük rolü olmuştur[10]

9 Geniş bilgi için bkz. Salim Cöhce, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü", **I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, 13–17 Ekim 1986, Samsun 1988, s. 479–484.

10 Geniş bilgi için bkz. M. Süreyya Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, İstanbul 1980, s. 124–184.

Levent Sahverdi Arşivi

Doğu Karadeniz kıyılarında bir Pontus Rum devletinin kurulması fikrinin, Filik–i Eterya'nın kuruluşu ve Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması başlangıç yıllarını oluşturmaktadır. Zira Doğu Karadeniz Bölgesi Pontus adıyla Megali İdea'nın hedeflerinden biri olarak ortaya konulmuştur[11]. Nitekim bağımsız Yunanistan'ın kurulduğu 1830'-dan sonra Doğu Karadeniz bölgesine olan ilgi artmıştır[12]. 1870'den sonra da özellikle Yunanistan'dan gelen Rumların sayısı artmış, Atina'da yetişmiş siyasi kişiler Samsun'u merkez yaparak çalışmaya başlamışlardır[13]. Bu konuda Yerasimos, Samsun ve Trabzon gibi şehirlerdeki Rumların ticaret sayesinde oldukça zengin olduklarını, ekonomik gücün ister istemez siyasi istekleri harekete geçirdiğini belirtmekte ve 1870'de İstanbul'da yayınlanan Pontus'la ilgili bir kitaba dayanarak bölge Rumlarında milli Hellen ideallerinin hayli kökleştiği görülür demektedir[14]. Pontusçuluk konusunda siyasi bir hareketin mümkün olabileceği fikri de 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanından sonra açıkca ortaya atılmaya başlamıştır[15]. Bölgede ilk silahlı çeteyi de Amasya Metropoliti Germanos 1908 yılında Samsun'da kurmuş, Yunanlı bir şirketin gemisiyle getirilen 50 civarında Manlieher marka tüfek ile bunları silahlandırmış, hatta çetelerden 20 kadarını Balkan Savaşlarında Yunan ordusunun yanında savaşmak üzere cepheye göndermiştir.[16] Trabzon'daki Yunan Konsolosluğu da 18 Ekim 1912'de Trabzon Metropolitine bir tezkere yazarak, Yunan Kralı I. Yorgi'nin isim günü olan 23 Nisan'da Aya Gregoriyos Kilisesi'nde tören yapılmasını iste-

11 Geniş bilgi için bkz. Nurettin Türsan, **Yunan Sorunu**, 3. B., Ankara 1987, s. 28 vd. Selahattin Salışık, **Tarih Boyunca Türk–Yunan İlişkileri ve Etniki Eterya**, İstanbul 1968, s. 149 vd.

12 Bryer, **a.g.m.**, s. 33.

13 Bryer, **a.g.m.**, s. 52.

14 Yerasimos, **a.g.m.**, s. 35.

15 II. Abdülhamit; Rumların asıl gayesinin Bizans İmparatorluğu'nu ihya etmek olduğunu, Rumlardan bir kısmı Yunanistan'ı büyütmek, diğer bir kısmı ise Bizans'ı ve hatta bununla kifayet etmeyerek Bahr–i siyah sahillerinde eskiden var olduğunu iddia ettikleri Pontus devletini kurmak düşüncesindedirler, demektedir. Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, İstanbul 1980, s. 94–95.

16 Yerasimos, **a.g.m.**, s. 36.

Levent Sahverdi Arşivi

miş ve böylece konu tamamen bir Yunanlılık konusu haline gelmeye başlamıştır[17].

Diğer taraftan, Yunanistan'ın Megali İdea'yı gerçekleştirmek üzere, Etnik–i Eterya'dan Mavri Mira'ya kadar kurdurduğu birçok cemiyete paralel olarak Türkiye'de Pontus Cemiyetleri de kurulmaya başlamıştır. Türkiye'de ilk Pontus "İçtimagâhı" İnebolu'da halkın Manastır olarak adlandırdığı bir yerde Amerika Rum göçmenlerinden rahip Klematyos tarafından tesis edilmiştir[18]. Pontus Cemiyeti'nin temelinin de 1904 tarihinde Merzifon Amerikan Koleji'nde atıldığı, bu kolejin 16 Şubat 1921'de aranması üzerine ele geçen belgelerden anlaşılmıştır[19]. Bundan sonra kolej bine yakın Rum gencini Pontusçuluk için yetiştirmiştir[20]. 1908 yılında Samsun'da "Müdafaa–i Meşrute" daha sonra da "Mukaddes Anadolu Rum" cemiyetlerinin kurulması ile Pontus teşkilatı genişletilmiştir. 1909 yılında Trabzon Metropoliti vasıtasıyla Atina'daki "Asya–i Suğra" cemiyetinin emri altına giren[21] Pontus Cemiyeti metropolit ve papazların öncülüğü ve çalışmaları sayesinde Batum'dan İnebolu'ya kadar Karadeniz bölgesinde şubeleri açılmış, ilk Pontus risalesi de 1910'da yayınlanmıştır[22].

Pontus Cemiyeti'nin amacı, Trabzon, Ordu, Giresun, Samsun sahil vilayetleri ile, Kastamonu, Gümüşhane, Erzincan ve Sivas vilayetleri-

17 Goloğlu, **a.g.e.**, s. 238, Metin için bkz. **Pontus Meselesi**, s. 141.

18 Kemal Atatürk, **Nutuk**, c. II (1920–1927), 13. B. İstanbul 1973, s. 626, Salışık, **a.g.e.**, s. 44.

19 Merzifon Amerikan Koleji'nde Türkçe öğretmenliği yapan Zeki Efendi'nin 14 Şubat 1921 günü cesedinin kolej civarında bulunması üzerine yapılan aramada Pontus Cemiyeti'ne ait mühür, tüzük, arma, bayrak, silahlar vb. ele geçirilerek mesele tüm boyutları ile ortaya çıkarılmıştır. **Pontus Meselesi**, s. 152–167, Bayar, **a.g.e.**, c. V, s. 1457 "Amerika Mektepleri" **Hakimiyet–i Milliye**, 25 Mart 1921, s. 2.

20 Ali Güler, **İşgal Yıllarında Yunan Gizli Teşkilatları**, Ankara 1988, s. 49.

21 "Milli Mücadele Döneminde Yunanistan'ın Türkiye Üzerinde Faaliyetleri (Pontus" **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 17 (Temmuz 1986), s. 60; Adı geçen cemiyetin Hrisantos'a gönderdiği 24 Mayıs 1909 ve 31 Mayıs 1919 tarihli mektuplar için bkz. **Pontus Meselesi**, s. 95–97.

22 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, c. I, 3.B., İstanbul 1991, s. 91.

Levent Sahverdi Arşivi

nin bir kısmını içine alan yerleri, yani Batum'dan İnebolu'ya kadar olan bölgede başkenti Samsun olmak üzere ileride Yunanistanla birleştirmek üzere eski Pont devletini tekrar dirilterek bağımsız bir "Pontus Cumhuriyeti" kurmaktı[23]. Bu amacı gerçekleştirmek isteyen Pontus Cemiyeti, bölgede kurduğu çetelerle faaliyetlerine başlamıştır. I. Dünya Savaşı'nda Rus ordularının Trabzon'u işgal etmeleri üzerine Pontusçuluk faaliyeti bir ivme kazanarak açıkça ortaya çıkmıştır. I. Dünya Savaşı başladığı zaman seferberlik emrine karşı çıkan veya askerden kaçan Rumları Pontus Cemiyeti ve Metropolitlikler örgütleyerek çeteler teşkil etmişlerdir. Bizzat Rusların 2000 tüfekle silahlandırdıkları ilk çete reisleri Vasil Usta ve Dimitrios Haralambidis, başta olmak üzere Rusların yardımları ile Türkleri öldürmeye ve Türk köylerini yakmaya başlamışlardır[24]. Savaş içinde Pontus çetelerinin en önemli hedefleri, Türkiye'yi zayıf düşürmek, Türk ordusunu meşgul ederek düşmana dolaylı destek sağlamak, Türk ordusunu arkadan vurmak ve sonuçta bölgedeki Rum varlığını ispatlayarak Türkiye'nin yenilmesi halinde emellerini gerçekleştirmekti[25]

Diğer taraftan 1917 Ekim'inde Kafkasya'daki Pontuslularla Doğu Karadeniz'den oraya giden birtakım Pontuslular 12 bin kişilik bir ordu kurmuşlar ve bu sayıyı 50 bine çıkarmak için çaba sarfetmişlerdir. Rus makamları bunu destekleyerek, Rus ordusunda ve donanmasında görevli olup da Pontus Kafkas birliğine katılmak isteyen Pontuslulara izin

23 **Pontus Meselesi**, s. 61, Bayar **a.g.e.**, c. V. s. 1457. Dimitri Kitsikis, **Yunan Propagandası**, İstanbul 1963, s. 30. D. Economides, **The Pontus And The Right Claims, of İts Greek Population** Constantinople 1920 adlı eserde yayınlanan haritalardan birisi Mitridat zamanındaki Kırım'a kadar uzanan Pontus Krallığını, diğeri kurulması düşünülen Pontus Cumhuriyetini göstermektedir. Bkz. Ek–1, 2.

24 1916 yılında başlayan bu çetecilik faaliyetlerine Rusların yanısıra Samsun'daki Yunan Konsolosluğu'nun sekreteri Lazaros Melidie'de yardımcı olmaktadır. Yerasimos, **a.g.m.**, s. 38–39; I. Dünya Savaşında ilk çetecilik faaliyetleri Bafra civarında Nebyan dağlık bölgesinde başlamıştır. **Pontus Meselesi**, s. 189, Refet Paşa TBMM'de yaptığı konuşmada Pontus eşkıyalığının I. Dünya Savaşının II. veya III. yılında ortaya çıktığını belirtmektedir. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, c. III, Ankara 1985, s. 665.

25 **Pontus Meselesi**, s. 61, 188, Sabahattin Özel, **Milli Mücadelede Trabzon**, Ankara 1991, s. 33.

Levent Sahverdi Arşivi

vermiş ve bu birliğe gerekli olan silah ve cephaneyi sağlamıştır. Oluşturulan bu Pontus birliğine Rus ordusunda subay olan Rum asıllı Albay Ananias ve Nikiforakis ile Rus üniversitesinde Profesör Spiliotis komuta etmekteydi[26]. Pontus Cumhuriyeti'nin kurulması amacıyla Trabzon ve çevresine çıkarılmak üzere hazırlanan bu birlik Bolşeviklerin Kafkasya'yı işgalleri üzerine dağılmış, bir kısmı kaçarak Türkiye'deki çetelere katılmışlardır[27]. Rusların 1916'da Trabzon'u işgal etmeleri üzerine Vali Cemal Azmi Bey'den şehrin yönetimini devralan Metropolit Hrisantos, Rusların bölgeyi boşaltması üzerine onların bıraktıkları silahlarla çeteleri donatmıştır[28]. Bölgedeki Rumlardan yaklaşık olarak 80 bini Rus ordusu ile birlikte Kafkasya'ya göç etmişti[29].

Rusların çekilmesiden sonra bölgede faaliyet gösteren Pontus çeteleri ise, Türk hükümetinin aldığı tedbirlerle kontrol altına alınmış, ancak Bafra civarındaki Nebyan bölgesinde faaliyet gösteren D. Haralambidis'in yönettiği Ayıtepe çetesi kurtarılmış bölge oluşturmuş, çatışmaya devam etmiştir[30]. Genel olarak bölgede devlet hakimiyetinin tesis edilmesine paralel olarak Pontusçuluk faaliyeti gizli kabuğuna çekilmiş, kilise, okul ve kulüplerde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Doğu Karadeniz bölgesindeki Osmanlı devletinin hakimiyeti yeniden tesis etmesinden sonra, Pontusçuluk faaliyetleri; Rusya, Yunanistan, Avrupa ve Amerika'da hızlanmış ve uluslararası bir boyut kazanmaya başlamıştır. Nitekim 5 Mayıs 1917'de Tiflis'te "Yunanistan Kafkaslar Kongresi" yapılmış, 1917 Ekim ayı ortalarında Atina'da Karadeniz kıyı şehirlerinde yaşayan Pontusluların temsilcilerinin katıldıkları, bölgedeki Rumları bağımsız bir devlet içinde birleştirmeyi

---

26 K.G. Konstantinides, "Pontus Hakkında İnceleme", **Dünya Pontus Hellenizmi 2. Kongresi**, s. 56–57.
27 **Pontus Meselesi**, s. 188; Özel, **a.g.e.**, s. 33.
28 Yerasimos, **a.g.m.**, s. 4.
29 **Dünya Pontus Hellenizmi 2. Kongresi**, s. 79.
30 Yerasimos, **a.g.m.**, s. 40; Bu dönemde bölgede 367 Türk öldürüldü, birçok köy yakıldı. **Pontus Meselesi**, s. 189.

Levent Şahverdi Arşivi

amaçlayan önemli bir kongre yapılmıştır[31]. Gene Ekim 1917'de Paris'te "Pontus Milli Merkezi" kurulmuş[32] ayrıca ABD'nde de aynı amaçla özel bir komite teşkil edilmiştir[33]. Eylül 1917 tarihinden itibaren de Pa-ris'te Fransızca olarak Journal Des Hellenes, Mediterranee Orientale, Londra'da Esperia ve Atina'da yayınlanan çeşitli gazete ve bültenlerle yoğun bir propaganda başlatılmıştır[34].

Diğer taraftan bu dönemde yapılan en önemli kongre 4 Şubat 1918'de Giresun eski belediye başkanının oğlu Konstantin Konstantinides tarafından Marsilya'da yapılmıştır. Konstantinides kongreyi açış konuşmasında; Kafkasya ve Trabzon başta olmak üzere, dünyanın çeşitli yerlerindeki hemşehrilerine kongreye katılmaları için yetkili temsilcilerini göndermeleri için yazılar yazdığını belirtmekte ve sadece Rusya ve Trabzon'dan temsilci gelmediğini, zamanın kısıtlı olması ve "Yüksek yetkili dostluk çevrelerinin uyarıları" üzerine kongreyi onlarsız başlatmak zorunda kaldığını vurgulamaktadır. Ayrıca, Paris ve Londra ziyareti sırasında Nice'de Venizelos ile görüştüğünü planlarını bütün yönleri ile tasvip ettiğini ve cesaret verdiğini belirtmektedir[35]. Bu kongrenin en önemli icraatı Sovyet Dışişleri Komiseri Troçki'ye bir telgraf çekerek yardım istenmesidir. Troçki'ye çekilen telgrafta; Rus birlikleri çekildikten sonra tekrar Türk egemenliği altına girmemesi için Pontus'un kendi kaderini tayin hakkını savunması rica edilmekte ve Rus sınırından Sinop ötelerine kadar olan topraklarda bağımsız bir Pontus Cumhuriyeti kurulması için etkili bir şekilde müdahalede bulunması istenmektedir[36]. Temmuz 1918'de Pontus'un bağımsızlığının ve 1. Dünya Savaşı'nda Kafkaslara giden Rumlar'ın tekrar eski vatan-

31 **Dünya Pontus Helenizmi 2. Kongresi**, s. 16. Yerasimos, bağımsız Pontus devleti kurma fikri ilk kez Atina kongresinde ortaya atıldı demektedir. Yerasimos, **a.g.m.**, s. 41.
32 Yerasimos, **a.g.m.**, s. 41.
33 **Dünya Pontus Hellenizmi 2. Kongresi**, s. 61.
34 **A.g.e.**, s. 60.
35 **A.g.e.**, s. 63–64.
36 Fransızca olarak çekilen telgrafın metni için bkz. **a.g.e.**, s. 65–66.

Levent Sahverdi Arşivi

larına dönme arzularının dile getirildiği bir başka Pontus Kongresi de Bakü'de toplanmıştır[37]. Nihayet 1918 Ekim'inde Pontus Milli Merkezi Batum'da kurulmuştur. Sonuçta 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman Türkiye dışındaki Pontus organizasyonu büyük oranda tamamlanmıştır.

2. MONDROS MÜTAREKESİ VE PONTUSÇULUK FAALİYETLERİNİN HIZLANMASI

Bilindiği gibi, I. Dünya Savaşı'ndan yenik olarak çıkan Osmanlı devleti ağır hükümler ihtiva eden Mondros Mütarekesini 30 Ekim 1918'de imzalamak zorunda kalmıştı. Mütareke gereği ordu ve donanması terhis edilen Osmanlı devletinin stratejik bölgeleri itilaf devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmıştır[38].

Mütarekenin Türkler üzerinde yarattığı moral çöküntüsüne karşılık, geleceğin artık kendilerine ait olduğu duygusuna kapılan Rumlar faaliyetlerini artırmışlardır. Bu çerçevede Yunanistan ve İtilaf devletlerinin teşvik ve yardımları ile Doğu Karadeniz bölgesinde Pontusçuluk faaliyetleri de çok yönlü bir şekilde hızlanmıştır. Nitekim Mütarekeden sonra Pontuslu Rumlar bir taraftan dipolmatik çabalarını yoğunlaştırmışlar, diğer taraftan bölgede nüfus üstünlüğünü sağlamak amacıyla dışardan göçmen getirmeye çalışırken, içeride de yoğun bir şekilde çetecilik faaliyetlerine yönelmişlerdir.

a) Diplomatik Faaliyetler

Mondros Mütarekesinden sonra, Pontus meselesi Paris Barış Konferansı'nın gündemine sokulduğundan bu konu ile ilgili diplomatik çabaların ağırlık merkezi Avrupa'ya kaymıştır. Avrupa'da Pontus konusundaki siyasi faaliyetleri ile dikkati çeken K. Konstantinides 1918 Ka-

37 **A.g.e.**, s. 16.

38 İtilaf devletleri I. Dünya Savaşı içinde yaptıkları gizli anlaşmalar çerçevesinde Mütarekenin 7. maddesine dayanarak işgallere başlamışlardır. Mütarekenin uygulanması ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara 1992.

Levent Şahverdi Arşivi

sım sonlarında Marsilya'da ikinci bir kongre toplamıştır. Bu kongrede Pontus konusunda belirlenen talepler, Kongre başkanı sıfatıyla Konstantinides tarafından 2 Aralık 1919 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. Bu taleplerde; itilaf devletlerinin 1.500.000 Ortodoks Pontuslu Rum'u himaye etmesi isteniyor ve Rus sınırından Sinop'un batısına kadar uzanan kıyı bölgesinde eski Trabzon devletinin ihya edilerek bir Pontus Cumhuriyeti kurulması talep ediliyordu[39]. Bu taleplere, o sırada İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda görevli olan Arnold Toynbee, "Bu muhtırada ileri sürülen istatistikler ve sınırlar hayal mahsulüdür. Pontus Rumları mandater bir devletin idaresinde bulunacak olan Ermeni devletine bağlanacak, böylece Pontus Rumlarını tatmin edici bir "milli yurd" sağlamış olacak" şeklinde not düşerek[40] İngiltere'nin bu sıradaki politikasını ortaya koymaktadır.

Gerçekten Paris Barış Konferansı'nın hazırlıklarının yapıldığı sıralarda itilaf devletlerinin genel görüşü Giresun – Sivas – Mersin hattının doğusunda kalan toprakları Ermenistan'a vermekti. Dolayısı ile Trabzon'u da denize çıkış kapısı olarak Ermenistan'a bırakmaktı[41]. İşte böyle bir konjonktür içinde Venizelos 30 Aralık 1918'de Paris Barış Konferansı'na resmen verdiği ve Yunanistan'ın toprak isteklerini toplu olarak ifade eden muhtırası, şüphesiz Pontusçuları hayal kırıklığına uğratmıştır. Batı Anadolu üzerinde sınırsız emeller besleyen Venizelos, müttefiklere karşı daha inandırıcı olabilmek için Pontus konusunda fedakârlık göstermiş, Trabzon'u denize çıkış kapısı olarak Ermenilere bırakmayı kabul etmişti[42]. Venizelos aynı tavrını 3–4 Şubat 1919'da

39 Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri** (T.Çev.: Cemal Köprülü), Ankara 1971, s. 56–57, Mesut Çapa, **Pontus Meselesi, Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele**, Ankara 1993, s. 38.

40 Jaeschke, **a.g.e.**, s. 57.

41 Yerasimos, **a.g.m.**, s. 48.

42 Venizelos'un "Greece at the Peace Conference" başlıklı istekleri Kuzey Epir, Trakya, Oniki Ada, Gökçeada, Bozcaada ve İzmir ve havalisi ile Ayvalık'ı içine alıyordu. Venizelos'a göre Trabzon vilayeti büyük bir devletin mandası altında kurulacak olan Ermeni devletine bağlanabilirdi. Böylece burada yaşayan 350.000 Rum Türk idaresinden kurtulmuş olacaktı. Geniş bilgi için bkz. Kitsikis, **a.g.e.**, s. 30–32, Murat Hatipoğlu, **Türk Yunan İlişkilerinin 101 Yılı(1821–1921)**, Ankara 1988, s. 80–81.

Levent Şahverdi Arşivi

konferansta yaptığı konuşmada da sergileyerek Pontus devletinden sözetmemiştir[43]. Batı Anadolu üzerindeki amaçlarına ulaşmak isteyen Venizelos tecrübeli diplomat kurnazlığı ile Kıbrıs, İstanbul ve Pontus üzerinde hak iddia etmekten şimdilik vazgeçmişti[44]. İleride üzerinde duracağımız gibi, bu durum Venizelos'un giriştiği siyasi bir manevradan ibarettir.

Venizelos'un Barış Konferansı'ndaki bu politikası Pontus faaliyetlerinde herhangi bir duraklama ve yavaşlamaya yol açmamış, aksine O'nu tepkiyle karşılayan diğer Pontus temsilcileri daha aktif bir politika takip etmeye başlamışlardır. Nitekim Konstantinides 28 Ocak 1919'da Atina'daki Pontuslular komitesine gönderdiği mektupta Yunan hükümetini davalarına ilgi göstermemekle suçlamış[45], Paris'teki Pontus Milli Merkezi Başkanı Socrate Deconomou Şubat 1919'da Le Temps Gazetesine yazdığı bir yazıda, Venizelos'un Trabzon vilayetini Ermenilere bırakan politikasını protesto etmiştir[46]. İstanbul Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi de 1 Şubat 1919'da Venizelos'a bir telgraf çekerek durumu protesto ettiğini bildirmiştir[47]. Bu arada 4 Mart 1919'da İstanbul'da yayınlanmaya başlayan Pontus Gazetesi'nin baş makalesinde Trabzon vilayetinde Rum Cumhuriyeti'nin kurulması amacıyla yayınlandığı açıkça ilan olunmuştur[48].

Venizelos'un politikasına karşı girişilen bu protestolara paralel olarak, Konstantinides ile Oeconomou Paris Barış Konferansı'na verdikleri ortak muhtırada; Kafkasya'dan Sinop'un batısına kadar uzanan topraklarda bağımsız bir Pontus Cumhuriyeti kurulmasını istemişlerdir[49]. Avrupa'daki Pontusçuluk faaliyetlerinin öncülüğünü

43 Kitsikis, **a.g.e.**, s. 31–32, Yazıcı, **a.g.e.**, s. 26–27.
44 Ercüment Kuran, "Millî Mücadele Esnasında Pontus Rum Devleti Kurma Teşebbüsleri", **I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, s. 79.
45 Kitsikis, **a.g.e.**, s. 336, Özel, **a.g.e.**, s. 38.
46 Jaeschke, **a.g.e**, s. 57.
47 Yerasimos, **a.g.m.**, s. 49.
48 **Nutuk**, s. 627.
49 Yerasimos, **a.g.m.**, s. 49.

Levent Sahverdi Arşivi

Konstantinides yaparken, Türkiye içindeki faaliyetleri de Patrikhane ile birlikte Trabzon Metropoliti Hrisantos yürütüyordu. Nitekim Şubat 1919'da İstanbul'da Patrikhane tarafından düzenlenen Pontus Kongresi'nde, kendi kaderini tayin, bağımsızlık ve daha sonra Pontusun Yunanistan'a ilhak edilmesi kararlaştırılmıştır[50]. Bu kongrede Paris Barış Konferansı'na Türkiye Rumlarının isteklerini sunmak üzere Patrik vekili Droteos başkanlığında bir heyet seçilmiş, Hrisantos'da bu heyete dahil edilmiştir[51]

Bu karar üzerine Paris'e gitmek üzere 28 Mart 1919'da Trabzon'dan ayrılan Hrisantos İstanbul, Atina ve Marsilya üzerinden Paris'e giderken birçok Pontus dernek ve yöneticileri ile görüşerek, hem fikir alışverişi, hem de temsil yetkisini artırarak 29 Nisan'da Paris'e varmıştır. O'nun Paris'e gelişi Pontus meselesinde bir dönüm noktası teşkil edecektir[52]. Hrisantos Paris'te Venizelos ile birkaç kez görüştükten sonra O'nun fikirlerine karşı çıkarak 2 Mayıs 1919'da Barış Konferansına Pontus'la ilgili muhtırasını vermiştir. Bu muhtıra da; Trabzon'un tamamı, Sivas ve Kastamonu vilayetlerinin bir kısmı, Amasya, Sinop ve Karahisar sancaklarını kapsayan Pontus bölgesinin 600 binden fazla Rum'u barındırdığı, bu sayıya Güney Rusya ve Kafkasya'ya göç etmiş olan 250 bin Rum'u da dahil edildiği zaman Pontus'daki Rum sayısının 850 bin olacağı, aynı bölgede 836 bin farklı kökenden gelen Müslümanın yaşadığı belirtilmektedir. Rusların Trabzon'u işgali öncesinde Vali Cemal Azmi Bey'in şehrin yönetimini kendisine teslim ettiğini, bu bölgede ancak 78 bin Ermeninin yaşadığını belirten Hrisantos, bu şartlar altında Pontus'un bağımsız bir devlet olması gerektiğini vurgulamaktadır[53].

---

50 **Dünya Pontus Hellenizmi 2. Kongresi**, s. 16.
51 Bayar, **a.g.e.**, c. V, s. 1459–1460.
52 Yerasimos, **a.g.m.**, s. 49.
53 Metin için bkz. Hrisantos Pontus için müstakil kelimesini kullanmaktadır. **Pontus Meselesi**, s. 107–110.

Levent Sahverdi Arşivi

Paris Barış Konferansı nezdinde Doğu Karadeniz bölgesi için verilen nüfus istatistiklerinin farklı ve abartılarak verildiği dikkati çekmektedir. Bunun en önemli sebebi bölgede Rumların hiçbir yerde çoğunluğu teşkil edememeleridir. Gerçekten 1914 tarihli Osmanlı resmi istatistiklerine göre; Trabzon[54] Sivas ve Kastamonu vilayetlerinde 3.263.396 Müslüman nüfusa karşılık 361.750 Rum yaşamaktaydı[55]. Makkas ise 1919'da Paris'te yayınladığı "Anadolu'nun Yunanlılığı" isimli kitabında belirttiğine göre, Venizelos Pontus'a dair verdiği rakamlarda aynı vilayetlerde 2.735.815 Müslümana karşılık, 477.828 Rum'un yaşadığını söylemiştir[56]. Daha önce bahsedildiği gibi, Rus ordusunun bölgeden çekilmesine paralel olarak Kafkasya'ya giden Rumlar da düşüldüğü zaman 1919'da gerçekte Pontus olarak adlandırılan Trabzon Sinop sahili ile iç Karadeniz bölgesinde 250 bin Rum'a karşılık 2.350.000 Müslüman yaşamaktaydı.[57] Bölge genelinde yüzde 10 civarında Rum yaşamasına rağmen Barış Konferansı nezdinde iddialarını güçlendirmek amacıyla Patrikhane istatistiklerine dayanarak nüfuslarını abartan Pontuslu liderler, Rum nüfusu oldukça yüksek gösteriyorlardı[58] Patrikhane'nin Anadolu'daki Rum–Yunan emellerinin siyasi ve dini merkezi olduğu dikkate alınırsa istatistiklerin gerçekleri yansıtmaktan ziyade propaganda amacına yönelik olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Gerçek durumun farkında olan Pontus liderleri, diplomatik çabalarına pa-

54 1868 İdari Teşkilatına göre Trabzon Vilayetine Rize, Trabzon, Gümüşhane, Giresun, Ordu ve Samsun bağlı bulunuyordu. Bu statü bazı değişikliklerle Millî Mücadele dönemine kadar devam etmiştir. Çapa, **a.g.e.**, s. 1.

55 Güler, **a.g.e.**, s. 168.

56 Venizelos Barış Konferansında yaptığı konuşmada nüfus istatistiklerini Fener Patrikhanesi'nden aldığını söylemektedir. Kitsikis, **a.g.e.**, s. 31.

57 Bu sayının dağılımı şöyledir: Trabzon'da 60.000 Hristiyan'a karşılık 317.000 Müslüman, Giresun'da 10.000 Hristiyan'a karşılık 190.000 Müslüman, Ordu'da 25.000 Hristiyan'a karşılık 150.000 Müslüman, Sinop'ta 5.000 Hristiyan'a karşılık 150.000 Müslüman, Samsun'da 50–55.000 Hristiyan'a karşılık 180.000 Müslüman vardır. Diğerleri iç bölgelere dağılmıştır. **Pontus Meselesi**, s. 62.

58 Yukarıda da bahsediliği gibi Toynbee Pontuslu liderlerin verdiği nüfus istatistiklerini "hayal mahsülü" olarak nitelemiştir. Jaeschke, **a.g.e.**, s. 57. Bu sebeple İngilizlere göre Karadeniz bölgesinin hiçbir yerinde Rumlar çoğunluk teşkil etmediklerinden Pontus devleti kurulması düşünülemezdi. Kuran, **a.g.m.**, s. 79.

Levent Sahverdi Arşivi

ralel olarak bağımsız devlet olma iddialarını güçlendirmek amacıyla dışarıdan yoğun bir şekilde göçmen getirme faaliyeti de yürütüyorlardı.

Patrikhane ve Yunanistan tarafından ortaklaşa yapılan faaliyetler sonucu son 50 yıl içinde Samsun bölgesine 30 bin'den fazla göçmen getirilmişti.[59] Mütareke döneminde ise, Kafkasya'dan, Rusya'nın güney sahillerinden ve Osmanlı devletinin diğer yörelerinden sistemli ve organize bir şekilde bölgeye göçmen getirilmesine hız verilmiştir. Göçmenler meselesini organize etmek amacıyla Patrikhane ve Yunanistan tarafından "Rum Muhacirleri Merkez Komisyonu" açık adıyla faaliyet gösteren Kordus gizli adını taşıyan bir komite kurulmuştu[60]. Etniki Eterya'nın devamı durumunda olan Mavri Mira'nın bir şubesi olan bu cemiyetin esas ünitesi Patrikhane merkez komitesi olup, 1919 yılında İstanbul'da faaliyete başlamıştır[61]. Kordus, merkez İstanbul olmak üzere Trakya, Doğu Karadeniz ve İzmir bölgelerinde Rum nüfus üstünlüğünü sağlamak ve özellikle Rum çetelerini göçmen gibi göstererek Doğu Karadeniz bölgesine gönderme konusunda yoğun bir faaliyet göstermiştir[62]. Kordus Komitesi Metropolitleri de birer temsilci olarak kullanmıştır. Mesela Başkanlığını Samsun Metropolit vekili Eftimos Zilos'un yaptığı Samsun Rum Göçmenler Cemiyeti Kordus ile ortaklaşa çalışıyordu[63]. Aynı görevi Trabzon'da Metropolit Hrisantos yürütmekteydi[64]. Bu cemiyetin organizasyonu sayesinde Samsun ve havalisine binlerce göçmen getirilirken, Mütareke döneminde Temmuz 1919 sonlarına kadar çoğu silahlı çete olmak üzere, Trabzon'a 8 binden fazla Rum getirilmiştir.[65] Diğer taraftan Batum'daki Pontus komitesi ile işbirliği

59 **Pontus Meselesi**, s. 62.
60 Ertuğrul Zekai Ökte, "Yunanistan'ın İstanbul'da kurduğu Gizli İhtilal Cemiyeti (Kordus)" **BTTD**, Sayı: 40 (Ocak 1971), s. 22–23.
61 **Nutuk**, c. III, Vesika I, Ökte, **a.g.m.**, s. 22.
62 Güler, **a.g.e.**, s. 66 vd.
63 "Nurettin Paşa Pontusçuları Anlatıyor", **Yakın Tarihimiz**, c. II, s. 225.
64 **HTVD**, Sayı: 11 (Mart 1955) Belge: 277.
65 **HTVD**, aynı belge, Çapa, **a.g.e.**, s. 14.

Levent Sahverdi Arşivi

yapılarak Kafkasya'daki Rumlar'dan 11 bin kadarının Karadeniz kıyılarına göçü sağlanmıştır[66]. Bu arada Giresun'a Eylül 1919'a kadar 525 adet göçmen getirilmiştir[67]. Daha sonra 25 Mayıs 1920'de Giresun limanına gelen Yunan bandralı bir gemi Rusya'dan göçmen getirmiş, bunların sandıklarından silah ve cephane çıkmıştır[68]. Hrisantos'un Paris Barış Konferansı'na verdiği muhtıradan da anlaşılacağı gibi, Kafkaslar ve Güney Rusya'dan Doğu Karadeniz bölgesine 250 bin Rum'un iskânı tasarlanmıştı[69]. Hükümetin göçü engellemeye yönelik tedbirler alması üzerine, kesin sayıları belirlenememekle birlikte, Doğu Karadeniz bölgesinden bir kısım Rum, Batum'da kurulan Rum gönüllü alaylarına katılmaya başlamıştır. Bu alaylar Batum'dan Yunanistan'a oradan da tekrar Anadolu'ya gönderilerek Yunan ordusu ile birlikte savaşmışlardır[70].

Hrisantos'un yukarıda bahsedilen muhtırası üzerinden çok geçmeden itilaf devletleri (özellikle İngiltere) İzmir'e İtalyanların yerine Yunanlıları çıkarmaya karar verirler. Böylece İzmir ve Batı Anadolu üzerindeki emellerine ulaşan Venizelos, Pontus meselesine daha ciddi bir şekilde sahip çıkmaya başlamıştır. Nitekim bir taraftan Hrisantos'u kendisine karşı çıkma izni de vererek itilaf devletleri temsilcilerine takdim eder. Pontus temsilcilerine tanınan bu diplomatik özerklik O'na itilaf devletleri nezdinde sorumluluktan kurtulma imkânı verir. Diğer taraftan Atina'ya Pontus kökenli askerlerden oluşan bir birlik kurulması için emir verir[71]. Aynı zamanda Pontus için çalışan Yunanlı Albay Kateniotis'i Pontus güçlerinin örgütlenmesiyle görevlendirerek İstanbul, Samsun, Batum ve Tiflis'e göndermiştir. Bu arada Patrikhane

66 Şahin, **a.g.e.**, s. 180.
67 Çapa, **a.g.e.**, s. 14.
68 Özel, **a.g.e.**, s. 132.
69 Çizilen Pontus Cumhuriyetinin sınırları Batum'da sona erdiğine göre Kafkasya'nın diğer bölgeleri ile Güney Rusya'daki Rumların bu sınırlar içine yerleştirilmesi düşünülüyordu.
70 Çapa, **a.g.e.**, s. 16.
71 Yerasimos, **a.g.m.**, s. 50.

Levent Sahverdi Arşivi

ve Yunan yüksek komiserliğinin aracılığı ile 6 Temmuz 1919'da Batum'da toplanan Pontus kongresinde önce Pontus'un bağımsız olması, daha sonra da Yunanistan'la birleşmesi kararı alınırken, Paris Barış Konferansı nezdinde yetkili temsilciler olarak, Hrisantos, Konstantinides ve Oeconomou'nun atanmasına karar verilmiştir[72].

Böylece temsil gücünü de artıran Hrisantos, Pontus'un bağımsızlığını temin etmek üzere 8 ay kaldığı Avrupa'da, Barış konferansının Yunan işleri sorumlusu Jules Cambon, Wilson, Clemenceau, İngiliz heyetinden Harold Nicholson ve Amerikalı General Harbord ile görüşmelerde bulunmasına rağmen arzu ettiği desteği sağlayamamıştır[73]. Hrisantos bu görüşmelerinde, İngiliz ve Amerikan yetkililerine bölgeye çıkarma yapmaları halinde, oluşturulan Pontus birliklerinin kendilerine yardımcı olacaklarını vaadetmiş, oluşturdukları birliklerin İngiltere'nin tasvip etmeyeceği bir harekette bulunmayacağını da taahhüt etmiştir[74]. İstediği politik desteği elde edemeyen Hrisantos Ekim 1919'da geldiği İstanbul'da, bir yandan Kateniotis, Yunan Yüksek Komiseri Kanellopulos ve Metropolit Germanos ile esas gayesi için çalışırken, diğer taraftan Türkiye genelinde kurulacak bir manda yönetimi altında Türk ve Rum toplumlarının bir federasyon temelinde birlikte yaşamaları için İstanbul hükümeti yetkilileri ile görüşmelere girişir[75]. Zaten Ocak 1919'da İstanbul'da kurulmuş bulunan Trabzon ve Havalisi Adem–i Merkeziyet Cemiyeti, Pontus Rumları ile federasyon kurulması amacıyla İstanbul'daki Pontus merkezi ile temasta bulunmaktaydı[76].

İstanbul'da sürdürülen bu temaslar Yunan yönetiminin baskısıyla kesilmiştir. Çünkü Yunanistan genel politikası gereği Türklerle ilişkiye girilmesine karşı çıkıyor, Anadolu'daki milli harekete karşı başa-

72 Yerasimos, **a.g.m.**, s. 52.
73 Kuran, **a.g.m.**, s. 79, Abdullah Saydam, "Kurtuluş Savaşı'nda Trabzon'a Yönelik Ermeni–Rum Tehdidi" **AAMD**, Sayı: 17 (Mart 1990), s. 428.
74 Yazıcı, **a.g.e.**, s. 18.
75 Yerasimos, **a.g.m.**, s. 54–55.
76 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, c. II, 2. B., İstanbul 1986, s. 359–363.

Levent Sahverdi Arşivi

rılı olabilmek için Rum–Ermeni işbirliğini sağlamaya çalışıyordu. Nitekim Venizelos daha sonra 5 Ekim 1920'de Lloyd George'a çektiği telgrafta da Rusya'nın güneyine yerleşenlerle birlikte 800 bin nüfusa sahip olan Pontuslu Rumların bağımsız bir devlet olmasını, bu devletin Ermenistan ve Gürcistan ile işbirliği yaparak İslam ve Rus emperyalizmine karşı kesin bir set oluşturacağını bildirir ve İngiltere'nin bu konuda siyasi ve maddi desteğini ister[77].

Venizelos'un öncelikli amacı Anadolu'daki milli hareketi iki ateş arasında bırakarak, işgalleri kolaylaştırmak olduğu için, Pontus temsilcilerini Ermenilerle anlaşmaya zorlamaktaydı. Bu politika gereği nihai tahlilde bağımsızlıktan vazgeçmeyen Pontuslu liderler Ermenilerle bir konfederasyon kurabileceklerini açıklamışlardır[78] İşte böyle bir politik atmosferde, yolculuğunu yeni Vali Haydar Bey'le birlikte yapan Hrisantos, 9 Kasım 1919'da Trabzon'a dönmüştür. Hrisantos Trabzon'da bulunduğu süre içinde mevki kumandanı ve vali ile yaptığı resmi görüşmelerde, Türklerle Rumların işbirliği yapmaları ve dost geçinmeleri gerektiğini belirtmiştir[79]. Ayrıca İstikbal Gazetesi başyazarı Faik Ahmet (Barutçu) ile yaptığı görüşmede; Trabzon'da bir Ermeni yönetiminin kurulamayacağını, Türk ve Rumların birlikte yaşamalarının gerçek menfaatleri açısından gerekli gördüğünü vurgulamıştır[80]. Pontus davası için istediği desteği Avrupa'da bulamayan Hrisantos; Ermeni isteklerini ön plana çıkararak, Rum emellerini gizlemeye, demeç ve davranışları ile de Türklerin güvenini kazanmaya çalışmıştır. Bunda da kısmen başarılı olmuştur. Zira Hürriyet ve İtilaf taraftarları O'na inanarak işbirliği yapmışlardır[81]. Ancak Harbiye Nezareti ve

77 Metin için bkz. Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919–1938)**, c. 2, Ankara 1975, s. 339–340.
78 Saydam, **a.g.m.**, s. 428–429.
79 Özel, **a.g.e.**, s. 125, Yazıcı, **a.g.e.**, s. 19.
80 Çapa, **a.g.e.**, s. 34.
81 Kuran, **a.g.m.**, s. 80; Özel, **a.g.e.**, s. 126.

Levent Sahverdi Arşivi

Emniyet Müdürlüğü ile bölge halkında güven uyandırmamış, Hrisantos'un davranışlarındaki değişiklik kuşkuyla karşılanmıştır[82].

Gerçekten Hrisantos'un politikasındaki bu değişiklik, güven telkin etmekten uzak bir politik manevradan ibaret olduğu çok geçmeden anlaşılacaktır. Çünkü aylarca Avrupa devletleri nezdinde Pontusçuluk için çaba sarfeden, bölgede çete faaliyetleri organize eden bir kişinin, Batı Anadolu'da Rumların cüretkâr bir şekilde Yunan politikasının emrinde çalıştığı bir sırada, O'nun Anadolu'nun bir başka köşesinde barışsever bir hava içerisinde kardeş gibi yaşama prensibini savunmaya girişmesi Yunanistan, Patrikhane ve Pontus teşkilatlarından aldığı bir direktif gereği olmalıydı[83].

Nitekim aynı dönemde; Atina'da teşkil edilen Pontus birliklerinin Doğu Karadeniz bölgesine nakledilmesi için İngiltere'ye müracaat yapılmış[84], Venizelos'da Barış Konferansı'na Pontus'un büyük devletlerden birinin mandasına verilmesini teklif etmiş, Konstantinides ve Oeconomou 15 Kasım 1919'da Barış Koneransı'na verdikleri yeni bir ortak muhtırada; Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Hristiyanların katledildiğini belirterek, Pontus'un Türk hükümetinden kurtarılarak Pontus Cumhuriyeti'nin kurulması ile asayişin sağlanabileceğini vurgulayarak bu konuda büyük devletlerin yardımlarını istemişlerdir[85].

Bu teşebbüslerden haberdar olmaması mümkün olmayan Hrisantos, güya; Karadeniz kıyılarında bir Pontus devleti kurmak için çalışmalarına devam eden Batum'daki Pontus komitesini fikrinden vazgeçirmek ve Müslümanlarla birleşmeleri için nasihatta bulunmak gerek-

82 Resmi makamlar Hrisantos'u yakın takibe almışlardı. Kuran, **a.g.m.**, s. 80. Mithat Sertoğlu, "Trabzon Bölgesinde Rum–Pontus Cumhuriyeti Kurulması Faaliyetleri" **BTTD**, Sayı: 11 (Ağustos 1968), s. 3.

83 Tayyip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, c. II, Ankara 1965, s. 204–205.

84 İngiltere bu teklife karşı çıkmıştır. Yerasimos, **a.g.m.**, s. 55–56.

85 **Pontus Meselesi**, s. 106–107. Ayrıca Konstantinides 12 Şubat 1920'de "Pontus'taki Müslüman Hemşehrilerime Açık Mektup" adıyla yayınladığı beyanname ile Müslümanlara da davasında haklı olduğunu savunuyordu. **Aynı Eser**, s. 122–124.

Levent Şahverdi Arşivi

çesi ile 14 Kasım 1919'da Batum'a gitmiştir. Hrisantos'un Batum'da bulunduğu sırada 18 Aralık 1919'da Batum'da Pontus Rum hükümetinin kurulmuş olması O'nun gerçek amaç ve niyetlerini ortaya koymaktadır[86]. Batum'daki Pontus hükümetinin Anonefteris Pontus (Serbest Pontus) isimli bir yayın organı vardı. Bu gazete Batum Yunanistan Konsolosu Kuzis tarafından idare ediliyordu. Ayrıca bu hükümet Trabzon kıyılarına silah ve cephane çıkarıyor, Pontus Cumhuriyeti adına Rum yolculara pasaport veriyordu[87].

Batum'dan Tiflis ve Erivan'a geçen Hrisantos, Venizelos'un talimatı gereği Ermenilerle federasyon görüşmelerine katılmıştır. Hrisantos ve Katheniotis ile Ermeni temsilciler Hatissian ve Terminassian arasında cereyan eden görüşmelerde; Rumlar iki eşit federasyonun oluşturacağı bir konfederasyon kurulmasını isterken, Ermeniler, Rumların bir federe devlet olarak Ermenistan'a katılabileceğini savundukları için bu konuda anlaşma sağlanamamıştır[88]. Ancak Hrisantos'un başlattığı bu görüşmeler Ocak 1920'de Yunan–Ermeni Anlaşması ile sonuçlanmıştır. Yunan subayı ve Pontus davasının öncülerinden Katheniotis ile Ermenistan temsilcisi General Terminassian arasında imzalanan bu anlaşma ile müttefiklerin veya Yunanlıların bölgeye askeri yardım göndermesi kararlaştırılmıştır[89]. Böylece 1918'de Cenevre'de "Türkiye'de zulme uğramış milletler birliğinin" kurulması ile başlayan Rum –Ermeni işbirliği[90] Venizelos'un stratejisi gereği bir ittifakla sonuçlanıyordu. Çünkü, Venizelos, Anadolu'daki milli hareketi iki ateş arasında bırakarak, güçlenmesini engellemek için Doğu'da Rum–Ermeni–Gürcü ittifakının güçlü bir set oluşturacağına inanıyordu. Bolşevizme ve Türk milliyetçilerine karşı büyük bir engel olarak görülen bu işbirliği mütte-

86 **Nutuk**, c. II, s. 627; Jaeschke, **a.g.e.**, s. 58.
87 Çapa, **a.g.e.**, s. 30.
88 Saydam, **a.g.m.**, s. 429.
89 Selahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Ankara 1973, s. 172, Sertoğlu, **a.g.m.**, s. 5.
90 Kitsikis, **a.g.e.**, s. 268.

Levent Sahverdi Arşivi

fikler tarafından da tasvip edilmekte idi[91]. Sonuçta Anadolu'daki milli hareket Batı'daki Yunan ordusuna karşı mücadele ederken, aynı zamanda Kuzey Doğuda Pontus–Ermeni komplosuyla karşı karşıya kalıyordu[92].

İşte böyle önemli bir işbirliğinin temellerini atan Hrisantos Trabzon'a dönüşünde Rumlar tarafından büyük gösterilerle karşılanmıştır. Bu gelişmeler üzerine Batum Pontus Derneği Samsun ve Trabzon'daki Rum çete örgütlerinin güçlendirilmesi için Yunanistan'a müracaat ederken, Venizelos, Hrisantos'u tekrar Paris'e davet etmiştir. Bu sırada Barış Konferansı nezdindeki Ermeni temsilci Bogos Nubar'la görüşen Venizelos; Rum–Ermeni işbirliğini geliştirmek amacıyla O'nu Trabzon konusundaki isteklerinden vazgeçirmeye çalışır. Bu sırada 27 Şubat 1920'de Barış Konferansının Trabzon'u ileride kurulacak Ermeni devletinin sınırları dışında bırakması üzerine, Pontus adına hareket eden Yunan temsilci Katheniotis İngiltere'ye Yunan mandası altında ve Yunan ordusu tarafından korunacak bir Pontus devletinin kurulmasını teklif etmiş, ancak olumlu cevap alamamıştır[93]. Aynı dönemde Londra'ya gelen Hrisantos, Konstantinides ve Oeconomou ile birlikte Barış Konferansı'na, Pontus'un bağımsız bir devlet olarak ilan edilmesini isteyen bir muhtıra vermişlerdir. Ancak 22 Mart 1920'de İngiliz temsilci Vansittart bölgede 312 bin Rum'a karşılık 1 milyon 830 bin Müslümanın yaşadığını belirterek bu isteğe karşı çıkar ve meselenin Konferansın gündeminden düşürülmesini ister[94]. Barış Konferansının San Remo görüşmelerini takip eden Hrisantos ve Konstantinides 30 Nisan 1920'de hazırlanmakta olan Sevr'de kurulacak Türkiye bünyesinde Pontus'ta ayrı bir idari birim kurularak, bu birimin başına Cemiyet-i Akvam tarafından bir vali atanmasını talep eden yeni bir istekte bulunurlar, ancak sonuç alamazlar.

91 Gavriil Avramidis, "Pontuslular ve Ermeniler" **Thessaloniki**, 4 Mayıs 1990.
92 Sonyel, **a.g.e.**, s. 172.
93 Yerasimos, **a.g.m.**, s. 58.
94 Yerasimos, **a.g.m.**, s. 59.

Levent Şahverdi Arşivi

Venizelos'un diplomatik alanda Pontus konusunu ağırdan alır gibi görünmesinin temelinde hazırlanmakta olan Sevr Anlaşmasının netleşmesini beklemesi yatmaktadır. Nitekim 22 Haziran'da Lloyd George'un Venizelos'a Türkiye'ye Sevr'i askeri yoldan dayatma görevini vermesi üzerine Pontus meselesinin çetecilik ve askeri cephesi canlanacaktır. Yunanistan bir taraftan bölgedeki çeteleri güçlendirmeye çalışırken, diğer taraftan Doğu Karadeniz bölgesine askeri müdahale yaparak amacına ulaşmaya çalışacaktır.

b) Çetecilik Faaliyetleri ve Askeri Müdahale Teşebbüsleri

Mondros Mütarekesini takiben Türk ordusunun terhis edilmesine başlanmasına paralel olarak, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Pontus çeteleri Türk köylerine karşı saldırıya geçerler. İlk saldırılar Kasım 1918'de Bafra civarında bulunan Nebyan bölgesinde başlamıştır[95]. Daha sonra Samsun, Çarşamba, Vezirköprü, Terme, Amasya, Merzifon, Kavak, Ladik, Gümüşhacıköy, Havza, Tokat, Erbaa ve Sivas (Zara bölgesi) bölgelerine yayılmıştır[96].

Özellikle 9 Mart 1919'da 200 kişilik bir İngiliz kuvvetinin Samsun'u 30 Mart'ta da Merzifon'u işgal etmesi, Pontusçu çetelerin saldırılarını artırmalarına yol açmıştır[97]. İngiliz askerlerini yöre Rumları sevinç gösterileri ile karşılamışlardır. Paris Barış Konferansında Pontusçulara istedikleri siyasi desteği vermeyen başta İngiltere olmak üzere itilaf devletleri, bölgede Pontusçulara yardımda bulunuyorlardı. Nitekim, köylerdeki çeteleri organize etmek amacıyla, Samsun'daki İngiliz temsilci Salter, başlarında Metropolit Germanos bulunan bir komite kurar. Pontus Meselesi isimli kitapta İngilizlerin Samsun'a çıktıkları zaman Rum çetelerine 10 bin silah dağıttıkları belirtilmekte-

95 Nebyan bölgesi, yerinin sarplığı, Rum köylerinin yoğun oluşu gibi sebeplerle Pontus çetelerinin ilk olarak ortaya çıktığı ve saldırıya geçtiği bölge olmuştur. **Pontus Meselesi**, s. 189–191.

96 Geniş bilgi için bkz. **Pontus Meselesi**, s. 192–344.

97 Jeashke, **a.g.e.**, s. 103.

Levent Sahverdi Arşivi

dir[98]. 7 Nisan 1919'da Samsunlu Rumlar Yunan bağımsızlık gününü kutlarlar[99]. Nisan ayının ikinci yarısında Metropolit Germanos Samsun Piskoposluğunda çete liderlerini toplayarak, Samsun, Bafra, Çarşamba, Ünye, Fatsa, Tokat, Niksar, Merzifon, Havza, Erbaa, Ladik, Amasya ve Vezirköprü bölgelerinde örgütlenmenin güçlendirilmesi için kararlar alınır[100]. Pontus çetelerinin örgütlenmesine paralel olarak, İtilaf devletleri Türk ordusunun silahlarını toplamaya hız verirler. Bu arada Yunan Kızılhaç gemileriyle Karadeniz limanlarına ilaç sandıkları içinde silah ve cephane taşınmıştır[101].

İngilizler'in 21 Nisan 1919 tarihli notası[102] üzerine, Osmanlı Hükümeti tarafından 9. Ordu Müfettişliğine atanan Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasından sonra, 21, 22 Mayıs tarihli Sadrazamlığa gönderdiği telgraflarda bölgedeki asayişsizliğin Samsun ve civarında bulunan 40 kadar Rum çetesinden kaynaklandığını, Müslümanların bu çetelerden korunmak için 13 çete oluşturduklarını, şayet Rumlar, müslümanları rahatsız eden siyasi gayelerinden vazgeçerlerse Müslüman çetelerinin ortadan kalkacağını bildirerek bölgedeki Pontus çetelerine dikkat çekmiştir[103]

1920 yılı başlarından itibaren başta Samsun olmak üzere Pontus çetelerinin bir taraftan sayıları artarken, diğer taraftan güçlü bir organizasyona gitmeye başlamışlardır. Atina'daki Pontus birlikleri içinde yer alan Yunan Subayı Karaiskos Mart 1920'de Samsun'a gelerek çeteleri düzenli orduya benzer bir şekilde örgütlendirmeye girişmiştir. Karargâhını Samsun yakınlarında Hacıismail köyüne kuran, Karaiskos, bütün çete reisleri, muhtarlar ve metropolitlerle bir toplantı yaparak

98 **Pontus Meselesi**, s. 188.
99 **Nutuk**, c. II, s. 627; Yazıcı, **a.g.e.**, s. 43.
100 Yerasimos, **a.g.m.**, s. 44
101 Kuran, **a.g.m.**, s. 78; Saydam, **a.g.m.**, s. 426.
102 Nota için bkz. Jeashke, **a.g.e.**, s. 103–104.
103 Telgraflar için bkz. "Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği İki Mühim Rapor" **BTTD**, Sayı: 14 (Kasım 1968), s. 6–8; **Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri**, Ankara 1982, s. 30–32.

Levent Sahverdi Arşivi

hepsini askeri disiplin altına almış, uyulması gereken kuralları tesbit etmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan Çerkezler'le de bir ittifak yapmıştır. Böylece kendi başına hareket eden Pontus çeteleri üzerinde askeri bir disiplin kurmuş, düzenli orduya benzer bir şekilde organize etmiştir[104]. Böylece Karaiskos'un organizasyonu sayesinde Rusya'dan da gelen çetelerle toplam sayıları 25 bin civarına ulaşan Pontus çeteleri[105] özellikle Samsun ve çevresinde Rum köylerinin bulunduğu bölgelere tamamen hakim olarak Türk ordusunu arkadan vurmaya hazırlanıyorlardı. Bu sırada Topal Osman'ın hakim olduğu Giresun hariç[106] diğer bölgelerde saldırılarını artıran Rum çeteleri, dışarıdan yapılacak bir müdahaleyi beklemeye başlamışlardı. Bu sırada bölgede makalemizin ekler bölümünde Yunanca listesini verdiğimiz, Yunanlılar tarafından tesbit edilen meşhur 81 tane çete reisi bulunuyordu[107].

1920 yılının ilk yarısında hazırlıkları tamamlanarak 10 Ağustos 1920'de imzalanacak olan Sevr'i, Ingiltere'nin zorla kabul ettirme politikası çerçevesinde Yunan ordusuna ileri hareket etme izni verildi. 22 Haziran 1920'de Trakya ve Batı Anadolu'da genel bir saldırıya başlayan Yunan Ordusu, Haziran sonlarında Salihli, Akhisar, Alaşehir ve Balıkesir'i, 8 Temmuz'da Bursa'yı işgal ederken, 27 Temmuz'a kadar bütün Trakya'yı işgal etmişlerdir. Bu sırada henüz düzenli ordunun kurulamamış olması ve içeride cereyan eden iç isyanlar sebebiyle Yunan ordusunun ilerleyişine engel olunamamıştı[108]. İşte Yunanistan; Anadolu'daki milli hareketin en zayıf olduğu bir dönemde başta Samsun

104 Hristos H. Marmaridis, "Pontus'ta Pontuslu Çete Grupları", **Dünya Pontus Hellenizmi 2. Kongresi**, s. 132–133.

105 **Türk İstiklal Harbi**, c. VI, s. 144–145; Mahmut Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, Ankara 1968, s. 26, Marmaridis, **y.a.g.** makalesinde (s. 133) bu sayıyı en az 20.000 olarak vermektedir.

106 Tehrcir işlerinden dolayı firarda bulunan Topal Osman, Pontus çetelerine karşı Giresun'da milis teşkilatı kurmuş, 1920 yılında da Giresun gönüllü taburunu oluşturarak, bölgede Pontus çetelerine karşı etkili bir mücadele yürütmüştür. Çapa, **a.g.e**, s. 75–80.

107 Çetelerin listesi için bkz. Marmaridis, **a.g.e.**, s. 133–134.

108 Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İzmir 1984, s. 230–231.

Levent Sahverdi Arşivi

olmak üzere Doğu Karadeniz bölgesinde en az 20 bin – 25 bin kişilik iyi teçhiz edilmiş Pontus çeteleri ile Ankara Hükümetine doğu istikametinden de taarruz ederek kesin sonucu almak istemiştir[109]. Bu sırada Yunan Genelkurmayı Ankara'nın birkaç hafta içinde düşeceğini hesap ederek, Türk ordusunun Sivas veya Kayseri bölgesine çekilebileceği ihtimaline karşı, Pontus birliklerini Samsun'da karaya çıkaracakları 6–7 bin kişilik Yunan askeri ile takviye ederek, Samsun–Sivas yolunu kesmeyi ve bölgede Ankara hükümetine isyan eden unsurlarla güç birliği yapılarak milli hareketin imhasını hesaplamıştır. Atina'daki Pontus komitesi tarafından Venizelos'a iletilen bu teklif, Venizelos tarafından Lloyd George'a daha önce bahsedilen 5 Ekim 1920 tarihli teklifi ile birlikte iletilmiştir. Bu teklifte Venizelos; Ankara ve Karadeniz bölgesindeki milli hareketin kesin olarak ortadan kaldırılması için, böyle bir askeri harekatın şart olduğunu bildiriyor ve Yunanistan'ın siyasi, askeri ve mali nedenlerle bu askeri harekatı tek başına yapamayacağını belirtiyor ve İngiltere'den 200 bin üniforma ve ayda 3 milyon sterlin istiyordu. Bu şartların yerine getirilmesi halinde Eskişehir ve Afyonkarahisar'ın 10 gün, Ankara'nın da 3 hafta içinde işgal edileceğini, bu arada da Pontus'un işgalinin tamamlanmış olacağı konusunda teminat veriyordu[110]

Samsun civarında yoğunlaşan Pontus çetelerinin, Yunanistan'ın bu savaş stratejisi yönünde koordineli bir şekilde hareket ettikleri görülmektedir. Özellikle Samsun bölgesinden İç Anadolu istikametinde Orta Karadeniz bölgesinde geçit yolları üzerinde bulunan Ada, Örencik, Terzili, Düz, Koşaca, Çavşur, Ortaklar, Esenbey vb. köyleri topluca yakıp

109 Hasan Cicioğlu, "Milli Mücadele'de Pontus Katliamında Yunanistan'ın Etkisi", **Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu** (Gazi Magosa, 28 Ekim – 2 Kasım 1991), Ankara 1993, s. 235.

110 Şimşir, **a.g.e.**, s. 339–340; Yerasimos, **a.g.e.**, s. 62–63.

Levent Sahverdi Arşivi

yıkarak katliam yaptıkları ve Tokat, Sivas hattına doğu sarktıkları dikkati çekmektedir[111].

Yunanistan'ın bu savaş stratejisi müttefikler arasında incelenirken TBMM hükümetinin Eylül 1920'de Ermenilere karşı başlattığı Doğu Harekâtı başarıyla sonuçlanmış, 2 Aralık 1920'de Gümrü Anlaşmasının imzalanması ile tamamlanmıştır. Böylece Doğu cephesinde emniyetin sağlandığı bir sırada, İngiliz yetkililerin de Doğu Karadeniz bölgesine bir Yunan askerî operasyonu başlatılması lehinde hava doğmuştur. Özellikle İstanbul'daki İngiltere temsilcileri Türk ordusunun Doğu'da gelişen başarıları üzerine, halâ Yunan kuvvetlerinden yararlanılması isteniyorsa, onlara İstanbul ve Pontus Cumhuriyeti'nin vaadedilmesi ve Trabzon'a yapılacak bir Yunan operasyonunun desteklenmesi gerektiğini savunmaya başlamışlardır[112]. Venizelos'un büyük bir arzu ve heyecanla beklediği böyle bir havanın ortaya çıktığı bir sırada, Yunanistan'da siyasi durum karıştı. Bir maymunun ısırdığı Kral Aleksandros 25 Ekim'de öldü. Venizelos, tam bu hanedan bunalımının ortasında 14 Kasım 1920'de yapılan seçimleri kaybetti[113].

Bu gelişmeleri yakından takip eden Ankara hükümeti, başta Pontus çeteleri olmak üzere iç isyanları bastırmak amacıyla 9 Aralık 1920'de Merkez ordusunu kuracaktır. Diğer taraftan yeni Yunan hükümetinin Anadolu'daki askerlerini geri çekeceğinden endişelenen İngiltere, Venizelos aracılığı ile, Venizelosçu subaylar ve başta İstanbul olmak üzere, Anadolu'daki Rumların oluşturdukları silahlı çete birliklerinden yararlanmak istemekteydiler. Venizelos'un aracılık ettiği bu plana göre; İngiltere'nin ekonomik ve siyasi yardımı ile Anadolu'da bu-

111 Samsun bölgesinden İç Anadolu istikametinde Orta Karadeniz dağları üç yerden geçit vermektedir. 1) Bafra–Kızılırmak Deltası – Vezirköprü – Havza – Merzifon, 2) Samsun– Kavak–Havza veya Ladik–Erbaa–Tokat, 3) Çarşamba – Yeşilırmak Deltası – Destek–Erbaa–Tokat–Sivas. Rum çetelerinin yoğun olarak saldırdığı köyler bu hatlar üzerinde bulunmaktadır. Cicioğlu, **a.g.m.**, s. 236.

112 Yerasimos, **a.g.m.**, s. 62.

113 Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 110–111.

Levent Şahverdi Arşivi

lunan iki Venizelosçu bölük ve Doğu Karadeniz, İstanbul ve Adalar'daki gönüllü Rum çeteleri sayesinde amaçlarına ulaşacaklardı[114]. Ancak Yunanistan'da yönetim değişikliğine rağmen, takip edilen politika değişmemiş, yeni Yunan hükümeti de Anadolu'daki ilerlemelerine devam etme kararı almıştır[115]. Nitekim Yunan orduları Ankara istikametinde ilerlerken Yunanlı Subay Saviyannis İngiliz yetkililerine 1 Mart 1921'de yapılan bir öneride, Türk ordusunun Sivas'a kadar kovalanması ve bu arada Yunan ordusunun "Pontus"a çıkarak Rum nüfusunun bulunduğu yerlerde üslenmesi, daha sonra da Ermeniler'in yardımı ile Sivas ve Erzurum'un işgal edilmesini teklif edecektir[116]. Bu gelişmeler sırasında 16 Mart 1921 tarihinde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan Moskova Anlaşması sonucu, Sovyetlerin Anadolu'ya silah yardımının önlenmesi amacıyla, Saviyannis 7 Haziran 1921'de Türkiye'nin Karadeniz limanlarının ablukaya alınması için İngiltere'ye yeni bir teklifte bulunmuş, 9 Haziran'da Yunan Kruvazörü Kilkis TBMM hükümetinin Karadeniz'deki tek güvenli giriş limanı olan İnebolu'yu bombalamıştır[117]. 19 Temmuz'da Samsun ve Giresun önünde dolaşmaya başlayan Yunan savaş gemileri 20 Temmuz'da Trabzon'u da topa tutmuşlardır[118]. Büyük taarruz öncesinde de Yunan savaş gemileri Samsun'u bombalayacaklardır. Batı Anadolu'daki Yunan ilerlemesine paralel olarak Doğu Karadeniz limanlarına yönelen saldırılar bölgedeki Rum çetelerini daha da cesaretlendirmiştir. Bu gelişmeler üzerine endişeleri giderek artan TBMM hükümeti askeri ve idari açıdan radikal kararlar alarak Pontus çetelerini tamamen etkisiz hale getirme yoluna gitmiştir.

3) TBMM HÜKÜMETİ'NİN ALDIĞI TEDBİRLER ve PONTUSÇULUĞUN SONU

Mütareke döneminde, Doğu Karadeniz bölgesinde faaliyet gös-

114 Yerasimos, **a.g.e.**, s. 64.
115 Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 117–120.
116 Yerasimos, **a.g.e.**, s. 65.
117 Özel, **a.g.e.**, s. 235; Çapa, **a.g.e.**, s. 51.
118 Özel, **a.g.e.**, s. 215.

Levent Sahverdi Arşivi

teren Pontus çeteleri ile savaşacak yeterli kuvvet bulunmamaktaydı. Bir taraftan ordu terhis edilirken, diğer taraftan milli kuvvetler henüz teşekkül etmemişti. Bir kısım jandarma birlikleri ile 15. Tümen'in ve 5. Kafkas Tümeninin bir kısım alayları bölgeye gönderilerek mücadele edilmesine rağmen, 1919 yılında Pontus çetelerine karşı yürütülen mücadeleden olumlu bir sonuç alınamamıştır. Bu arada Batı Anadolu'da Yunan ilerlemesine paralel olarak, İtilaf devletleri ve Osmanlı hükümetinin tahrik ve teşvikleri ile Anadolu'da çıkan iç isyanların yanısıra, başta Samsun olmak üzere Doğu Karadeniz bölgesinde Pontus çetelerinin giderek ciddi bir tehdit arzetmesi üzerine, TBMM hükümeti 1920 yılı başlarından itibaren Pontusçulara karşı ciddi tedbirler almaya başlamıştır. Özellikle merkezi Sivas'ta bulunan 3. Kolordu Pontus çetelerinin etkisiz gale getirilmesi için bütün gücünü harcamaya başladı. Fakat mevcut kuvvetlerle bölgede asayişin sağlanamayacağı ortaya çıkmıştı[119]. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa da 24 Nisan 1920'de TBMM'nde yaptığı konuşmada Pontus meselesini çözmekle görevlendirilen kuvvetlerin büyük bir komuta altında birleştirilmesi gereğini vurgulamıştı[120]. Bu çerçevede düzenli ordunun kurulmasına paralel olarak, Pontusçuluk faaliyetlerini köklü bir şekilde halletmek amacıyla 9 Aralık 1920'de Merkez ordusu kurularak komutanlığına da Nurettin Paşa tayin edilmiştir[121]. Mevcudu 10 bin civarında olan merkez ordusunun kurulması ile Pontus çetelerine karşı daha etkili bir şekilde mücadele yürütülmeye başlanmıştır[122]. Ancak geniş bir bölgeye dağılmış bulunan Pontus çetelerine karşı, sadece askeri tedbirlerle sonuç almak mümkün gözükmüyordu. Bu sebeple TBMM hükümeti askeri tedbirlere paralel olarak, idari ve adli tedbirler de alma yoluna gitmiştir.

TBMM hükümeti ilk iş olarak bir beyanname yayınlayarak yaşıt-

119 Özel, **a.g.e.**, s. 233; Çapa, **a.g.e.**, s. 81.
120 **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. I, 3. B., Ankara 1959, s. 9.
121 **Türk İstiklal Harbi**, C. VI, s. 145; **Nutuk**, C. II, s. 629–630.
122 Merkez Ordusunun kuvvet dağılımı için bkz. **Türk İstiklal Harbi**, C. VI, s. 145–147; Yazıcı, **a.g.e.**, s. 97–98.

Levent Sahverdi Arşivi

ları silah altında bulunan Rumlar'ı da askere çağırmış, kan dökülmesine sebebiyet verilmemesi için dağlardaki çetelerin silahları ile birlikte teslim olmalarını istemiştir[123]. Benzer beyannameler daha sonraki dönemde de yayınlanmıştır. Mesela Samsun Mutasarrıfı 1922 yılının ilk günlerinde Pontus çetelerine bir beyanname yayınlayarak, kandırılarak dağlara çekildiklerini, kendileri ile birlikte ailelerini de felakete sürüklediklerini vurgulayarak, teslim olmalarını istemiştir[124]. Yukarıda belirtilen ilk beyannamede teslim olmaları ve silahlarını da teslim etmeleri için Pontus çetelerine tanınan bir haftalık sürenin dolmasından sonra, bölgede aramalara başlanmış, sadece Samsun ve Amasya bölgesinde 2 binden fazla silah ile bir milyon 200 bin mermi toplanmıştır[125]. Gerek hükümetin çağrısına uymayan, gerekse aramalar sırasında silahını teslim etmeyen Rumların çoğu dağlara kaçarak çetelere katılmışlardır. Merkez ordusu teslim olanların affedileceklerini ilan edip, belli bir süre tanımasına rağmen, buna pek uyan olmamıştır. Nurettin Paşa bu iyi niyetli girişimlerden sonra artık askeri kuvvet kullanmaya mecbur kalındığını belirtmektedir[126]. Bölgede yapılan genel silah aramasının yanısıra, Pontus teşkilatının merkezleri olarak bilinen Samsun ve Trabzon metropolitlikleri ile daha önce de bahsedildiği gibi, Merzifon Amerikan Koleji'nde de aramalar yapılmıştır. Bu aramalarda Pontus teşkilatı ile ilgili olarak bulunan silah, bayrak, evraklar ve ihtilal belgeleri vb. olayın boyutlarını ve ciddiyetini bütün çıplaklığı ile ortaya çıkarmıştır[127]

Bölgedeki Pontus çetelerinin etkisiz hale getirilememesi ve Yunan ordusunun Samsun bölgesine çıkarılması yolunda geliştirilen savaş stratejisi karşısında, daha radikal tedbirler alma lüzumu doğmaya başlamıştır. Bu konuda alınabilecek en radikal çözüm bölgedeki eli silah

123 Beyanname metni için bkz.**Pontus Meselesi**, s. 389–390.
124 Çapa, **a.g.e.**, s. 83–84.
125 **Pontus Meselesi**, s. 387.
126 "Nurettin Paşa Pontusçuları Anlatıyor", s. 226.
127 Geniş bilgi için bkz. **Pontus Meselesi**, s. 369–385.

Levent Sahverdi Arşivi

tutan Rumların daha güvenli ve emin olan iç kısımlara nakledilmesi olmasına rağmen, TBMM hükümeti başlangıçta böyle bir tedbire karşı çıkmıştır. Nitekim Mayıs 1921'de Yunan ordusunun Karadeniz sahillerine asker çıkarma ihtimalinin artması üzerine, sahil kesimlerinde yoğun olarak yaşayan Rumlar'ın düşmana dayanak teşkil etmesini önlemek amacıyla 29 Mayıs 1921 tarihli Dahiliye Vekaleti'nin sahildeki eli silah tutan Rumlar'ın iç bölgelere sevkedilmesi isteğini, TBMM hükümeti 5 Haziran 1921 tarihli toplantısında uygun görmemiştir.[128] Bunun üzerine tekrar hükümete başvuran Dahiliye Vekaleti; Karadeniz'de faaliyete geçen Yunan donanmasının Rumların yoğun olarak bulunduğu Samsun, Ordu, Giresun, Sinop gibi şehirlerimize saldırması halinde, Rumların hem katliam yapabileceklerini, hem de düşmanın işgalini kolaylaştıracaklarının kuvvetle muhtemel olduğu belirtilmekte ve çare olarak Karadeniz sahilindeki eli silah tutan Rumlar'ın 40 kilometre iç kısımlara nakillerinin Genelkurmay Başkanlığı ve Merkez ordusu kumandanlığınca zaruri görüldüğü gibi, Giresun ve Sinop Mutasarrıflıklarınca da yapılan müracaatlarda, Yunanlıların şehre saldırmaları veya topa tutmaları halinde ahalinin bir ferdinin bile kurtulmasına imkan bulunmadığı, bu sebeple halkın iç kısımlara çekilme-sine müsaade edilmesinin istenildiği belirtilmekte ve bu sebeplerle 5.6.1921 tarihli kararın tekrar gözden geçirilmesi istenmektedir[129].

Bu sırada Yunan donanmasının Karadeniz'de artan faaliyeti ve 9 Haziran'da İnebolu'yu bombalaması, Sakarya Savaşı'nın yaklaşmakta olduğu bir dönemde bütün kuvvetlerini Batı cephesine kaydırmaya başlayan TBMM hükümetini iki ateş arasında kalma konusunda ciddi bir şekilde endişeye sevketmiştir. Gelişen olaylar ve Dahiliye Vekaleti'nin müracaatı üzerine 12 Haziran 1921 tarihinde toplanan TBMM hükümeti, Yunan donanmasının Karadeniz'de artan faaliyeti ve İnebo-

128 **HTVD**, Sayı: 57 (Eylül 1966) Vesika: 1304; Özel, **a.g.e.**, s. 235.

129 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** (030.18.1.) – 18–95–12 (Belgelerden faydalanmamız konusunda yakın ilgi ve yardımlarını gördüğüm Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi yönetici ve personeline teşekkürü bir borç bilirim.)

Levent Sahverdi Arşivi

lu'yu bombardıman etmesi sebebiyle, Samsun'a asker çıkarma ihtimalinin kuvvetlendiği kanaatına vararak, sahildeki 15 yaşından 50 yaşına kadar eli silah tutabilen Rumlar'ın iç kısımlara nakline karar vermiştir[130]. Bu kararın 16 Haziran 1921 tarihinde Merkez ordusu kumandanlığına bildirilmesi ile uygulamaya başlanmıştır[131]. Nitekim, Merkez Ordusu'nun ilgililere 19 Haziran 1921 tarihinde yaptığı tebligatta, eli silah tutan Rumların Ergani–madeni, Malatya, Maraş, Gürün ve Darende'ye sevkedilecekleri, bunların sevki ve yerleştirilmeleri sırasında kanuna aykırı istenmeyen hareketleri ve ihmalleri görülen görevlilerin sorumlu tutulacağı, geride kalan kadınlarının dost ve düşmana karşı namus, can ve mallarının hükümetçe güven altına alındığı ilan olunmuştur[132]. Ayrıca kadın ve çocukların nakledilmeyeceği, sevk olunan erkeklerin geride kalan taşınır veya taşınmaz mallarına tecavüz ve hatta yasaklara aykırı bir şekilde satılması ve faydalanılmasına çalışanların ağır bir şekilde cezalandırı-lacakları da belirtilmiştir[133].

Eli silah tutan Rumlar'ın bu ilk sevki sırasında hükümet güvenliklerinin sağlanması için her türlü tedbiri almıştı. Buna rağmen, Nurettin Paşa ilk kafilelerin yol güzergâhındaki Rum köylerine saklanan bazı çetelerin saldırısına uğradığını belirterek, olaylardan Rum çetelerinin sorumlu olduğunu vurgulamaktadır[134]. Bu uygulama sırasında hükümetin emrine karşı çıkan birçok Rum, aileleri ile birlikte dağlara çekilerek çetelere katılmışlar, birçok Rum da köylere saklanmıştır. Diğer taraftan yol güzergâhındaki Rum köylerinden, kafilelere saldırıların da olması üzerine yol güzergâhında bulunan Rum köylerinin bazılarının da yerlerinin değiştirilmesi yoluna gidilmiştir. Nitekim Dahiliye Vekaleti TBMM hükümetine yaptığı 29 Haziran 1921 tarihli müracaatta Rum nüfusunun yoğun olarak bulunduğu Samsun'un Nebyan ve

130 Cumhuriyet Arşivi (030.18.1.1)–3.24.12 Karar no: 941, Bkz. Ek–4.
131 **Pontus Meselesi**, s. 405.
132 **Pontus Meselesi**, s. 397.
133 **Pontus Meselesi**, s. 397–398.
134 "Nurettin Paşa Pontusçuları Anlatıyor", s. 226; Çapa, **a.g.e.**, s. 83.

Levent Sahverdi Arşivi

Kocadağ taraflarında bir kuvvet çıkarma hareketi halinde çetelerin kuvvetlerimizi arkadan vurmaya hazırlandıkları, eli silah tutan Rumların iç kısımlara naklini engelledikleri ve masum Müslüman ahaliyi katliama tabii tuttukları, özellikle Nebyan civarında 5 Türk köyünü tamamen imha ettikleri belirtilerek, bu havalideki Rumların Yunanistan ve Pontus teşkilatı tarafından bir program dahilinde hareket ettirildikleri vurgulanmaktadır. Sonuçta da, Samsun Sahil bölgesi, Bafra kazası ve Nebyan, Kocadağ mıntıkası dahilindeki Rum köylerinin iç kısımlara sevkini tamim eden Merkez Ordusu kumandanlığının teklifinin bir karara bağlanması istenmektedir.[135] Dahiliye Vekaleti, TBMM Hükümetine 2 Temmuz 1921'de yaptığı müracaatta da daha önce sevkleri teklif edilen Rumlarla aynı gaye için çalışan Amasya livasının Ladik ve Tavşan dağlarından ve Tokat'ın Destek Boğazı, Yaylacık ve Haris dağlarında ve Yozgat'ın Akdağmadeni ovasındaki Pontus teşkilatının mevcudiyeti anlaşıldığından, yeni bir karar alınarak, daha önce alınan kararın bütün Karadeniz sahiline teşmil edilmesi ve Şark cephesi, Kastamonu ve Kocaeli Kumandanlıklarına da bu hususta yetki verilmesi istenmektedir[136].

Dahiliye Vekaleti'nin bu müracaatlarını 2 Temmuz 1921 tarihli toplantısında değerlendiren TBMM hükümeti, yukarıda sayılan bölgelerdeki Rumların askeri açıdan lüzum görüldüğü takdirde başka bölgelere nakledilmesi hususunda ordu kumandanlığının yetkili kılınmasına karar vermiştir[137]. TBMM Hükümeti 3 Temmuz 1921'de de Karadeniz kıyılarını 12 Haziran 1921 tarihinden geçerli olmak üzere savaş alanı ilan etmiştir[138].

Yukarıda da izah edildiği gibi, uluslararası hukuk açısından savaş halindeki bir devlette, ordunun arkadan vurulması, casusluğun ön-

135 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** (030-18.1.)-3.28.3.-1012-95-15. Bkz. Ek-5.
136 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** (030-18.1)-3-28.3.1012-95-15, Bkz. Ek-6.
137 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** (030.18.1)-3.28.3-1012. Bkz. Ek-7.

Levent Sahverdi Arşivi

lenmesi, katliamların ve isyanın ortadan kaldırılması ve sahillerin korunması gibi sebeplerle, askeri açıdan gerekli görülen bazı köyler her türlü güvenlik ve ihtiyaçları sağlanarak iç bölgelere nakledilmişlerdir. Boşaltılan köyler tamamen Rum çetelerinin üstlendikleri, güvenliğin sağlanamadığı köylerdir. Topluca boşaltma ve iç kısımlara sevk etme yoluna gidilmemiştir. Zaten çok geçmeden TBMM Hükümetinin 2 Temmuz 1921 tarihli kararı, Samsun'un Türk eşrafının hükümet nezdinde yaptıkları girişimler sonucu hükümet tarafından kararın uygulanması durdurulmuştur[139]. Nitekim Bafra civarında Kızılırmak havzasında yaşayan birçok Rum köyü boşaltılmamıştır. Bu köylerde yaşayan tahminen 10 bin Rum kadın ve çocuğun da iç kısımlara nakledilmesi için, İstanbul'daki Yunanistan Komiserliği İngiltere mümessili vasıtasıyla TBMM Hükümetine müracaatta bulunmuştur. Bu müracaat üzerine 23 Kasım 1921 tarihinde toplanan TBMM Hükümeti, burada yaşayan Rumların güvenlik ve istirahatleri hükümetimizce sağlandığından başka bölgelere nakledilmesine gerek olmadığına karar vermiştir[140]. Yunanistan'ın bu müracaatı ile savaş ortamı içinde Türk Hükümetinin tehcir uygulamasını haklı bulduğunu göstermiştir. Diğer taraftan TBMM Hükümeti çeşitli bölgelere sevkedilen Rumlar içinde muhtaç durumda bulunanların her türlü ihtiyaçlarını karşılamak üzere, TBMM Hükümeti kararıyla 5 bin lira ayırmıştır[141]. Bu para "Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti" tarafından tahsisat talep edilen bölgelere gönderilmiştir[142]. Ayrıca TBMM'nin 8 Ağustos 1921 tarihli gizli oturumunda Rumların tehciri ile ilgili konu tartışılırken, Mustafa Kemal Paşa, amaçlarının Rum çetelerinin silahlarını toplamak olduğunu, ancak bu amaca ulaşmak için öldürmek vurmak gibi yöntemlere karşı olduğunu kesin bir dille vurgulayarak, bu konudaki hassasiyetini dile ge-

139 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C. II, Ankara 1985, s. 282.
140 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, (030-18-01)-04-37.14-1203. Bkz. Ek-8.
141 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, (030-18-1-1).4-38-5-1214. Bkz. Ek-9.
142 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, (030-18-1).4-38-5-1214-94-8. Bkz. Ek-10, 11.

Levent Sahverdi Arşivi

tirmiştir[143]. Diğer taraftan Rum çetelerine karşı Amasya (1000 silah) ve Tokat (500 silah) şehirlerinin silah isteklerini de İcra Vekilleri Heyeti kabul etmemiştir[144].

TBMM Hükümeti, gerek çatışmalarda gerekse aramalarda yakalanan Rum çeteleri, doğrudan cezalandırma yoluna gitmeyerek, Pontus isyanını bastırmada hukuka bağlı kalmaya büyük özen göstermiştir[145]. Bu çeteleri dönemin olağanüstü mahkemeleri olan İstiklal Mahkemesinde yargılamıştır. Bilindiği gibi Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na dayanarak Eylül 1920'de kurulan İstiklal Mahkemelerinin 17 Şubat 1921'de faaliyeti durdurulmuştu. Fakat bütün Anadolu'da olağanüstü şartlar devam etmekte olduğu gibi, Pontusçu çete faaliyetleri de büyük boyutlara ulaşmış, soygun, firari ve ayaklanma gibi olaylar da artmıştı. İşte bu şartları dikkate alan TBMM Hükümeti, 30 Nisan 1921 tarihinde aldığı 822 sayılı karar ile, faaliyetine son verilen Sivas İstiklal Mahkemesinin münhasıran Pontus suçlularının davası ile ilgili ilgilenmek üzere Amasya ve Samsun havalisinde tekrar faaliyete geçmesine karar vermiştir[146]. Bu karar üzerine 17 Ağustos 1921'de çalışmalarına başlayan Amasya İstiklal Mahkemesi[147] 10 Ekim 1921 tarihine kadar Pontus meselesinden dolayı 3'ü Müslüman 174'ü Rum olmak üzere toplam, 177 kişiye ölüm cezası vererek idam etmiştir. Aralarında Trabzon Metropoliti Hrisantos, Giresun Metropoliti Lavrentios ve Konstantinides de bulunan 74 kişi gıyaben idama mahkûm edilmiş, 10 kişi kürek, 2 kişi de hapis cezasına çarptırılmıştır.[148]

Pontus çetelerine karşı alınan askeri ve idari tedbirler ile bazılarının İstiklal Mahkemesinde ölüm cezasına çarptırılması üzerine, Pat-

143 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C. II, s. 195.
144 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, (030-18-1)-05-28-11-1835.
145 Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Ankara 1975, s. 172.
146 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, (030-18.1.1)-3-18-10-822. Bkz. Ek-12.
147 Bu mahkeme devamlı Amasya'da çalıştığı için Amasya İstiklal Mahkemesi olarak bilinmektedir. Aybars, **a.g.e.**, s. 172.
148 Aybars, **a.g.e.**, s. 173-174.

Levent Sahverdi Arşivi

rikhane Cemiyet–i Akvam'a idamların durdurulması için başvururken, Pontus teşkilatları ve Yunanistan İtilaf devletleri temsilcilerine devamlı olarak protesto, rapor ve şikayetnameler göndererek Pontuslulara mezalim yapıldığı propagandasının Avrupa ve Amerika'ya kadar yayılmasını sağlamışlardır. Sonuçta bu propagandaların etkisi altında kalan İtilaf devletleri temsilcileri de TBMM hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır.[149]

TBMM Hükümeti İtilaf devletlerine verdiği cevaplarda; İstanbul Patrikhanesi'nin uzun zamandan beri Karadeniz kıyılarında merkezi Samsun olmak üzere bir Rum devleti kurmak için çalışan Yunanistan ile birlikte hareket ettiği, birlikte Doğu Karadeniz bölgesinde birçok gizli dernek kurduklarının belgelerle sabit olduğu belirtilmekte ve Pontus çetelerinin bölgede yaptıkları katliamlar ile yakalanan silahlardan bahsedilmektedir. Sonuçta bütün bu komplo ve olayları önlemek için bazı askeri ve idari tedbirler alındığı, bu tedbirlerin uygulanması esnasında masum halka zarar vermemek için hassas davranıldığı vurgulanarak, sahil halkından olup da silahlandırılmış olanlar ve Rum çetelerine yataklık eden köyler, halkının iç kısımlara gönderildiği, kadınların ise, sadece gizli Pontus cemiyetleri ile ilgili sabit olanların sevke tabii tutuldukları, askeri takip sırasında kesinlikle katliamın olmadığı, sadece askere ve güvenlik güçlerine silah çekerek dağlara çıkanların takip olunduğu, belirtilmekte ve bu tür hareketlerde bulunanlar arasında Müslüman ve Hıristiyan farkı gözetilmeksizin aynı muamelenin yapıldığı vurgulanmaktadır.[150] Kısaca hiçbir dış baskı ve müdahaleye aldırmayan TBMM Hükümeti Pontus çetelerine karşı kararlı bir şekilde mücadeleye devam etmiş ve 1923 yılının ilk aylarında Pontus çetelerinin isyanını tamamen bastırmıştır. Bu olaylar sırasında Pontus çeteleri tarafından bin 817 Türk öldürülmüş, 3 bin 723 ev yakıl-

149 Bu müracaatlar ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri tarafından yapılmıştır. Bkz. **Pontus Meselesi**, s. 411–415.

150 **Pontus Meselesi**, s. 415–419.

Levent Sahverdi Arşivi

mış, bin 800 civarında soygun ve gasp olayı gerçekleştirilmiştir[151]. Buna karşılık bu mücadele sırasında 11 bin 118 Rum çete öldürülmüştür[152]. Sonuçta Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasına paralel olarak imzalanan Lozan Barış Anlaşması ile bölgedeki kalan Rumlar mübadele ile Yunanistan'a göç etmişler ve böylece Yunanistan ve Patrikhane tarafından sahnelenen Pontus meselesi bazı trajik sahnelerle birlikte tarihe malolurken, bu arada Yunanistan'ın Megali İdea hayallerine kapılarak içinde yaşadıkları devlete isyan eden bölge Rumlarının bir kısmı Yunan hayallerinin kurbanı olmuşlardır.

4) YUNANİSTAN'IN GÜNÜMÜZDEKİ PONTUSÇU FAALİYETLERİ ve AMAÇLARI

Pontus meselesi Lozan Anlaşması ile beraber tarihe malolmuş olmasına rağmen, Yunanistan tarafından suni olarak tekrar yaratılmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede Yunanistan'da sözde "Pontus Soykırımı" iddiaları 1985 yılından itibaren giderek artmıştır. Özellikle PASOK yönetim kurulu üyesi ve "Halkların Hakları ve Kurtuluşu İçin Yunan Birliği" adlı kuruluşun ileri gelenlerinden Mihalis Haralambidis bu meselenin canlanmasında önemli rol oynamıştır.

Yunanistan'ın Pontus konusundaki en çarpıcı faaliyeti bu amaçla kurdurduğu derneklerdir. Bu çerçevede Yunanistan yurt içi ve yurt dışında 176 adet Pontus derneği kurdurmuştur. Bu derneklerin koordineli bir şekilde çalışmalarını sağlamak amacıyla federasyon oluşturdukları dikkati çekmektedir. Türkiye'ye karşı daha etkili bir propaganda faaliyeti yürütebilmek amacıyla oluşturulan Pontus Dernekleri federasyonları şunlardır:

Güney Yunanistan Pontuslular Dernekleri Federasyonu, Avustralya Pontuslular Dernekleri Federasyonu, Ukrayna Pontuslular Dernekleri Federasyonu, Rusya Pontuslular Dernekleri Federasyonu, Kıbrıs

151 **Pontus Meselesi**, s. X, Yerasimos, **a.g.m.**, s. 68.
152 Türk İstiklal Harbi, C. VI, s. 150–151.

Levent Sabverdi Arşivi

Pontuslular Birliği, Pontuslular Dernekleri Pan-Helenik Federasyonu, Almanya Pontuslular Dernekleri Federasyonu,, Gürcistan Pontuslular Dernekleri Federasyonu, Kazakistan Elen Cemaatleri Federasyonu, Ermenistan Pontuslular Birliği, ABD ve Kanada Pontus Dernekleri Federasyonu[153]. Yunanistan'da bu dernek ve federasyonlar vasıtasıyla periyodik olarak ülke içinde ve dışında uluslararası "Pontus Helenizmi Kongreleri" düzenlenmektedir. Bu kongrelere Başbakan dahil üst düzey devlet görevlileri bizzat katılmakta ve teşvik etmektedir. Yunanistan Pontus konusunu bir soykırım olayı olarak uluslararası kuruluşlar nezdinde gündeme getirmektedir. Yapılan kongrelerde, yayınlanan kitap, makale ve bildirilerde Türklerin 350 bin Pontusluya soykırım uyguladığı iddia edilmektedir. Bu iddialarda soykırımın iki aşamada gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Birincisi 1916–1918 yılları arasında, yani I. Dünya Savaşı sırasında, ikincisi de Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği döneminde, yani 1919–1923 yılları arasındadır. Bu dönemlerde Türkiye'de yaşayan 700 bin Pontuslu'dan 350 bininin katliam ve sürgün metodlarıyla yok edildikleri iddia edilmekte ve sadece 180 bininin Yunanistan'a dönebildiği belirtilmektedir[154]. Özellikle, Ermenilere uygulandığı iddia edilen soykırım günümüzdeki "Kürt Sorunu" ile paralellikler kurularak Türkiye'nin soykırımı tanıması ve tazminat ödemesi talep edilmekte ve Türkiye'nin Pontus soykırımını tanımadığı sürece AB'ne kabul edilmemesi için Yunanistan içinde ve Avrupa ülkeleri nezdinde propaganda yapılmaktadır. Ayrıca konu ile ilgili olarak Yunanistan içinde Avrupa Parlamentosu merkezinde, İngiltere'de, Almanya'da ve Moskova'da çeşitli sergiler düzenlemektedirler.

Daha önce bahsedildiği gibi, Mütareke döneminde Doğu Karade-

153 Pontus Derneklerinin listesi için bkz. Cem Başar, **Terör Dosyası ve Yunanistan**, İstanbul 1993, s. 173–174.

154 Mihalis Haralambidis, Kostas Fotiadis, **Pontuslular**, Selanik 1987, s. 20–38; "Pontus Elenizmi Anıldı", **Kathimerini**, 17 Mayıs 1994. Bu konuda yayınlanan bildirilerden bir Yunanca örnek için bkz. Ek–13 (Yunanca tercümeler için Halim Çavuşoğlu'na teşekkür ederim.

Levent Sahverdi Arşivi

niz bölgesinde toplam 250 bin – 260 bin civarında Rum yaşamaktaydı. Justin Mc Carthy'e göre de bu rakam 260 bin 313'dür[155]. Dolayısı ile 350 bin Rum'un yaşamadığı bir bölgede, 350 bin kişinin soykırıma uğratıldığını iddia etmek hayal mahsülünden başka birşey değildir. Kaldıki Mübadele ile Yunanistan'a ulaşan bölge Rumlarının sayısının 180 bin olduğu bizzat Yunanlılar tarafından da doğrulanmaktadır. Bu rakama Yunanistan dışında ABD, Kanada ve Avustralya gibi ülkelere göç edenleri ekleyecek olursak 210 bin civarına ulaşmaktadır[156]. Yaklaşık 250–260 bin insandan 210 bini Yunanistan ve diğer ülkelere göç ettiğine göre kaç kişinin öldüğü veya kaybolduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu konuda Yerasimos, Yunan kaynaklarına dayanarak Trabzon, Sivas ve Kastamonu vilayetlerinde yaklaşık 450 bin kişinin yaşadığını belirtmekte ve bunlardan 86 bin kadarının I. Dünya Savaşı sırasında Rusya'ya göç ettiğini ve 322 bin 500 kişinin de nüfus mübadelesi sırasında Yunanistan'a ulaştığını vurgulamaktadır[157]. Yerasimos'un oldukça yüksek gösterdiği bu rakama Yunanistan'ın dışındaki ülkelere de göç edenleri ilave edersek 350 bin kişinin öldürüldüğü iddiasının nereden kaynaklandığını anlamak güçleşmektedir.

Bu tarihi ve ilmi gerçeklere rağmen, Türkiye ile gerginlik ve sürtüşmeyi milli politikası haline getiren Yunanistan, 19 Mayıs gününü sözde "Pontus Soykırımını Anma Günü" olarak kabul eden bir yasa çıkarmıştır. 24 Şubat 1994 tarihinde Yunan Parlamentosu'nda oybirliği ile kabul edilen bu yasa 7 Mart 1994 tarihinde Yunanistan Cumhurbaşkanı tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir[158]. Kıbrıs Rum Yöne-

155 Justin Mc Carthy, **Muslims and Minorties The Population of Ottoman Anatolia and The End of the Empire**, New York 1983; Mc Carthy mübadele ile bölgeden Yunanistan'a giden Rumların sayısını 182.192 olarak vermekte ve 1928 nüfus sayımında belirtildiklerini söylemektedir. s. 131.

156 Hamit Pehlivanlı "Tarih Perspektifi İçinde Pontus Olayı: Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri", **I. Giresun Sempozyumu 18–19 Haziran 1994**, (Yayınlanmamış Bildiri)

157 Yerasimos, **a.g.m.**, s. 68.

158 Bkz. Ek–14.

Levent Sahverdi Arşivi

timi Temsilciler Meclisi de aynı yönde bir karar almıştır. Yunan basınında çıkan haberlere göre, 19 Mayıs gününün milli bir bayram olarak anılması ve bütün eğitim kurumlarında konuyla ilgili konuşmalar yapılması ve Kiliselerde ayinler düzenlenmesi öngörülmektedir[159].

Yunanistan'ın Pontus faaliyetleri çerçevesinde ileri sürdüğü bir diğer iddia da Doğu Karadeniz bölgesi başta olmak üzere, halen Anadolu'da gizli Hıristiyanların yaşadığıdır. Bu iddiaya göre, Anadolu'nun Türkleşmesi, dolayısıyla İslamlaşması sırasında, Türklerden korkan bir çok Hıristiyan korkularından Müslümanlığı kabul eder görünmüşlerdir. Gerçekte bunlar gizli gizli Hıristiyanlık inancının gereğini yerine getirmişler, ancak dışarıya karşı Müslüman gözükmüşlerdir. Doğu Karadeniz Bölgesinde bugün dahi, Helence konuşan Hıristiyanların yaşadığı iddia edilmektedir[160]. Halbuki Osmanlı millet sistemi içinde Hıristiyanlara her türlü dini özgürlüğün verildiği bütün dünya tarihçilerinin kabul ettiği bir gerçektir. Zira tüm Anadolu'da olduğu gibi, Doğu Karadeniz bölgesinde de yaygın bir şekilde kiliseler mevcuttu. Anadolu'da yüzbinlerce Ortodoks Hıristiyan bu kiliselerde ibadetlerini rahatça yaparken bir kısmının inancını saklamak zorunda kalması hiç de inandırıcı gelmemektedir[161]. Yunanistan bu tür iddialarla bölge insanımızda bir şüphe ve kimlik krizi yaratmaya çalıştığı açıkca gözlenmektedir.

Diğer taraftan Yunanistan, kurduğu yukarıda belirtilen Pontus dernekleri vasıtasıyla turizm mevsimlerinde Doğu Karadeniz bölgesine "Unutulmayan Kaybolan Vatanlara Gezi" adı altında periyodik geziler de düzenleyerek olayı canlı tutmaya çalışmaktadır. Ayrıca

159 "Pontusluların Soykırımını Anma Günü" **Kathimerini**, 21 Nisan 1994.

160 Kostas Fotiadis "Pontus'un Gizli Hristiyanlar Sorunu", **Thessaloniki**, 19 Ağustos 1988; Türkiye'de 28 Ekim 1927 genel nüfus sayımına göre Trabzon vilayetinde Rumca konuşan 64, Ordu'da 2 kişi bulunmaktadır. **Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Ekim 1927 Umumi Nüfus Tahmini**, Fasikül II, Ankara 1929, s. 179–181.

161 Breyer, bölgede Greekçe konuşan Müslüman ve gizli Hristiyan'ın olduğunu anlamanın mümkün olmadığını belirtmektedir. **a.g.m.**, s. 46–51.

Levent Sahverdi Arşivi

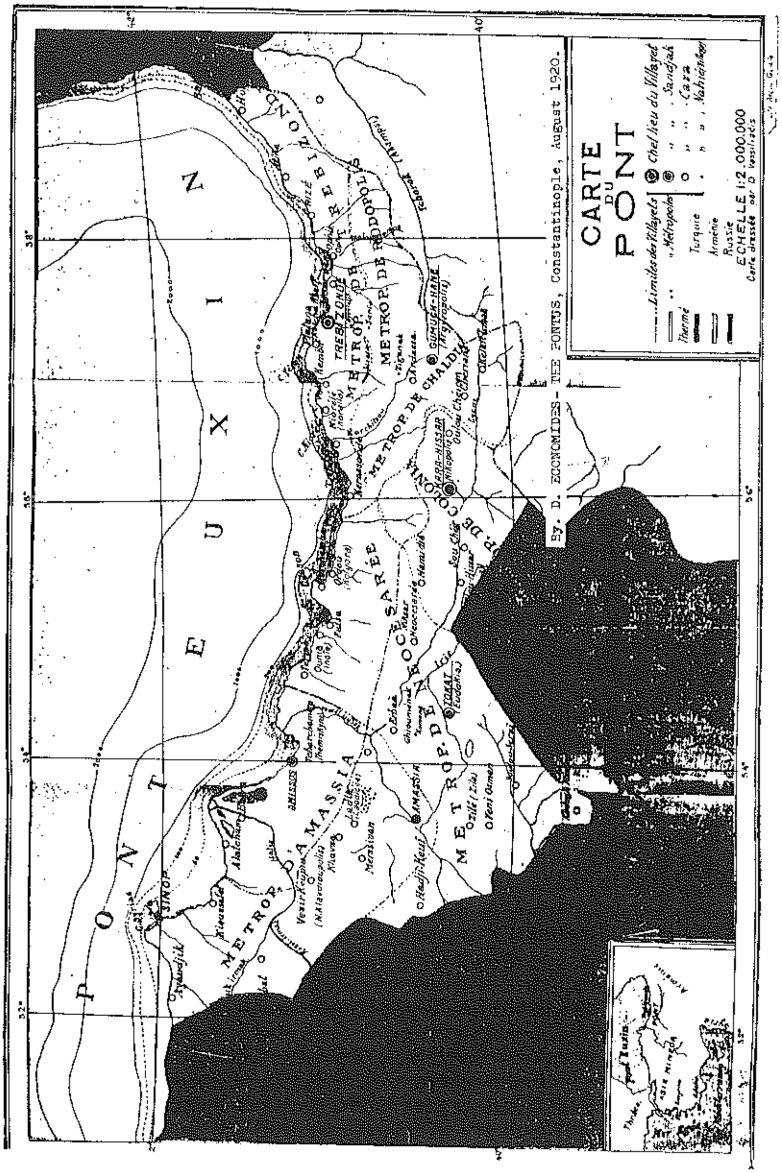
Yunanistan Sovyetler Birliği'nin dağılmasına paralel olarak bu ülkeden göçmen olarak gelen Rumları, Batı Trakya'ya yerleştirerek, Türklerin yaşadığı bu bölgenin demografik yapısını tamamen bozmayı ve Türkleri asimile etmeyi de amaçlamaktadır. Bu amaçla bölgede istimlak edilen topraklara Pontus göçmenleri için toplu yerleşim merkezleri kurulmaktadır. Avriani gazetesi bu politika ile "duyarlı sınır bölgelerinin takviyesinin amaçlandığını" belirtmektedir[162]. Yunanistan'a gelen Pontus göçmenleri ile Yunanlılar arasında ciddi uyum problemleri yaşanmasına rağmen, Yunanistan bu konuda hazırladığı program gereği ülkesine 100 bin göçmen yerleştirmeyi hedeflemektedir.

Bilindiği gibi Yunanistan iyi planlanmış, Türk düşmanlığı ve Megali İdea esası üzerine inşa edilmiş geleneksel bir milli politikaya sahiptir. Bu politikası gereği, Türkiye'yi uluslararası platformlardan dışlayarak yalnız bırakmaya çalışmakta, içerde de sosyal ve siyasi bütünlüğünü zayıflatmak ve parçalamak istemektedir. Nitekim 1982 yılında dönemin Kültür Bakanı Melina Merkuri tarafından "Anavatanları Kurtarma Dünya Komitesi" adına bütün dünyada kart şeklinde dağıtılan haritada[163] Türkiye; Pontus, Kürdistan, Ermenistan vb. şeklinde parçalanmış olarak gösterilmekte ve bu amaca ulaşmak için mücadele çağrısı yapılmaktadır. Bu haritaya göre, Yunanistan Sevr'i yeniden canlandırma çabası içinde görülmektedir. Bu sebeple Yunanistan'ın önce Ermeni terör örgütü ASALA'ya, daha sonra da PKK terör örgütüne yoğun bir destek verdiği bilinmektedir.

Yunanistan bu genel politikası çerçevesinde, tarihi gerçekleri gözardı ederek, Ermeni ve "Kürt Sorunları"nın yanısıra yeni bir argüman olarak Pontus soykırım iddialarını da Türkiye'ye karşı kullanmaya çalışmaktadır.

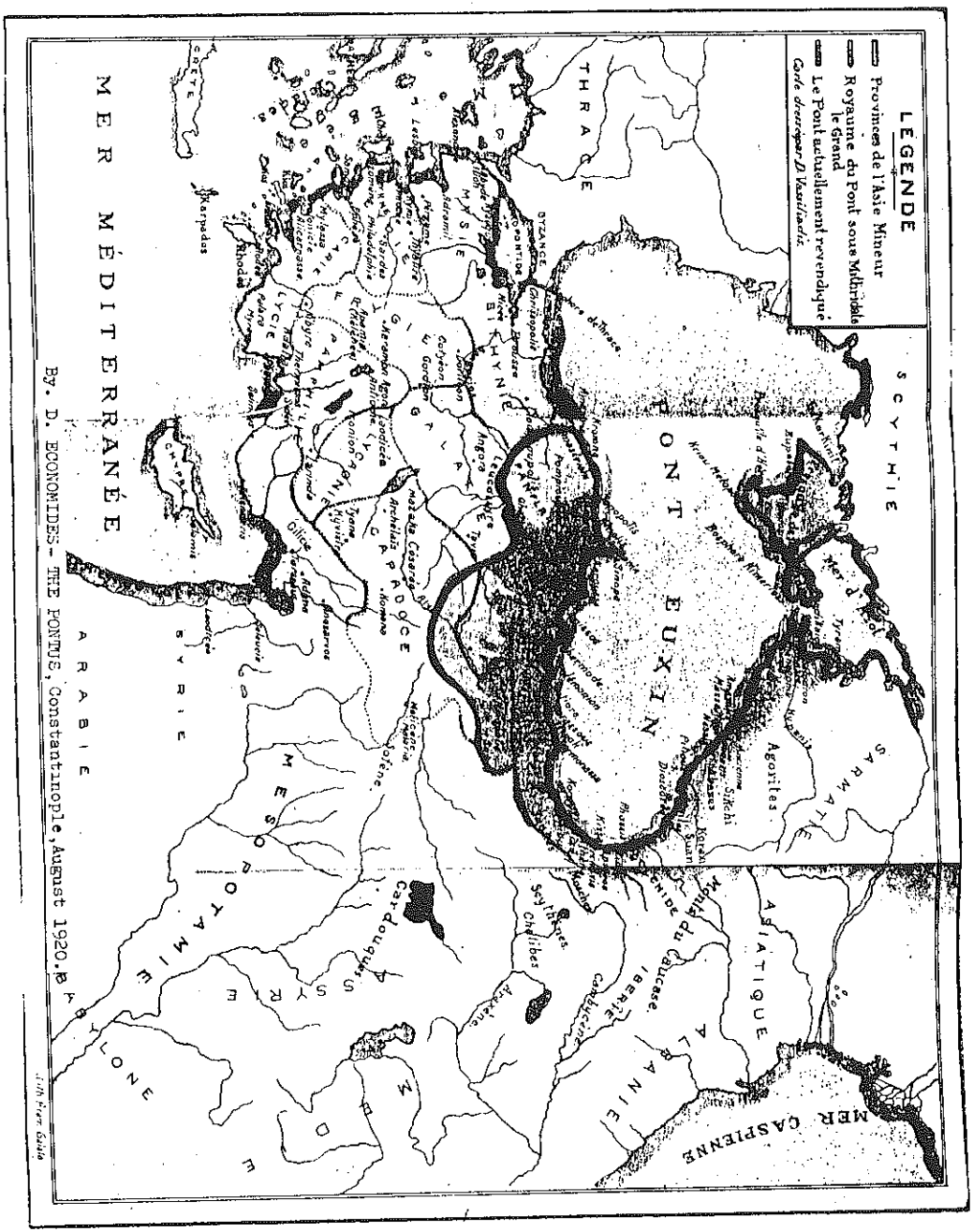
162 "Soydaşlarla İlgili Pilot Programı", **Avriani**, 15 Ağustos 1994.
163 Bkz. Ek–15.

Levent Sahverdi Arşivi

EK – 1

Levent Şahverdi Arşivi

By. D. ECONOMIDES - THE PONTUS, Constantinople, August 1920.

EK – 2

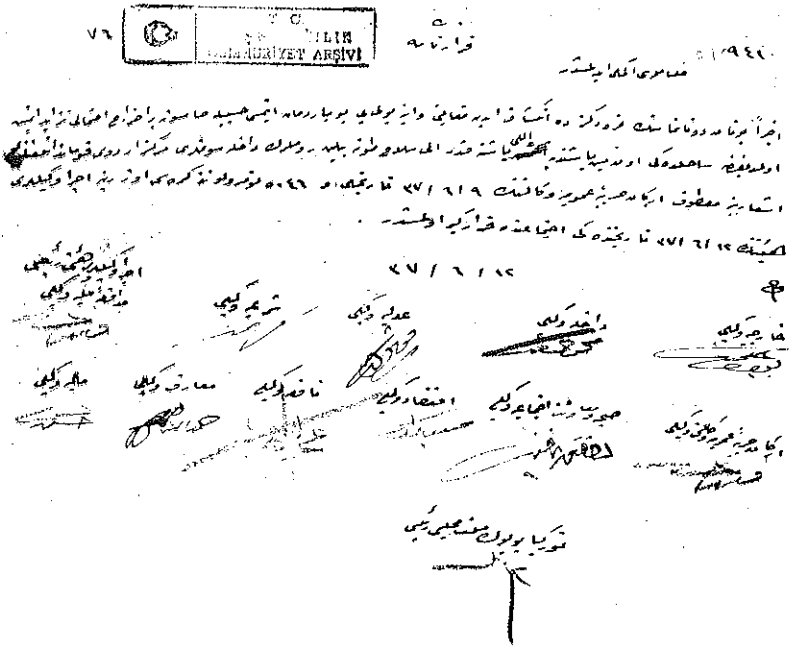
Levent Sahverdi Arşivi

Σαν ελαχιστο φόρο τιμής, προς τους αρχηγούς και οπλαρχηγούς των Ανταρτικών Ποντιακών Σωμάτων, της περιόδου 1914-1922, αναφέρουμε, με μεγάλο σεβασμό, τα απόρριτα και τίμια, Ηρωϊκά ονόματά τους, εμπόδιο στην ιστορική λήθη: 1) Αναστασιος Παπαδόπουλος (ο γνωστός με το όνομα «ΚΟΤΖΑ ΑΝΑΣΤΑΣ» που ήταν το φόβητρο των τακτικών και άτακτων τουρκικων στρατιωτικών σωμάτων). 2) Γιώργη Αγάς, 3) Θεοφιλος Κουλετσενίδης (ΦΙΛΟΣ ΑΓΑΣ), 4) Μιχαήλ Κουρτσόγλου, 5) Τσαουσίδης Παύλος, 6) Παϊραχταρίδης Μελέτιος, 7) Καπετάν Κωνσταντίνος (ΚΑΡΑΚΟΤΑΣ), 8) Καπετάν Αναστάσης, 9) Κοτζά Γκιόλ. 10) Παντέλ Αγάς (ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ), 11) Στέλιος Κοσμίδης (ο περίφημος ΙΣΤΙΑ ΑΓΑΣ, που έτρεμαν στο άκουσμα του ονόματός του, οι τούρκοι), 12) Απατζόγλου Χατζή Χρήστος, 13) Παπούλ Αγάς, 14, Γεώργιος Μεγαλομύστακας (ΚΟΤΖΑ ΜΠΟΥΓΙΟ), 15) Σάββας Α. Σαββίδης, 16) Δημήτριος Κεμερίδης, 17) Παρασκευάς Μεττιόγλου, 18) Ιωάννης Παυλόπουλος, 19) Ασλανίδης, 20) Τσακήρ Γαλλιόν, 21) Αναστάσης Καρυπιόης, 22)Δεληισωκρατης, 23) Βασ. Ι. Παπαδόπουλος, 24) Μαυροκύσλας Δελκογλανδης, 25) Θεόδωρος Τσερκέζης, 26) Γεώργιος Τσακίρης, 27) Δεληλάζαρος, 28) Ευκλείδης Κουρτίδης, 29) Δημήτριος Τσιρίπ, 30) Πολίτας Τσομπάνον, 31) Αντών Αγάς, 32) Βασίλ. Ουστάς, 33) Σαρήγιαννες, 34) Καδήογλου Λιμίλιος, 35) Δημήτρης Χαραλαμπίδης, 36) Ανέστης Χαραλαμπίδης, 37) Θεόδωρος Χαραλαμπίδης, 38-40) οι τρεις αδελφοί: Μωϋσής, Γεώργιος, Κωνσταντίνος Αράπογλου, 41) Χαρίτογλους, 42) η οικογένεια Συγκύρογλου, 43) Βασίλης Ανθόπουλος ΒΑΣΙΛ ΑΓΑΣ, το φόβητρο του τουρκικού στρατού), 44) Αναστασία Ανθοπούλου (γυναίκα του ΒΑΣΙΛ ΑΓΑ, αντάρτισσα, άριστη σκοπεύτρια), 45) Ιορδάνης καπετάν Αναστασιάδης, 46) Χαράλαμπος Δεληγιαννίδης, 47) Μπαρμπουζαχαρίας, 48) Στυλιανός ΚΙΣΑ ΜΠΑΤΖΑΚ, 49) Θεόδωρος Τσερκέζης, 50) Νικολού Αναστάς, 51) Μάζαλη Αβραάμ, 52) Αχτακιλί Αλέκος, 53) Αντίκ Γιώργη, 54) Αντύπα, 55) Καρά Ιστύ, 56) Σιδηρόπουλος, 57) Τσιτσόγλου Σάββας, 58) Τσαραχλή Στράτος, 59) Τσοραχλή Νικούμ, 60) Σαρχοσούν Φιλός, 61) Απανός Γιώργης, 62) Δεκλή Λογακλή Αναστάσης, 63) Τσατάμπασης Σάββας, 64) Δόκτωρ Γιώργης, 65 Καμουλή Στάθης, 66) Ιωάννης Τοπάλ Εσκιέ, 67) Γεώργιος Κεχαγιάς, 68) Ιπποκράτης Σιδέογλου, 70) Καλπάκης Γεώργιος, 71) Κώστας Αγάς, 72) Αντών Πασάς (ποντιοΚολοδέογλου, 70) Καλπάκης Γεώργιος, 71) Κώστας Αγάς, 72) Αντών Πασάς, 73) Πελαγία Αντών πασά (γυναίκα του, άριστη σκοπεύτρια και γενναία πολεμίστρια, αντάξια του συζύγου της), 74) Χαράλαμπος Αμοιράς Κούρτος, 75) Ευάγγελος Ιωαννίδης ΕΛΒΑΝ ΜΠΕΗΣ), 76) Χαράλαμπος Κοντοβραχιονίδης (ΧΑΡΔΗ ΜΠΕΗΣ), 77) Τσιλιγκαρίδηδες, 80) οι Κουρτάντ, 81) Βελής Μούτα.

Χρήστος Χ. Μαρμαρίδης

EK – 3: Doğu Karadeniz bölgesindeki meşhur 81 adet çete reisinin Yunanca listesi. Hristo H. Marmaridis, "Pontusta Pontuslu Çete Grupları", **Dünya Pontus Hellenizmi 2. Kongresi**, s. 133–135.

Levent Sahverdi Arşivi

EK – 4: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (030.18.1.1) 3.24.12–941.

Levent Sahverdi Arşivi

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

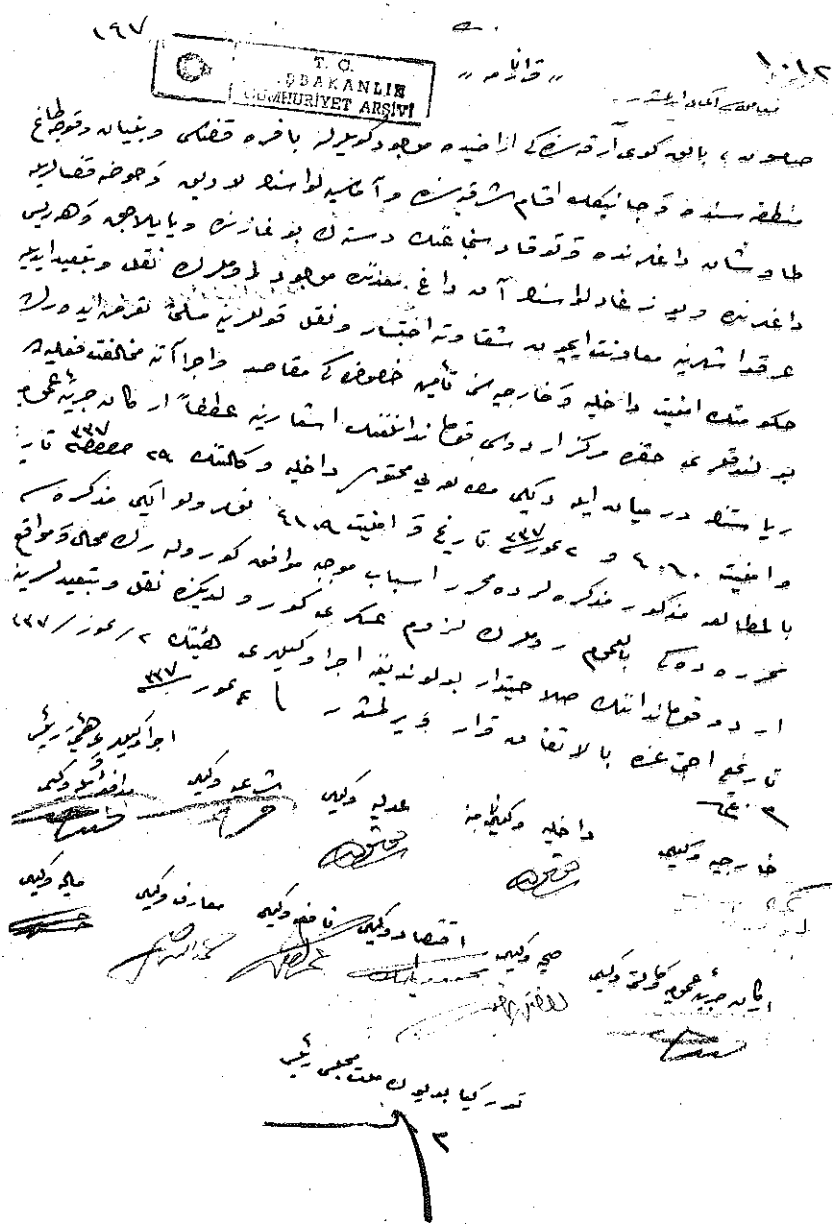
EK – 5: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (030.18.1) – 3.28.3–1012–95–15

Levent Şahverdi Arşivi

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

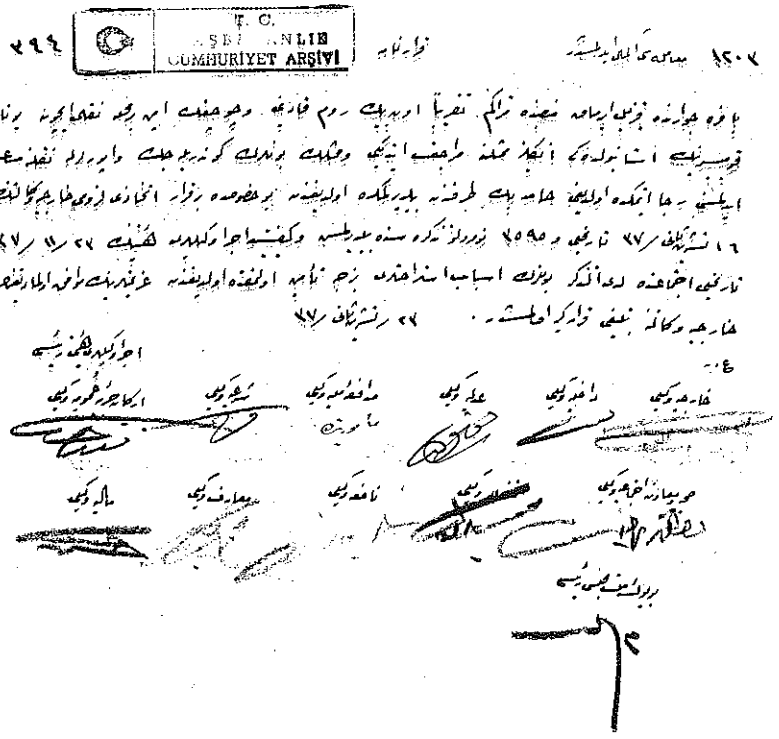
EK – 6: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (030–18.1) 3–28.3–1012–95–15.

Levent Sahverdi Arşivi

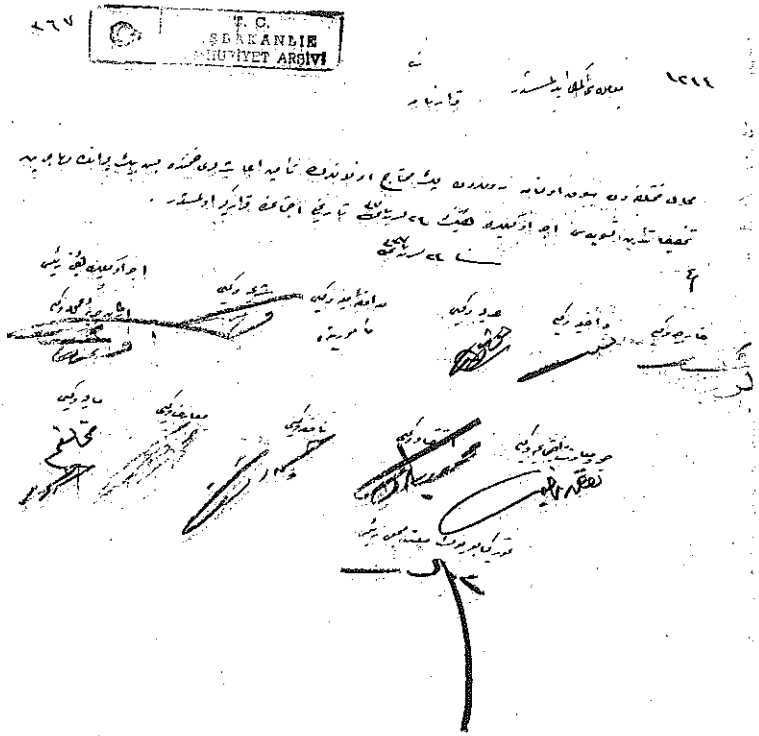
EK – 7: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (0.30.18.1).3.28.3–1012.

Levent Sahverdi Arşivi

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

EK – 8: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (030.18.–01) -- 04–37–14–1203.

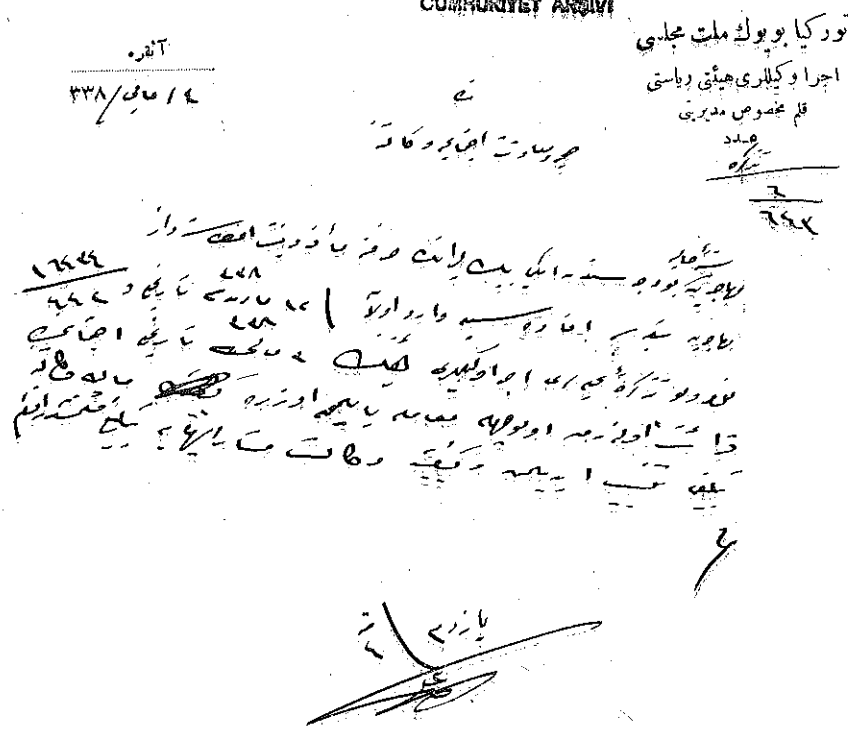
Levent Sahverdi Arşivi

EK – 9: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (030.18–1.1.) 4–38–5–1214.

Levent Sahverdi Arşivi

...LET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

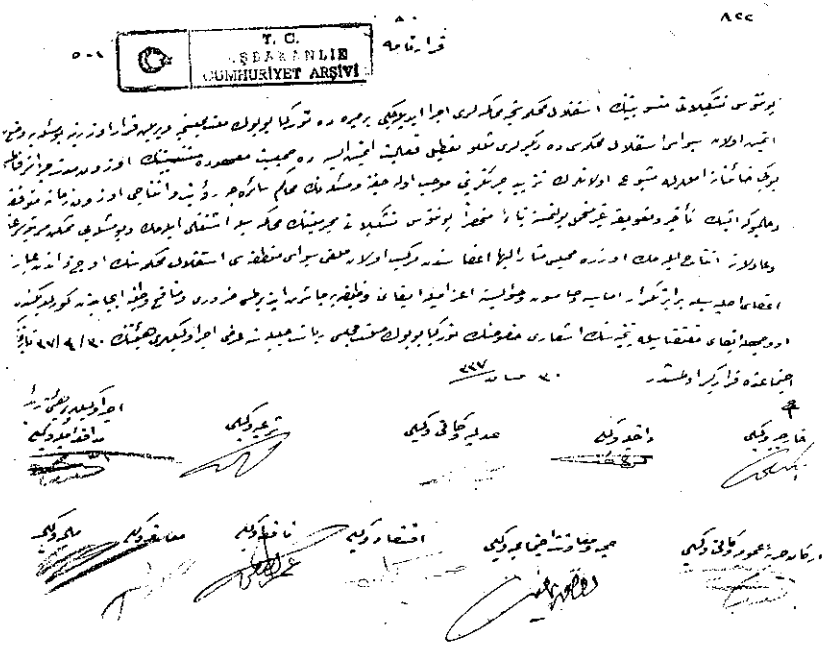
EK – 10: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (030.18–1) 4–38–5–1214–94–8.

Levent Sahverdi Arşivi

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

EK – 11: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (030.18.1) 4.38–5–1214–94–8.

Levent Sahverdi Arşivi

EK – 12: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (030.18.1.1) – 3–18–10.822

Levent Sahverdi Arsivi

ΟΜΟΣΠΟΝ
ΠΟΝΤΙΑΚΩΝ ΣΩΜΑΤΕΙΩΝ
ΝΟΤΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ
ΠΟΝΤΙΑΚΩΝ ΣΩΜΑΤΕΙΩΝ
ΑΥΣΤΡΑΛΙΑΣ

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ
ΠΟΝΤΙΑΚΩΝ ΣΩΜΑΤΕΙΩΝ
ΟΥΚΡΑΝΙΑΣ

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ
ΠΟΝΤΙΑΚΩΝ ΣΩΜΑΤΕΙΩΝ
ΡΩΣΙΑΣ

ΕΝΩΣΗ ΠΟΝΤΙΩΝ
ΚΥΠΡΟΥ

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ
ΠΟΝΤΙΑΚΩΝ ΣΩΜΑΤΕΙΩΝ

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ
ΠΟΝΤΙΑΚΩΝ ΣΩΜΑΤΕΙΩΝ
ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ
ΠΟΝΤΙΑΚΩΝ ΣΩΜΑΤΕΙΩΝ
ΓΕΩΡΓΙΑΣ

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ
ΚΑΖΑΚΣΤΑΝ

ΕΝΩΣΗ ΠΟΝΤΙΩΝ ΑΡΜΕΝΙΑΣ

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ
ΠΟΝΤΙΑΚΩΝ ΣΩΜΑΤΕΙΩΝ
Η.Π.Α. & ΚΑΝΑΔΑ

ΨΗΦΙΣΜΑ

Από πολλές ιστορικές πηγές μαρτυρείται η παρουσία των Ποντίων στην Μ. Ασία, στα παράλια του Εύξεινου Πόντου από τη Σινώπη στα Άδικά μέχρι τον Όφη στα Ανατολικά.

Παρουσία που χρονολογείται από τις αρχές της πρώτης χιλιετίας προ Χριστού. Η ύπαρξή τους αυτή παίρνει πολλές φορές αυτόνομη πολιτική κρατική μορφή. Είτε με αυτήν της πόλης - κράτους της αρχαίας κλασικής περιόδου, τη μορφή του κράτους - χώρου της ελληνιστικής περιόδου με τους Μιθριδάτες Βασιλείς του Πόντου, την Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας από το 1204 - 1461, οπότε αρχίζει η βάρβαρη Οθωμανική Κατοχή. Το Οθωμανικό Καθεστώς διαμέσου συστηματικά επεξεργασμένων πολιτικών, υπέβαλε τον Ποντιακό Λαό σε συνθήκες διαφθοράς τέτοιες που τον έθεσαν σε κίνδυνο, αλλοίωσαν την ταυτότητα του και διέπραξαν την ενότητά του. Συνθήκες που αποτελούσαν σταθερά αίτια συνεχούς φυγής - εξόδου από τον Πόντο ή αναζήτησης ασφάλειας, καταφυγίου στην ορεινή ενδοχώρα. Η φυγή αυτή οδήγησε στον σχηματισμό Ποντιακών Κοινοτήτων και παροικιών στη Λιτική Ευρώπη και την Ρωσία.

Η μεγάλη όμως έξοδος των Ελλήνων Ποντίων προς τον Ελλαδικό χώρο, τον Καύκασο και την Ρωσία, την Ευρώπη και την Αμερική, ο μεταοχηματισμός τελικά του Ποντιακού Λαού σε ένα λαό πρόσφύγων και της διασποράς, είχε την αιτία γέννησής της στα γεγονότα της δραματικής περιόδου των Λιωγμών, της Γενοκτονίας και του Ξεριζωμού από το 1916 έως το 1923.

Το Οθωμανικό Καθεστώς, το Κίνημα των Νεοτούρκων και μετέπειτα το Κεμαλικό Κίνημα απάντησαν στο αίτημα της Ιστορίας για εκδημοκρατισμό των πολιτικών θεσμών, για βαθειές κοινωνικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις με την εξολόθρευση και τον ξεριζωμό αυτόχθονων αλλοεθνών ομάδων, όπως οι Πόντιοι και οι Αρμένιοι. Το Νεοτουρκικό και Κεμαλικό σχέδιο δημιουργίας ενός ομοιογενούς εθνικά Τουρκικού Κράτους - Έθνους προϋπέθετε την εθνική εκκαθάριση με τη συστηματική Γενοκτονία των αυτόχθονων λαών.

Ένας μεγάλος αριθμός, τριακόσιοι πενήντα χιλιάδες (350.000) Πόντιοι σε ένα σύνολο επτακοσίων πενήντα χιλιάδων (750.000), εξαφανίσθηκαν με την μέθοδο των σφαγών, των διώξεων, των εκτοπίσεων στο χρονικό διάστημα μεταξύ 1916 - 1923.

Οι μαζικές εκτοπίσεις πληθυσμών, στην πλειοψηφία γυναικών και παιδιών, από τα παράλια του Εύξεινου Πόντου στο εσωτερικό της Ανατολίας, το Κουρδιστάν μέχρι και τη Συρία, δεν νομιμοποιούνται και με το δίκαιο του πολέμου. Ακόμη και στη δεύτερη φάση της Γενοκτονίας ελληνικός στρατός δεν

EK – 13: Pontus Dernekleri Federasyonu'nun dağıttığı bildirinin Yunancası (1. Sayfa)

Levent Sahverdi Arşivi

...υπήρχε στον Πόντο και οι περιοχές που έγιναν οι εκτοπίσεις δεν είχαν στρατιωτική σπουδαιότητα. Τα προμελετημένα και προσχεδιασμένα γεγονότα αποτέλεσαν - κατέληξαν σε μια πετυχημένη πολιτική Γενοκτονίας. Επρόκειτο για τη δεύτερη, μετά την Αρμενική, Γενοκτονία του αιώνα μας με τον ίδιο θύτη αλλά διαφορετικό θύμα. Οι αποδείξεις για τα γεγονότα των θηριωδιών και των σφαγών είναι πολυάριθμες και συγκλίνουσες.

Προκύπτουν ακόμη και από τα ίδια Οθωμανικά και Τουρκικά αρχεία και εκδόσεις - κυβερνητικές αποφάσεις και νομοσχέδια, από τα αρχεία Ευρωπαϊκών χωρών καθώς και των Η.Π.Α., από αναφορές ξένων διπλωματικών υπαλλήλων και Προξένων, ιεραποστολών και φιλανθρωπικών οργανώσεων. Τα κύρια όμως στοιχεία της εκτέλεσης του εγκλήματος προκύπτουν από την ίδια την ιστορία των Ποντιακών οικογενειών, με τα δικά της θύματα η κάθε μία και τις μαρτυρίες των επιζησάντων των σφαγών.

Στην περίπτωση της Ποντιακής Γενοκτονίας έχουμε δολοφονία των μελών της συγκεκριμένης εθνικής ομάδας, σοβαρή προσβολή της φυσικής και πνευματικής της ακεραιότητας, υποβολή της σε συνθήκες διαβίωσης που συνεπάγονταν την μερική ή ολική φυσική της καταστροφή. Έχουμε βίαιη μεταφορά παιδιών σε άλλη εθνική ομάδα. Όλες δηλαδή τις πράξεις που σύμφωνα με τις διατάξεις της σύμβασης για την πρόληψη και την καταστολή του εγκλήματος της Γενοκτονίας που υιοθέτησε η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών στις 9-12-1948, στοιχειοθετούν αυτό το μεγάλο έγκλημα ενάντια στην ανθρωπότητα, το έγκλημα της Γενοκτονίας.

Γεωπολιτικοί λόγοι και κρατικές σκοπιμότητες επέβαλαν ώστε τα τελευταία χρόνια να παραμένει στη λήθη μια πετυχημένη, αλλά ληστονομένη από τους νόμους της ανθρωπότητας πολιτική Γενοκτονίας. Ειδικότερα η ένταξη της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ μετά το 1952 και η κυριαρχία του Ναιτοϊκού δόγματος της ακεραιότητας της Τουρκίας απαγόρευε οποιαδήποτε διεκδίκηση για αναγνώριση του αδικήματος. Αλλά όχι μόνον αυτό. Μας στέρησε το δικαίωμα στη μνήμη και τη γνώση των λόγων που οδήγησαν στην αποδιάρθρωση και το διασκορπισμό σε όλες τις ηπείρους του πλανήτη μας. Χάριν αυτού του δόγματος απαγορεύονταν οποιαδήποτε, ακόμη και μορφωτική και επιστημονική, αναφορά στην περιοχή του ιστορικού Πόντου. Το έγκλημα δηλαδή της Γενοκτονίας είχε τη συνέχειά του με το έγκλημα της σιωπής.

Όλοι οι λαοί που τους κακομεταχειρίστηκε η ιστορία, που είχαν μια ιστορία επίθεσης ενάντια στην ανθρώπινή τους ύπαρξη από τις δυνάμεις της βίας, του σοβινισμού και του ρατσισμού, καθιέρωσαν μια ημέρα μνήμης του δικού τους ολοκαυτώματος.

Οι Πόντιοι, ένα κομμάτι του Ελληνισμού με μεγάλη προσφορά στον πολιτισμό της Μ. Ασίας και του Εύξεινου Πόντου, δεν μπορούσαμε να μείνουμε χωρίς μια ημέρα μνήμης του δικού μας ολοκαυτώματος.

Τα τελευταία χρόνια καθιερώσαμε την 19 ΜΑΪΟΥ κάθε έτους ως Ημέρα Μνήμης της Γενοκτονίας του Ποντιακού Ελληνισμού.

Είναι η ημέρα 19 Μαΐου 1919 που ο Μουσταφά Κεμάλ αποβιβάζεται στην Αμισό - Σαμψούντα του Πόντου και γίνεται ο ίδιος οργανωτής μιας συστηματικής πολιτικής εξόντωσης των Ποντίων. Έτσι σήμερα η 19 Μαΐου τους 1994 είναι η 75η επέτειος από τη διάπραξη του εγκλήματος αλλά και αγωνιστικής κινητοποίησης, για την αναγνώρισή του από το υπεύθυνο γι αυτό Τουρκικό κράτος και τους θεσμούς της Διεθνούς Κοινότητας. Κάθε λαός έχει δικαίωμα να διεκδικεί με επιμονή την επίσημη αναγνώριση των αδικημάτων που διαπράχθηκαν εναντίον του. Η διεκδίκηση δε αυτή, θα γίνεται ιδιαίτερα επίμονη και έντονη, όσο το υπεύθυνο Τουρκικό κράτος δε θα δέχεται την αναγνώρισή των. Όσο μεγαλύτερη είναι η αδικία, όσο περισσότερο χρόνο αποκρύβηκαν τα γεγονότα, τόσο πιό έντονη είναι η επιθυμία μας για μια τέτοια αναγνώριση.

Το συγχρονο Τουρκικό κράτος, με το θράσος που χαρακτηρίζει αυτού του τύπου τα καθεστώτα, αντδρά, επιδιώκει την απαλλαγή του από την ευθύνη, αρνείται να αναγνωρίσει τη Γενοκτονία καταφεύγοντας σε ανιστόρητα και ευτελή επιχειρήματα, που φθάνουν μέχρι του να θεωρούν τους ξεριζωμένους Πόντιους "μετανάστες" που "μετανάστευσαν" στην Ελλάδα, όπως δήλωσε στις 19 Μαΐου 1991 η εκπρόσωπος του Τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών.

EK – 13: Pontus Dernekleri Federasyonu'nun dağıttığı bildirinin Yunancası (2. Sayfa)

Levent Sahverdi Arsivi

Το σύγχρονο Τουρκικό κράτος δεν μπορεί να προφασιστεί για την αποκλαγή του από την ευθύνη κάτοια συνέχειά του με το Οθωμανικό κράτος και το Νεοτουρκικό κίνημα. Αυτό γιατί ούτε οι εδαφικές απώλειες που υπέστη, αλλά ούτε η νέα πολιτική οργάνωση που δημιούργησε είναι τέτοιας υφής, που να θέτουν σε αμφισβήτηση την συνέχειά του με το προηγούμενο καθεστώς.

Αλλά εκτός από αυτό, το Κεμαλικό κίνημα και η Κεμαλική Εθνοσυνέλευση είναι άμεσα υπεύθυνα για τη δεύτερη φάση της Γενοκτονίας 1919-1923.

Το σύγχρονο δηλαδή Τουρκικό Κεμαλικό κράτος θεμελιώθηκε επάνω στους δικούς μας εκατοντάδες χιλιάδες σφαγιασθέντες.

Η δική μας προσπάθεια, ο αγώνας των Ποντίων σε όλο τον πλανήτη μας υπέρ της αλήθειας και της δικαιοσύνης, έχει μια πανανθρώπινη και οικουμενική αξία. Αποτελεί μέρος του Αγώνα όλης της ανθρωπότητας υπέρ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Όταν οι λαοί επαγρυπνούν, κινητοποιούνται υπέρ της ανθρώπινης ζωής και αξιοπρέπειας, τότε δεν υπάρχουν περιθώρια για νέα ολοκαυτώματα. Γι' αυτό η ιστορική μας απαίτηση για την αναγνώριση της Γενοκτονίας από το υπεύθυνο γι' αυτήν Τουρκικό κράτος έχει ταυτόχρονα τον χαρακτήρα της έκκλησης για μιά νέα ανθρώπινη συνέχεια στην περιοχή μας χωρίς ολοκαυτώματα, πρωτογονισμούς και βαρβαρότητες. Είναι έκκληση να προχωρήσουν σε μιά κριτική θεώρηση της ιστορίας τους και να διεκδικήσουν, αναγνωρίζοντας τα αδικήματα που διαπράχθηκαν στο παρελθόν, μιά άλλη πολιτιστική Τουρκική ταυτότητα που θα είναι απαλλαγμένη από το μελανό στίγμα της Ποντιακής, Αρμενικής και Κουρδικής Γενοκτονίας. Να σπάσουν δηλαδή εκείνες τις ψυχολογικές και πολιτιστικές σταθερές και τα σύμβολα (Το μνημείο του Άγιμαν των Ποντίων στην Κερασούντα - Τοπάλ Οσμάν) που επιτρέπουν κατά περιόδους την επανάληψη κύκλων βίας και πογκρόμ ενάντια στους λαούς της περιοχής.

Η υπόθεση όμως της ύπαρξης, της αξιοπρέπειας και του μέλλοντος ενός λαού, δεν είναι υπόθεση μόνο αποκλειστικά δική του ούτε υπόκειται αποκλειστικά στη διάθεση του Τουρκικού κράτους

Τα θεμελιώδη δικαιώματα των Ποντίων ενδιαφέρουν άμεσα τη Διεθνή Κοινότητα που έχει δικαίωμα και καθήκον να επαγρυπνεί, ώστε να γίνονται σεβαστά κράτος, όταν ένα από τα κράτη - μέλη της τα αρνείται ισοπαλίπτα. Γι' αυτό ο Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών συνολικά και κάθε ένα από τα μέλη του χωριστά έχουν καθήκον και δικαίωμα να αναγνωρίσουν την Ποντιακή Γενοκτονία, να απαιτήσουν την αναγνώρισή της από το υπεύθυνο κράτος και να συμπαρασταθούν στους Ποντίους. Η συμπαράσταση αυτή πρέπει, ειδικά σήμερα, να πάρει συγκεκριμένες μορφές για την περίπτωση των δεκάδων χιλιάδων Ποντίων οι οποίοι συνεχίζοντας την Οδύσσεια της προσφυγιάς, που άρχισε το 1916 - 1923, καταφεύγουν στην Ελλάδα προερχόμενοι από τις πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας, όπου εκτοπίστηκαν την Σταλινική περίοδο.

Ειδικά όμως τα κράτη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, πολλά από τα οποία δεσμεύτηκαν από τις αρχές του αιώνα για την προστασία των Ποντιακών πληθυσμών, με την έννοια της ανθρωπιστικής παρέμβασης, οφείλουν σήμερα, χωρίς συμφεροντολογικούς υπολογισμούς, να αναγνωρίσουν την Ποντιακή Γενοκτονία. Να απαιτήσουν την εφαρμογή στην Ανατολική Μεσόγειο όλων εκείνων των αξιών, των ιδανικών και των αρχών που αποτέλεσαν τα θεμέλια των Ευρωπαϊκών Δημοκρατιών και να θέσουν ως όρο για την ένταξη της Τουρκίας στην Κοινότητα, την αναγνώριση του εγκλήματος και την αποκατάσταση της τεράστιας υλικής και ηθικής βλάβης που υπέστησαν οι Πόντιοι.

Η Βουλή των Ελλήνων στη συνεδρίαση της 24ης Φεβρουαρίου 1994 ψήφισε ομόφωνα το Νόμο 2193 και καθιέρωσε τη 19η Μαΐου ως ημέρα μνήμης της γενοκτονίας των Ελλήνων του Πόντου.

Έτσι αποκαταστάθηκε μιά μεγάλη ιστορική αδικία της Ελληνικής Πολιτείας απέναντι σε ένα κομμάτι του Ελληνισμού με τριοχιλιετή παρουσία στην περιοχή του Εύξεινου Πόντου.

Ανάλογη έκκληση και απαίτηση απευθύνουμε προς το Κοινοβούλιο της Κύπρου, το μόνο εναπομείναν μέρος του ανατολικού Ελληνισμού που αγωνίζεται για την επιβίωση και τη σωτηρία του από την φασιστική επεκτατική επιβουλή και βία του ίδιου δράστη.

19 ΜΑΪΟΥ 1994

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΠΟΝΤΙΑΚΩΝ ΣΩΜΑΤΕΙΩΝ ΝΟΤΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ - (Ο.Π.Σ.Ν.Ε.)
Σολωμού 56, 5ος ορ., Τηλ.: 5231966 - Fax: 5221950

EK – 13: Pontus Dernekleri Federasyonu'nun dağıttığı bildirinin Yunancası (3. Sayfa)

Levent Şahverdi Arşivi

ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 2193

Η 19η Μαΐου καθιερώνεται ως ημέρα μνήμης της γενοκτονίας των Ελλήνων του Πόντου.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Εκδίδουμε τον ακόλουθο νόμο που ψήφισε η Βουλή:

Άρθρο 1

Ορίζεται η 19η Μαΐου ως ημέρα μνήμης της γενοκτονίας των Ελλήνων του Πόντου.

Άρθρο 2

Ο χαρακτήρας, το περιεχόμενο, ο τρόπος και ο τρόπος οργάνωσης των εκδηλώσεων μνήμης καθορίζονται με προεδρικό διάταγμα, που εκδίδεται με πρόταση του Υπουργού Εσωτερικών ύστερα από γνώμη των πλέον αναγνωρισμένων Ποντιακών σωματείων.

Άρθρο 3

Η ισχύς του παρόντος νόμου αρχίζει από τη δημοσίευσή του στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Παραγγέλλομε τη δημοσίευση τού παρόντος στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως και την εκτέλεσή του ως νόμου του Κράτους.

Αθήνα, 7 Μαρτίου 1994

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ

Ο ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΑΠ. ΑΘ. ΤΣΟΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ

Θεωρήθηκε και τέθηκε η Μεγάλη Σφραγίδα του Κράτους

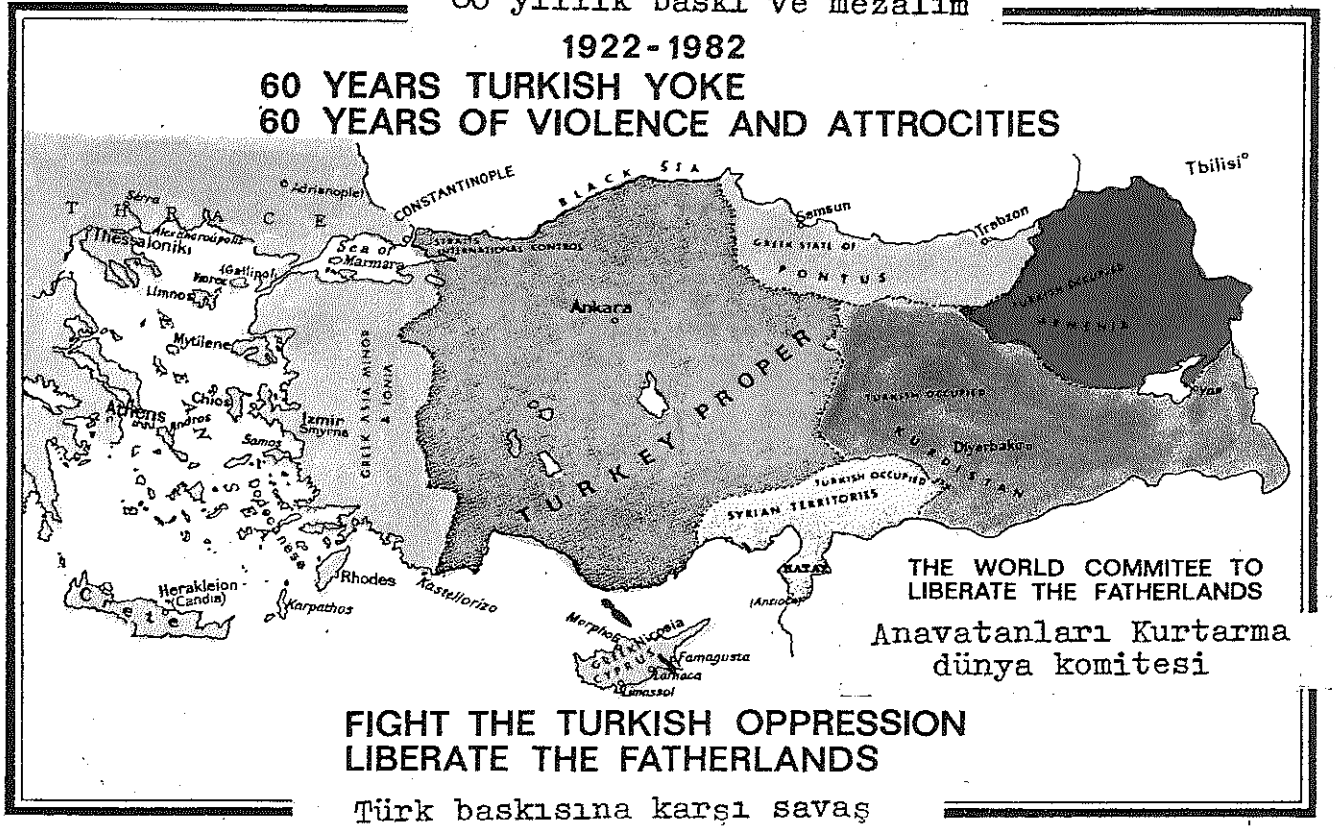
Αθήνα, 8 Μαρτίου 1994

Ο ΕΠΙ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΥΠΟΥΡΓΟΣ
Γ. ΚΟΥΒΕΛΑΚΗΣ

EK – 14: Yunanistan Parlamentosu'nun 19 Mayıs gününü sözde "Pöntus Soykırımı Anma Günü" olarak kabul ettiği ve Cumhurbaşkanının onayladığı yasanın Yunancası.

Levent Sahverdi Arşivi

1922-1982
60 yıl Türk boyunduruğu
60 yıllık baskı ve mezalim

Levent Sahveroğlu Arşivi

KÂZIM ÖZALP (1882–1968)

VEHBİ TANFER

Türk Kurtuluş Savaşı ve devrimler süresince, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında ve karşısında belirli simaların yer aldığını görürüz. Yanıbaşında bulunan ve Millî Mücadele'ye birlikte başladığı arkadaşlarından bir kısmı, mücadelenin belirli aşamaları geliştikçe bir bir çevresinden kopmuş ve O'nun karşısında yer alarak muhalefet etmişlerdir. Atatürk, bu kişiler hakkındaki hükmünü büyük Nutuk'un başlangıcında, Türk Devrimi'nin amacını ve kapsamını ele alırken, pek güzel bir biçimde anlatmaktadır[1].

O'na bilinçsizce muhalefet edenlerin yanında, O'nu çok iyi anlamış ve büyük işler başararak, Türk milletini kurtuluşa götüreceğine inanmış; bu nedenle etrafında çelik bir duvar oluşturarak, millî birlik ve bütünlüğün sağlanmasında büyük bir destek olmuş kişiler de vardır. İsmet Paşa (İnönü) ve Fevzi Paşa (Çakmak) gibi büyük komutanların ve devlet adamlarının yer aldığı bu grup içinde adı ve yaptıkları unutulmayacak kadar büyük olanlardan birisi de, hiç şüphesiz Kâzım Paşa (Özalp)'dır. Kâzım Paşa, gerek askerî dehası, gerek yüksek vatanseverliği ve devrime bağlılığı; gerekse, büyük devlet adamlığı yönüyle, Mustafa Kemal Atatürk'e karşı öylesine bir güven ve itimat oluşturmuştur ki; Atatürk, Başkumandan Meydan Muharebesi'nden sözederken, kahraman Türk Ordusu'nun, zalim ve mağrur Yunan Ordusu'nu

1 Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. I (1919–1920), T.D.T. Ens. Yay., 12. baskı, İstanbul 1972, s. 15–16.

Levent Sahverdi Arşivi

acı yenilgiye uğratan zaferini kumandanların görev anlayışına, vatana muhabbetine ve ortak düşüncesine bağlayarak şunları söyler: "Hakikaten ordumuzun... böyle kahhar bir netice alacağına benim kanaatim vardı. Kemal-i hürmet ve tebcil ile zikretmek mecburiyetindeyim ki, aynı kuvvet ve kanaatle bana iştirak eden bu zevattan birisi muhterem Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretleri'dir. Diğeri Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ve üçüncüsü de, Müdafa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa Hazretleri'dir[2].

Kâzım Özalp, 17 Şubat 1882'de Köprülü'de (Titov Veles) dünyaya gelmiştir. Kendisi gibi vatanına büyük bir muhabbetle bağlı subay olan Manastırlı İsmail Nazmi Bey ile, Yıldız Hanım'ın dokuz erkek çocuğunun en büyüğüdür. Bir subay ailesinin ev ortamı içinde dünyaya gözlerini açan Kâzım Özalp, yaşı ilerledikçe, askerlik mesleğine ilgi duymaya başlamıştır. Zaten bu istek, o dönem için, Osmanlı toplumunda okumak isteyen pek çok Türk çocuğu için geçerli bir durumdur. Askerlik disiplinine ve geleneğine bağlı olunan ailede, anne ve babası da Kâzım Özalp'ın asker olmasını istemişlerdir. Bu nedenle, önce Üsküp Askerî Rüştiyesi'ne gönderilen Kâzım Özalp, bu orta mektebine büyük bir hevesle devam etmiş ve burasını başarıyla bitirmiştir. Bundan sonra O, Manastır Askerî İdadisi'ne devam etmiştir. 1 Mart 1900'de ise, İstanbul'daki Harbiye Mektebi'ne kayıt yaptırmıştır[3]. Döneminin en fazla itibar edilen bu okulu, "mümtaz yüzbaşı" olarak, parlak bir dereceyle bitirmiş; ilk görevine ise, 5. Ordu emrinde başlamıştır[4].

O'nun askerlik görevine fiilen başladığı yıllar, Osmanlı Devleti'nin askerî, sosyal ve ekonomik yönden büyük sıkıntılar yaşadığı yıllardır. Özellikle Balkanlar'daki huzursuzluk ve buna bağlı komitacılık hareketleri, merkezî hükümeti büyük sıkıntılarla karşı karşı-

2 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989, s. 282.

3 Kâzım Özalp, **Millî Mücadele**, C. I (1919, 1922), TTK Yay., Ankara 1985, s. XIII.

4 Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul 1988, s. 1173.

Levent Sahverdi Arşivi

ya getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin yitirdiği büyük toprak parçalarının yanısıra, eldeki Balkanlar'da, özellikle Bulgar ve Arnavut çetelerinin merkezî hükümete yönelik başkaldırma hareketleri, pek çok kesimde ümitsitsizlik ve hayâl kırıklığı ile endişe uyandırmıştır. Özellikle Harp Okulu öğrencileri ile yeni mezun olmuş subaylar, memleketin bu kötü tablosu karşısında kaygılara kapılarak, bu gidişi mutlaka durdurmak gerektiğini düüşnmüşlerdir. Bu nedenle, büyük bir şevkle, komitacılara karşı savaştıklarını görürüz. Genç bir subay olarak, kendisini memleketinin saadetine ve bekâsına adamış olan Kâzım Özalp de, memleketinin acı kaderine üzülerek, kendisine verilen görevleri en iyi şekilde yerine getirmeye uğraşmış; büyük bir şevkle Bulgar çetelerine karşı Gevgili ve Menlik'te savaşmıştı. Nevar ki, merkezi hükümetin uyguladığı istibdat rejimi ve arka arkaya sergilediği politika hataları O'nda bazı hayâl kırıklıkları da yaratmıştır. Mutlaka bir şeyler yapmak gerektiğini düşünen Kâzım Bey, özellikle genç subayların rağbet ettiği İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girerek, bu örgütün çatısı altında bütün vatanseverlerin güçlerini birleştirmeleri için çaba harcamıştır. Bu cemiyet içinde kısa süre sonra aktif bir görev de üstlenmiştir: 1908 yılında, Serez Redif Fırkası Erkânıharbiyesi'ne tayini çıkınca, çok işler başaracağına inandığı bu cemiyetin Serez'de de örgütlenmesi ve gelişmesi için etkin çalışmalarda bulunmuştur[5].

Nevar ki yıllar geçtikçe, Osmanlı toplumsal düzenindeki çalkantılar durulup yatışacağına, daha da karmaşık ve içinden çıkılmaz bir durum almıştır. Sosyal ve ekonomik sorunlar biryana, özellikle Balkanlar'daki ayaklanmalar ve çetecilik hareketleri, devletin varlığını bile tehlikeye düşürecek düzeye erişmiştir. Kâzım Özalp da, gittikçe yoğunlaşan ve devleti bölüp–parçalama eğilimine ve düzeyine erişen çetecilik ve isyan hareketlerine karşı, pek çok arkadaşı gibi yoğun bir savaşım içine girmiştir. Özellikle 31 Mart gericilik hareketi, pek çok aydını ürkütmüştür. Ufak tefek yenilikçi girişimlerini kökten te-

5 Kâzım Özalp, **a.g.e.**, s. XIII.

Levent Sahverdi Arşivi

mizleyecek özelliğe erişme niteliği taşıyan bu ayaklanma, bilindiği gibi Hareket Ordusu tarafından kanlı bir biçimde bastırılmıştır. 31 Mart ayaklanmasının ülkenin başına açabileceği tehlikelerin boyutlarını sezen Kâzım Özalp, ünlü Bulgar çeteci Sandanski'yi ikna ederek, onunla birlikte isyanı bastırmak için İstanbul'a gelmiştir. Nevar ki bir süre sonra adı geçen çete ayaklanmış; Kâzım Özalp bu kez, bu çetenin ortadan kaldırılması için kaymakam rütbesiyle, 1910 yılında Menlik'e gönderilmiştir. Aynı yıl Arnavutluk'ta isyan girişimleri ortaya çıkmış; bu kez de, sözkonusu isyanı bastırmakla görevlendirilmiş olan Mahmut Şevket Paşa'nın karargâhında görevlendirilmiştir. Buradaki başarılı hizmetinden sonra Selânik Vilayeti Jandarma Alayı Takip Kuvvetleri Kumandanlığı'na ve Vilâyet Komisyonu azalığı görevine getirilmiştir. Artık O, yetkili bir asker olarak, Bulgar ve Rum çetelerine karşı amansız bir savaşım içine girmiştir[6]. Bir süre için Edremit Redif Tümeni Kurmay Başkanlığı'na da atanan Kâzım Özalp, aynı yıl, Harbiye Nezareti Ordu Dairesi'ndeki Kurmay Heyeti'nde göreve başlamıştır[7].

Oysa, çetecilik hareketlerinin devlet üzerindeki tahribatı, bir süre sonra, acı sonuçlarıyla tarihe geçen 1912–1913 Balkan Savaşı'nın getirdiği tahribatla bütünleşmiştir. Bu tarihte, bağımsızlıklarına kavuşmuş olan Balkan Devletleri birleşerek, bu ittifak içinde Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmışlardır. Bu savaş başlayınca Kâzım Özalp, Vardar Ordusu Erkân-ı Harbiyesi'ne atanmıştır[8]. Balkan Savaşı süresince O Kumanova, Pirtepe ve Manastır Muharebeleri'nde görev almıştır[9]. Balkan Harbi'nin en kanlı evrelerinden birisini oluşturan ünlü Çatalca direnişinde, Çatalca Ordusu'nun sol cenahı komutanlığının kurmay heyetinde bulunmuştur[10]. Bu sırada yüzbaşı olan Kâzım

6 Kâzım Özalp, **a.g.e.**, s. XIII.
7 Kâzım Karabekir, **a.g.e.**, s. 1173.
8 Kâzım Özalp, **a.g.e.**, s. XIII.
9 Kâzım Özalp, **a.g.e.**, s. XIII.
10 Kâzım Karabekir, **a.g.e.**, s. 1173.

Levent Sahverdi Arşivi

Özalp, Sırplar'ın güneye doğru yayılmalarına engel olmak için, Arnavut gönüllüleri toplamak üzere Iskrapar'a gitmiştir. Bektaşi dedelerinin yardımıyla topladığı gönüllülerden oluşturduğu güçlerle, başarılı direniş muharebeleri yapmıştır[11]. Rahmi Apak hatıralarında, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin askerî yönden zor durumunu ve yöredeki karmaşıklığın panoramasını pek hoş bir anlatımla dile getirir[12]. Nevar ki, Kazım Özalp, o dönemde pek yaygın olan tifüs hastalığına yakalanmış ve uzun süre hasta olarak yatmak zorunda kalmıştır[13].

Balkan Harbi'nin sonunda Osmanlı Devleti büyük toprak kayıplarına uğramıştır. Osmanlı Devleti'nin son bir çaba ile Edirne'yi geri alması sırasında, Edirne üstüne yürüyen ordunun sol cenah erkânıharbiyesinde Kâzım Özalp da yer almıştır[14].

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'ne daha büyük felâketleri beraberinde getirdi. Öyle ki, bu savaş sonunda, fiîlen artık Osmanlı Devleti tarihten silinecekti. Bu savaş başladığında Kâzım Bey binbaşı rütbesinde bulunuyordu ve Van'daki Jandarma Alay Kumandanı'ydı. Binbaşı Kâzım Bey, bölgedeki jandarma taburlarıyla hudut bölgelerini de emri altına almış; böylece, Van Seyyar Jandarma Fırkası'nı kurmuştu. Bu fırka ile Dilmen, Rumiye, Hoy, Saray ve Van yakınlarında, Ruslar'la yaptığı başarılı muharebeler nedeniyle kaymakamlığa (yarbay) terfii etmiştir[15]. Bu görevindeyken Kiği, Erzurum ve Kemah yakınlarında yaptığı muharebelerdeki başarılarından dolayı muharebe imtiyaz madalyası kazanmış ve miralay (albay) olmuştur. 1917 yılının sonunda, Tirebolu'daki 37. Kafkas Fırkası Kumandanlığı'na getirilmiştir. Bu görevinde O, Trabzon ve Batum'un Ruslar'dan geri alınmasında önemli bir rol oynamıştır[16].

11 Kâzım Özalp, **a.g.e.**, s. XIII.
12 Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, TTK Yay., Ankara 1988, s. 44–48.
13 Kâzım Özalp, **a.g.e.**, s. XIII.
14 Kâzım Özalp, **a.g.e.**, s. XIII.
15 Kâzım Özalp, **a.g.e.**, s. XIV.
16 Kâzım Özalp, **a.g.e.**, s. XIV.

Levent Sahverdi Arşivi

Birinci Dünya Savaşı da, bütün bu büyük fedakârlıklara karşın, Osmanlı Devleti'nin acı yenilgisiyle sonuçlanmıştı. Mondros Mütarekesi'nden sonra, öz Türk toprakları olan Anadolu bile, talihsiz işgallere şahit olmuştu. Bu tarihte Kâzım Özalp, Şarköy'de 60. Fırka Kumandanıydı[17]. Güçlü devletlerin, bir maşa gibi kullandıkları Yunanistan'ı Anadolu'nun bağrına doğru itmeleri, Türk Milleti'nde haklı tepkiler uyandırmıştı. Tepkilerin en anlamlısı ise, hiç şüphesiz, 15 Mayıs 1919'da, İzmir'in işgali ile ortaya konulan tavırdı. Miralay Kâzım Bey, o gün kendini bu tepkilerin içinde bulmuştu.

Doğu Cephesi'nden gelmiş olan Kâzım Özalp, izinli olarak İzmir'de bulunuyordu. Mondros Mütarekesi'nin ağır hükümlerinden ve bu hükümlerin güçlü devletlerce en ağır biçimde Osmanlı Devleti'ne uygulatılmasından millî vicdanı sızlıyordu. O anılarında, mütarekenin tüfek süngü kollarının, top kamalarının ve diğer harp malzemesinin depolara konularak teslim edilmesi koşulunu hatırlatarak, bunun vicdanı üzerinde son derece ağır tesirler yaptığından sözediyor. Tavrını ise şu cümleyle açıklıyor: "Bu gibi sıkıntılı günlerde Anadolu'da bulunmayı faideli gördüm ve bir buçuk ay izin alarak, İzmir'e gittim[18]".

Oysa, tanık olduğu bazı konular, onu bir parça olsun rahatlatıyordu: O da, merkezî hükümetin bütün nasihatlarına, uyarı ve tedbirlerine kulak asmayan Türk vatanperverlerinin uyanış ve direniş hareketleriydi. İşgalden önce, ünlü İzmir Maşatlık Mitingi'ni yakından görmüş, başta Türkocağı olmak üzere, cemiyetlerdeki çırpınış ve arayışın kutsal boyutlarına tanık olmuştu. Nitekim pek çok İzmirli vatanperver idealistin şehrin içindeki savunma hareketinin imkânsızlığını görerek, yakın kazalardaki halkı ikaz ve memleketi savunmaya hazırlamak amacıyla harekete geçme çabaları O'nu pek etkilemiş; kendisi de Menemen'e gitmeye karar vermiştir.[19] Öyle ki, Haydar

17 Kâzım Özalp, **a.g.e.**, s. 3.
18 Kâzım Özalp, **a.g.e.**, s. 3.
19 Kâzım Özalp, **a.g.e.**, s. 8.

Levent Sahverdi Arşivi

Rüştü (Öktem) anılarında, Kâzım Paşa'nın, Redd–i İlhak Cemiyeti'nin hazırladığı beyannameye bütünüyle katıldığını belirttikten sonra, çevresindeki vatanperverlere, kendisinin Menemen'e gideceğini, onların da sonradan birer vasıta bulup Menemen'e gelmelerini ve birleşip ortak hareket etmelerini telkin ettiğini söyler[20]. Haydar Rüştü'ye göre Kâzım Özalp, İzmir'in işgalinden önce kendilerine yol gösteren "zat"tır[21].

Kâzım Bey Menemen'de Jandarma Alay Kumandanı olan kardeşi Asım'ın yanına gitmek istiyordu. Yanında ise, yedeksubay olan küçük kardeşi Fethi vardı. Bütün tehlikeleri göze alan Kâzım Bey, sivil kıyafetler içinde, yanında kardeşi Fethi olduğu halde tren istasyonuna gitti. Bu dönemde istasyon, mütarekenin başlangıcından beri bir Fransız müfrezesi tarafından işgal edilmişti ve işletme işini de Fransızlar üstlenmişti[22]. Sivil kıyafetler içinde olan Miralay Kâzım Bey, nöbetçi Fransız askerine Fransızca olarak, Menemenli bir tüccar olduğunu, Menemen'e gitmek istediğini söyleyerek, yardımcı olmasını rica etti. Şirket memurlarının itirazına rağmen O, ısrarcı tavrıyla trene binmeye muvaffak oldu. Tren hareket edip, Kâzım Bey Karşıyaka'yı geçerken, işgal askerlerini boşaltacak olan Yunan gemileri de İzmir Limanı'na giriyorlardı[23].

Miralay Kâzım Bey, pek hunharca bir Yunan davranışın eseri olan İzmir katliamını Menemen'de öğrendi. Yüzlerce sivil, asker, bürokrat Türk, Yunan kurşunları ve süngüleri altında can vermişti. Haydar Rüştü; "Güzel İzmir'imin saçlarını kanlı bir düşman pençesi parmaklarına doluyordu" diyerek, bu kötü günü tasvir eder[24]. Miralay Kâzım Bey ise, bu kadar hunharlıklar sonrasında, artık Türkler'in

20 Haydar Rüştü Öktem, **Mütareke ve İşgal Anıları**, (Haz.: Zeki Arıkan), TTK Yay., Ankara 1991, s. 67.
21 Haydar Rüştü Öktem, **a.g.e.**, s. 75.
22 Haydar Rüştü Öktem, **a.g.e.**, s. 123.
23 Kâzım Özalp, **a.g.e.**, s. 8.
24 Haydar Rüştü Öktem, **a.g.e.**, s. 72.

Levent Sahverdi Arşivi

karşı koymalarını vatanseverlerin bir "vazifesi" olarak görüyor, "mukaddes" ve "meşru" olarak niteliyordu[25]. Artık O, kardeşi Asım ve Menemen'in işgalinde şehit olan Kaymakam Kemal Bey'le birlikte, halkı harekete geçirebilmek için neler yapılabileceğini araştırıyordu. Bu nedenle Manisa, Akhisar, Kırkağaç, Soma ve Balıkesir üzerinden Bandırma'ya gitti, halkla temas kurdu; hızla silahlanmalarını isteyerek, yedeksubayların kumandasında işgale karşı koyan İzmir çevresindeki direnişçileri örnek gösterdi. Bu vatanseverler gibi Redd–i İlhak teşekkülleri oluşturmalarını teklif etti. Bandırma'ya, 61. Fırka Kumandanı olan Muhittin Bey'i görmeye gitti; onunla neler yapılabileceği üzerinde konuştu. Vasıf Bey'le (Çınar) görüşerek, ulusal direniş konusu etrafında fikir alışverişinde bulundu. Manisa'ya geldiğinde, yol boyunca uğradığı yerlerde halktan millî kuvvet oluşturma düşüncesinin uyandığını, bunun için canla başla çalışıldığını gördü. İstanbul'dan Bandırma'ya gelerek, kendisi gibi millî cepheler kurmaya çalışan Miralay Bekir Sami Bey'le görüştü. O'nun, İzmir'in işgalinden sonra sağa sola dağılan subay ve askerleri intizama sokmak görevini üstlendiğini öğrenince, oluşturulacak bu ulusal güçlere kumandan olmaya karar verdi ve bu kararını Bekir Sami Bey de destekledi[26].

Bu arada Yunanlılar'a karşı ilk düzenli mukavemetin Ayvalık'ta, 172. Alay Kumandanı Kaymakam Ali Bey (Çetinkaya) ve Köprülülü Hamdi Bey tarafından başlatılması, Kâzım Bey'i oldukça etkiledi. Artık millî mukavemet ruhu gelişiyordu. Artık O da bu savaşın içinde fiîlen yer almak istiyordu. Bu nedenle resmi bir sıfatının olmasının yararlı olacağını düşündü. Kılık değiştirerek İstanbul'a gitti; Erkan–ı Umumiye Reisi Cevat Paşa'yla görüştü. Düşünce olarak millî direniş fikrine yakın birisi olan Cevat Paşa, O'na bu düşüncesinde hak verdi; sonra da padişah iradesi olmadan, 61. Fırka Kumandanlığı'na tayin etti[27].

25 Kâzım Özalp, **a.g.e.**, s. 8.
26 Kâzım Özalp, **a.g.e.**, s. 12.
27 Kâzım Özalp, **a.g.e.**, s. 17.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu fırkanın merkezi Bandırma'daydı. Miralay Kâzım Bey, İstanbul'da bazı subay arkadaşlarını Anadolu'ya geçmeye teşvik etti; Bandırma'ya geldi[28]. Bu fırkanın kumandanı Miralay Muhittin Bey, çekimser yapısı olan bir kişiydi. Kaymakam Ali Bey (Çetinkaya)'in anılarından, Kâzım Bey kumandan olmadan önce, 61. Fırka'dan beklenen etkinliğin görülemediğine ilişkin yakınmalara tanık olmaktayız[29]. Gerçekten de bir süre sonra, Batı Anadolu'daki direniş cephelerinin kurulmasında üç ismin baş sırayı aldığını görmekteyiz: Bekir Sami Bey, Kaymakam Ali (Çetinkaya) Bey ve Miralay Kâzım (Özalp) Bey... Nitekim Atatürk Büyük Nutuk'ta, İzmir cephesinin kuruluşundan sözederken, 172. Alay Kumandanı Ali Bey ile, 61. Fırka Kumandanı Kâzım Bey'den övgüyle sözeder[30]. Bu güvenin gereği olarak Mustafa Kemal Paşa, 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey ile, 61. Fırka Kumandanı Kâzım Bey'e, Anzavur İsyanı üzerine "fevkâlade" yetkiler verildiğini bir genelge ile bildirmiştir[31].

Kuva–yi Millîye'nin örgütlenmesinde önemli bir rol oynayan Kâzım Özalp, Heyet–i Temsiliye tarafından, İzmir Kuzey Cephesi Komutanlığı'na atanmıştır[32]. İstanbul İtilâf Devletleri tarafından işgal edilince, artık İstanbul Hükümeti ile bir bağ kurmanın olanaksız olduğunu düşünerek bir genelge yayınlamış; "... şu hale nazaran, memleketin vahdet hayatını temin etmek, bir kargaşalığa meydan vermemek için İstanbul'da meşru ve müstakil bir hükümetin mevcudiyeti sabit oluncaya kadar", bölgesinde bulunan bütün makamların kendisinden emir alacaklarını duyurmuştur. O'nun bu genelgesinden ilk başlarda Heyet–i Temsiliye haberdar olmadığından, Kâzım Özalp'in düşünce yapısının, Heyet–i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile ne

28 Kâzım Özalp, **a.g.e.**, s. 17.
29 **Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele Dönemi Hatıraları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1993, s. 57–59.
30 Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s. 451.
31 Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918–1938)**, TTK Yay., Ankara 1983, s. 111.
32 **Nutuk**, s. 451.

Levent Sahverdi Arşivi

büyük paralellik taşıdığı görülür. 17 Mart 1920'de bu kararı veren Kâzım Paşa, böyle bir kararın gerekli olduğunun bir süre sonra anlaşıldığını anılarında belirtir[33]. Gerçekten bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa da, "ahkâmı kanuniyenin seyyanen ve şiddetle tatbiki koşuluyla" böyle bir kararı onaylamıştır[34]. Daha da öte giden Mustafa Kemal Paşa, 17 Nisan 1920'de Bekir Sami Bey'le Kâzım Bey'e gönderdiği bir yazıyla, millî birliği bozacak davranışta bulunan mülkî ve askerî görevliler için görevden alma, tutuklama ve hatta idam cezası uygulama yetkisi vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu davranışı, hiç şüphesiz büyük güvenin bir sonucuydu[35]

İstanbul'un işgali sonrasında Meclis–i Mebusan'ın dağıtılması, Kâzım Bey'de radikal tedbirler alma düşüncesini doğurmuştur. Nitekim O, yeni açılacak meclisin Anadolu'da toplanmasının pek doğru olacağını düşünmesinin yanısıra, ulusal egemenlik ilkesinin yaşama geçirilmesini de düşünmüş ve desteklemiştir. Bu düşünceyi Atatürk'ün de taşıdığı bilinmektedir. Anılarında Kâzım Özalp, Ankara'daki yeni durumu öğrenmek ve bulunduğu yöredeki koşulları Mustafa Kemal'e anlatmak üzere, Balıkesir'den mebus seçilen Basri Bey'i Ankara'ya gönderdiğini söyleyerek, gizli olarak kendisinden şu ricada bulunduğunu söyler: "Benim samimi fikrim, bu memleketi kurtarmak için mümkün oluğu kadar süratle cumhuriyet idaresine kavuşturacak yola girmektir. Mustafa Kemal Paşa'ya gizli olarak bu düşüncelerimi söyleyiniz"[36].

Bir süre sonra O, Mustafa Kemal'in güvendiği üç komutandan birisi olmuştur. Gelibolu civarında, Akbaş mevkiinde, Fransızlar'ın korumasındaki depolarda bulunan silahların Anadolu'ya nakledilmesinde oynadığı rol yanında, Biga ve Gönen'den başlamak üzere Anzavur'a

33 Kâzım Özalp, **a.g.e.**, s. 104.
34 Kâzım Özalp, **a.g.e.**, s. 104–105.
35 Utkan Kocatürk, **a.g.e.**, s. 149.
36 Kâzım Özalp, **a.g.e.**, s. 107.

Levent Şahverdi Arşivi

ve Gavur İmam'a karşı yaptığı muharebeler tarih içindeki önemini korur. Nitekim Anzavur'un Bandırma'ya girmesinden sonra, Balıkesir'i de ele geçirmesinin mümkün olduğunun ortaya çıkması üzerine, cephe komutanlarına gönderdiği bir genelgede şunları söylemiştir: "Asilerin Balıkesir'i ele geçirmeleri Yunanlılar'la irtibat kurmalarını sağlayacaktır. Bunun ne kadar vahim bir sonuç doğuracağını tahmin edersiniz. Ben son itaat edecek neferim kalıncaya kadar döğüşeceğim. Fakat maksat şahsi şeref değil, ortak ve mukaddes bir gayedir"[37].

Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmadan önceki en önemli isyanlardan birisi olan Anzavur İsyanı, milli kuvvetlerin fedakâr subayları ve askerleri sayesinde bastırılabilmiştir. Bu başarıdaki onur paylarının en büyüklerinden birisi de, hiç şüphesiz ki Kâzım Özalp'indir.

İç Ayaklanmalar'ı, özellikle Batı Cephesi'ndeki Yunan ilerleyişi sırasında çıkan bir dizi muharebe izlemiştir. 1920 yılı içinde yaşanan Eskişehir–Kütahya, I. ve II. İnönü Muharebeleri; 1921 yılındaki Sakarya ve nihayet 1922'de Büyük Taarruz ve Başkumandan Meydan Savaşı, Türk topraklarını kan gölüne çevirmiştir. Bütün bu büyük olayların içinde Kâzım Özalp da vardı ve cephede ulusunun zaferi için savaşıyordu. Özellikle, Sakarya Savaşı içindeki Duatepe Muharebesi'nde, adını tarihe altın sayfalarla yazdıran kahramanların en önde gelenlerinden birisi de Kâzım Özalp'ti. Bu savaşta öyle büyük yararlılıklar göstermiştir ki, savaş sonrasında rütbesi kadirşinas Türk Milleti adına, 13 Eylül 1921'de Fahrettin Paşa ile generalliğe yükseltilmişti[38]. Garp Cephesi Kurmay Başkanı olarak Kurtuluş Savaşı'nda görev yapmış olan Asım Paşa (Gündüz), Sakarya Savaşı'nın en şiddetli ve kanlı muharebelerinin yapıldığı Duatepe Muharebesi'nde tanık olduğu güzel bir hatırasını şöyle dile getirmektedir: "Ortada bir cılız tavuk ile, dört beş dilim siyah ekmekten başka bir şey yoktu. Dünden beri ağzımıza en ufak bir lokma girmemişti. Gazi Paşa, İsmet Paşa,

37 Kâzım Özalp, **a.g.e.**, s. 112–113.
38 Utkan Kocatürk, **a.g.e.**, s. 280.

Levent Sabverdi Arşivi

ben, Kâzım Bey sofraya bağdaş kurduk. Atatürk Kâzım Bey'e dönerek: 'Erlere yiyecek ne verebildiniz?' dedi. Kâzım Bey şaşırdı, durakladı: 'Efendim, dün sabah tedarik ettiğimiz buğdayı kavurmaları için birliklere dağıtmıştık'. Mustafa Kemal Paşa biraz durakladıktan sonra ayağa kalktı ve tavuğa el atmadan yürüdü. O akşam hepimiz aç yattık"[39].

İşte Kurtuluş Savaşı bu fedakârlıklarla kazanıldı. Sonuçta ise Türk Milleti, hakkı olan bağımsızlık ve özgürlüğü, bu fedakârlıkları sayesinde elde etti.

15 Ocak 1922 tarihinde Kâzım Paşa, Millî Müdafaa Vekilliği'ne vekil olarak getirildi. Böylece O'nu, bir taarruzla düşmanı vatan topraklarından atacak Türk Ordusu'nun her yönden güçlendirilmesi gibi büyük bir görev bekliyordu. Bu yeni göreve atandığı gün büyük bir şevkle cepheden ayrılarak Ankara'ya hareket etti. 17 Ocak'ta, TBMM'nde bir konuşma yaparak şunları söyledi: "Ordumuz, meclis–i alinin arzusuna tamamıyla uygun bir surette vazifesini ifa etmektedir. Buna emin olunuz ve daha mühim olan asıl vazifesini de her zaman ifaya kadirdir. İnşallah zamanı gelince –ki o da yakındır– bunu isbat edecektir"[40].

Gerçekten de O, yoğun bir çaba sarfederek, orduyu techizat yönünden güçlendirmeye çalıştı. Anılarında; "Millî Müdafaa Vekilliği'ni üzerime aldığım zaman, ordumuz Sakarya Savaşı'nın kayıplarını henüz yerine koyamamıştı" demektedir[41]. Ordunun kayıplarını yeniden kazandırmada ve daha da güçlendirmede O'nun ne denli özverili çalıştığını gelişmeler göstermiştir. Büyük Taarruz'dan yaklaşık bir ay kadar önce, 17 Temmuz 1922'de, TBMM'nin bir gizli oturumunda vekaletin mali durumu hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir[42]. On gün sonra,

39 Asım Gündüz, **Hatıralarım**, İstanbul 1973, s. 83.
40 **Zabit Ceridesi**, Devre: I, C. CI, s. 74–75.
41 Kâzım Özalp, **a.g.e.**, s. 225.
42 Utkan Kocatürk, **a.g.e.**, s. 330.

Levent Sahverdi Arşivi

Büyük Taarruz'un plânını komutanlarla görüşmek için gizlice Konya üzerinden Akşehir'e gelen Mustafa Kemal Paşa yanına Kâzım Paşa'yı da almıştır. Burada birlikte, ordunun ikmal hazırlığını ayrıntılı olarak görüşmüşlerdir[43]. Nitekim Mustafa Kemal, işin başından beri Fevzi Paşa ve İsmet Paşa'nın yanında Kâzım Paşa'nın kendisine bütünüyle iştirak eden üçüncü kişi olduğunu belirtmiştir[44].

Büyük Taarruz 26 Ağustos 1922 sabahı, fecirle birlikte başladı. 9 Eyüll'de, Yunan askerlerinin İzmir'de denize dökülmesine kadar ağırlıklı olarak süren bu büyük ve kutsal savaş, Anadolu'yu yeniden Türkleştirdiği gibi, ebedi Türk yurdu olduğunu bütün dünyaya isbat etti.

Bu savaş süresince büyük bir özveri ve şevkle çalışan Kâzım Paşa, savaşın hemen bitiminde yorgun düşmekten hastalandı. Oysa bu yorgunluk bedensel bir yorgunluktu; O'nun düşünceleri ve idealleri dipdiri ayaktaydı. Bu millî inançlar, O'nu hasta yatağından kaldırmak için en etkili ilâç oldu.

14 Ağustos 1923'te kurulan Fethi Bey Hükümeti de O'na aynı görevi verdi. Millî Müdafaa Vekili olarak bu hükümette de başarılı çalışmalar yapan Kâzım Paşa, bu görevini 30 Ekim 1923'te kurulan ve 6 Mart 1924'te yenilenen İsmet Paşa hükümetlerinde de sürdürdü. 26 Kasım 1924 tarihinde TBMM Başkanlığı'na seçildi ve bu görevini 1935 yılına kadar aralıksız sürdürdü. 1 Mart 1935'te TBMM Başkanlığı'nda ayrılan Kâzım Paşa, tekrar Millî Müdafaa Vekili oldu. Bu görevinden 17 Ocak 1939'da istifa ederek ayrıldı. Bu tarihten sonra onu, dört yıl süreyle CHP Meclis Grubu Başkan Vekili olarak görüyoruz. Türkiye fiîli olarak çok paritli rejime geçtiğinde Van milletvekili olarak parlamentoya girdi. Bu seçim yılı sonunda, yani 1954'te, 72 yaşında iken politik yaşamdan bütünüyle ayrıldı.

Kâzım Özalp bu tarihten sonra, ondört yıl boyunca, aile ortamı-

43 Utkan Kocatürk, **a.g.e.**, s. 332.
44 Bkz; dn: 2.

Levent Sahverdi Arşivi

nın sıcaklığı içinde yaşamını sürdürdü. 6 Haziran 1968'de, üçüncü kez geçirdiği bir kalp krizi sonunda İstanbul'da hayata veda etmiştir. Öldüğünde 86 yaşında olan bu büyük asker ve devlet adamı, yüce ulusuna şan ve şeref dolu bir mazi bırakmıştı. Cenazesi İstanbul'dan Ankara'ya uçakla nakledildi; yıllarca en üst düzeyde görev yaptığı TBMM önünde düzenlenen törenden sonra, 8 Haziran 1968'de Cebeci'deki Askerî Şehitlik'te toprağa verildi.

Kurtuluş Savaşımız'ın cesur komutanlarından, Cumhuriyet dönemimizin ise "vefakâr" devlet adamlarından Kâzım Özalp, kendisine "Özalp" soyadını veren Atatürk'e bağlılığını bir "millî görev" olarak görmüş ve bunu ömrü boyunca sürdürmüştür. Atatürk döneminde ve Atatürk'ün ölümünden sonra, pek çok siyasî çalkantıların ve iç hesaplaşmaların yaşandığı dönemlerde, karakterindeki sağlamlık, alçak gönüllülük, hoşgörü ve uzlaştırıcı yönüyle, hep bir denge unsuru olmuştur. Özellikle çok partili siyasi yaşama geçerken, dörtlü takriri verenlerle, Cumhuriyet Halk Partisi'nde kalanlar arasında ortak bir güven kaynağı olmuş; bu dönemi çalkantısız ve zararsız bir biçimde geçirmek için yoğun çaba sarfetmiştir. Atatürkçü düşünceye ve lhaik cumhuriyet ilkelerine yürekten bağlı bir vatansever olduğundan, Türk Vatanı'nın bölünmez bütünlüğünü her türlü şeyin üzerinde tutmuştur. Anadolu düşman çizmeleri altında çiğnenmeye başladığında, her türlü tehlikeye göğüs gererek, vatanın savunması için yaşamını ortaya koymuş; kuvayi millîyeyi örgütleyerek düşmana karşı koymuştur. Üstlerinden gelebilecek her türlü tehdidi hiç dikkate almamış; bütün iradesini ulusal duygularına vermiştir. Bu özelliğini o, son nefesine kadar muhafaza etmiştir.

Bu büyük insanın tarihe geçmiş hizmetleri, bütün genç nesiller için daima örnek olacaktır.

Levent Sahverdi Arşivi

DÂRÜLFÜNÛN'UN, KURTULUŞ SAVAŞI ve İNKILÂPLARA BAKIŞI

Yrd. Doç. Dr. ABDURRAHMAN SİLER

A) GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin çözülme dönemine girmesinden itibaren asıl yapılması gereken, Türk milletinin millî yapısına ve millî kültürüne uygun sosyal ve ekonomik bir kalkınmanın ve gelişmenin sağlanması idi. Türk toplumu, aydınlarının öncülüğünde, kendisini ve devlet müesseselerini hızla yenilemeli ve hiç bir alanda Batı'daki gelişme ve ilerlemelerin gerisinde kalmamalı idi. Ancak, Osmanlı medreselerinin bozulması ve modern bir üniversitenin de bir türlü geliştirilememesi gibi sebeplerle, Türk aydını halka yeteri kadar öncülük edememiş; sonuçta Türkiyemiz, büyük millî problemlerle karşılaşmağa başlamıştır.

Bugün, Türk aydını ve yöneticisinin önünde çözüm bekleyen birçok millî problemler bulunmaktadır. Bilim ve üniversite problemi ise, Türkiye'nin geleceğini hazırlayan büyük meselelerden biridir. İstanbul Darülfünû'nunda (üniversite) köklü bir reform yapmak için, zamanın Türk yöneticileri tarafından Türkiye'ye yabancı danışman olarak çağırılan Prof. Albert Malche, 1932'de şöyle diyordu: "Dârülfünûn meselesi esas itibarile Türkiye'nin fikrî, manevî, hatta ictimâi istikbali meselesidir"[1].

1 Bkz. Alberte Malche, İstanbul Üniversitesi HakkındaRapor, İstanbul 1939, s. 58.

Levent Sabverdi Arşivi

Üniversite probleminin, günümüzde de önemli millî problemlerimizden biri olduğu açıktır. Ancak bu çalışmada üzerinde durulmak istenen konu, Dârülfünûn'un Kurtuluş Savaşı'na ve Atatürk'ün öncülüğünde gerçekleştirilen Türk İnkılâbı'na karşı gösterdiği ilgi ve tutumun kısaca incelenmesidir.

B) KURTULUŞ SAVAŞI ve DÂRÜLFÜNÛN

İstanbul, İtilâf devletleri'nin işgali altındadır. Saltanat Şûrası toplandığında, Dârülfünûn'dan da temsilciler çağırılır. Toplantıya katılan profesörler arasında İsmail Hakkı Baltacıoğlu[2] ve Yusuf Ziya Bey'ler de vardır. Şûrâ toplantısı devam ederken, Sadrazam Damat Ferit Paşa, top ve tüfek yokluğundan dolayı İzmir'in işgali karşısında bir şey yapamadıklarını söyler. İşte bu söz üzerine müderris (profesör) Yusuf Ziya Bey şöyle haykırmaktan kendini alamaz: "Topumuz da vardı, tüfeğimiz de. Allah hepinizin belâsını versin!"

Saltanat Şûrâsı toplantısına, zaten Dârülfünûn'un, "memleketin istiklâl ve tamamiyeti"nden başka bir görüşü savunamayacağı düşüncesi ile katıldıklarını belirten Baltacıoğlu, işgal sırasında ülkede ümitsizlik içerisinde bulunanların sadece aydınlar olduğunu, aynı şeyin halk için söz konusu bile edilemeyeceğini dile getirmektedir. Ayrıca İzmir'in işgalini protesto etmek için, İstanbul'da yapılan ilk Sultanahmet mitingini Dârülfünûn öğrencilerinin düzenlediğini, kendisinin de hatipler arasında bulunduğunu yazmaktadır[3].

Ne yazık ki, bazı vatansever profesörlerin, yukarıda sözü edilen yerinde ve güzel davranışları ve benzeri olaylar yanında, İstanbul'un ve Anadolu'nun işgali yıllarında, aydınların çoğunun Türk halkı gibi düşünmedikleri, ümitsizlik içinde bulundukları anlaşılmaktadır. Yal-

2 İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Kemal Aytaç, "İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu", A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C. 17, Sayı:1–2 (1984), s. 237–248.

3 Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, "Hayatım", Yeni Adam, Sayı: 315–318 (9–30 Ocak 1941).

Levent Şahverdi Arşivi

nız bu kadar da değil: Dârülfünûn'da birer makam veya kürsü sahibi olmuş birkaç öğretim üyesi, Türk milletini rencide eden bazı fikir ve saplantılarını, bilim diye anlatmışlar; öğrencilerin "Dârülfünûn Grevi" adı ile tarihimize geçen büyük tepkilerine yol açmışlardır. Olay özetle şöyledir:

1921–1922 eğitim öğretim yılında, İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi'nde, "mahut beşler" diye bilinen Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Ali Kemal, Hüseyin Daniş, Cenap Şehabettin ve Muallim Barsamyan adlı öğretim elemanları, ders ve konferanslarında, hatta bazı İstanbul gazetelerinde,Türk milletini küçük düşürmeğe çalışan, İtilâf Devletlerini ve işgalcileri öven çirkin bir tutum içine girerler. Bunlardan Dr. Rıza Tevfik bir konferansında, Türk'ün bileğinde salladığı kılıcından başka bir şeyi olmadığını, Hilâfet merkezi olan İstanbul'un elimizde bulunabilmesini de, "Düvel–i Muazzama"nın İslâm dünyasına duyduğu saygıya borçlu olduğumuzu öne sürünce, Dârülfünûn öğrencileri "–Sus namussuz, milliyetsiz herif!" şeklinde tepki gösterirler. Edebiyat Fakültesi'nde İran Edebiyatı Tarihi okutan Hüseyin Daniş, Osmanlıları "çapulcu", Türk milletini de gelip geçici bir "müstevli" ve bilim açısından bir "hiç" olarak göstermeğe çalışmaktadır. Bu hocalardan biri de, Yunanlıların Kuvay–ı Milliye eşkiya(!)sını Anadolu'dan temizleme gibi hayırlı(!) bir niyetle Batı Anadolu'yu işgal ettiklerini savunacak kadar işi ileri götürür. Katil bir Ermeni'ye avukatlık yapmış olan Muallim Barsamyan Torlakyan ise, İstanbul'u işgallerinde tutan İngilizlerin basına sansür uygulamaları yüzünden, zehirli fikirlerinin kamuoyuna yansımasından kurtulur.

İşte bu gibi sebeplerle Edebiyat Fakültesi öğrencileri, sözü edilen beş hocanın görevden alınmalarını, aksi halde dersleri boykot edeceklerini duyururlar. Büyük öğrenci tepkisi, kısa zamanda diğer fakültelere sıçrar. 12 Nisan 1922'de "Dârülfünûn ve Mekâtib–i Aliye Cemiyeti" (Üniversite ve Yüksek Okullar Derneği) kurulur. Bu dernek büyük çabalar harcayarak, mücadelesinde başarı kazanır. Profesörleri görevden

Levent Sahverdi Arşivi

alma yetkisi Profesörler Kurulu'ndan alınıp Dârülfünûn Divanı'na verilir. Divan, Temmuz 1922'de adı geçen "mahut beşler"i görevden alınca, öğrenci boykotu da sona erer[4].

Demek ki, Türk halkının bir ölüm–kalım mücadelesi vermek zorunda bırakıldığı Kurtuluş Savaşı yıllarında, düşman işgali karşısında millî infialin tercümanı olmağa çalışan değerli bilim adamları yanında; millî dâvâlara, Millî Mücadele'ye, millî kültüre düşman bazı sözde öğretim üyeleri de her nasılsa Dârülfünûn'da yerleşmiş bulunuyordu. Böylelerinin elbette üniversiteden atılması gerekliydi. Nitekim öyle olmuştur.

C) DÂRÜLFÜNÛN'UN TÜRK İNKILÂBINA BAKIŞI

İstanbul Dârülfünû'nda Türk'ün millî ve manevî değerlerine ve Millî Mücadele'ye düşman "müderris" ve "muallim"lerin bulunmuş olması ilk bakışta yadırganabilir. Ancak bu acıklı durumun sebebini veya hastalığı, Ziya Gökalp daha 1917'de şöyle teşhis etmişti: Başka milletlerde en yüksek karakterli ve ahlâklı kişiler, en çok öğrenim görmüş olanlar arasından çıkar. Oysa Türkiye'de bunun tam tersi olan farklı ve özel bir durum vardır. Bizde genellikle vatan için en zararlı adamlar "medrese" veya "mekteb"den yetişmiş insanlardır. Meşrutiyetin ilânından itibaren bu gerçek birçok olayla daha iyi anlaşılmıştır. Demek ki Türkiye'de mektep ve medrese, eğittiği kişilerin ahlâk ve seciyesini bozuyor. Bunun sebebi ise şudur: Diğer milletlerde eğitim millî bir nitelikte olduğu halde, bizim eğitimimiz kozmopolit bir durum-

4 Dârülfünûn'daki bu olayların nasıl başladığı ve geliştiği hakkında ayrıntılı bilgi için, Hakimiyet–i Milliye gazetesinde yayınlanan şu yazılara bakılabilir: "Dârülfünûn Kararları", 4.4.1922; "Dârülfünûn Talebesinin Kuvvetli İthamları", "İstanbul Gençliğinin Feveranı", 7.4.1922; "Hayasızlar ve Gençliğin Temiz Kalbi", 9.4.1922; "İstanbul Dârülfünûnu'ndaki Vicdan İsyanı", 13.4.1922; Maârif Vekâleti'nin konu ile ilgili bir telgrafının metni, 18.4.1922. Olaylar ve sonuçları hakkında derli toplu bilgi için ayrıca bkz. Kâzım İsmail Gürkan, Dârülfünûn Grevi, Harman yy., İstanbul, 1971; Abdurrahman Siler, Türk Yüksek Öğretiminde Dârülfünûn (1863–1933), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üni. Sos. Bil. Ens., Ankara, 1992.

Levent Sahverdi Arşivi

dadır... Aynı Türk düşünürü Dârülfünûn'u "millî maârifi tesise çalışan bir fabrika" olara görüyor ve özetle şöyle diyordu: Edebiyat Fakültesi millî ahlâkı, millî sanatı, millî tarihi, millî dili, millî coğrafyayı, millî etnoğrafyayı kurmalı, din anlayışımız hakkında da çalışmalar yapmalıdır. Hukuk Fakültesi'nin de asıl görevi, millî hukukumuzu ve millî ekonomimizi "tedvin"e çalışmaktır[5].

İstanbul Dârülfünûnu'nda eğitimle ilgili dersler okutmakta iken, İ. Hakkı Baltacıoğlu da üniversitenin bilimle ve özellikle millî kültürle ilişkisini, 1919'da şöyle ortaya koyuyordu: Üniversitenin başlıca görevi, bilimin, gerçeğin keşif ve araştırılması, ispatı ve savunulmasıdır. Üniversite bilimsel bir görev yapar. Üniversitede öğretim amaç değil, araçtır. Üniversite bir bilim okulu olmaktan çok, bir bilim laboratuvarıdır. Bununla beraber üniversite aynı zamanda bir kültür kurumudur. Üniversitelerin bilim kaygısı ile, bilim aracılığı ile yaptıkları çalışmaların bir kısmı millete, millî kültüre aittir. Üniversiteler milletin bütün geçmişini, şimdiki durumunu inceler ve araştırırlar. Millî tarihi aydınlatarak, millet hayatının gidişini, siyasî hayatın başarısını kolaylaştırırlar. Millî gelişme ve ilerlemeyi sağlarlar. Ancak ne yazık ki İstanbul Dârülfünû'nu bu önemli görevlerini yapamamıştır. Bilimsel metotlarla kültürel güçleri keşfedip düzenleyeceğine, daha çok yabancı kültürlerin aktarılması ve öğretilmesi ile uğraşmıştır. "Bu sebepten şimdiye kadar milletin ruhunda yaşayan din, ahlâk ve zevk buhranına hiç bir suretle" çözüm bulamamış; bilim ile kültürü uzlaştırma görevini yapamamış, bilimsel ve kültürel bir "içtihad" ortaya koyamamıştır[6].

Yukarıdaki eleştiriler, Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki Dârülfünûn'a yöneltilmiştir. Acaba Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki İstanbul Dârülfünûnu, Türk halkına ne ölçüde öncülük edebilmiş, millî problemlerle ve Türk inkılâbı ile ne derece ilgilenmiştir? İstanbul Dârülfü-

5 Ziya Gökalp'in bu konu etrafındaki görüşlerinin ayrıntıları için bkz. "Maârif Mes'elesi", Muallim Mecmuası, C. I, Sayı: 11–12, (1333/1917).

6 İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Maârifde Bir Siyaset, Necm–i İstikbal Matbaası, İstanbul 1335/1919, s. 75–77.

Levent Sahverdi Arşivi

nûnu bu fonksiyonunu tam anlamıyla yerine getirebilmiş olsaydı, herhalde 1933 Üniversite Reformu ile ilga edilmez ve yerine İstanbul Üniversitesi kurulmazdı. Zamanın Maârif Vekili (Millî Eğitim Bakanı) Dr. Reşit Galip, 1 Ağustos 1933'te vermiş olduğu bir demeçte, Dârülfünûn'un ilga edilmesinin gerekçelerini açıklamaya çalışırken, şunları söylüyordu:

> *"Memlekette siyasî, içtimaî büyük inkılâplar oldu, Dârülfünûn bunlara karşı bitaraf müşahit kaldı. Iktisadî sahada esaslı hareketler oldu, Dârülfünûn bunlardan habersiz göründü. Hukukta radikal değişiklikler oldu, Dârülfünûn yalnız yeni kanunları tedrisat programına almakla iktifa etti. Harf inkılâbı oldu, öz dil hareketi başladı, Dârülfünûn hiç tınmadı. Yeni bir tarih telâkkisi, millî bir hareket halinde bütün ülkeyi sardı, Dârülfünûn'da buna bir alâka uyandırabilmek için üç yıl kadar beklemek ve uğraşmak lâzım geldi. Istanbul Dârülfünûnu artık durmuştu, kendisine kapanmıştı, vustaî bir tecerrüt içinde haricî âlemden elini ayağını çekmiştir "*[7].

İstanbul Dârülfünûnu için yukarıda söylenenler, bir ölçüye kadar doğrudur. Ancak Dârülfünûn'un lehine kaydedilebilecek olan bazı olaylar da vardır. Burada bu hususta bazı örnekler verilmesi oldukça yararlı olacaktır.

Birkaç yıl Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Dekanlığı ve ayrıca Dârülfünûn Eminliği (Rektörlük) yapmış olan İ. Hakkı Baltacıoğlu, 1924 yılının başlarında Rektör sıfatı ile, üniversitenin ihtiyaçları hakkında Maârif Vekaleti yetkilileri ile görüşmek üzere, bir heyetle birlikte Ankara'ya varır. Orda zamanın Başbakanı İsmet İnönü ile görüştükten sonra, M. Kemal Atatürk'ü görmek için İzmir'e gider. Bir akşam Atatürk onları kabul eder. Eğitimin dinî mi, yoksa millî mi olma-

7 Bkz. Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Millî Eğitim Bakanlarının Millî Eğitimle ilgili Söylev ve demeçleri, C. II, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara 1946, s. 142–143.

Levent Şahverdi Arşivi

sı gerektiği hakkında bilimsel bir görüşme başlar. Rektör İsmail Hakkı Bey, millî bir eğitimin gerekli olduğunu savunur. "İnkılâp maârif müesseselerini laikleştirmelidir." der. Eğitimde laisizmi halkın nasıl karşılayacağı sorulur. Dârülfünûn Rektörü, "dünyanın en realist en müspet kafalı bir milleti" olan Türk milletinin "laik terbiye" esasını çok iyi karşılayacağını öne sürer. Yemek yendikten sonra çok geniş bir salonda daha ciddi konular konuşulur. Atatürk'ün en ilginç sorusu şudur: Emrivaki halindeki radikal inklâplar yapılarak, halk daha sonra mı aydınlatılmalı, yoksa inkılâplar, halkın aydınlatılmasından sonra mı yapılmalı? Bu hayatî önem taşıyan soruyu cevaplandırmakta oldukça zorlandığı anlaşılan Rektör Baltacıoğlu, inkılâpların metodunun yanılmış olmadığını, başkalarının tecrübelerine ihtiyaç duymadan, "önce emrivakileri ihdas etme"nin daha doğru olduğunu söyler. Baltacıoğlu, bu cevap üzerine, Atatürk'ün tam bir güven ve teveccühünü kazandığından bahsetmektedir[8].

Acaba İstanbul Dârülfünûnu'nun rektörü olan İ.H. Baltacıoğlu, Cumhurbaşkanı Atatürk'e hoş görünmek, O'nun gözüne girmek için mi bu sözleri söylemişti? Yoksa bu fikirlerinde gerçekten samimi miydi? Bu husus tartışılabilir. Ancak burada asıl söz konusu etmek istediğimiz nokta, Dârülfünûn'un inkılâplara kayıtsız kalmadığı, Atatürk'ün de ülke yönetiminde en çetin problemleri, o dönemin tek üniversitesi olan Dârülfünûn'u temsil eden Rektör'le görüştüğü, tartıştığı ve bilimsel fikirlere önem verdiğidir.

Dârülfünûn'un Atatürk inkılâplarına bakışına biraz daha açıklık getirmek için, örnek olarak seçilmiş olan birkaç gelişmeyi de kısaca vermek gerekmektedir[9]:

1926 yılının Mart ve Nisan aylarında Akşam gazetesi, Lâtin harflerinin kabul edilmesinin yararlı olup olmayacağı hakkında bir anket

8 Bu soru ve cevaplar hakkında daha fazla bilgi için bkz. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, "Hayatım", Yeni Adam, Sayı: 345–346 (7–14 Ağustos 1941), s. 14.

9 Bu hususta daha fazla bilgi için bkz. Abdurrahman Siler, aynı tez, s. 289–291.

Levent Sahverdi Arşivi

açar. Bu ankete katılan birkaç Dârülfünûn müderrisinden (profesör) biri olan Mustafa Şekip Tunç hariç, diğer öğretim üyelerinin hepsi, Lâtin harflerinin alınmasının doğru bir hareket tarzı olmayacağı yönünde görüş beyan ederler. Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bolayır, Necip Asım, Avram Galanti bunlardandır.

Dârülfünûn müderrisleri, diyanet işleri alanında yapılması tasarlanan reformlara da büyük ilgi duymuşlardır. 1928 yılında Cumhuriyet yönetimi, din ve diyanet alanında da reform yapmağa karar verir. Reform tasarısını hazırlama görevi İlâhiyat Fakültesi'ne verilir. Tasarıyı hazırlamak üzere kurulan komisyonun üyelerinden bazıları şunlardır: M. Fuat Köprülü, İ. Hakkı Baltacıoğlu, M. Şekip Tunç, M. Şerafettin Yaltkaya.. Komisyonun hazırlayıp hükûmete sunduğu reform tasarısının ana fikri şöyle ifade edilebilir: Sosyal bir kurum olan din, diğer sosyal kurumlar gibi, sosyal hayatın zaruretleri doğrultusunda geliştirilmelidir. Mabetlerde sıralar, elbiselikler yapılmalı, ibadet yerlerine kunduralarla girilmesine müsaade edilmeli; ibadet dili Türkçeleştirilmelidir. Camilerde musiki âletleri bulundurulmalı, enstrümantal müziğe yer verilmelidir. Kur'an ve İslâm dini, beşerî ve felsefî bir bakış açısıyla yorumlanmalıdır... Dârülfünûn komisyonunun hazırladığı söz konusu rapordaki bu görüşler, herhalde aşırı bulunmuş olacak ki, Atatürk yönetimi tarafından kabul edilmemiş ve uygulanmamıştır.

1931 yılında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (Türk Tarih Kurumu) tarafından hazırlanan 4 ciltlik "Türk Tarihi" adlı eser hakkında Edebiyat Fakültesi'nden bir değerlendirme istenilmiştir. Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi'nden on öğretim üyesi, kendi alanları ile ilgili olarak, Türk Tarihi adlı eseri kritik etmişlerdir. Böyle büyük bir eserin, Dârülfünûn'un öğretim üyeleri tarafından değil de, Türk Tarih Kurumu'nca görevlendirilen başka tarihçilere yazdırılması, Atatürk Türkiyesi'nin inkılâpçı tutumuna uygun düşmektedir.

1932 yılında toplanan I. Türk Tarih Kongresi'nde ise, bazı Dârül-

Levent Sahverdi Arşivi

fünûn müderrisleri, üniversite dışından olan bilim adamı ve tarihçilerle tartışmalar yapmışlardır. Fuat Köprülü –Afet İnan tartışması, bu konuda başta gelen bir örnek olarak kabul edilebilir. Tartışmaların genellikle uzlaşma ile sona ermesi dikkati çekmektedir[10].

Yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı gibi, Dârülfünûn'un inkılâp hareketlerine tamamen kayıtsız kaldığı şeklindeki görüş doğru değildir. Dârülfünûn'daki bazı öğretim üyelerinin Cumhuriyet Türkiye'sinin çok yönlü inkılâplarına ayak uyduramadıkları söylenebilir. Bazı öğretim üyeleri de, inkılâpların bir kısmını anlayamamış, benimsememiş ve eleştirmiş olabilirler. Ancak bütün bunlar, Dârülfünûn'u inkılâplara düşman veya tamamen ilgisiz göstermeğe yetmez.

Yine de, şunu belirtmek gerekir ki, bilimsel ve kültürel fonksiyonunu yerine getirmekte –çeşitli sebeplerle– yeterli başarıyı gösteremeyen İstanbul Dârülfünûnu, 1933 yılında 2252 sayılı kanunla ilga edilerek, yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur.

D) SONUÇ

Yakın tarihimizdeki önemli siyasî ve askerî problemlerimiz, Türk halkından ve onun değerler sisteminden kopmamış olan bir avuç gerçek aydının öncülüğünde, Türk milleti tarafından çözümlenebilmiştir. Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanması bu konuda başta gelen bir örnektir. Zamanın tek üniversitesi olan İstanbul Dârülfünûnu da, bazı olumsuz tavırlar bir yana bırakılırsa, Kurtuluş Savaşı'na ve millî menfaatlere gerekli ilgi ve hassasiyeti göstermiştir. Millî duygu ve menfaatlere bağlı olan öğretim üyeleri, gerçek bilim adamlığı vasfını sergilemişlerdir.

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren, radikal siyasî kararlarla hızlı bir şekilde gerçekleştirilen inkılâp hareketlerine de ilgisiz kal-

10 Bkz. Birinci Türk Tarih Kongresi (Konferanslar, Müzakere Zabıtları), Maârif Vekâleti yayını, Ankara 1932.

Levent Sahverdi Arşivi

mayan İstanbul Dârülfünûnu, dil, tarih, din vb. gibi alanlarda çalışmalar yapmış; reform hareketlerine bilimsel yönden katkıda bulunmak istemiştir. Bu arada bazı öğretim üyeleri, Türk toplum yapısı ve değerleri ile çelişen ve Cumhuriyet yönetiminde dikkate alınmayan bazı çözüm önerileri üzerinde çalışmalar yapmışlardır.

Bu inceleme göstermiştir ki, İstanbul Dârülfünûnu örneğinde görüldüğü üzere, üniversitelerin, bilimsel bilgilerin araştırılması ve geliştirilmesi yanında, toplumun kültürünü ve temel değer yargılarını tanıma, onları geliştirme gibi görevleri de bulunmaktadır. Üniversiteler, eğer Türk aydınının halka yabancılaşmasının devam etmesi tehlikesine karşı gerekli bilimsel tedbirleri ortaya çıkarır, millî problemlerle daha yakından ilgilenirlerse, güçlü ve modern bir Türkiye hedefine daha kolay ulaşılabilir. Çünkü Türk toplumu, millî değerlerinden ve millî kültüründen vazgeçerek, çağdaş bir toplum olamayacağı gibi, Türkiye Cumhuriyeti de, bilimsel araştırmalara ve aydınların öncülüğüne dayanmadan, modern ve sözü dinlenir bir devlet olamaz.

Levent Şahverdi Arşivi

1921 YILI İLK YARISINDA TÜRK, FRANSIZ–İTALYAN YAKINLAŞMASI KARŞISINDA İNGİLİZ POLİTİKASI ve MUSTAFA SAGİR OLAYI

Dr. ESAT ARSLAN

GİRİŞ

Londra konferansından sonra İngiltere ve onun "Batı Anadoludaki Kılıcı" Yunanistan iyice yalnız kalmış, bu yalnızlığı gidermek amacıyla İngiltere'nin teşvikiyle yeni bir saldırıya geçmişti. Sonuç hüsran... II. İnönü kazanılmış, Anadolu büyük ölçüde Ankara hükümetine karşı olan asilerden temizlenmiş, düzenli orduya geçilmişti. Bu durum Fransız ve İtalyan yakınlaşmasını iyice su yüzüne çıkarmıştı. İki zafere rağmen, İngiltere gözünde maalesef Ankara Hükümeti daha rüştünü ispat edememişti. Sevr, zamanın süper gücü İngiltere'yi yeniden "Güneş Batmayan Ülke" konumunu karşı konulmaz bir biçimde perçinleşmişti. Dünya; İngiltere, sömürgeler ve İngiltere'nin çıkarlarını elde etmede yardımda bulunan birkaç Avrupa Devleti'nden ibaretti. Almanya ve Rusya'nın siyasî ve askerî platformdan çekilmesi ile dünya İngiltere'nin gözünde iyice küçülmüştü. Her devlete nota verilir, herkese hesap sorulabilirdi. Dünyada tek süper güç kalmanın mantalitesi buydu.

İTALYA'YA NOTA, FRANSA'YA GÖZDAĞI

Büyük savaşta, birlikte hareket eden üç devletten ikisinin açıkça Ankara hükümetine yakınlaşması İngilizleri iyiden iyiye düşündürü-

Levent Sahverdi Arşivi

yordu. Yapılan sözleşmelerin içeriği ne idi? İngiltere sonunda dayanamadı; İtalya ve Fransa'dan Ankara ile akdedilen anlaşmalar hakkında resmen detaylı bilgi istedi[1]. İtalya'ya verilen nota, hükümete ulaşınca Kont Sforza bir beyanat verme gereğini hissetti:

> *"Fransa, Bekir Sami Bey'e karşı teveccüh gösterirken Italya buna kayıtsız kalmıştı. Italya, Ankara ile anlaşma yapınca dost bir ülke (Ingiltere) bizden detaylı bilgi istemiştir."*[2]

Ankara Hükümeti, Türkiye'deki durumdan Yunanistan kadar İngiltere'yi de sorumlu tutuyor; Türk ulusal akımına engel olmakla suçluyordu. İngilizlerin siyasetlerine güvenmiyor; özellikle Londra Konferansı'nda savaşan iki taraf arasında uzlaşmaya varılmasında sözde önemli bir rol oynamak amacını güdüyordu; oysaki, bu siyasetin başlıca uygulayıcısı olan Başbakan Lyod George, Doğu Sorunu'nu Kemalistlerin emellerine göre çözümlemeye çalışan İtalya ile Fransa'nın ortak davranışlarını etkisiz bırakmak amacıyla Yunanlıları, tutumlarında inatçı olmaya ve savaşı sürdürmeye özendiriyordu.

İNGİLİZLERİN YENİ TÜRK DEVLETİNE BAKIŞ AÇISI

İngiliz devlet adamları arasında görüş birliği yoktu; örneğin Lyod George Yunanistan'dan yana bir siyaset uygularken, İngiliz Dışişleri Bakanlığı İstanbul'daki Padişah Hükümeti'ne karşı sempati duyuyor; Türklere "uygun öneride bulunarak, aklı başında tüm unsurları tahtın çevresinde toplamanın önemine değiniyordu".

Yine İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Türk ulusal akımını "macera ardında koşan birkaç haydudun eseri[3] gibi göstermeye yeltenen Padişahın yetkisinin İstanbul'un surlarını aşmadığını bildiği halde onun söz-

1 ATASE Arşivi, Arş. No. 5/70, Dol No: 12, Göz No: 2, Kls No: 701, Dos. No: 20, F.No: 159.

2 ATASE Arşivi, Arş. No: 5/701, Dol. No: 1, Dos. No: 20, Göz No: 2 F.No: 145.

3 FO/6468/E 3765–DBFB I/XVII, s. 87–91 (R. Selâhî Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C. II, TTK Basımevi, Ankara 1986, s. 147.)

Levent Sahverdi Arşivi

de yasal yönetimini" körü körüne destekliyor; Sir Horace Rumbold ve yardımcılarından Andrew Ryan gibi Padişah yanlılarının çevirdikleri düzenlere son vermeye yanaşmıyordu.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D.G. Osborne bu konuda şu görüşleri öne sürüyordu: "Onuru incinen Padişah, duruma ulusal açıdan değil, kişisel açıdan bakıyor... Türk ulusal akımını, Türk olmayan ve ülkenin çıkarları için çalışmayan bazı haydutların zulmü olarak göstermek gülünçtür. Kemal, Garibaldi[4] gibi hem haydut, hem yurtseverdir; dolayısıyla ona saygı göstermemek ve hayran kalmamak güçtür."

İngilizler, Bekir Sami'yle yalnızca tutsakların karşılıklı değiştirilmesini öngören bir sözleşme yapmalarına, yapılan bu sözleşme Ankara'yla olan ilişkilerini resmi bir platforma oturtmasına rağmen, ilişkilerini ısrarla İstanbul üzerinden yapıyorlardı. 16 Mart 1920'de İstanbul'un Bağlaşık Devletlerce resmen işgaline karşılık Anadolu'da, Ankara Hükümeti de Lord Rawlinson'un kardeşi Yarbay Rawlinson'u tutuklamıştı. O başta olmak üzere diğer İngiliz tutsaklarının aileleri Dışişleri Bakanlığı'na baskı yapıyorlardı. İngilizler, İngiltere Dışişleri Bakanlığı sorumlularından Robert Vansitlord tarafından 16 Mart 1921'de imzalanan sözleşme gereğince, Malta'daki tutsaklardan ilerde Mustafa Kemal'in başına bela olacak İttihatçı gruptan seçerek[5] serbest bırakmışlardı. Onların bu oyununu sezen Mustafa Kemal, ilgili sözleşmeyi uygulamadan kaçıyor, bunun doğal sonucu olarak Ankara ve Londra'nın arası açılıyordu. 15 Mart 1921'de Tâlat Paşa'nın Ermeni katliamına kurban gitmesiyle, İttihatçılar çalışmalarını Enver Paşa etrafında birleştirmişlerdi. Bu arada Ankara'da ittihatçıların ve özellikle Halil Paşa'nın Trabzon'a gelmesiyle kuşku ve kuruntu son dereceye ulaşmıştı. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla, Enver ve Halil Paşa'larla onların yandaşlarının ülkeye sokulmaması resmileşmekte

4 Garibaldi, İtalya'nın birleşmesi için savaşan ihtilalci önderlerden biridir.
5 R. Selâhi Sonyel, **a.g.e.**, Belge No: 7 ve 7A.

Levent Sahverdi Arşivi

ve özellikle doğu bölgesinde bu yolda propaganda yapan kişilerin takip ve şiddetle cezalandırılacağı kesin ve sert ifadeyle belirtilmekteydi[6]. Bakanlar Kurulu kararını atfen, Genelkurmay Başkanlığı emri ile de Cephe Komutanlıklarına aşağıdaki biçimde yayınlanmaktaydı:

"Garp Cephesi Kumandanlığı'na gayet acele harp telgrafıdır. Ingilizlerin bu defada komünistliği taamiye (görmezlikten gelme) bir maske altında Anadolu'ya bilhassa taraf, taraf isyanlar vücuda getirmeye çalışacak bazı kimseleri ithal edecekleri haber alınmıştır. Enver Paşa'nın da komünistlik lehine bazı teşebbüssatte bulunduğu ve kendisinin elyevm, Moskova'dan gaybubeti tahakkuk etmiştir. Gerek kendi namına sahillerimize ve kara hudutlarımıza gelecek eşhasın ve gerekse vücudu halinde bizzat Enver Paşa'nın tevkif olunarak sevki, ... tamim ve ehemmiyetle tebliğine işbu şifrenin duhulunun işarını rica ederim.

Erkan–ı Harbiye Umumiye Reisi,

Fevzi"[7]

Genelkurmay Başkanı benzer bir emri de Doğu Cephesi Komutanlığı'na gönderiyordu:

"... vürudu halinde bizzat Enver'in tevkif olunarak sıkı bir inzibat altında doğruca mafhuzen Ankara'ya gönderilmesi lüzumunun alakadar memurlara mahremene olarak tebliği. ..."[8]

Bu emir üzerine Kâzım Karabekir Paşa'da kendi emrindeki komutanlara şöyle emir veriyordu:

"... Gerek sahillerimize ve gerekse kara hudutlarımıza Enver namına gelecek bilcümle eşhasın ve gerekse vürudu halinde bizzat

6 ATASE Arşivi, Dol.No: 59, Göz.No: 23, Kls. No: 1041, Dos.No: 448, F.No: 10.
7 ATASE Arşivi, Dol.No: 12, Göz.No: 1, Kls. No: 692, Dos.No: 155 F.No: 7.
8 Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı**, İstanbul 1967, s. 132–13.

Levent Sahverdi Arşivi

Enver'in tevkif olunarak sıkı bir inzibat altında doğruca Ankara'ya gönderilmesi ve muvacehe–i millette hesap sorulması Hü-kümetimizin cümle–i mukarreratındandır."[9]

Görüldüğü gibi, İnglitere'nin bu ikili oyunu bütün düzeyleri kapsayacak tarzda bir seri önlemler alınmasını gerekli kılmıştır. İngiltere savaş tutsaklarının bırakılması için Hindistan Müslümanlarının önderi Ağa Han'ı da, Bekir Sami'ye onun sözünü tutması konusunda bir mektup göndermesi açısından devreye sokmuşlardı. Bekir Sami'nin görevinden çekilmesi üzerine, İngilizler mektubun göndertirilmesinden vazgeçtiler.

ANKARA HÜKÜMETİ'NİN SINANMASI

Yeni Türk Devleti sadece içeride aldığı pragmatik kararlarla değil, aynı zamanda uluslararası platformda da varlığını kabul ettirmeye başlamıştı. Padişaha, halifeye, İstanbul hükümetine rağmen yeni oluşumun güç odağıydı. İngilizler işin farkındaydı. Deneme yanılma yöntemiyle değil, bilinçli ve kademeli olarak sınanmalı, kararlılığı tesbit edilmeli, pazarlık gücü olabilecek argümanlar için ödünler verilmeliydi. İşte şimdi, Ankara Hükümeti'nin Hint Müslümanları nezdinde oluşan olumlu gidişatının sınanma zamanı gelmişti. Bu olay, Kurtuluş Savaşı tarihinde "Mustafa Sagir" olayı olarak geçen Ankara Hükümeti'nin kararlılığı, İngilizlerin prestij yitirme çabalarıydı. Aslında bu olay bir İngiliz komplosu ve bu komplo karşısında Ankara Hükümeti'nin sınanması idi.

BİRİNCİ EL BELGELERDE MUSTAFA SAGİR OLAYI

Temmuz 1920 başlarında İstanbul'a yuvarlak yüzlü, ince bıyıklı redingot gömlekli, alışılagelmiş çizgili İngiliz kravatlı 40 yaşlarında bir kişi gelir. Adı Mustafa Sagir'dir. Görevi Hindistan Hilafet Heyeti İstanbul Murahhası'dır. 15 Kasım 1920'de İstanbul hükümetine müra-

9 Nurettin Peker, **İstiklal Savaşının Vesika ve Resimleri**, 1955, s. 355.

Levent Sahverdi Arşivi

caat eder, sekiz gün sonra istihbarat zabiti Şevket imzalı, ayyıldız mühürlü, fotoğraflı "fevkâlade şayan-ı itibar edileceğine dair" bir kimlik kartı alır. Kimlik kartı ATASE arşivindedir[10] (Foto. 1). Sagir, Şehzadebaşı'nda bir ev tutar, buradaki gençleri evine davet ederek Kuva-yı Milliyeci rolüne bürünerek gençleri etrafına toplar. Bir süre sonra kendi evinde yapılan bir toplantıda bilinçli olarak İngiliz polisler evine gelir, toplantıda herkes ile birlikte o da tutuklanır. Sonra serbest kalır. Birkaç gün sonra Varna yoluyla denizden Anadolu'ya geçmek ister, Bulgaristan treninde Çatalca civarında Yunanlılar tarafından sözde tutuklanır. Atina'ya götürülür. Atina'ya gitmesinin nedeni ise açıktır. Yunan istihbaratının esas bilgi unsurları ile bilgilendirilecek karşı casusluk teşkilatının eylem bilgileri ile donatılacaktır. Ancak İngilizler Mustafa Sagir'e çok emek vermişlerdir. Henüz beş yaşında iken, on Hintli çocuktan biri olarak Londra'ya getirilmiş, İngiliz çıkarlarına göre yetiştirilmiş, kendi ifadelerinden de anlaşılacağı üzere tamamen bu amaç için eğitim görmüş, 25 yaşından itibaren de İngiltere namına casusluğa başlamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi İngilizler'in stratejisi, gelişen olayları kaynağında görme, boyutları irdeleme, karşı harekette mümkün olduğu kadar ön alma biçimindeydi. Geleneksel anlayış, anenevi strateji bu idi, ama yine de İngilizler'in bütün endişesi, Türk ulusal hareketinin Hindistan Müslümanlarının üzerindeki etkisi ve Sevr Antlaşması'ndan bu yana gelişen olayların kendilerince nasıl değerlendirildiği, konusuydu. Yeni Türk Devleti'nin Hint Müslümanları üzerindeki etkisi özellikle Bakü ve Diyarbakır'daki danışmanlarının faaliyetleri ne boyutlarda idi? Genişleme gösterirse hangi yol ve hangi araçları kullanabilirdi? Bu tehlikeli durum kaynağında öğrenilmeliydi. Bu da, İngiliz İstihbarat Servisi'nin işiydi.

Bu konuya açıklık getirmek açısından Ankara Hükümeti'nce görevlendirilen Mülazım Evvel Hasan Fehmi'nin Mustafa Kemal'e sun-

10 ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Albümü No: 8.

Levent Şahverdi Arşivi

duğu rapora göz atılması yararlı olacaktır (Ek–1)[11]. Ek–1 Raporun detaylı incelenmesinde görüleceği üzere Ankara'ya gidip, her yere bir anda burnunu sokan Mustafa Sagir'in durumundan merkezi yönetim işin başından beri farkındaydı. Bunu kanıtlayan bir diğer belge de aşağıdadır.

"Müdafaai Milliye Vekaletine

Şifrenin mahalli keşidesi	: Diyarbakır	Şifre Halli
= Tarih	: 30.2.37	aded
= Vürudu	: 5.2.37	600
Şifreye hal eden	: Adana	

Bir iki aya mukaddem Ankara'ya gelen Hindistanlı Mustafa Sagir Bey'in Hint Heyeti riyasetinde vukuubulan müracatı üzerine cephe emrine izamına müsade buyrulması, 1317 tarihinde arz ve istirham olunmuş idi. Henüz bir emir ve işar samimiyetleri size vurud etmediğinden azami emrinin icap edenleri itasına ve keyfiyetten cephenin haberdar edilmesine müsaade buyurulması maruzdur.

Elcezire Cephesi İstihbarat Müdürü Cemal

(Üzerindeki not)
Casus imiş,
Millet Meclisi'nden sorduk
Cevap geldi"[12]

Hindistan'ın Hilafet temsilcisi rolüne bürünerek 28 Kasım'da İnebolu'ya, 11 Aralık 1920'de Ankara'ya gelen, ama İngiliz istihbaratının ajanı olarak çalışan ve Mustafa Kemal'e suikast düzenlemeye yeltenen[13] Mustafa Sagir çok geçmeden Yeni Türk Devleti'nin istihbarat servisince tutuklanıyordu. Teknik açıdan bakıldığında casusluğu apaçık ortada olan Mustafa Sagir kimdi? İstiklâl Mahkemesi tutanaklarından elde edilen bilgilere göre Hakimiyet–i Milliye Gazetesi 9 Mayıs

11 ATASE Arşivi, Arş. No: 4/4479, Do.No: 12, Dos. No: 150, Göz. No: 1 Kls. No: 691, F.No: 61, 14.6.337 (1021).

12 ATASE Arşivi, Arş. No: 1/4280, Dol.No: 9, Dos.No: 20, Göz.No: 4, Kls. No:555, F.No: 9.

13 Yusuf Hikmet Bayur, **Yeni Türkiye Devleti Harici Siyaseti**, İstanbul 1935, s. 71–72.

Levent Sabvardi Arşivi

1921'de Sagir'in özgeçmişini ortaya koyarak, İngilizler'in "Sömürge siyasetinin temel taşlarını dünya kamuoyuna veciz bir biçimde açıklıyordu (Ek–2). İngiliz çıkarlarını önde tutmayı kendine şiar edinmiş Sagir'in herşeyin bittiğini anladığı anda, idamından 25 gün önce Albay Wood'a kendi el yazısı ile yazdığı mektup gerçekten ilginç ve irdelemeğe değer... Foto–2'de sunulan mektubun İngilizce fotoğrafları ATASE Arşivi'nden alınmıştır. Mektubun okunabilen önemli ingilizce bölümleri Ek–3'te, bütününün tercümesi Ek–4'te ve konuyla ilgili 19 Haziran 1921 tarihli Hakimiyet–i Milliye gazetesinde çıkan yazı Ek–5'de, sunulmuştur. Gazete haberi irdelendiğinde günün koşulları içerisinde kamuoyu oluşturulmasına matuf mektubun vurgulayıcı bölümleri ön planda tutulmuştur. İngilizce mektubun ilgili bölümleri incelendiğinde, Mustafa Sagir öylesine üst düzey bir hiyerarşik yapı içerisindedir ki, Lord Kurzon (Dışişleri Bakanı) Kraliyet Genelkurmay Başkanı Malta Askeri Valisi, arkadaşı Hindistan Genel Valisi ilk ağızdan akla gelen isimler... Aslında böyle bir kişinin Ankara'ya gönderilmesi, diğer açıdan Ankara'ya verilen önemi de kanıtlamaktadır.

Hindistan'ın Hilafet Temsilcisi olarak gelen bir Hintli Müslüman, İngilizden daha iyi İngiliz olduğunu kendi ağzından şöyle belirtiyordu:

> *"Her şeyden evvel bir Ingiliz teb'asıyım ve çocukluğumdan itibaren onlar tarafından yetiştirildim. Şayet Türkler de bana Ingilizler kadar iyi davranmış olsalardı, o takdirde bütün kalbim ve ruhumla onlar için çalışırdım"*[14]. (Ek–4)

Mektubun başı Yeni Türk Devleti'ne verilen gözdağı, ikinci kısmı kendi teşkilâtına karşı günah çıkarma, son kısmı da her bilinçli bir casus gibi, üstlerine "ağzımı kapalı tutmayı yeğlerim" şeklindedir.

Mustafa Kemal, Yeni Türk Devleti'nin kararlılığını, egemenlik ve bağımsızlığın elde bulundurulmasının ilk koşulu olarak öngörüyordu.

14 ATASE Arşivi, İstiklâl Harbi Albümü, No: 8.

Levent Sahverdi Arşivi

İngilizler, kararlı olunca hele bu kararlılık halk direnişine dönüşürse, kararlarından hemen cayıyorlardı. Mondros Mütarekesi'nin hemen sonrasında 13 Ocak 1919'da Kars'a Askeri Vali olarak atanan İngiliz albayının gönderdiği Ermeni Vali'yi Kars halkı istemeyince, "olursa Kars'ı kana boyarız" direnişi ile Ermeni Valiyi Erivan'a geri göndermişlerdi. Mustafa Kemal şunu da iyice biliyordu. İngiliz politikası kim olursa olsun, kişileri, toplumları, milletleri kullanıyor, kendi çıkarlarına hizmet ettiriyor, en kötü durumda kaderine terk ediyordu. Bu durumda İngilizlerin politikası, Mustafa Sagir'in kurtulması değil, idamından sonra Hindistan'da bir propaganda malzemesi olarak kullanılmasıydı. Görünürde Sagir'in serbest bırakılması için İngiliz Yüksek Komiseri Sir. H. Rumbold'un yaptığı başvurulara karşın Mustafa Sagir 23 Mayıs 1921'de Ankara İstiklal Mahkemesi'nce yargılanarak ölüm cezasına çarptırılıyor; bir gün sonra ivedilikle idam ediliyordu. İdam haberini 25 Mayıs 1921 tarihli Hakimiyet–i Milliye gazetesi "Dünkü İdam Casus Mustafa Sagir Asıldı" başlığı ile veriyordu. Gazete haberi Ek–6'da, sunulmuştur. Bu icraata karşı hazırlıklı olunmalı ve öncelikli olarak "Halkla ilişkiler" disiplini açıklıkla kullanılmalıydı. Bu espriden yola çıkan Mustafa Kemal 27 Haziran 1921'de Hint Müslümanlarına hitaben bir beyannamede, Mustafa Sa-gir'in gerçek kimliğini ortaya koyduktan sonra, İngiliz Hükümeti'nin Ankara'ya atfettiği önemi ustaca ortaya koyuyordu. Halkla ilişkiler disiplininin açıklık ve en yetkili otoriteden bildirilme ilkesi ve kararlılık gösterisi şu şekilde vurgulanıyordu:

> *"Büyük Millet Meclişi Hükümeti tabiatıyla her medenî hükümetin vechile bu casusu derhal idam ettirmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Mustafa Sagir hakkında işa'a (yayılmış) edilmiş şeyleri tekziben (yalanlıyarak) Hindistan ahali–i müslümesine hakikî hali arz eder ve ahali–i müslümenin her vechile basiretkâr (sağduyulu) bulunmasını tevhid ederim"*[15]. (Ek– 8)

15 ATASE Arşivi, Arş. No: 1/7895, Dos. No: 596, F. No: 63.

Levent Sahverdi Arşivi

İngilizce Morning Post gazetesi, bu idam kararının yerine getirilmesini "İngiliz uyruklu bir Müslümanın katli biçiminde yansıtıyor[16]; ama Mustafa Sagir İstanbul'dan ayrılmadan önce onun ilişkilerini iyi bilen İngiliz Yüksek Komiser Vekili Frank Rattigen idam kararını "canavarlık" olarak nitelemediğini; bunun, ancak "Ankara'nın İngiliz yönetimine karşı beslediği aşırı düşmanlık duygusunun belirtisi olduğunu" 29 Mayıs'ta Lord Curzon'a bildiriyordu. Mustafa Sagir ile ilgili Ankara Hükümeti'nin beyannamesi Anadolu Ajansı kanalıyla Hindistan ve tüm dünyaya duyurulurken asıl önemli olan bu beyannamenin İstanbul'da yayınlanmasıydı. Ayrıca İstanbul Hükümeti'ne hitaben bir başka beyanname ile Padişahın konumu dikte edilmeliydi. Bu iki beyanname el altından halka dağıtılıyordu. İkinci beyannamede; "Mustafa Sagir'in itiraflarıyla İngiliz Hükümeti'nin yeryüzünde ne müthiş bir casus şebekesi meydana getirmiş olduğu belirtiliyor. Bütün bu devletler hukukuna uymayan Cemiyet–i Akvam (Birleşmiş Milletler) temsilcisine arz edileceğini ve dünyada hiç bir hükümetin böyle bir namussuzca işlere tenezzül etmeyeceğini beyan ile İngilizlerin Cemiyeti Akvam'ca sorgulanması isteniyordu. Bundan sonra Padişah, Büyük Millet Meclisi'nin hukukunu tasdik etmeyip, İngilizlerle birlikte hareket eder ve Anadolu'nun teslimini kabul ederse kendisinin halife ve padişah hukuku yok sayılacaktır"[17] deniliyordu (Ek–9).

MEDYA'DA HİNDİSTAN VE İNGİLTERE

İngilizler Ankara'ya çeşitli komplolar düzenlerken Hindistan'da durum nasıldı? Hindistan'da emperyalizm aleyhine gösteriler mitingler ve grevler birbirini kovalıyor ve Hindistan'daki karışıklıklar Ocak ayından bu yana aralıksız devam ediyordu. Bu duruma paralel olarak İngiltere'de de savaş ekonomisinden sonra grevler çoğalmıştı. Türk, Fransız, İngiliz, Rus ve Arap basını bu olayları özet olarak aşağıdaki gibi veriyordu:

16 **Morning Post Gazetesi**, 6.5.1921.
17 ATASE Arşivi, Arş. No: 1/4283, Dos.No: 109, Göz.No: 5, Dos.No: 118, F.No: 5.

Levent Şahverdi Arşivi

18 Ocak 1921'de "L'information" gazetesi "Daily Mail"den alıntı yaparak Hindistan'daki karışıklıkları şöyle özetliyordu:

"Ayaklanmalar, Race Barell ilçe merkezinde meydana gelmekte ve köylüler soylulara saldırmaktadır. Kaharya pazarındaki yağmayı polis ancak önleyebilmiş ve elebaşları tutuklanmıştır. Luckow Komiserinin son karışıklıklar konusundaki raporu, politik kışkırtıcıların suç ortaklığını ortaya koymuştur[18].

Hindistan'da Allahabad'dan alınan bilgiye göre, Esparay bölgesindeki isyan şiddetlenmiştir. 10.000 kişilik bir nümayişçi grubu isyanda tevkif edilenlerin tahliyeleri için nümayişlerde bulunmuşlardır. Bu nümayişte ölü ve yaralı olduğu gibi 600 de tutuklu vardır."

Tele Havadis, 27 Şubat 1921 tarihli sayısında:

Hindistan'da başgösteren isyan bütün halka sirayet etmektedir. Daily Telegraph gazetesi Hindistan'da vaziyetin pek mühim olduğunu, 1857 senesinden beri bu derece geniş bir isyanın baş göstermemiş bulunduğunu yazıyordu.

27 Şubat 1921 Moskova Telsizi: Berlin–20, Hindistan'dan alınan malumata göre Britanya Hükümeti'nin mümessil–i âlisi bulunan Dük Dokunart'ı hamil tren Hindistan'ın payitahtına gitmekte iken ihtilalciler tarafından tevkif ettiği cihetle "Delhi'ye avdete mecbur olmuştur"[19]

diye bildiriyordu.

Türkiye Havas ve Reuter Ajansları da

"Ingiltere'de tren memurlarının grev olasılığı olduğunu"

18 Nisan 1921 tarihli ajans haberi ile veriyordu[20]

18 ATASE Arşivi, Arş. No: 1/4280, Dol. No: 9, Kls.No: 543, Dos.No: 193, Göz No: 4, F.No: 19.
19 ATASE Arşivi, Arş. No: 1/4283, Dol.No: 11, Göz No: 2, Kls. No: 636
20 ATASE Arşivi, Arş. No: 1/4283, Dol. No: 11, Göz.No: 2, Kls. No: 709, F. No: 22.

Levent Sahverdi Arşivi

27 Nisan 1921 tarihli İzmir gazeteleri İngiltere'de;

"Maden kömürü amelelerinin grevi bidayetinden bugüne kadar husule gelen zarar yirmi milyon Ingiliz Lirasıdır"[21]

şeklinde İngiltere'deki sıkıntıları dile getiriyordu.

2 Mayıs 1921 tarihli Arap gazetelerinde durum bundan farklı değildi:

"Hindistan'ın Bengal Vilayeti'ndeki Recace hapishanesinden 600 mahpus muhafızların silahlarını alarak firar etmişlerdir. Hükümet rüesadan iki kişiyi tevkif etmesi üzerine halkın infialı, bunların hükümetin elinden itfaa (kurtarmağa) muvaffak olmuştur. Ertesi günü hükümet aleyhine büyük bir nümayiş icra edilmiş, hükümet, zabit, silah istiamaline (kullanılmasına) mecbur kalarak, nümayişcilerden maktul ve pek çok mecruh olmuştur".(Bkz. dn. 21)

Müslüman çoğunluğun bulunduğu yerlerde, ülke çapında meydana gelen karışıklıkları ise, Belçikalı diplomat Dewvella 17 Mayıs 1921 tarihli raporunda şöyle değerlendiriyordu:

"Türk Millî Hareketi Ankara'dan Kafkasya, Iran, Arabistan, Suriye, Mısır'a aksetmekle kalmadı, tesir sahasını Balkanlar, Rumeli ve özellikle gayelerine uygun bir saha olan Arnavutluk'a kadar genişletti. Arnavutluk güneyinde hüküm süren karışıklıkta Ankara hükümetinin parmağı olduğu bilinen bir gerçektir"[22]

Hint Müslümanlarını sadece doğruların çarpıtılmasıyla etkilemek yetmiyordu. Aynı zamanda kendi kontrolları altına bulundurdukları iki dinî merkezden, İstanbul ve Mekke'den başta Hindistan olmak üzere bütün İslâm alemi yalan bilgiler ile etki altına alınmalıydı. İngilizler, Osmanlı Padişahı Vahdettin ile Hicaz Kralı Şerife her iste-

21 ATASE Arşivi, Arş. No: 1/4283, Dol.No: 11, Göz. No: 2, Kls. No: 709, F. No: 83–84.
22 Zeynep Kerman, **Belçika Temsilciliği Vesikalarına Göre Milli Mücadele**, İstanbul Dergâh Yayınları 1987, Rp. Ta: 17 Mayıs 1921.

Levent Şahverdi Arşivi

diklerini yaptıracaklarına inanmışlardı. Çabalarını bu iki merkezde yoğunlaştırdılar ve bu iki dinî lideri kendi emellerine hizmet edecek tarzda kullanmaktan kendilerini alamadılar. Konuyla ilgili haber 17 Mayıs 1921 tarihli Hakimiyet–i Milliye gazetesinde, gazetenin özel muhabiri tarafından Zonguldak çıkışlı olarak aşağıdaki biçimde veriliyordu:

"PADIŞAH'A IMZA ETTIRILEN YENI BEYANNAMELER

Zonguldak – 16 Mayıs (Muhabir–i Mahsusamızın Telgrafıdır) Ingilizler Alem–i Islamiyetteki isyanı teskin için bir taraftan Hicaz Kralı Şerif'e Islam Kongresi toplattırmağa çalışırlarken diğer taraftan Istanbul'da Padişah'a bazı beyannameler imza ettirerek Hindistan'a göndermekte olduklarını haber aldım. Ingilizler tarafından imza edilen bu beyannamelerde Anadolu Hareketi bir isyan mahiyetinde gösterilmektedir. Padişah Damat Ferit'le birlikte Ingilizlere alet olmakta ve Ingilizler hizmetine çalışmakta devam ediyorlar."

İNGİLİZ GERÇEKLERİ GÖRME POLİTİKASI

İngilizlerin Ankara'ya karşı uyguladıkları çifte standart, ancak görü-nürde kendilerince adlandırılan "tarafsızlık politikası" hedefler doğru saptanmadığı için bir türlü yürümüyordu. Gerçekten endişe duyanlardan biri de olaya daha yakın olan İstanbul'daki İşgâl Kuvvetleri Komutanı İngiliz General Harrington'du. Olayın boyutlarını iyi kavrayan Harrington İngiliz Savaş Bakanlığı'na 10 Mayıs 1921'de şu telgrafı çekmekten kendini alamıyordu:

"... Kanaatimce, Mustafa Kemal tamamen haşindir. Bizim içerdeki ve dışardaki güçlüklerimizi pek iyi bilmektedir. Tarafsızlık çalışmalarımıza inanmamaktadır. Yunanlıları tekrar yeneceğinden ve sonra bizi önüne katacağından muhtemelen emindir."[23]

23 N. Bilal Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921–1922)**, 1972, s. 23.

Levent Sahverdi Arşivi

İngiliz dış politikasını, Türk tarafına çevirmek, bir yerde denge durumuna getirmek bile, gerçekten çok zor bir durumdu. Şimdi de bu politik değişim grafiğine bakalım. İkinci İnönü Muharebelerinin İngiliz asker sivil üst yönetiminde meydana getirdiği tartışmalar özellikle kabine toplantılarında uzun görüşmelere neden oldu. Bu tür görüşmelerdeki bilgi kaynağı kuşkusuz çoğu gizli olarak gönderilmiş olan İstanbul kaynaklı raporlara dayanmaktaydı[24]

Bu tür raporların birisi yukarıda belirtildiği gibi General Harrington tarafından gönderilen 10 Mayıs 1921 tarihli olanıydı. Bu raporda özetle:

> *"Yunan askerleri yüksek kumandaya güvenlerini büyük ölçüde yitirmişlerdir. Ankara öncekinden çok daha güçlüdür, iç hatlarda yedi Yunan Piyade Tümenine karşılık 12 tümenleri vardır. Ocak ayından beri güçleri ve kendilerine güvenleri muhakkak ki artmıştır. (...)*
>
> *Mustafa Kemal, bizim içerideki ve dışarıdaki güçlüklerimizi pek iyi bilmektedir. (...) Yunanlıları tekrar yeneceğinden ve bizi önüne katacağından emin görünmektedir"* (Bkz. dn. 23) deniliyordu.

Bu sözleri ile General Harrington, birbuçuk yıl sonra meydana gelecek olan askeri–politik gelişmeleri adeta önceden hisseder gibiydi. İstanbul'dan gönderilen raporlar, İngiliz Savaş Bakanlığı'nda birikti, sonunda bu bakanlık ile Genelkurmay'ın ortak görüşleri şöyle saptandı:

> *"Anadolu'daki Yunan Ordusu'nun durumu bozulmuştur. Mustafa Kemal ordusunun durumu ise iyileşmiştir. Yunanlıların Izmir'e dökülmesi için bütün olasılıklar mevcuttur. Izmit Yarımadası'ndaki Yunan kuvvetleri çekilmek üzeredir. Istanbul'daki müttefik kuvvetler ile Kemalistler karşı karşıya geleceklerdir. Istanbul'da*

24 İzzet Öztoprak, "31 Mart 1921 İkinci İnönü Zaferi", **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı: 22 (Şubat 1987), s. 171–172.

Levent Sahverdi Arşivi

sömürge askerlerinden meydana gelen altı tabur asker bulunmaktadır. Askeri bakımdan zayıf olan Ingiliz kuvvetlerinin Istanbul ve Çanakkale Boğazı'ndan çekilmeleri gereklidir."(Bkz. dn. 23)

Askeri makamlarca saptanmış olan bu görüş, İngiliz Hükümeti'ne sunulmuştu. Diğer yönden İngiliz Dışişleri, askeri kanadın bu muhtırasına karşı çıktı ve düşüncelerini 30 Mayıs 1921 tarihli muhtıra ile belirtti. Diplomatların görüşlerine göre; "İngiliz ticareti darbe yiyecektir. Yunanlılar yenildikten sonra Mustafa Kemal'in karşısında hiçbir kuvvet kalmayacaktır. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nda Türklere karşı kazandığı zaferin bütün meyvelerini kaybedecektir. Doğu ve Batı Trakya'yı da içine alan büyük Türk İmparatorluğu yeniden kurulmuş olacaktır. Bu imparatorluk Boğazlara kumanda edecektir... İstanbul, bütün İngiliz aleyhtarı propaganda ve İngiltere'nin Hindistan İmparatorluğu'nu çökertmek amacı güden Pan–İslamizm (İslam Birliği) hareketinin merkezi olacaktır. Ankara ile Moskova arasında ittifak vardı. Hindistan İmparatorluğu'nu çökertme gayesinde Moskova ile Ankara birleşiyorlardı. Hindistan için tehlike büyüktü. İstanbul'u boşaltmak, İngiltere'nin takip ettiği politika için yıkıcı olacaktı. Yunanlıların bozguna uğramaları acaba gerçekten kaçınılmaz birşey miydi? Bozgunu önleyecek önlemler yok muydu? İngiliz askerlerinin İstanbul'da kalmaları Britanya İmparatorluğu için hayatî önem taşıyordu. Bu uğurda müttefiklerin de desteğini aramak gerekecekti."

Görüldüğü üzere, İngiliz diplomatlarınca, Türkiye'nin Büyük Britanya İmparatorluğu'nun sömürge siyasetini çökerteceği ileri sürülüyor, büyük bir Türk İmparatorluğu korkusu hakim bulunuyordu. Oysaki, Türkiye ulusal toprakları üzerinde bağımsızlık için çarpışıyordu; varolmak veya yok olmak kaygısı içindeydi.

31 Mayıs 1921 günü yapılan İngiliz Bakanlar Kurulu toplantısında yukarıda açıklamaya çalıştığımız iki görüş askerlerin ve diplomatların görüşleri tartışıldı. Toplantıya, İstanbul'dan çağrılan General

Levent Sabverdi Arşivi

Harington ile Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson da katılmıştı. Tartışmalar sırasında Koloniler Bakanı W.S. Churchill, Dışişleri Bakanı Curzon'un görüşlerine katılırken; Hindistan Bakanı Montagu da askerlerin düşüncelerine meyletmişti. Bu tür toplantılar 31 Mayıs – 9 Haziran arasında sık sık düzenlendi ve Venizelos ile temasta bulunuldu. Sonuçta Dışişleri ağır basmıştı. Askerlerin kaygılarına rağmen İngiltere, İstanbul ve Boğazlar bölgesinde kalacaktı.

İngiltere'de asker–sivil üst düzey yöneticileri arasındaki tartışmalarda belirtilen düşünceler, İkinci İnönü çarpışmalarının İngiltere'de önemli sıkıntılı durumlar yarattığını gösterdiği gibi, İngiliz imparatorluğunun gücü konusunu da ortaya koyması bakımından dikkate şayandı.

İngiliz diplomasisi varılan karar doğrultusunda yeni bir Yunan yenilgisini önlemek için 1921 Haziran'ında yoğun bir çalışma gerektirecek olan arabuluculuk yolunu deneyecek ve doğal olarak bu yolda da, daha önceleri yaptığı gibi, Fransa ile İtalya'yı yanına alarak hareket edecekti.

Ankara'nın Franklin Bouillon'la görüşmelere başlaması İngiltere'yi endişelendiriyordu, siyasi görüşmelere bir baz oluşturması açısından Harrington'un direktifiyle İngiliz Subaylarından Binbaşı J. Douglas Henry ve Binbaşı Svurtan'ı İnebolu'ya göndererek, Refet Paşa ile görüşmesini sağlıyordu[25].

Bundan beş gün sonra, 18 Haziran 1921'de, İstanbul'da Ankara hükümetinin temsilcisi Hamit Bey, TBMM Hükümeti'ne: "İngilizlerin kendisine başvurarak barış için görüşmelere hazır olduklarını Mustafa Kemal Paşa ile hemen ilişki kurmak istediklerini ve ivedilikle karşılık beklediklerini bildiriyordu". Hamit Bey'e verilen karşılıkta görüşmelere hazır olunduğu bildirildi. 5 Temmuz günü Zonguldak'a gelen bir

25 Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1919–1922)**, a.g.e., s. 76.

Levent Sahverdi Arşivi

İngiliz zırhlısı, Mustafa Kemal Paşa'ya General Harrington'dan aşağıdaki mektubu getirmişti:

"(...) Düşüncelerinizi dinlemek ve bunları incelemek üzere Ingiltere Hükümeti'ne bildirmekle görevliyim. (...) Görüşmenin Ingiliz zırhlısında yapılması gerekir. (...) Mutabık iseniz, gerekli hazırlığın yapılabilmesi için size uygun olacak gün ve saati telleyiniz."[26]

Bu mektup öylesine ince bir biçimde kaleme alınmıştı ki, ilki "İngiltere Hükümeti adına görüşüp konuşmak için hiç bir resmî yetkisi bulunmayan" bir İngiliz Generali ile Yeni Türk Devleti'nin Devlet Başkanını aynı düzeye indirmek, görüşme yeri olarak da silahların gölgesindeki bir İngiliz zırhlısını seçmek. Ayrıca görüşme isteği General Harrington'dan gelmesine karşın ilişki arayanın ve görüşmek isteğinde bulunanın Mustafa Kemal olduğunu bütün dünyaya duyurmak. Oysa gerçek bu olmadığı gibi, yapılan da alışılagelmiş bir İngiliz düzeniydi.

Mustafa Kemal de mektuba aynı düzen ve ince politikayla cevap vermeliydi. O da öyle yaptı:

"... 13 Haziran günü Binbaşı Hanri ve arkadaşı Inebolu'ya gelerek sizin, Binbaşı Hanri aracılığıyla Refet Paşa'ya önerilmiş olan ilkeler üzerinde benimle görüşmek istediğinizi söylemişlerdi. (...) Aramızda doğrudan doğruya yapılan yazışmanın başlangıcı budur. Ulusal isteklerimiz sizce bilinmektedir. Ulusal topraklarımızın baştanbaşa düşmanlardan kurtarılması ile ulusal sınırlarımız içinde siyasî, iktisat, askerlik, adalet ve kültür yönlerinden tam bağımsızlığımız, ilke olarak kabul edilirse görüşmelere başlamaya hazır olduğumuzu bildiririm. (...) Yüksek dileğiniz yalnız durum üzerinde görüşmekse, bunun için arkadaşlarımızdan birini görevlendirebiliriz."[27]

Kuşkusuz bu mektuba karşılık gelmediği gibi, 1922 yılı Ağustos ayına değin de olumlu anlamda gerçek ilişkiler kurulamadı.

---

26 Atatürk, **Söylev (Nutuk)** C. II, 3 B, Ankara, A.Ü. Basımevi, 1966, s. 443–444.
27 Atatürk; **a.g.e.**, s. 444.

Levent Sahverdi Arşivi

SONUÇ

Türkiye'de altı sömürge taburundan başka bir birliği olmadığı halde, İngiltere, o zamanki ifadeyle "Türkiye Müteellifin Kuvay–ı İşgâliyesi Kumandanlığı"nı elinde bulunduruyordu[28]. Güç başka uluslar tarafından sağlanırdı ancak, beyin takımı İngilizlerden oluşmalıydı. Bu yüzden İngiliz istihbaratçılarının en iyileri İstanbul'daydı. Mustafa Kemal'in bizzat yönettiği dış politikayla, Bağlaşık Devletler arasındaki farklılıklar çok iyi değerlendirilmiş, İngiltere'ye karşı Fransa kartı ustaca kullanılmış, Sovyet Rusya ve İtalya ile ikili ilişkilere girilmişti. Hindistan müslümanlarının isyanından endişe eden İngiltere'ye karşı, yeni Türk Devleti'nin daha kuruluş aşamasındayken bile, kararlılıkla ve açıklıkla durulmuştur. Hindistan hilafet delegesi İngiliz casusu Mustafa Sagir'in haklı nedene dayanan idamının gerçekleştirilmesi İngiltere'nin bütün karşı propagandalarına rağmen, tüm dünya kamuoyunda ve Hindistan'da olumlu etkiler yaratmış, yeni Türk Devletinin devletleşme sürecine büyük bir ivme kazandırmıştır.

28 ATASE Arşivi, No: I–4, Dosya No: 4; Fihrist No: 1–1.

Levent Şahverdi Arşivi

EK–1: Mülazım–ı Evvel Hasan Fehmi'nin Raporu.
ATASE Arşivi, Kls. No. 691, Dos. No: 17–C F.No: 150.

Levent Sahverdi Arşivi

EK–1/2

Levent Sahverdi Arşivi

A 44/4479
D 17-C
F 61-82

EK–1/3

Levent Sahverdi Arşivi

صغیر کیمدر

انکلیزلر ، هندستانك مختلف مستعمرندن مربش سنده بر ، مقدار کافی هندلی چوجق انتخاب ایدرلرکه بونلری تحصیل وتربیه ایچون حکومت حسابنه انکلتره کوندررلرمش . ۱۸۸۹ سنهٔ اقریسنده [پشاور] ده تولد ایدن مصطفی صغیرده بویله هنوز اون یاشنده ایکن انکلیز مأمور سیاسیسی طرفندن انتخاب ایدیلرك انکلتره اعزام اولونمش کندیسی اولا [لوندره] جوارنده کائن [رایتون] نصبه سنه کوندرمشلر . بوراده خصوصی بر مکتبده درت سنه تحصیل کورمش . بعده [ایدینبورغ] ده برسنه یاشامشدر . [اوکسفورد] استعدادینه حاضر لانمش . ۱۹۰۵ سنه‌سنده اوکسفوردده کی [لیتن] قولهزینه کیرمش ، درت سنه تحصیلدن صوکره بوراdan شهادتنامه آلمش .

مکتبدن فسحاتی متعاقب کندیسی لوندره‌دکی هندستان نظارتنه جلب ایتمشلر . اوچ ضابط حضورنده انکلتره سفارتی قلاجغنه وقرال ـ ایمپراطورك تاج وتختی تهلکه‌دن قورتولدوغی تحریرده بر خصوصده حیاتی بیهوده ادن چکتیمه جکنه دائر قرآن کریم اوزرینه یمین ایتدیرلمش . بوندن صوکره برمدت [اوکسفورد] ده سفارتجه ایتمش .

۱۹۱۰ سنه‌سنده انکلتره حکومتی کندیسی مصره اعزام ایله اورادہ مصر مأمورینك احوال وحرکاتی تجسسه مأمور ایلهمش . بوده کندیسنه مصرده حریتجه تحصیلکاری برهندلی مسلمان صفتیله وردستك صفت اسلامیتدن بالاستفاده یونون محافل گیزلیه‌سنه نفوذ ایتمسی ، حتی ملیتپرورلرك رؤسادن [علی فهمی کامل] ایله پك زیاده دوست اولمشدر . بونظیفه پرسنه قادار دوام ایتمش . بعده انکلتره یه عودتله مشاهدات وتحسساتی اوزون راپورلرله حکومته بلدیرمش .

۱۹۱۱ سنه‌سنده هندستانك [پرونا] والیسی ، برهندلی آقارشیسنه طرفندن آیلانان پوپا ایله اولدیرلمسیدی . فراره موفق اولان فعلی حقنده پایلان تحقیقات تجسسنده بونك آلمان دارالفنونلرنده تحصیل کورمش [مورلی دهار] نامنده کنج اردونی آکلاشیلنجه انکلیزلر ، دارالفنونلرنه‌کی هندلی طلبه‌دن اورککه پاشلامشلر . بناءً علیه بونلرك احوال وحرکاتی تجسس ایتدیرمك ایچون مصطفی صغیری دوحال آلمانیایه اعزام ایتمشلر . بوده کندیسنه تحصیلیه کلش طلبه سویه‌سنه یوکسلمشدر [هایدلبرغ] دارالفنونده دوامه وبالوسیله اوراده موجود هندلیلرك احوالنی بایندن فحصه باشلامش . بومأموریت ، بر چوق سنه قادار دوام ایتدکدن صوکره ختام بولمش ، مرقوم ، بعده [هالس راج] و [ماهاده‌وا] نامنده‌کی ایکی کنج هندلی آثار بیستك تحصیلده بولوندقلری [زورنه] به رغ] ده کائن [تویبنکن] دارالفنونه کیرمش بوراده هم تحصیل ایله مشغول اولور وهم ده ایکی هندلی یی تدقیق ایلرمش . بر بوچوق سنه صوکره فلسفه دوقتورلغی رتبه سنی بدءالاحرار وظیفه‌سی ختام بولمش وانکلتره یه عودت ایتمش .

مصطفی صغیر ، ۱۹۱۳ سنه‌سی نموذکن عینی سنه‌نك تشرین اولنه قادار اولان مدتی [ها ئیلس] نامنده‌کی انکلیز سفینهٔ حربیه‌سی ایله دور عالم سیاحته حصر ایتمش . انکلیز حکومتی ، بوصورتله بکی پیشین جاسوسه دنیایی کوسترمش ، احوال عالمی آکلاتمش اولیوردی .

مرقوم ، تشرین ثانیك بدایتنده انکلتره‌یه [ساوت آمپتون] لیمانه عودت ایله ور وهمان لوندره‌دن چاغیریلیور . هندستان نظارتی کندیسی امور شرقیه دائره‌سنه تعیین ایلیور . مصطفی صغیرلکی وظیفه‌سی تورکیه ، ایران وقسماً ده افغانستان احوالیله مشغول اولمق اوزره‌کی وضیفه‌دن دائرهٔ عالمه‌یی معلوماندار ایتمك ایمش .

درکتن حرب عمومی اعلان اولونیور . هندستانك وضیفتی کسب اهمیت ایتدیکی ایچون کندیسی هندستانه کوندریلور . اوراده بر مدت والیٔ عمومینك معتمدی بولمش ، بعده هندستان نظارتی امور مالیه مدیر عمومیسی اولور [رادستوق] ك توصیه‌سیله ارکان حربیهٔ عمومیه استخبارات واستعلامات شعبه‌سنه مأمور ایدیلیور وبالطبع اونده‌یه کیدیور .

مصطفی صغیر ، حرب عمومی ایچنده پك مهم وروللر اویناتمشدر . صولح وظیفه‌سنده بر سنه قادار جالیشه‌رق مختلف محللرده جاسوس و پروپاغاندا تشکیلاتیله اوغراشمش و بر سنه‌لك مساعیدن صوکره ارکان حربیهٔ عمومیه اسویچره ، استوکهولم ، واشنکتون ، اسپانیا ، یونانستان وسائر آلمانیا تشکیلاتی بیتیرمکه موفق اولمشدر .

تشکیلات خائمه ایردکدن صوکره مصطفی صغیر اسویچره‌یه مأمور ایدلمش وبوراده پك فعال بررول اویناتمشدر . بوتون حرب مدتی اسویچره‌ده کندیسنه هدف استملاق ایچون جالیشان هندلی پروتستان سوسیالیست ورولو تیجه تورکلری وتیجه آلمانلری اغفاله موفق اولمش وبوصورتله لازم کان معلوماتی آلمشدر . عینی زمانده بر چوق کیمسه‌لرله ده بادیٔ ادبار وفلاکتی اولمشدر .

بقیاسی - فرنده

***

آنقره استقلال محکمه‌سنده محاکمه‌سنه دوام اولنان مصطفی صغیرك ایکنجی محکمه‌سنه عائد معلومات یازیلمق نسخه‌سنده درج اولونماقدده .

EK-2: Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 9 Mayıs 1921, Sahife 2.

Levent Şahverdi Arşivi

EK – 3

CASUSLUK SUÇUNDAN ÖLÜME MAHKUM EDİLEN
ANKARA'DA İDAM EDİLEN HİNTLİ İNGİLİZ CASUSU MUSTAFA SAGİR'İN
İNGİLİZ ALBAYI WOOD'A YAZDIĞI MEKTUBUN
İLGİ ÇEKİCİ KISIMLARININ İNGİLİZCE SURETİ

Angore, 13th 1921

My Dear Colonel Wood,

(...)

Please inform Lord Curson or who is the Foreign Minister for the time being might be and ask him to the Chief of the Imperial General Staff cable to the Military Governer of Malta. He would be able to take preventive measures at once.

In the first place, I am a British subject home from childhood onwards been brought up by them. If the Turks would have been as good to me as the English have been, Why, then I would have certainly worked for the former, with heart and soul.

In case they shoot or hang me before you get this letter, you know what to do, I'm sure he would have forgotten the promise you gave me if I lost my life in Anatolia.

(...)

The other day, certain questions were put to me by the court regarding Persia. I'm really to answer them with the greated pleasure if I perceive that such a course would better my position. I note with sorrow that my written statement to the Angora Foreign Office although full of valuable information, has not done me any good so far. My long personal connection with the British Foreign Office and vice–roy of India who was also a friend of mine, entitles me to speak with some authority on English politics.

(...)

If giving information, of the reverse of it, both had to the same result – death sentence– then, I think, it is much better to keep a silent tongue I say this with all respect and ask you to knitely note this technically I am dead man I suppose it is one of the privileges of a saying person to say freely what he feels.

May you live long and happy is the constant prayers of

Moustapha Saghir

EK– 5: Mustafa Sagir'in İngilizce Mektubunun Önemli Bölümleri.
ATASE ARŞİVİ, İstiklâl Harbi Albümü No. 8

Levent Sahverdi Arşivi

EK–4

İSTİKLAL MAHKEMESİ TARAFINDAN CASUSLUK SUÇUNDAN ÖLÜME MAHKUM EDİLEN ANKARA'DA ASILMAK SURETİYLE İDAM EDİLEN HİNTLİ İNGİLİZ CASUSU M. SAGİR'İN İNGİLİZ ALBAYI WOOD'A YAZDIĞI MEKTUBUN FOTOKOPİSİNİN TERCÜMESİ

ANKARA/13 Mart 1921

Sayın Albay Wood,

Sonum geldi, bir kaç güne kadar beni ya kurşuna dizecekler ya da asacaklar.

Lütfen Lord Kürzon'a veya şu andaki Dışişleri Bakanı her kimse ona kraliyet Gnkur. Bşk. vasıtasıyla Malta'daki Askeri Vali'ye bir tel çekmesini söyleyin. Derhal önleyici tedbirleri almağa muvaffak olabilir.

Bu mektubu aldığınız ana kadar beni kurşuna dizdikleri veya astıkları takdirde ne yapılacağını biliyorsunuz ve Anadolu'da öldüğüm takdirde yapmağa söz vermiş olduğunuz hususu unutmadığınıza eminim. Şu son sözlerinizi hatırladığım zaman gözlerimden yaşlar geldi. Bana "Sevgili oğlum, sana bir şey olduğu takdirde çok üzüleceğim" demiştiniz. Benimle sessizce el sıkışırken kendi gözlerinizin de nemlenmiş olduğunu hatırlıyor musunuz? Bu mektubu göndermemeleri ihtimali hayli fazladır, fakat başıma gelenleri başka kaynaklardan öğrenebilirsiniz. Lütfen, benim hakkımdaki ölüm cezasının tasdik ve infaz edildiğini kat'i olarak öğrenmeden aşırı tedbirlere başvurmayınız. Ben hâla kendi memleketlerinin eskisinden daha karışık bir hale geldiğini görmek istemeyen Türklerin mevcudiyetine inanmaktayım.

Başkatibimiz Tıfhiye derhal yazmasını ve İstanbul'dan ayrıldığımı Yzb. Forrest ve Maksin'e bildirmesini söyledim. Bunu yapıp yapmamış olduğunu merak ediyorum.

İngilizler hesabına çalışmak ve onların casus teşkilâtını İsviçre ve Prusya'da organize etmiş olmakla itham ediliyorum.

Daha evvel söylemiş olduklarımı tekrar ederek kendimi tamamen hükümetin insafına terk etmiş olduğumu ve kendimi korumak için ancak şu kadarlık söyleyeceğimi bildirdim. Herşeyden evvel bir İngiliz teb'asıyım. Ve çocukluğumdan itibaren onlar tarafından yetiştirildim. Şayet Türkler de bana İngilizler kadar iyi davranmış olsalardı, o takdirde bütün kalbim ve ruhumla onlar için çalışırdım.

Ayrıca, Anadolu Hükümeti benim yüzümden hiç zarara uğramamıştır. Orada kaldığım takdirde böyle bir zarara uğrayacakları iddiası ise kanunen tartışılmaz. Mesela ben cebimde dolu bir tabanca olduğu halde dolaşıyorum. Kimseye ateş etmedikçe veya öldürmedikçe bu silahın bir cinayet vasıtası olarak kullanıldığı bir mahkemede ileri sürülemez.

Üçüncü husus olarak da, Anadolu Hükümeti Dışişleri Bakanlığı'na bazı konularda çok faydalı bilgiler vermiş bulunmaktayım. Sadece Albay Nelson ve General Dramsond şahısları hakkında vermiş olduğum detaylı bilgiler, suçsuzluğumu göstermeye kâfidir.

Geçen gün mahkemede bana İran hakkında bazı sorular sordular. İçinde bulunduğum durumun düzeleceğini bilsem, bu sualleri memnuniyetle cevaplandırmaya hazırım. Ankara'daki Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiş olan yazılı ifade de çok kıymetli bilgiler ihtiva etmesine rağmen, şimdiye kadar hiç bir fayda sağlamamış olduğunu üzülerek gördüm. İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve bir arkadaşım olan Hindistan Valisi ile olan yakınlığım İngiliz Politikası üzerinde az çok selâhiyetle konuşabilmemi sağlamaktadır.

Şayet malumat vermekle, vermemek aynı neticeye –ölüm cezasına– gittiği takdirde de, ağzımı kapalı tutmayı tercih ederim. Bunları bütün samimiyetimle söylüyorum. Ve sizin de beni artık ölü bir adam olarak telâkki etmenizi istiyorum. Ölmekte olan bir insanın, düşündüklerini serbestçe söyleyebilmesi onun hakkıdır.

Uzun ve mutlu bir hayat yaşamanız, Mustafa Sagir'in daimî dualarındandır.

EK– 4: Mustafa Sagir'in İngilizce Mektubunun Önemli Bölümlerinin Çevirisi
ATASE Arşivi, İstiklâl Harbi Albümü No: 8.

Levent Şahverdi Arşivi

صفیرك محاكمه سنه .

اعدام ایدیله جكسه‌م سكوتم أیدر

مصطفی صفیر ، مجلس سلفی كندیسنه صنعت افتخار ایدرلكن آچیقچه یازدقلرینه جوابدهبولدی .

«انكلتره ایچون چالشدی و انكلتره‌نك آلمانیا اسیرلرینه ایراد واقع محاكمه جاسوسلق تشكیلاتی تاسیس ایتمكله متهم بولونیوردم .

اولجه سویله‌دكلرمی تكرار ایدرك حكومتك مرجعیتودیع نفسایلیوروم‌قام مدافعه‌ده شوئی علاوه ایدیوردم :

ول امرده بن انكلیزلره‌سیم وچوجقلغمدن بری انكلیزلر طرفندن تربیه‌ایدلدم . اكرتورکلر بكا انكلیزلرك یاپدیغی‌قدر ایلك یاپمش اولسایدی شبهه‌سزكندیلری ایچون قلبوروحمله چالیشیردم .

ثانیاً : آناطولی حكومتی بنم أیلدن هیچ بر ضرره‌دوچارالامشدر . اكر عادی‌اقتضه مساعده ایدلش اولسی حالنده یقاع ضرر ایده‌جكم مسئله‌سی موضوع بحث اولورسه بوده قانوناً منافیه ایدیله‌مز . مثلا : جیبمده طولو بردونوره كیدیوردم نشان آلمدیغه ، آنادیغه یاخود برسنی ولدورمه‌دیكه مجرد برسلاحك آدم اولدیرمك ایچون استعمال ایدیله‌بیله‌یكی مسئله‌سی برقانون محكمه‌سنه تودیع اولونماز .

ثالثاً : برچوق نقطه‌لردن مفید معلومات ویردیكه بولنر آناطولی خارجیه وكالتی ایچون ممكن اولدقلرینك اك بویوك استفاده‌یی موجب اولابیلیر .

جنرال تلسون وجنرال درموندك شخصیتلری وحركاتی حقنده‌كی تفصیلاتم سربست براقدیغم ایچون كافی دكل . كچن كون محكمه طرفندن بكا ایراد اولنان سؤالر صورودی . اكر بونك وضیتی ایلك دفعه‌جكی بیلدم فوق العاده متنوع بتلك جواب ویرمك حاضردم . مع التأسف نظردقه تودیع ایدیلیورمكه ، آنقره‌خارجیه وكالتنه تحریراً ویردیكم كندیك قیمتدار معلوماتله طولو نوطلرم شمدیه قدر بكا هیچ برفائده‌یی اتیان ایتمدی .

انكلتره خارجیه نظارتیله عین زمانده دوستانه بولونان ، هندستاندوالیسی‌ایله اولان اوزون وشخصی معارفم انكلیز سیاستی حقنده بكا راز واقعانه بحث ایتك صلاحیتی ویریور . اكر معلومات ویرمك یاخود ویرمامك هرایكیسی‌ده عین نتیجه‌یه منجر اولاجقه‌كه ـ حكم اعدام ـ در . اوحالده ساكت قالمق دها أیدر . بونی‌سزه كمال حرمتله سویلیورم واطمئنانی أوزش برآدم‌تلقی ایتمكزی رجا ایدیورم . ظن ایدرمكه بویله أولمكده‌اولان برآدمك حیاتی‌سربستجه سویلیسی‌كندیسنك برحق امتیازیدر . طول عمرله ممنر ومسعوداولمقلكز مصطفی صفیرك دعای دائمیدر .

مصطفی صفیر

EK–5: Hakimiyet–i Milliye Gazetesi, 19 Haziran 1921, Sahife 2.

Levent Sabverdi Arşivi

دونکی اعدام

جاسوس مصطفی صغیر اعدام

EK–6: Hakimiyet–i Milliye Gazetesi, 25 Mayıs 1921, Sahife 2

Levent Şahverdi Arşivi

EK–10

HAKİMİYETİ MİLLİYE GAZETESİ'NDE 25 MAYIS 1921 TARİHİNDE İNGİLİZ CASUSU MUSTAFA SAGİR'İN İDAMI İLE İLGİLİ ÇIKAN HABERİN TRANSKRİPSİYONU

"DÜNKÜ İDAM. CASUS MUSTAFA SAGİR ASILDI"

Büyük bir kalabalık İslam alemine kasd eden bu İngiliz hafiyesine lanet–i huvan oluyordu.

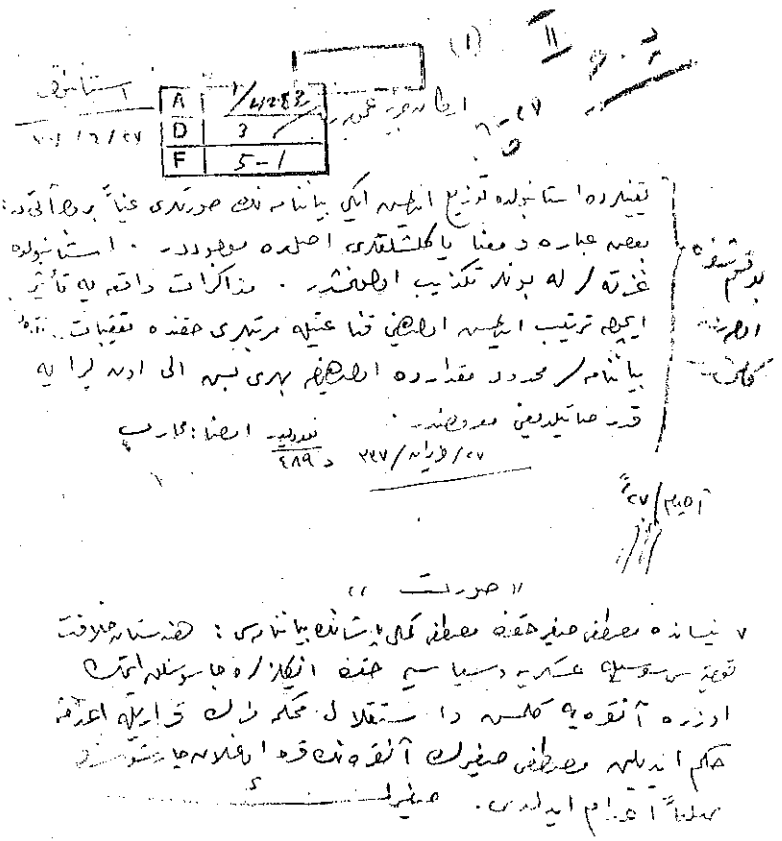
Ankara'ya pek mel'unâne teşebbüsât için gelmiş olan Mustaf Sagir casus İstiklal Mahkemesinin vermiş olduğu karara binaen dün sabah zevâli saat dört buçukta Karaoğlan meydanında asıldı. Karaoğlan'da imsaktan sonra büyük bir kalabalık görünüyor ve kurulan darağacı Mustafa Sagir'in haberi idamını ilân ediyordu. Mustafa Sagir iki buçukta Polis Dairesine celb edilmiş ve hazır bulunan imam efendi kendisine telkinat–ı diniyede bulunmuştur.

Mustafa Sagir bundan sonra kâğıt kalem isteyerek İstanbul'daki İngiliz konsolosuna kısa bir mektup yazmış ve hapishanedeki bavulunun konsolosa gönderilmesi arzusunu mazhar eylemiştir.

Bundan sonra Mustafa Sagir beyaz gömleği giyerek jandarmaların muhafazası altında Karaoğlan Caddesine getirilmiştir. Darağacının önüne gelince kendisine mahkemenin hükmü okunacağı söylendi ve hüküm kıraât edildi. Hükümden sonra Mustafa Sagir hiçbir şey söylemiyerek ve metanetle masa üzerine çıktı. İki dakika sonra bütün günahının satletini çeken vücudu biruh olarak sallanıyordu. Ahali gerek kendisine ve gerek kendisini bu hayata sevk edenlere lanet–i hun (öç) olarak ayrılıyordu.

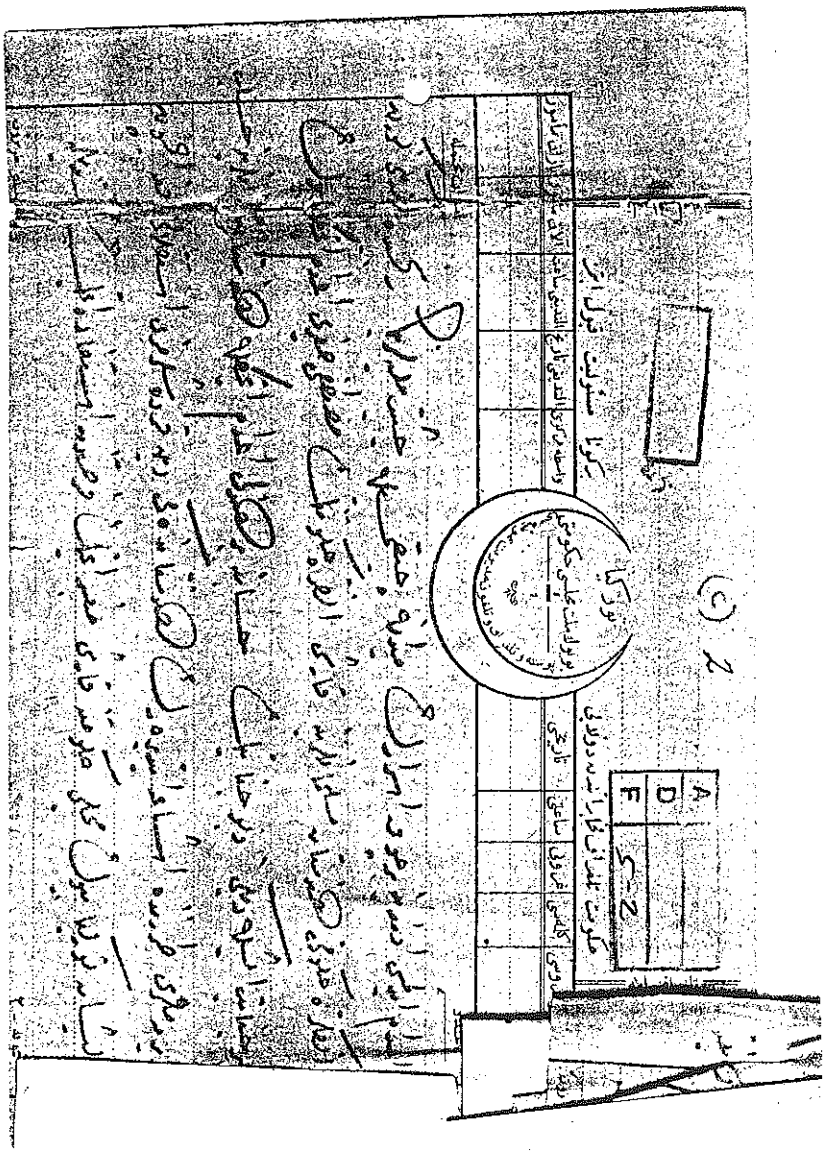
EK–7: Hakimiyet–i Milliye Gazetesi, 25 Mayıs 1921, Sahife 2 Transkripsiyonu

Levent Sahverdi Arşivi

EK– 8: Mustafa Kemal Paşa'nın, Mustafa Sagir'le ilgili 27 Haziran 1921 tarihli Beyannamesi
ATASE Arşivi, Kls. No. 1039, Dos. No: 3–118, F.No. 5–1.

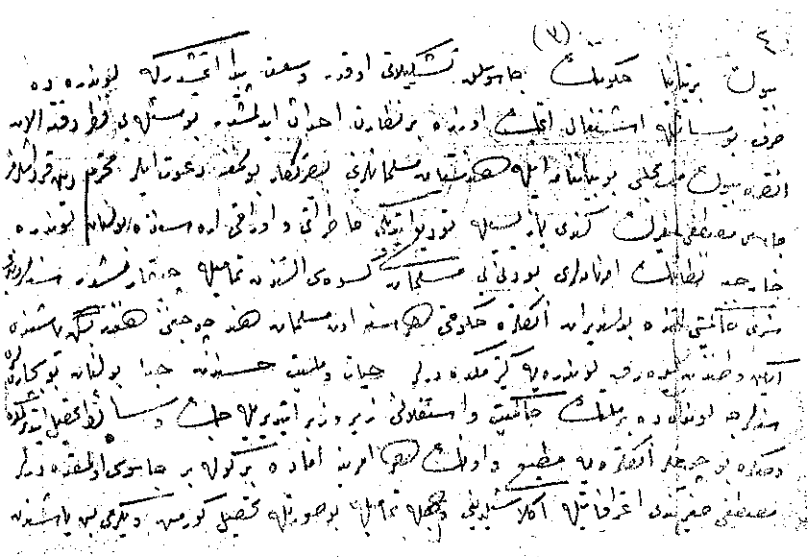
Levent Sahverdi Arşivi

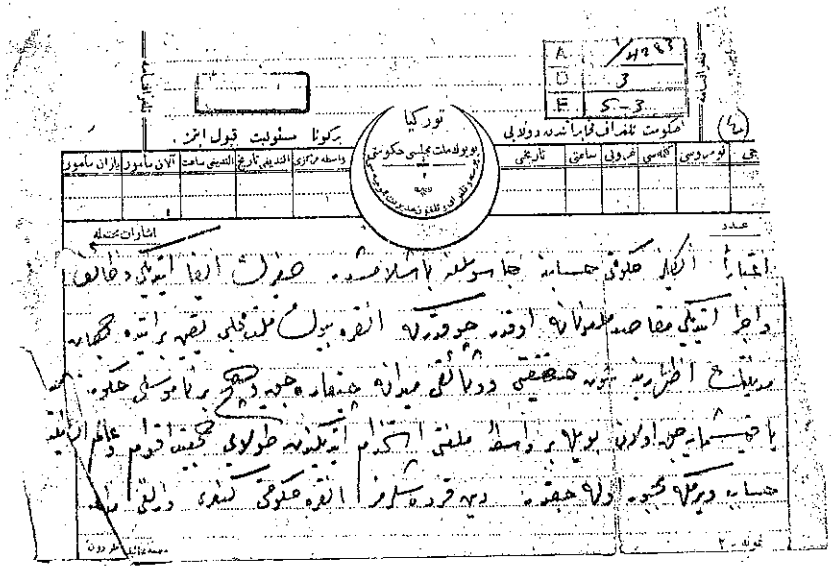
EK– 8/2

Levent Sahverdi Arşivi

F. No: 5-2

Levent Sahverdi Arşivi

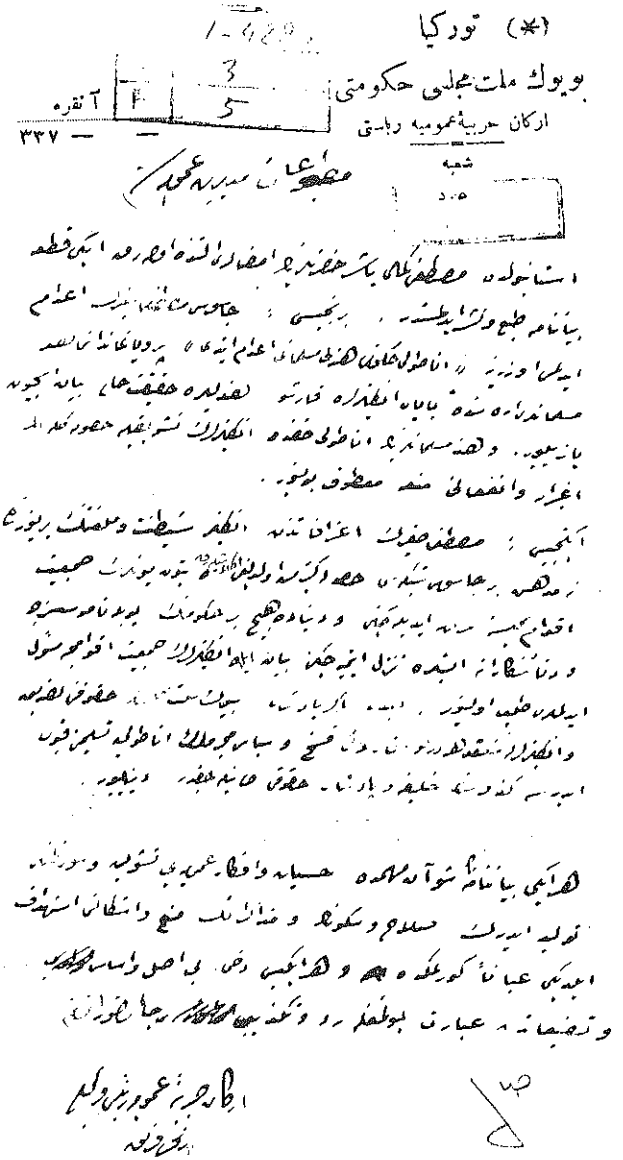

F.No: 5-3

Levent Sahverdi Arsivi

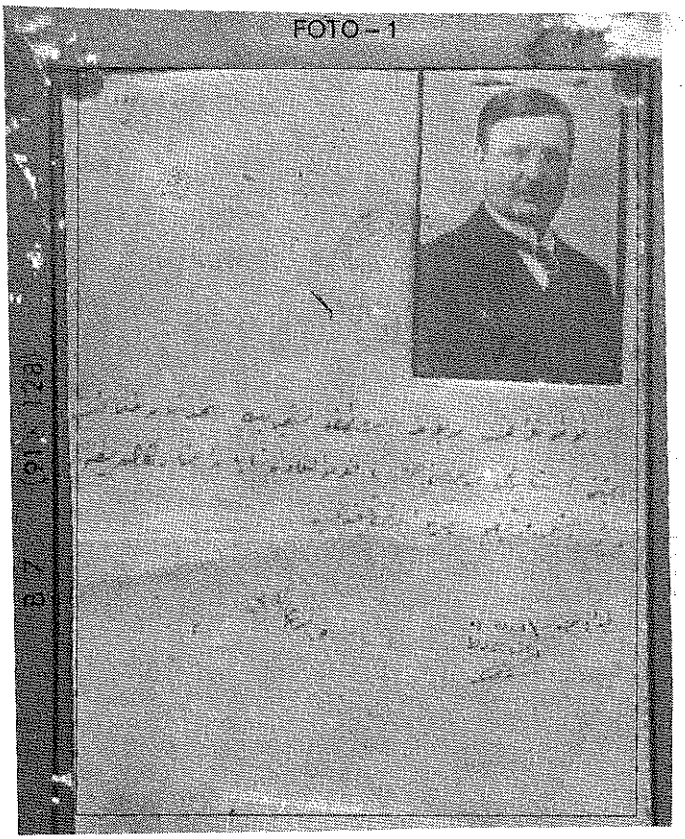
EK–8/5

Levent Sahverdi Arşivi

EK–9: Konuyla ilgili İstanbul'da Yayımlanan İki Beyanname Özeti.
ATASE Arşivi, Kls. No. 1039; Dos. No: 3–118; F. No: 5.

Levent Sahverdi Arşivi

İSTANBUL HÜKÜMETİ TARAFINDAN CASUS MUSTAFA SAGİR'E VERİLEN KİMLİK KARTININ FOTOĞRAFLI SURETİ

Fotoğrafı merbut Mustafa Sagir Bey Hindistan Hilâfet Hey'eti İstanbul Murahhası olup fevkalade şayan–ı itimat olduğuna dair işbu vesika ita kılındı.

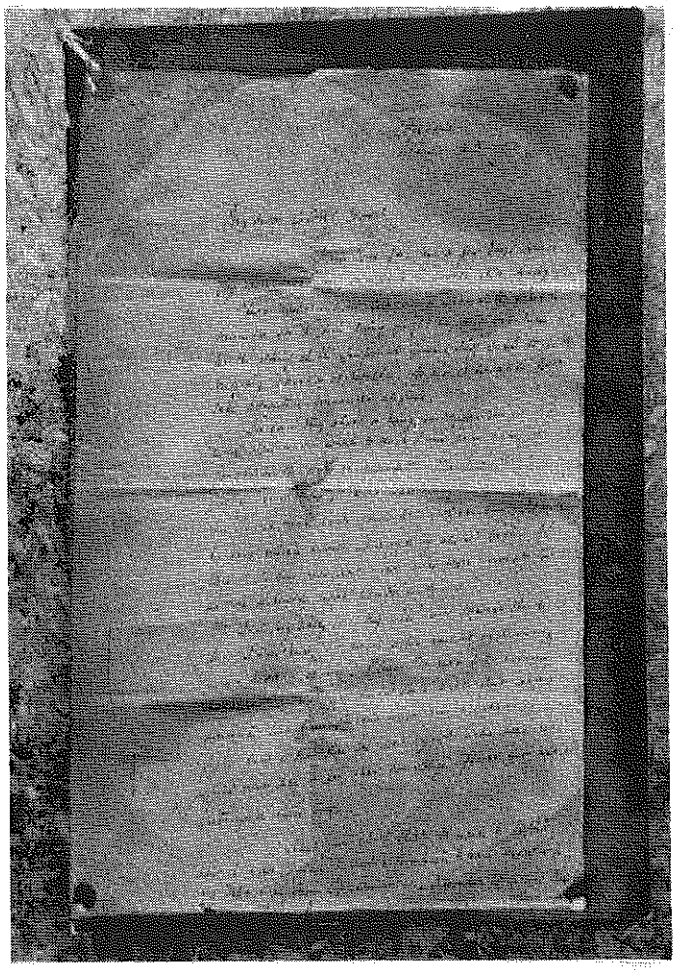
Kaydedilmiştir. 23.11.36
İstihbarat Zabiti
Şevket

15 Teşrin–i Sani 36

ATASE Arşivi, İstiklâl Harbi Albümü, No: 8.

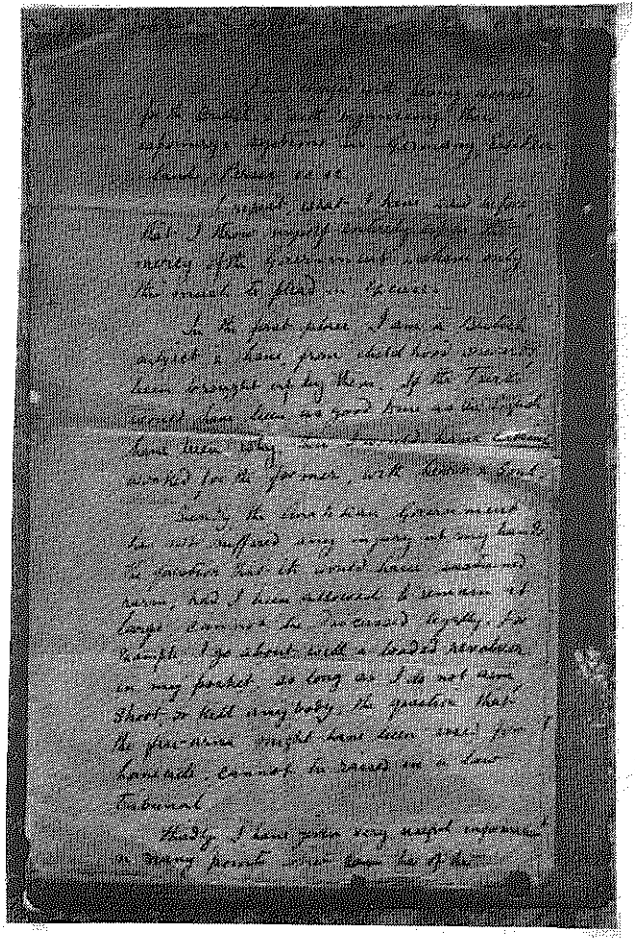
Levent Sahverdi Arşivi

İNGİLİZ CASUSU MUSTAFA SAGİR'İN ALBAY WOOD'A YAZDIĞI
MEKTUBUN FOTOĞRAFLARI
FOTO – 2

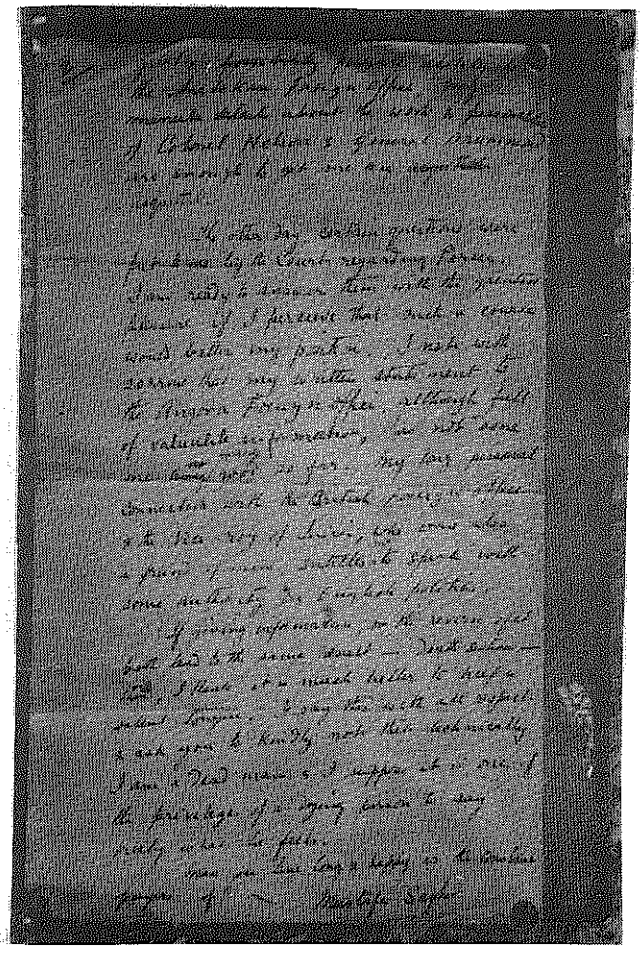

Sayfa – 1

Levent Sabverdi Arşivi

Sayfa – 3

Sayfa – 2

Levent Sahverdi Arşivi

TEKÂLİF–İ HARBİYE İLE TEKÂLİF–İ MİLLİYE VERGİLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI TANITIMI

Uzman CEMAL AVCI

Savaşlar ülkelerin normal ekonomik dengelerini alt üst eden, uzadıkça eldeki imkânlarla devam ettirilmesi mümkün olmayan olağanüstü ekonomik önlemler alınmasını gerektiren olaylardır. Özellikle teknik geliştikçe maliyetleri ve çeşitleri artan savaş aletlerine sahip olmanın gerekli olduğu ve birden fazla cephede savaşıldığı dönemlerde levazım ve mühimmat bakımından büyük bir orduyu donatmak ülkelerin en büyük sorunudur.

Ekonomik olarak çökmüş olan Osmanlı İmparatorluğu da Trablusgarp savaşı sırasında bir de Balkan Savaşı ile karşı karşıya kalınca Trablusgarp Savaşı'nı olumsuz koşullarla da olsa bitirmiş ve bütün gücünü Balkan Savaşı'na ayırmıştır. Ancak bozuk mali düzen ve bir süredir süren savaş, Osmanlı yönetiminin olağandışı mali kaynaklar aramasına neden oldu.

1– HARP VERGİSİ HAKKINDA KANUN

Savaşların meydana getirdiği olumsuz durum ile cephelerdeki askerine lojistik destek veremeyen Osmanlı idaresi yeni mali kaynaklar ararken en kolay yolu seçti. Yeni vergi koydu ve var olan vergilere zam yaptı (Ek–1).

Levent Sahverdi Arşivi

5 Ağustos 1328 (1912) tarihli "Harp Vergisi Hakkında Kanun" özetle şöyleydi[1]:

Kanunun birinci maddesinde olağanüstü harp masraflarını karşılamak için yeni vergiler konulduğu ve var olan vergilerin de artırıldığı belirtiliyor. İkinci maddede bina ve temettü vergilerine yüzde 25 zam yapılıyor. Üçüncü maddede verilen her türlü maaş ve yardımlardan yüzde 3 vergi alınıyor. Ancak bunların 300 kuruşu vergiden muaf tutuluyor. Dördüncü maddede askere alma kanunu gereğince bedel-i nakdi vereceklerin ödeyecekleri miktar 10'ar lira artırılıyor. Beşinci maddede tuz fiyatına her yerde 10 para zam yapılıyor. Ancak bazı kritik ve hududa yakın yerler bu zamdan etkilendirilmiyor. Altıncı maddede rakı yapımı için alınan vergiye bir misli zam yapılıyor. Yedinci maddede bu vergilerin yürürlüğe giriş şekli belirtiliyor. Sekizinci maddede harcırahlardan yüzde 5 ile yüzde 10 arasında kesinti yapılıyor. Dokuzuncu maddede bina, temettü, rakı, bedel-i nakdi vergilerine yapılan zam ve üçüncü maddede belirtilen yeni vergilerin üç seneyi geçmemek üzere hükümetin uygun göreceği zamana kadar alınacağı diğerlerinin ise gerek kalmadığı zaman kaldırılacağı belirtiliyor. Onuncu maddede ise bu kanunun icrasına Maliye Nazırı memurdur deniyor.

Osmanlı Hükümeti bu kanunu çıkarırken savaşın uzun sürmeyeceğini düşünmüş olmalı ki üç sene sonra zamları ve yeni vergileri kaldırmayı planlamıştı. Ancak devlet yıllarca süren savaşlardan sonra yeni bir karışıklığın Birinci Dünya Savaşı'nın toz duman ortamı içinde kendini bulmuştur.

Savaşın çıkacağını ve Osmanlı'nın da bunun dışında kalamayacağını anlayan İttihat ve Terakki liderleri daha savaş başlamadan hatta seferberlik dahi ilân edilmeden Tekalif-i Harbiye (Harp Vergileri) kanununu çıkarmışlardır.

1 **Düstur**, Tertib-i Sani, Cilt: 4, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1331, ss: 611-613, **Takvim-i Vekayi**, 13 Ağustos 1328, Numara: 1214.

Levent Şahverdi Arşivi

2. TEKALİF-İ HARBİYE

a) Tekalif-i Harbiye'nin Suret-i Tarhı Hakkında Kanun[2](Ek-2)

14 Temmuz tarihli bu kanunu kısa olduğundan özetlemeye gerek görmeden aynen veriyoruz:

Madde 1- Seferberlik ilanı tarihinden itibaren Tekalif-i Harbiye tarhının hangi mahallerde icra edileceği görülecek lüzum üzerine cihet askeriyece tayin olunacaktır.

Madde 2- Tekalif-i Harbiye tarhı takarrur eden mıntıkanın en büyük memurin-i mülkiye ve maliyesi ile cihet-i askeriyeden bir zat ve bulunamadığı taktirde o mıntakanın Jandarma kumandanından ve meclis-i idare ve belediyeden muntehap (seçilmiş) birer azadan mürekkep olarak her mahalde birer Tekalif-i Harbiye Komisyonu teşkil edilecek ve bu komisyon ahalinin ihtiyacına kafi miktarın terkiyle üst tarafına vaz'ı yed edecek (el koyacak) ve vaz'ı yed ettiği levazımata mukabil eshabına (sahibine) mazbata ita eyleyecektir.

Madde 3- Tekalif-i Harbiye tarhının icrası emrolunan mıntakanın en büyük mülkiye memuru derhal meclis-i idare ve belediye ve ticaret odası azalarından mürekkep bir komisyon teşkil ile mevkiin rayicine göre her nevi levazımata bir fiyat takdir ederek cetvelini tanzim ve zirini zat mühürleriyle tastik ederek hükümet-i mahalliyeye ita eyleyeceklerdir.

Madde 4- Tüccar ve esnafa ve ahaliye verilecek mazbatalarda alınan levazımatın fiyatı mezkur fiyat cetveline göre bilhesap ismini tasrih ve nihayet seferberliğin hitamını takip eden sene bütçesine idhalen tediye edilecektir.

Madde 5- Işbu kanun tarih-i neşrinden itibaren meri olacaktır.

Madde 6- Işbu kanunun icrasına Harbiye ve Dahiliye ve Maliye Nazırları memurdur.

2. **Düstur**, Tertib-i Sani, Cilt: 6, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1334, ss: 1011-1012. - **Takvim-i Vekayi**, 9 Ağustos 1330 (1914), No: 1915.

Levent Sahverdi Arşivi

b) Kanunun Özellikleri

Osmanlı Devleti ile Almanların ittifak görüşmelerinin başlangıç tarihi 27 Temmuz'dur. 1 Ağustos'ta Almanya Rusya'ya savaş ilan eder ve 1. Dünya Savaşı başlar. 2 Ağustos'ta da Türk–Alman ittifakı imzalanır. 2/3 Ağustos gecesi Osmanlı Devleti seferberlik ilân eder.

Bütün bunlar olmadan evvel, Osmanlı idarecileri bir genel savaşın çıkacağını ve Osmanlı Devleti'nin de bu savaşın dışında kalamayacağını daha önce anlamış olmalılar ki 14 Temmuz 1914 tarihinde Harp Vergileri hakkında kanunu çıkarıyor ve bunu seferberlik ilânından sonra uygulayacaklarını belirtiyorlar.

Tekalif–i Harbiye (Harp Vergileri) Kanunu 9 Ağustos 13' da Takvimi Vekayi'de yayınlanır. Kanunun 5. maddesinde yayın tarihinden itibaren geçerlidir denmesine rağmen, seferberlik ilân edilir edilmez 3 Ağustos'ta büyük bir hızla uygulamaya geçilir.

Kanunun metninde de görüldüğü gibi askerî ihtiyaçlar için el konacak mallar ayrıntılarıyla belirtilmemiştir. Her bölgede kurulacak Tekalif–i Harbiye Komisyonları, o bölgede ihtiyaca yetecek kadar malzeme bırakacaklar gerisine el koyacaklardır. Burada belirtilmeyen bir husus da ihtiyaca yetecek miktarın ne olduğudur. Kaç günlük ihtiyaca yetecek malzeme bırakılcaktır. Kanunda belirtilmeyen bu hususlar uygulamada büyük sorunlar yaratacaklardır.

c) Tekalif–i Harbiye'nin Uygulanışı ve Aksaklıklar

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Tekalif–i Harbiye Kanunu seferberlik ilân edilir edilmez uygulanmaya başlanır. İttihat ve Terakki'nin ünlü Maliye Bakanı Cahit Bey, Tekalif–i Harbiye uygulaması ile ilgili olarak anılarının 3 Ağustos 1330 (1914) Pazar gününe ait olanında şöyle yazıyor[3]:

3. Maliye Nazırı Cavit Bey'in Anıları, **Tanin**, 19 Birinciteşrin 1944, s. 2.

Levent Sahverdi Arşivi

"Harbiye Nezareti'nin Tekalif-i Harbiye'yi suret-i tatbiki memlekette yerliden ve ecnebiden derin bir şikayet ve feryat uyandırıyor. Bilhassa ecnebiler pek ziyade şikayet ediyorlar. Filhakika kapitülasyon kavaidine ahval-i fevkaladede riayet etmemeyi anlarsam da, asker için hiç lüzum ve ihtiyaç olmayan veya lüks addedilen mevad ve eşyayı almanın şikayet tevlit etmesini pek tabii görüyorum.

... Memleketin ihtiyacını hiçbir suretle düşünmüyorlar. Şehir ahalisinin aç kalması ihtimali sanki ciddiyet ve itina ile düşünülecek bir mesele değilmiş.

Tekalif-i Harbiye bedelatı peşinen tediye olunmadığından tabii eşya sahipleri hariçten ithalatı tadil etmek mecburiyetinde kalıyorlar.

Yalnız memlekete gelen, yahut memleket mahsulü olan eşyayı değil ecnebî bir memleketten, ecnebî bir memlekete giden ve burada yalnız tevakku eden vapurlar derunundaki eşyayı da Tekalif-i Harbiye diye alıyorlar."

O günlerde basında sansür de ilân edildiğinden, bu kanunun uygulanışında meydana gelen aksaklıklar ve halktaki tedirginlik resmî tebliğlerde kendini göstermektedir.

9 Ağustos 1914 tarihinde gazetelerde yer alan beyannamede[4] İstanbul'da fırınlarda ekmek yapacak un kalmadığı, Tekalif-i Harbiye komisyonunca el konan undan iki gündür fırınlara un dağıtıldığı, ekmek ve diğer levazım maddelerini almak için fırın ve dükkanların önünde izdiham meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bunun önüne geçmek için fırınlara hücum eden ve evlerine fazla ekmek götürenlerin askeri hükümetçe tutuklanacakları belirtilmektedir. Yine aynı beyannamede bu sabahtan itibaren gerek yerli gerekse ithal gelecek unlarla, ithal gelecek yağ, pirinç, şeker ve sabunlara da el konulmayacağı bildirilmektedir.

4. **Sabah**, 9 Ağustos 1914.

Levent Sahverdi Arşivi

Karaborsacılık yapacak olan fırıncılara da hapis ve fırınlarına elkoyma cezası vardır.

Yine bu beyannamenin 4. maddesinden anlaşıldığına göre piyasada satılan malların fiyatları da Tekalif–i Harbiye komisyonlarınca belirlenmektedir. Bu amaçla beyannamenin sonunda tesbit edilen fiyatlar verilmiş ve bu fiyatlardan yüksek satış yapanların ihbar edilmeleri istenmiştir. Gazetelerde bu şekilde tesbit edilen fiyatların üstünde satış yapan tüccarların hapsedildikleri haberlerine sıkca rastlanmaktadır.

İstanbul vilayetinden verilen bir haberde de[5], mallarına el konan şahısların mallarını teslim ettiklerine dair ilmuhaber almadıkları belirtilmekte ve sahibi belli olmayan bu eşyaların sahipsiz olarak kaydedileceği ilan ediliyor. Bu da halkın elkonan eşyaların parasını almaktan umutlu olmadıklarını göstermektedir.

Yukarıdaki anı ve gazete haberlerinden anlaşıldığına göre Tekalif–i Harbiye seferberlikle birlikte ani olarak uygulanmaya başlanmış, halk üzerinde olumsuz etkisini hemen hissettirmiş ve yiyecek ekmek dahi bulunamaz duruma düşülmüştür. Bu durum daha sonra alınan kararlarla düzeltilmeye çalışılmışsa da halkın güveni sarsılmış, dışarıdan mal ithalatı durma noktasına gelmiş ve insanlar el konan mallarından umutlarını kesmişlerdir. Bu temel ihtiyaç maddeleri karaborsaya düşmüştür. Bunu önlemek için getirilen cezalar da yeterli düzeni sağlayamamıştır.

Bu durumlar devletin başkenti olan İstanbul için böyleyken, Tekalif–i Harbiye'nin uygulandığı diğer yerlerin vaziyetini tahayyül etmek bile zordur.

3. TEKALİF–İ MİLLİYE

a) Tekalif–i Milliye Emirleri

Türk ordusu Yunan kuvvetleri karşısında gerileyerek Sakarya neh-

5. **Sabah**, 12 Ağustos 1914.

Levent Sahverdi Arşivi

rinin doğusuna çekilmiş ve orada savunma yapmaya çalışırken TBMM, 5 Nisan 1921'de Atatürk'ü Başkomutan ilân etmiştir. Başkomutan aynı zamanda TBMM'nin yetkilerine sahip olacaktır[6].

Sınırsız yetkilerle donatılan Atatürk'ün ilk işi, ordunun insan ve taşıt araçları bakımından kuvvetinin artırılması, yiyecek ve giyeceğinin sağlanması ve düzenlenmesiyle ilgili tedbirler almak ve hazırlıklar yapmak oldu[7].

Birinci, İkinci İnönü Muharebeleri ve iç ayaklanmaları olağan mali kaynaklarıyla karşılayan milli ordunun elindeki imkanlar yeni bir savaşı kaldırabilecek durumda değildi. Kısa bir zaman sonra genel bir saldırıya geçmesi beklenen Yunan ordusuna karşı koyabilecek savunma hazırlıkları için yeni mali kaynaklara ihtiyaç vardı. bu kaynaklar hemen hazır olmalıydı. İngiliz desteğindeki Yunan kuvvetleri taarruza geçene kadar ordumuzun ihtiyaçları görülmüş olmalıydı.

Mustafa Kemal, Başkomutan seçildikten iki gün sonra 7 ve 8 Ağustos 1921 tarihlerinde ordunun ihtiyaçlarını en hızlı karşılayacak şekilde düzenlediği Tekalif-i Milliye Emirleri'ni ilân etti[8].

10 emirden olşan ve ilk 6'sı 7 Ağustos, son dördü ise 8 Ağustos 1921 tarihlerinde ilan edilen Tekalif-i Milliye (Millî Vergiler) ana hatlarıyla şöyleydi:

1 numaralı emir: Her ilçede kaymakamın başkanlığında, mal müdürü ve ilçenin en büyük askeri amiri ile idare meclisi, belediye ve ticaret odalarının seçtikleri ikişer üyeden oluşan Tekalif-i Milliye Komisyonları kurulacaktır. bu komisyonlara mahallî Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri merkez kurulundan iki üye ile köylerde imamlar ve muhtarlar tabiî üye sıfatıyla bu komisyonlara katılacaklardır. Buradaki hizmetlere karşılık ücret ödenmeyecektir. Tekalif-i Milliye Komisyonları

6 Utkan Kocatürk, **Atatürk ve T.C. Tarihi Kronolojisi**, Ankara 1988, s. 274.
7 **Nutuk 2**, Kültür Bakanlığı Yayını, 2. Basım, Ankara 1980, s. 212.
8 **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Ağustos 1921; **Açık Söz**, 10 Ağustos 1921.

Levent Sahverdi Arşivi

savaş ekonomisine giren ve Tekalif–i Milliye emirlerinde belirtilen malları toplayarak kendisine bildirilen cepheye gönderecektir. Görevinde ihmal gösteren komisyon üyeleri vatana ihanet suçuyla cezalandırılacaklardır.

2 numaralı emir: Ülkede her ev birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp Tekalif–i Milliye komisyonlarına teslim edecektir.

3 numaralı emir: Tüccar ve halk elinde bulunan çamaşırlık bez, amerikan, patiska, pamuk, yün ve tiftik, erkek elbisesi yapımına yarayan kumaş, kösele, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, dikilmiş ya da dikilmemiş çarık, fotin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nal, nal yapımında kullanılan demir, mıh, yem torbası, yular, belleme, kolon, kaşağı, gebre, semer ve urganların yüzde kırkı bedelleri sonradan ödenmek üzere Tekalif–i Milliye komisyonlarına teslim edilecektir.

4 numaralı emir: Tüccar ve halkın elinde bulunan mevcut buğday, un, saman, arpa, kuru fasulye, bulgur, nohut, mercimek, koyun, keçi, kasaplık sığır, şeker, gazyağı, pirinç, sabun, tereyağı, zeytinyağı, tuz, çay ve mum stoklarının yüzde kırkına ordu adına el konacaktır. El konan malların bedelleri daha sonra ödenecektir.

5 numaralı emir: Ordu ihtiyacı için evvelce alınan taşıt araçlarının dışında, halkın elinde kalan her türlü taşıt aracıyla, yüz kilometrelik bir uzaklığa kadar, ayda bir defa olmak üzere parasız askerî nakliyat yapılması mecbur kılınmıştır.

6 numaralı emir: Ordunun giyimine ve beslenmesine yarayan bütün sahipsiz mallara el konulmuştur.

7 numaralı emir: Halkın elinde bulunan savaşta lüzumlu bütün silah ve cephane üç gün içinde Tekalif–i Milliye komisyonlarına teslim edilecektir. Bu malzeme için ücret ödenmeyecektir.

Levent Sahverdi Arşivi

8 numaralı emir: Benzin, vakum, gres, makina, don, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil ve kamyon lastiği, solüsyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinası, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan maddeler ve bunlar cinsinden malzeme, asit sülfirik stoklarının yüzde kırkına el konulmuştur.

9 numaralı emir: Demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç ve araba yapan esnaf ile imalathaneler tesbit edilecek, bunların üretim, onarım ve yapım güçleri hesaplanacaktır. Ayrıca kasatura, kılıç, mızrak ve eğer yapabilecek zanaatkârlar aranıp tesbit edilecektir. Yukarıda belirtilen esnaf, imalathane ve zanaatkârlar savaş araç ve gereçleri üretim, onarım ve yapımı ile görevlendirilecektir. Sürekli görevlendirilenlere geçimlerine yetecek ücret ödenecektir.

10 numaralı emir. Halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyla kağnı arabalarının bütün takım ve hayvanlarıyla beraber ve binek ve topçeker hayvanları, katır ve yük hayvanları, deve ve eşek sayısının yüzde yirmisi bedeli sonra ödenmek üzere ordu adına alınacaktır.

b) Tekalif-i Milliye Emirlerinin Uygulanışı

Sırtını İngilizlere dayayarak her türlü ihtiyacı karşılanan Yunan ordusu önünde gerileyen ve Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilen Türk ordusunun ne kadar ihtiyaç içinde olduğunu anlamak için Tekalif-i Milliye ile halktan istenen malzemelere bakmak yeterli olacaktır. Öyle ki, Türk ordusunun üstünde elbisesi, ayağında ayakkabısı, yiyecek ekmeği, silahı ve cephanesi kalmamıştı. Bir çivi bile halktan istenmekteydi. Bu durum düzelmeden, malzeme olarak takviye olmadan ordunun başarılı olması düşünülemezdi.

Bu nedenle yayınlanan Tekalif-i Milliye Emirlerinin uygulanması için birinci emirde nasıl kurulacağı açıklanan komisyonlar her tarafta kuruldu ve hemen çalışmalarına başladı. Bu komisyonlar elkoydukları mallara karşılık senet niteliğinde tutanaklar verdiler. Bu tutanaklar-

Levent Sahverdi Arşivi

da yazılı malların bedelleri zaferden sonra hak sahiplerine belli bir düzen dahilinde ödenmiştir. Komisyonlardan başka, bu emirlerin yerine getirilmesini sağlamak için kurulan İstiklal Mahkemeleri de Kastamonu, Samsun, Konya, Eskişehir bölgelerine gönderildi. Ayrıca Ankara'da da bir İstiklal Mahkemesi bulunmaktaydı[9].

"Bununla beraber İstiklal Mahkemeleri tutanakları incelendiğinde Tekalif–i Milliye emirlerinin uygulanmasından doğan zorlamaların ve cezalandırmaların bir iki olayla sınırlı olduğu görülmektedir. Gerçi her Tekalif–i Milliye Komisyonu ilgili emirleri ve istekleri halka duyururken gerektiğinde zora başvurulacağını, stoklarındaki mal miktarını gizleyenlerin vatana ihanet suçu işlemiş sayılacaklarını belirterek halkın dikkatini çekmiş, gerekli uyarılarda bulunmuştur. Ancak uygulamalar sırasında zora başvurmayı gerektiren olaylara çok az rastlanmıştır. Bu durum verebileceklerinin sınırına ulaşmasına rağmen halkın Kurtuluş Savaşını zafere ulaştıracak mali ve maddi mükellefiyetlere ve fedakârlıklara içtenlikle katıldığını göstermektedir"[10].

Bu uygulama sonucunda halktan beklenen gelir elde edilmiş ve bu gelirin verdiği maddi ve manevi destek Türk ordusunun başarılı olmasında büyük rol oynamıştır.

4. TEKALİF–İ MİLLİYE VE TEKALİF–İ HARBİYE UYGULAMALARI ARASINDAKİ BENZERLİK VE FARKLILIKLAR

Çalışmamızın Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi, sonu gelmeyen savaşlar, askeri ihtiyaçları karşılama amacına yönelik kanunların çıkarılmasına neden olmuştur.

1912 tarihli Harp Vergisi Hakkında Kanun'da olduğu gibi bu kanunlar önce vergileri artırmak ve yeni vergiler koymak gibi bir yol izlemiştir. Ancak 1914'e gelindiğinde durum değişir ve vatandaşın elin-

9 **Nutuk 2**, a.g.e., s. 214.

10 Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1990, s. 383.

Levent Sahverdi Arşivi

deki mala el koymak şeklinde kendini gösterir. Kurtuluş Savaşında ise daha değişik bir hüviyet kazanarak, mal ve hizmet mükellefiyetleri ve belli malların belli miktarlarına el koymak şeklinde uygulandı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı idaresi tarafından yürütülen uygulamalarla, Milli Mücadele uygulamaları arasında benzerlikler bulunmasına rağmen, pekçok farklar vardır.

İki uygulama arasındaki benzerlikleri şöyle sıralayabiliriz:

1- Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Milliye uygulamalarının ikisinde de mahalli komisyonlar kuruluyor, bu komisyonlara geniş yetkiler veriliyor. komisyonların kuruluş şekillerinde ve çalışmalarında benzerlikler görülüyor.

2- Emirlere uymayanlar, 1914'te divan-ı harp, 1921'de İstiklâl Mahkemesi'nce cezalandırılıyor.

3- Her ikisinde de el konan mallara bedeli savaş sonrası ödenmek üzere makbuz veriliyor.

Farklar ise şöyledir:

1- Tekalif-i Milliye ordunun ihtiyaçları en ince ayrıntılarına kadar düşünülerek hazırlanmış olduğundan hem mal, hem hizmet konularını kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Tekalif-i Harbiye'de hizmet yükümlülüğü yoktur.

2- Tekalif-i Milliye'de hangi mal ve hizmetin uygulamaya dahil olduğu ve hangi mala ne oranda el konacağı açıkca belirtilmişken, Tekalif-i Harbiye'de böyle birşey yoktur. Araştırmamızın ikinci bölümünde de belirtildiği gibi, hiçbir askeri gereği olmayan malzemelere de el konulmuştur.

3- Tekalif-i Harbiye Komisyonlarının günlük mal satış fiyatlarını belirleme yetkisi varken, Tekalif-i Milliye Komisyonlarının bu yetkileri yoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

4– Tekalif–i Milliye emirleri ile bütün yurtta her vatandaş yükümlü tutulurken, Tekalif–i Harbiye'de bu durum söz konusu değildir. Tekalif–i Harbiye ilan edilen yerlerde uygulamaya konacaktır.

5– En büyük fark Tekalif–i Milliye uygulamasına halkın gösterdiği büyük güvendir. Bu güveni İsmet İnönü, 10 Ağustos 1923'de Lozan'dan dönüşünde, İstanbul Darülfünun'daki konuşmasında şöyle anlatıyordu[11]:

".. Zaferin amillerinden olan bir husus da milletin her istediğimizi bila şikayet vermiş olmasıdır. Fakat o verdiklerinin sarfının suret–i idaresini de kontrolden ferağ kalmıyordu. Herşeyi tetkik ediyordu. Eğer millet milli ordunun Harb–i Umumi orduları gibi idare, iaşe ve heba edildiğini görmüş olsaydı herhalde darılırdı. Ve asla tahammül etmezdi. Fakat onun iyi idare edildiğini gördüğü içindir ki harbe tahammül edildi."

11 Cemal Avcı, "İsmet İnönü'nün Lozan Dönüşü ve Demeçleri", **Atatürk Yolu**, Sayı: 12, Ankara 1993, s. 349.

Levent Sahverdi Arşivi

EK–1: HARP VERGİSİ HAKKINDA KANUN

نومرو ۲۲۹ — حرب ویرکوسی حقنده قانون (۱)

٥ رمضان ۱۳۳۰ ٥ اغستوس ۱۳۲۸

(تعوج وقایع ایله نشر واعلانی : ۱۳ رمضان ۱۳۳۰ ۱۳ اغستوس ۱۳۲۸ – نومرو ۱۲۱٤)

ماده : ۱ مصارف فوق‌العادهٔ حربیه‌یه مدار اولمق اوزره مواد آتیه‌ده بیان اولنان ویرکولر ضمیمةً ومجدداً وضع اولنمشدر .

ماده : ۲ مسقّفات وتمتع ویرکولرینه یوزده یکرمی بش ضم اولنمشدر .

ماده : ۳ هرنه‌نام ایله اولورسه اولسون موازنهٔ عمومیه داخلنده تسویه اولنمقده بولنان بالعموم معاشات ومعینات ومخصصاتدن وخزینهٔ خاصهٔ شاهانه واوقاف نظارتی ، زراعت بانقه‌سی ، امنیت صندوقی ، حجاز تیمور یولی ، سیرسفائن اداره‌سی ودوائر بلدیه مأمورلری معاشلرندن واوقاف نظارتی طرفندن متولیلره تسویه اولنان مبالغدن واوقاف

— ٦١٢ —

ملحقه و مستثنا وقف متولیلرینك طوغریدن طوغریه جبایت ایلدکلری مبالغك وواردات صافیه‌سندن شهری یوزده اوچ ویرکو آلنه‌جقدر .

معاش ویا مخصصات و معیناتی اوچ یوز غروشه قدر اولانلر ایله بش یوز غروشه قدر معاش ومخصصاتی ومعیناتی اولانلرك اوچ یوز غروش مقداری معافدر .

ماده : ٤ اخذ عسکر قانونی موجبنجه افراد نظامیه‌دن بدل نقدی ویره‌جکلرك بدل نقدیسی الی لیرادن آلتمش لیرایه، افرادردیفه واحتیاطیه بدل نقدیسی اوتوز لیرادن قرق لیرایه ابلاغ اولنمشدر .

ماده : ٥ طوز فیٔ میریسنه هرقیهٔ جدیده‌ده اون پاره ضم ایدلمشدر انجق موصل، بغداد ، بصره ، حجاز ، یمن ، طرابلس غرب ولایتلریله بنغازی سنجاغنده وحدوددده واقع اولوب الیوم طوزك فیٔ عمومیدن نقصانیله صاتیلدیغی محللرده طرف حکومتدن فروخت اولنان طوزلر ضمدن کاملاً مستثنا طوتیله‌جقدر . بعض ممالحه‌لرده قیهٔ جدیدی یکرمی درت پاره‌یه صاتلمقده اولان قیا طوزینك فیٔ میریسنه‌ده یالکز ایکی پاره ضم ایدیله‌جکدر. طوپدن طوز صاتانلر اشبو قانونك نشری تاریخنده الدنده بولنان طوزك رسم منضمنی تأدیه ایده‌جکلردر . عکس حالده موجود طوزلری جزاءً مصادره اولنه‌جقدر .

Levent Sahverdi Arsivi

EK–1: HARP VERGİSİ HAKKINDA KANUN (Devam)

ماده : ٦ راقی اعمالی ایچون آلنان رسم میری‌یه برمثلی ضم ایدلمشدر . اولجه رسم میریسی ویرلمش اولدیغی حالده موجود بولنان راقی واسپرتولر مأمورین مخصوصه واسطه‌سیله ثبت دفتر ایدیلهجك وبونلردن برمثلی دها رسم میری اخذ اولنهجقدر .

ماده : ٧ مسقفات وتمتع ویرکوسی ضمائمی بوعنه برنجی تقسیطه شامل اولیوب ایکنجی تقسیطدن اعتباراً هرتقسیط ربعنك ضمی صورتیله ومعاشات ومعینات ومخصصات ویرکوسی قانونك نشر اولندیغی آی داخل اولمق اوزره اوآیك نهایتندن ودیکر ضملر قانونك نشری تاریخندن اعتباراً استیفا اولنهجقدر .

ماده : ٨ بیك بش یوز غروشدن اوچ بیك غروشه قدر معاش ویا مخصصاتی اولانلرك خرجراه استحقاقلرندن یوزده بش واوچ بیك غروشدن فضله معاش ویا مخصصاتی اولانلرك خرجراهلرندن یوزده اون توقیفات اجرا اولنهجقدر .

— ٦١٢ —

ماده : ٩ مسقفات و تمتع وراقی ویرکولرینه وبدل نقدی‌یه وقوع بولان ضمائم ایله اوچنجی ماده موجبنجه احداث اولنان ویرکو اوچ سنه‌یی تجاوز ایتمامك اوزره حکومتك لزوم کوره‌جکی زمانه قدر استیفا اولنهجقدر. طوز رسم منضمنه لزوم قالمدیغی تقدیرده ایکی ماه مقدم معلومات اعطاسیله لغو اولنهجقدر .

خرجراه توقیفاتی خرجراه قرارنامه‌لرنده حکومتجه متصور اولان تعدیلاتك اجراسنه قدر موقع تطبیقده قالهجقدر .

ماده : ١٠ اشبو قانونك اجراسنه مالیه ناظری مأموردر .

مجلس اعیان ومبعوثانده قبول اولنان اشبولایحه‌نك قانونیتنی وقوانین دولته علاوه‌سنی اراده ایدرم . ٥ رمضان ١٣٣٠ ٥ اغستوس ١٣٢٨

محمد رشاد

مالیه ناظری عبدالرحمن

صدراعظم غازی احمد مختار

Düstur, Tertib–i Sani, Cilt 4, Matbaa–i Amire, Dersaadet 1331, s. 611–613.

Levent Sahverdi Arsivi

EK–2: TEKALİF–İ HARBİYE'NİN SURET–İ TARHI HAKKINDA KANUN

— ۱۰۱۱ —

نومرو ٤٦٦ — تكاليف حربيه‌نك صورت‌طرحى حقنده قانون[1]

٤ رمضان ١٣٣٢ ١٤ تموز ١٣٣٠

(تقويم وقايع ايله نشر و اعلانى : ٣٠ رمضان ١٣٣٢ ٩ اغستوس ١٣٣٠ — نومرو ١٩١٥)

ماده : ١ سفر برلك اعلانى تاريخندن اعتباراً تكاليف حربيه طرحنك هانكى محللرده اجرا ايديله‌جكى كوريله‌جك لزوم اوزرينه جهت عسكريه‌جه تعيين اولنه‌جقدر .

ماده : ٢ تكاليف حربيه طرحى تقرر ايدن منطقه‌نك الك بيوك مأمورين ملكيه و ماليه‌سى ايله جهت عسكريه‌دن بر ذات و بولنه‌مديغى تقديرده او منطقه‌نك ژاندارمه قوماندانندن و مجلس اداره و بلديه‌دن منتخب برر اعضادن مركب اولەرق هر محلده برر تكاليف حربيه قوميسيونى تشكيل ايديله‌جك و بو قوميسيون اهالينك احتياجنه كافى مقدارك تركيله اوسط طرفنه وضع يد ايده‌جك و وضع يد ايتديكى لوازماته مقابل اصحابنه مضبطه اعطا ايليه‌جكدر .

ماده : ٣ تكاليف حربيه طرحنك اجراسى امر اولنان منطقه‌نك الك بيوك ملكيه مأمورى درحال مجلس اداره و بلديه و تجارت اوطه‌سى اعضالرندن مركب بر قوميسيون تشكيل ايله او موقعك رايجنه كوره هر نوع لوازماته بر فيئات تقدير ايدرك جدولنى تنظيم و زيرنى ذات مهرلريله تصديق ايدرك حكومت محليه‌يه اعطا ايليه‌جكلردر .

ماده : ٤ تجار و اصنافه و اهالى‌يه ويريله‌جك مضبطه‌لرده آلنان لوازماتك فيئاتى مذكور فيئات جدولنه كوره بالحساب اثمانى تصريح ونهايت سفر برلكك ختامنى تعقيب ايدن سنه بودجه‌سنه ادخالاً تأديه ايديله‌جكدر .

— ۱۰۱۲ —

ماده : ٥ اشبو قانون تاريخ نشرندن اعتباراً مرعى‌الاحكامدر .

ماده : ٦ اشبو قانونك اجراسنه حربيه و داخليه و ماليه ناظرلرى مأموردر .

(قوهٔ اجرائيه‌جه ٢١ صفر ١٣٣١ و ١٧ كانون ثانى ١٣٢٨ تاريخنده تنظيم و موقتاً موقع تطبيقه وضع ايديلان اشبو لايحهٔ قانونيه ٢ تموز ١٣٣٠ تاريخنده مجلس عموميجه تعديلاً قبول اولنمشدر .)

مجلس اعيان و مبعوثانجه قبول اولنان اشبو لايحه‌نك قانونيتنى و قوانين دولته علاوه‌سنى اراده ايلدم . ٤ رمضان ١٣٣٢ ١٤ تموز ١٣٣٠

محمد رشاد

ماليه ناظرى	داخليه ناظرى	حربيه ناظرى	صدر اعظم
جاويد	طلعت	انور	محمد سعيد

Düstur, Tertib–i Sani, Cilt 6, Matbaa–i Amire, Dersaadet 1334, s. 1011–1012.

Levent Sehverdi Arşivi

EK-3: TEKALİF-İ HARBİYE İLMUHABERLERİ

تكاليف حربيه علم وخبرلرى

استانبول ولايتندن :

تكاليف حربيه قوميسيونلرنجه وضع يد ايديلن اشيا ولوازمى تسلم واخذه مأمور ضابطان عسكريك مراجعتلرنده لشياسا صاحبلرندن بعضيلرى اشيا ايله برلكده سراى برونده كى سوقيات اداره سنه گيتمه مكده وتسليم علم وخبرى الماقده اولدقلرى آكلاشلمشدر . اصحابنك برلكده گيتمه سى قوميسيونجه وضع يد اولنان شيارك النسنه مانعه تشكيل ايدهميه جكندن وبالعكس اشيانك انباره صاحبسز ورودى وصاحبنك كونلرجه عدم مراجعتله تسليم علم وخبرى الماسى ايله ظهورى ملحوظ قيد تريشقلندن بالآخره اصحابى متضرر اولهجقندن بعدما تكاليف حربيه قوميسيونجه وضع يد ايديلوب سوقيات اداره سنجه تسلم اولنه برو اشيانك حين اخذنده اصحابى برابر بولنوب برلكده انباره قدر گيدهرك اورادن هوقت علم وخبر آلمارى واللرنده انبارده تسليم علم وخبرى ويرلمينلره قوميسيونجه بالآخره مضبطه ويريلهميه جكى علاقه دارانه قطعياً وبشمدى يه قدر اثنان بينك ويوك اوتوموبيللرى صاحبلرندن هنوز تسليم علم وخبرى آلمامش وارايسه سركه چيلرك سراجخانه انبارى مديريته مراجعتله هان علم وخبر المارى لزومى علاوتاً اعلان اولنور .

§ تكاليف حربيه قوميسيونجه وضع يد ايديلوب جهت عسكريه جه تسلم اولنان اشيا ولوازمك اوكردهكى پازار كونى مجلس اداره وتجارت بلديه اعضاسندن مركب هيئت طرفندن قيمتارى تقدير ايديلهجك وبعدما هرپازار كونى مضبطه اعضاسيله اشتغال اولنه جقدر . شمدى يه قدر تسليم ايتدكلرى اشيانك نمونه وعلم وخبرلريله علاقه دارانك بو پازاردن اعتباراً دائره ولايته مراجعت ايتلرى اعلان اولنور .

Sabah, 12 Ağustos 1914, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYET DÖNEMİNDE DENK BÜTÇE POLİTİKASINA GEÇİŞ

Dr. NEVİN COŞAR

GİRİŞ

Ondokuzuncu yüzyılda bütçenin denk olması mali ve siyasi bağımsızlığın önemli bir ölçütü olarak görüldüğünden, bütçe açıklarından ekonomik, siyasi ve ideolojik nedenlerle kaçınılır. Bütçe açıkları borçlanmaya, karşılıksız para basımına ve enflasyona neden olur. Birinci Dünya Savaşı öncesinde, enflasyonun en önemli kaynağının bütçe açıkları olduğu kabul edilir. Bütçe açıkları, bir yanda mevcut ekonomik düzeni bozarak piyasa mekanizmasının işleyişini aksatır. Öte yanda, bütçe açıklarını kapatmak üzere devletin sürekli dış borçlanmaya gitmesi, bir ülkenin siyasi ve iktisadi bağımsızlığını yitirmesine neden olur. Bu konuda Osmanlı İmparatorluğu tipik bir örnektir (Duverger, 1955: 81–2). Bu nedenlerle bütçe açıklarından kaçınılması ve bütçede denklik kurulması önemlidir.

Cumhuriyet kurulduktan sonra açık bütçeden denk bütçeye geçişe büyük önem verilmiştir. Denk Bütçe Politikası'na geçiş nedenleri ve geçişin nasıl yapıldığı bu yazının ana konusudur. Daha sonra, kısaca Dünya Krizi bağlamında Denk Bütçe – Sağlam Para Politikası'na değinilecektir.

CUMHURİYET ÖNCESİ MALİ ALANDAKİ GELİŞMELER

Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli içsel ve dışsal etmenlerin etkisiyle geleneksel mali düzen bozulur ve artan giderler karşısında gelir

Levent Sahverdi Arşivi

yetersizliği sorunu giderek büyür. Ondokuzuncu yüzyılda dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecinde Osmanlı Devleti'nin iki sorunu vardır: Gelir yetersizliği ve yeni bir mali düzenin kurulması. Bu dönemde, dış borçlanmaya gidilerek artan giderler karşılanmaya ve bütçe açıkları sorunu geçici araçlarla çözülmeye çalışılır. Ancak, hızlı ve hesapsız borçlanılması, borçların verimli işlerde kullanılmaması Osmanlı Devleti'nin mali ve siyasi bağımsızlığını yitirmesine neden olur. Duyun–u Umumiye İdaresi dış borçların geri ödenmesini sağlamak üzere alacaklılar tarafından oluşturulur. Bu idare, Birinci Dünya Savaşı'nda ve daha sonra geniş bir biçimde siyasi baskı aracı olarak kullanılır (Blaisdell, 1979).

Meşrutiyet döneminde mali düzeni sağlama konusunda bir dizi önlemler alınır, gerçek anlamıyla ilk kez 1909 yılında bir bütçe hazırlık, görüşme ve onama safhalarından geçerek uygulamaya konur. Ancak, savaş yıllarında bütçe düzeni bozulur ve bütçe dışı harcamalar artar, bütçenin devlet giderlerinin ancak yüzde 10'unu karşılayabildiği görülür (Eldem, 1973; Toprak, 1982). Gelir yetersizliği sorununu çözmek ve dış borçlanmayı azaltmak pek mümkün olmaz. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkar ve daha önce yitirdiği mali, iktisadi bağımsızlığının yanısıra, siyasi bağımsızlığını yitirir ve fiziki işgale uğrar.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ülkenin işgali ve parçalanmak istenmesi büyük tepki uyandırır, direniş hareketleri başlar. Bağımsızlık savaşı sırasında Misak–ı Milli'nin altıncı maddesiyle siyasi, adli, mali ve ülkenin gelişmesine engel olacak tüm sınırlamalara karşı çıkılarak, tam bağımsızlık yaşama, gelişme ve varolmanın ana koşulu olarak ortaya konur. Oysa, Sevr Antlaşması Osmanlı Devleti'ne siyasi ve mali denetim getirmekte ve varolan ilişkileri daha da genişleterek ülkenin siyasi, iktisadi ve mali bağımsızlığına el koymakta, Osmanlı Devleti'nin yaşama hakkını sınırlamaktadır.

Sevr Antlaşması ile kurulmak istenen mali denetim mekaniz-

Levent Sahverdi Arşivi

masının üst yapısını Duyun-u Umumiye İdaresi sağlar. Antlaşmada öngörülen İngiltere, İtalya ve Fransız hükümetlerinin temsilcilerinden oluşan bir mali komisyon kuruluna kadar, mali ve iktisadi denetim işlevini Duyun-u Umumiye İdaresi üstlenir (Blaisdell, 1979). Paranın ıslahı, ekonomik gelişme, gümrük politikası, iç ve dış borçlanma, vergi reformu, imtiyazlar, ülkenin tüm kaynakları ve devlet gelirleri, bütçe hazırlama, onama, uygulama aşamalarının herbirine komisyon denetimi getirilir (Mithat Cemil, 1933: 319). Bu gelişme, büyük tepkiye yol açar ve ilerde askeri başarı sonrasında uygulanacak politikaların çerçevesini çizer. Duyun-u Umumiye İdaresi, kapitülasyonlar, imtiyazlı yabancı sermaye, dış borçlanma ülkenin önce mali daha sonra siyasi bağımsızlığını kaybetme noktasına gelmesinin ana nedenleri olarak, Osmanlı yönetimleri ise sorumluları olarak görülür.

Mustafa Kemal, Büyük Taarruz öncesi Büyük Millet Meclisi'ni açış konuşmasında mali bağımsızlığın önemini vurgular ve mali politikanın çerçevesini çizer. Buna göre;

"Bugünkü uğraşımızın ana gayesi İstiklal-i tamdır. İstiklaliyetin tamamı ise istiklal-i mali ile mümkündür. Bir devletin maliyesi istiklalden mahrum olunca o devletin bütün şuabat-ı hayatiyesinde istiklal mefluçtur. Çünkü uzv-u devlet ancak kuvve,i maliye ile yaşar. İstiklal-i malinin mahzufiyeti için şart-ı evvel, bütçenin bünye-i iktisadiye ile mütenasip ve mütevazin olmasıdır. Binaleyh, bünye-i devleti yaşatmak için harice müracaat etmeksizin memleketin menabi-i varidatıyla temin-i idare, çare ve tedbirlerini bulmak lazım ve mümkündür" (Atatürk, 1989).

Buradan hareketle, öncelikle devleti yaşatmak için, düzenli, istikrarlı ve iktisadi yapıya uygun bir mali düzenin ve bütçenin birincil bir öneme sahip olduğunu ve Cumhuriyet hükümetlerinin bunu öncelikle başarmak istediklerini söyleyebiliriz.

DENK BÜTÇE POLİTİKASINA GEÇİŞ NEDENLERİ

Askeri başarı sonrasında Lozan Konferansı yeni devlet için çok

Levent Sahverdi Arşivi

önemlidir. Lozan görüşmeleri daha çok iktisadi konulardaki anlaşmazlıklar nedeniyle kesintiye uğrar. Büyük ölçüde, siyasi amaçlarla düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde açış konuşması yapan Mustafa Kemal "Hakimiyet-i İktisadiye" olmadan, "Hakimiyet-i Milliye"-nin gerçekleştirilemeyeceğini, iktisadi bağımsızlığı gerçekleştirmenin ana şartının kapitülasyonların ve imtiyazların kalkması olduğunu söyler (Ökçün, 1971: 243–256). Ayrıca, bağımsızlığın ekonomik ve siyasi öneminin yanısıra moral yönüne de değinerek egemenliğin şeref, namus, haysiyet anlamına geldiğini ifade eder. Ülkenin ekonomik, mali, adli egemenliğinin tanınması herşeyden önce ulusal gurur ve varlık meselesi olarak ele alınır. Lozan görüşmelerinde bu şartlar sağlanmadığı sürece, Millet Meclisi silahını kınına koymayacak, mücadeleye devam edecektir (Tengirşenk, 1967).

Kesintiye uğrayan Lozan Konferansı yeniden başlar ve görüşmeler sonucunda anlaşmaya varılır. Kapitülasyonlar ve imtiyazlar kalkar. Bazı sorunların (Boğazlar, Musul, Osmanlı borçları, nüfus mübadelesi gibi) çözümü ertelense de, Lozan Antlaşması dönemin uluslararası şartları içinde yönetim için başarıdır. Büyük zorluklar ve mücadelelerle elde edilen iktisadi ve mali bağımsızlık, daha sonra itina ile ve büyük bir hassasiyetle korunur.

Cumhuriyet kurulduktan sonra hem içerde hem dışarda birçok alışkanlıkların, yanlış izlenimlerin silinmesi zaman alır. Uluslararası alanda olumsuz çaba ve propagandalar sürerken, içerde ulusal devleti güçlendirici güvenlik sorunlarının çözümü gerekir. Dış güvenlik sorunu Lozan Antlaşması'yla büyük ölçüde çözümlenmiş olsa da, uluslararası arenada yalnız olan Türk devletine karşı eski davranış ve tutumlar bir süre daha devam eder. Avrupa "hasta adam" olarak görülen Osmanlı Devleti'ne yapmaya alıştığı muameleyi, yeni Türk Devleti'ne de yapmak ister. Özellikle barışın ilk senelerinde, Avrupalı devletlerin Lozan'da kazanılan haklardan bazılarını geri almak için "mussırane teşebbüslerine" şahit olunur (hükümet merkezinin Ankara'ya nakli sıra-

Levent Şahverdi Arşivi

sında takınılan tutumlar, yabancı okullar meselesi, Boğazlar Komisyonu'nun kendisine ayrıca bir bayrak seçmeye kalkışması, İstanbul Patriği'ne yabancı birinin seçilmesi, Lozan Antlaşması'nın diğer ülkelerce bir yıl sonra onaylanması gibi) (Bayur, 1938: 146). Bu tutuma karşı, Türkiye'nin değiştiği, ilişkilerin ancak ve ancak karşılıklı emniyet ve uluslararası hukuka göre kurulabileceği sık sık yinelenir. Bu durum karşısında Türk devlet adamları Avrupalı devletlere karşı kuşkuyla bakarak bağımsızlığı bir ulusal gurur meselesi olarak görürler ve giderek kendi kaplarına çekilerek, ulusal bir kimlik oluşturma ve ulusal devleti güçlendirme işine dört elle sarılırlar.

Yeni devletin temeline ekonomik etmen konmuş olsa da, ekonomik kalkınma sağlanmadan önce ülke güvenliğinin gerekli kıldığı siyasi etmenler ön plana çıkar. Devlet mekanizmasının kurulması ve ekonominin yapılanmasında psikolojik, siyasi sorunlar öncelikle ele alınır. Türkiye siyasi hedeflerini ekonomik hedeflerinin önüne koyar ve ulusal fakirleşme (Toynbee ve Kirkwood, 1926: 226) pahasına da olsa ekonomik ve mali bağımsızlığından özveride bulunmak istemez. Lozan'da Lord Curzon'un İnönü'ye söylediği Türkiye'nin fakir ve harap bir halde olduğu ihtiyaç altında zorunlu olarak yeniden yardım isteneceği şeklindeki sözleri, Türkiye'nin siyasi ideali ve moral nedenlerle iktisadi hedefini feda etmeyeceği varsayılarak söylenir. Oysa, Türkiye siyasi hedeflerini ön plana alarak tüm mali sıkıntılara rağmen, devleti güçlendirecek önlemleri hızla oluşturma ve uygulama yoluna gider.

Devletin yeniden yapılanmasında gözetilen ilk etmen intizamdır. İntizamın temeli ise mali intizam, yani bütçe denkliğinin sağlanmasıdır. 1920'li yılların siyasi ve ekonomik konjonktüründe düzen ve dengeyi ön planda tutan devlet, bütçe dengesini bu düzenin temeline koyar. Devlet işlevlerinin yerine getirilmesinde önemli bir fonksiyona sahip olan bütçe dengesinin, ekonominin sağlıklı işleyeceği bir zeminin oluşması için de hayati bir öneme sahip olduğu kabul edilir. Bu sırada ekonomik örgütlenmeye yönelik olarak yeni bir hukuk düzeninin oluştu-

Levent Sahverdi Arşivi

rulması, kredi kurumlarının kurulması gibi faaliyetler sürdürülmektedir. Kemalist Yönetim, 1923–29 döneminde Lozan Antlaşması gereğince, gümrüklere müdahalede bulunacak araçlara yeterince sahip olmadığı gibi, para düzenini sağlayacak kurumlara (Merkez Bankası yoktur) ve araçlara da sahip değildir. Bu nedenle devletin mali düzeni sağlamak üzere yönlendirebileceği tek etkili politika aracı bütçedir. Bu yönleriyle denk bütçe politikası uygulamanın önemli bir yapı taşı olarak görülür. Dönemin maliyecileri (Pelin, 1944; Erçin, 1938; Saka, 1936) denk bütçe konusuna, egemen Klasik İktisat görüşü doğrultusunda olumlu yaklaşırlar.

Öte yandan, toplum üzerinde uzun yıllar hüküm sürmüş eğilimlerin, olumsuz psikolojik etkilerin giderilmesi için devletin tutarlı ve düzenli bir politika izlemesinin gerekli olduğu, bunun da denk bütçe ve intizamlı hazine ile mümkün olabileceğine inanılır.Denk bütçenin halk ve ticaret üzerinde olumlu etkide bulunarak devlete karşı güven oluşturulmasında etkili olacağı düşünülür. Türkiye'nin mali, ticari alanda, ekonomide, bilim ve teknikte gelişme gösteremeyeceği hakkında "haleti ruhiye ve derin bedbinlikten" kurtulmak, durumun umutsuz olduğu gibi iç ve dış kasti ve mübalağalı bir manevi havadan uzaklaşmak gereklidir (Atay, 1969).

Denk bütçe politikasına geçişi etkileyen önemli bir unsur da Osmanlı tarihidir. Lozan görüşmeleri sonunda ülkenin üç dört yıllık değil, üç yüz yıllık tarihinin hesabı görüşmecilerin karşısına konur. Kapitülasyonlar, dış borçlanma nedeniyle mali bağımsızlığın yitirilmesi, dış borçların verimli alanlarda değil de cari harcamaların finansmanında kullanılması, Duyun–u Umumiye İdaresi, imtiyazlı yabancı sermaye, devlet maliyesinin düzensizliği, hesapsızlığı, para değerindeki istikrarsızlıklar, dış ticaret açıkları, enflasyon, kronik bütçe açıkları nedeniyle Osmanlı tarihine ideolojik nefret ve küçümseme ile bakılır. "Açık bütçe, istikrazlı finansman ve halk yararına olmayan bütçe" uygulaması eleştirilerek, "denk bütçe, istikrazsız finansman, halk yararına

Levent Sahverdi Arşivi

bütçe" görüşü benimsenir. Bu yönde izlenecek bir mali politika ile ülke siyasi ve iktisadi egemenliğini sağlamlaştıracaktır. Bu doğrultuda bütçe; "Yalnız bugünün hesabı değil, maziden kalan ibretlerin, istikbale karşı hazırlıkların bir ayna ve pusulası" olarak görülür (Muş Milletvekili İlyas Sami Bey, 1927). Siyasi nedenlerle dış borçlanmadan uzak durulur, yabancı sermaye yatırımlarına ise ülkenin egemenlik haklarına uyması şartıyla olumlu bakılır. Yabancı sermaye imtiyazlar isteyerek gelmek ister, tüm ekonomik ve mali sıkıntılara rağmen bu reddedilir.

Denk bütçeye geçişi etkileyen diğer bir etken, para değerinde istikrar sağlamaktır. Bütçe dengesi ile para istikrarı arasında yakın bir ilişki kurulur. Bütçe açığı verilmesi halinde bir ülkenin para değerine istikrar kazandırabilmesi güçtür. Bu nedenle denk bütçe, para istikrarını sağlamanın ana unsuru olarak ele alınır. Osmanlı tarihinde istikrarsız para ile kronik bütçe açıkları arasında ilişki kurularak, para değerine ilişkin konularda titizlik gösterilir.

Denk bütçe politikasına geçişte, bütün bu etmenlerin yanısıra, bir diğer belirleyici öğe etkili olur: tarihi gelir yetersizliği. Ülkenin yeniden inşa sürecinde giderleri karşılamak üzere gelirlerin kısa dönemde artırılması mümkün olmadığından, gelire göre gider yapmak ilkesi benimsenir. Gelirlerin artırılmasının üretim artışı ile mümkün olabileceği kabul edilir, ancak bunun kısa dönemde gerçekleşemeyeceği bilinir. Bu nedenle, denk bütçeyi sağlayacak harcama politikası, gelire göre gider yapma esası üzerinde oluşturulurken, açık bir bütçeye yol açan yasal, idari düzenlemelerin tasfiyesi yoluna gidilir.

DENK BÜTÇE POLİTİKASI

Tarihi, siyasi, psiko-sosyal, iktisadi nedenlerle denk bütçe politikasına geçilir. Denk bütçe politikası üç aşamada incelenebilir: 1924–29 yılları arasında, devletin yeniden yapılanması, örgütlenmenin oluşturulması aşamasında denk bütçe politikası, 1930–32 yılları kriz koşul-

Levent Sahverdi Arşivi

ları içinde denk "bütçe–sağlam para" politikası, 1933 yılı sonrasında sanayileşme, devletçilik politikası bağlamında denk bütçe politikası. Bu yazıda ağırlıklı olarak ilk dönemi denk bütçe politikasına geçişin nasıl olduğunu inceleyeceğiz.

1924–29 YILLARI ARASINDA DEVLETİN YENİDEN YAPILANMASI AŞAMASINDA DENK BÜTÇE POLİTİKASI

Cumhuriyet döneminin ilk bütçesi 1924 mali yılı bütçesidir. Her ne kadar devletin mali itibarını artırmanın ve para değerini yükseltmenin ancak üretimi artırmak ve ithalatı azaltmak yoluyla mümkün olabileceğinin bilincinde olunsa da, 1924–25 ile 1925–26 bütçeleri açıkla onaylanır.

Yeni bir devlet kurmanın giderleri harp sonrası göçmen nakli ve iskanı, harp alanlarının tamiri, istiladan zarar görenlere yardım giderleri ile iktisadi hayat ve ülkenin iç ve dış güvenliğine yönelik giderler bütçe açıklarına neden olur. Bütçelerin açık vermesi yönetimi rahatsız eder.

Mali politikanın ilkeleri 1925 yılında belirginleşir. Bunlar, "israftan kaçınmak, tasarrufa uymak, denk ve hakiki bütçe, yeni vergiler koymak yerine vergilerin toplama usullerinin iyileştirilmesi, borçlanmadan ve emisyon yapmadan maliyeyi düzen ve güven esasında yönlendirmek, içerde ve dışarda devletin itibarını korumak ve sürdürmek, yabancı sermayeden ülkenin bağımsızlığına zarar vermeyecek ve gelişmemizi önlemeyecek biçimde faydalanmak" biçimindedir[1].

İki yıllık bütçe uygulamasından sonra, denk bütçe politikası izlenmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. İsmet İnönü Hatıralar'ında (Cilt 2, 1987; 259) bütçede denklik sağlamanın bir zorunluluk olduğunu ve vergilerden başka bir finansman aracı olmadığını, bu nedenle ödenek üstü harcama yapma alışkanlığının önlenerek, bütçe hesaplarını kesme

1 1925 Yılı Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatası 31.1.1341, Zabıt Ceridesi, Cilt 13, Devre 2, T. 2.

Levent Sahverdi Arşivi

usulünün değiştirilmesini ve ödenekler üzerinde baskı kurarak denge sağlamaktan başka bir yol olmadığını ifade eder. Bütçenin uygulamasının ortaya çıkardığı sorunlar, öte yanda gelir yetersizliği ve siyasi ve psikolojik etmenler en kısa sürede her ne pahasına olursa olsun bütçelerin denkleştirilmesi gereğini ortaya koyar.

NASIL DENK BÜTÇE YAPILIR?

Gelir yetersizliği ve gelirlerin kısa dönemde artırılmasının mümkün olmaması, denk bütçeye geçişte önemli bir etmen olarak ortaya çıkar. 1925 yılının ortalarında bütçe açığının, bütçe giderleri üzerinde sıkı önlemler alınmadan giderilemeyeceği anlaşılır. Bunun üzerine hazırlıklar başlar. Öncelikle giderlerin denetim altına alınması ve hazine birliğinin sağlanması, ödemelerin düzene konulması, gelir kaynaklarının yeniden düzenlenmesi gibi mali düzeni sağlamaya yönelik önlemler ardarda gerçekleştirilir.

GİDERLERİN DENETLENMESİ

Anayasa ile Millet Meclisi ve yürütmenin eşgüdüm içinde çalışmasına önem verilir. 1924 Teşkilat–ı Esasiye Kanunu ile vergi ve bütçe hakkı Meclis'e verilerek, tüm mali konularda Meclis'in kontrolü ilkesi getirilir. Anayasa'da bütçenin zamanında hazırlanması, düzenli olarak Meclis'e sunulması, onanması ve uygulanmasına ilişkin düzenlemelere yer verilir. Bütçe dışı harcamaya olanak veren ek ödenek ve olağanüstü ödenek uygulamalarına denetim getirilerek, yürütmenin gücü sınırlanır. Bakanlar Kurulu'nun Meşrutiyet döneminde sahip olduğu ek ve olağanüstü ödeneklerle bütçeyi büyütme yetkisi kaldırılır. Bütçe uygulamasını yakından izlemek ve denetlemek üzere kesin hesap kanunlarının düzenli bir biçimde, bütçe uygulamasının bittiği yıldan itibaren iki yıl içinde Meclis'e sunulması öngörülür. Ayrıca, devletin mali hesaplarının yasalara uygunluk denetimini yapmak üzere Divan–ı Muhasebat (Sayıştay), yeni baştan düzenlenerek Meclis'e bağlanır.

Meclis, Teşkilat–ı Esasiye'den aldığı yetki ile bütçe süreci üze-

Levent Sahverdi Arşivi

rinde önemli bir role sahip olur. Maliye Vekaleti'nce hazırlanıp Bakanlar Kurulu'nca tasvip edilen devlet bütçesi, 1927 yılına kadar Mart başında daha sonra mali yıl değiştirildiğinden Haziran başında Millet Meclisi'ne sunulur. Meclis'te "Bütçe Encümeni" tarafından sıkı bir biçimde gelirler ve giderler değerlendirilir. Daha sonra Meclis Genel Kurulu'nda bütçe metni madde madde, cetveller fasıl fasıl onaylanır. Öte yandan, milletvekillerinin bütçe konunları üzerinde serbestçe teklifte bulunabilme olanağına meclis iç nizamnamesiyle sınırlamalar getirilerek, bütçeye ek yük getirmekten kaçınılır[2].

Meclis'ten çıktıktan sonra hükümetin bütçenin genel ahengini bozmaya yönelik uygulamalarına Anayasa ile olanak verilmez. Ek ödenek ve olağanüstü ödenek ancak Meclis'in onayı ile alınabilir. Ayrıca, idarelerin bütçeleri içinde fasıldan fasıla ödenek aktarmak Meclis'in yetkisindedir. Anayasa yürütmenin mali işlemler konusunda yetkilerini kontrol altında tutarken, hükümetin bütçe dengesine olan yaklaşımı da pozitiftir. Hükümet giderleri sıkı bir kontrol altında tutarak, Meclis'e denk bütçe sunmak, iç kaynaklara dayanmayı mali politikasının temeli olarak benimser.

Bütçe dengesi için önce devlet gelirlerini tahmin etmek, harcamaları bu gelirle sınırlandırmak ana ilkedir. İhtiyaçlar çoktur ve "zaruri ihtiyaçlar" da önceliği belirlemek güçtür. Ağır ve zahmetli didinmelerden sonra hükümetçe bütçe denk bağlanır. Çok önemli giderlerden feragat edilir. Önemli olan ülkenin bağımsızlığını korumak, bunu Avrupalı ülkelere ispat etmektir. Bir varlık ve yokluk meselesidir bu.

Meclisin kontrolü ve yürütmenin oto–kontrolünün yanısıra denk bütçeyi sağlamak ve mali düzen kurmak üzere bir dizi önlemler alınır.

JESTİYON YÖNTEMİ

Bunlardan birincisi, 14 Ocak 1926 yılında çıkarılan bir kanun ile

2 TBMM Dahili Nizamnamesi, 2 Mayıs 1927, Düstur Üçüncü Seri, Cilt 20.

Levent Şahverdi Arşivi

bütçe hesabının kesilmesinde kullanılan yöntemin değiştirilerek, egzersiz (devre–i hesabiye) yönteminden, jestiyon (zamanı idare) yöntemine geçilmesidir. Buna göre, hesap yılı ve mali yıl birleştirilerek, gelir ve harcama işlemleri bir yıl içine alınır. Bu yöntemde hesap süresinin bir yıl olması, işlemleri günü gününe izlemek açısından faydalı olduğu gibi, kesin hesap kanunlarının da hızla çıkarılmasına olanak verdiğinden, uygulamanın Meclis tarafından yakından izlenmesini ve denetlenmesini mümkün kılar. Tahsilat bakiyeleri bir sonraki seneye geçmediği gibi, ödenek artıkları da iptal edilir, bu hesaplarda kolaylık sağlar. Bu yöntemle bütçenin açık verip vermediği hemen anlaşılır. 1926–27 yılı bütçesi bu yöntemle hazırlanır ve ilk kez denk bağlanmış bir bütçe Meclis'e sunulur. Bu denkliğe Yasama ve Yürütme organları sadık kalır ve ilk kez uygulamada bütçe denkliği gerçekleştirmiş olur.

MUHASEBE–İ UMUMİYE KANUNU

Devletin tüm mallarının yönetimini ve muhasebesini düzenleyen kanun 7 Haziran 1926 yılında yürürlüğe girer. Bu kanun ile bütçenin hazırlanması, bütçenin kapsayacağı hükümler, şekil şartları, ek ödenek ve olağanüstü ödenek halleri düzenlenerek mali işler sağlam bir temele oturtulmak istenir. Bu kanunun otuzuncu maddesinde bütçelerin denk olduğu, bütçe açığı varsa bunun kapatılma biçiminin bütçe kanunlarında belirtilmesinin şart olduğu öngörülür. Bu madde ile açığın önceden bilinmesi halinde, bütçe açığının finansman biçiminin bilinmesi ve açık üzerinde Meclis'in denetiminin getirilmesiyle, Muhasebe–i Umumiye Kanunu (MUK) Meşrutiyet dönemindeki benzer kanunlardan farklılık gösterir. Ayrıca, bütçe uygulamasında sakınılmak istenen ek ödenek ve olağanüstü ödenek konuları ayrıntılı olarak MUK'nda düzenlenir.

HAZİNE USUL–Ü HESABİYESİNE DAİR TALİMATNAME–İ UMUMİ

1928 yılında devlet muhasebesinde tutulması gereken defterler ve hesaplara yeknesak bir şekil verilmek istenir (Sayar, 1966; 58). Devlet

Levent Sahverdi Arşivi

harcamalarının uygulamasını izlemeyecek ve düzen altına alacak harcama evraklarına ilişkin örnekler oluşturularak mal memurlarına gönderilir. Buna dayanılarak hesap sonuçları (gelirler ve giderler) elde edilerek mizanlar çıkarılır. Yeni hesap usulü ile bütçe ve mali kanunların uygulamalarının durumu ve sonuçların yakından izlenmesi mümkün olur. Bu düzenlemeler mali düzenin sağlanması için gereklidir. Maliyenin genel durumunu gösteren ve her aya ait mizanlar düzenli olarak yayınlanmaya ve mali kurumlar ile bankalara gönderilerek maliyenin sağlam esaslara dayanmaya başladığı gösterilmek istenir.

HAZİNE BİRLİĞİ

Devlet parasının gereksinimlere göre seyyalitesini ve kolaylıkla kullanılmasını sağlayacak düzenlemeler yapılır. Tek hazine, tek vezne ilkesinin uygulanması, hazinenin her çeşit mal ve sandıklarına egemen olmasına olanak vererek, bir yerde nakit eksikliği olurken, diğer yerde nakit fazlası olmasını önler. Hazinenin ödemeleri yer ve zaman açısından uyumlu yürütmeye başlaması, devletin itibarını artırırken devletle iş yapan kişilerin devlete karşı güven duymasını sağlar.

Hesapların merkezileştirilerek vezne birliği sağlanması Meşrutiyet döneminde başarılmış, ancak tam anlamıyla gerçekleşitirilebilmesi Cumhuriyet döneminde mümkün olabilmiştir.Tüm vezneler (askeri vezneler dahil) Maliye Vekaleti'ne bağlanarak, her vekalete bir maliye görevlisi yerleştirilir. Böylece, maliye bakanı devletin tüm mali işlerini kontrol eden bir konuma sahip olur.

DÜZGÜN ÖDEME

Denk bütçe politikasının önemli bir parçasını intizamlı tediyat (düzgün ödeme) ilkesi oluşturur. Hizmetlere süreklilik kazandırmak ve devlete karşı güven oluşturulmasında ödemelerin düzenli bir biçimde yapılması şarttır. Devlet yaptığı alımlar ve hizmetleriyle ekonomi üzerinde önemli etkilerde bulunur. Ödemelerin düzensiz yapılmasının ve bütçe açıklarının piyasa üzerinde önemli etkileri vardır. Ödemelere

Levent Sahverdi Arşivi

düzen sağlamak ve süreklilik getirmek üzere 1927 yılında veznedarlık ve para nakil işleri için ülke içinde Ziraat Bankası, ülke dışında İş Bankası ile anlaşma yapılır. Merkez Bankası kurulduktan sonra işler bu bankaya geçer. Merkez Bankası olmayan yerlerde Ziraat Bankası, Ziraat Bankası da yoksa şubesi olan bir bankaya verilir. Bulunulan yerde banka yoksa mal sandıkları ve postahaneler aracılığıyla iş yapılır. Böylece, hizmet alımlarından doğan borçlar ve taahhütleri günü gününe ödemek mümkün olur.

Ödemelerde ilke memur aylıklarını peşin ve zamanında, istihkakları düzenli ödemek, iç ve dış taahhütleri düzenli olarak yerine getirmektir. Bu ilkenin ancak denk bütçe, açık doğru hesap prensibi ile birlikte tamamen tahakkuk ettirilebileceğine inanılır. Ayrıca, 459 ve 1513 sayılı kanunlar ile devlet borçlarının ödenmesi bir düzene bağlanır. Osmanlı'dan devreden borç-lar, milli borçlar, Tekalif–i Milliye'den kaynaklanan ve Hükümet–i Milliye borçları bir ödeme planına bağlanır. Böylece devlet tüm borçlarına sahip çıkarak halka güven vermeye gayret gösterir.

GELİRLERİN YENİDEN DÜZENLENMESİ

Türkiye, vergiler alanında hükümranlık haklarını Cumhuriyet döneminde elde eder. Duyun–u Umumiye İdaresi'nin etkinliği azaltılır. Türkiye 1929 yılında gümrük vergileri ile ilgili Lozan Antlaşması'nın getirdiği sınırlama bitince vergiler alanında tam egemenliğini elde eder.

Denk Bütçe Politikası'na geçilmeden önce çeşitli siyasi ve sosyal nedenlerle aşar vergisi kaldırılır. Bu verginin kaldırılması, her ne kadar gelir kaybını telafi etmek üzere çeşitli düzenlemelere gidilse de (arazi vergisine, muamele ve kazanç vergisine zam yapılması ve tekeller yoluyla), vergi gelirlerinin azalması ve bütçenin küçülmesi anlamına gelir. Vergi kalktıktan sonra nümerik olarak bütçe küçülmemiş olsa da, artan gereksinimlerin karşılanmasında devlet gelirlerinin çok

Levent Şahverdi Arşivi

yetersiz kaldığı görülür. 1925 mali yılı en yüksek bütçe açığı verilen yıl olur. Devletin gelir gereksiniminin çok yüksek ve ülke ihtiyaçlarının çok büyük olduğu bir dönemde aşarın kaldırılması, aslında çok önemli sonuçlar doğurur. Böyle bir ortamda, gelir yetersizliği nedeniyle denk bütçe politikasına geçilmesi ayrı bir önem taşımaktadır. Siyasi olarak iç kaynaklara dayanmak zorunda kalınan bir dönemde, aşar gibi vergi gelirlerinin dörtte birini oluşturan bir verginin kaldırılmasının iktisadi, siyasi ve sosyal nedenleri ve sonuçları tartışılmaya muhtaçtır.

Aşarın kaldırılması ülkede vergi yapısını değiştirir, dolaysız vergilerden, dolaylı vergiler ağırlıklı bir yapıya geçilirken, kırsal alanlardan kentlere doğru vergi yükünün kaydığı görülür. Ayrıca, vergi sisteminde Osmanlı'ya ait ne varsa silinmeye çalışılır. Ayni vergilerden nakdi vergilere doğru geçilirken, vergi toplama usulü ıslah edilmeye çalışılır, iltizam usulü tamamen kaldırılır. Devlet gelirlerini gösteren (B) cetveli yeniden düzenlenerek, derli toplu bir görünüm verilir.

Vergilemede, vergilerin vatandaşların ödeme gücüne uygun olması, vergilerin ekonomik hayatın gelişimine engel olmayacak şekilde konulması, gelirleri artırmanın daha çok vergi usullerinin ıslahı yoluyla sağlanması, köylü üzerinde vergi yükünün hafifletilmesi gibi kriterlere önem verilir. Ancak, köylülerin üzerindeki vergide göreli azalmanın etkisi uzun sürmez. Vergilerin ağırlığından, tekellerin yüksekliğinden şikayetler Dünya Krizi sırasında artar. Hükümet ise, kriz sırasında Denk Bütçe Politikası'ndan taviz vermediği gibi, gelirlerinin azalmasına da pek izin vermez.

Hükümet, devlet giderlerini tamamen vergi gelirleri ile karşılarken, vergiler içinde muamele vergileri, gümrük vergileri ile tekeller en büyük paya sahip olur. 1924–29 yılları arasında çeşitli eksiklikleri olsa da, bir vergi sistemi kurulur. 1930'larda eksiklikler ve şikayetler giderilmeye çalışılsa da, bütünlük gösteren ve ülkenin ekonomik gerek-

Levent Şahverdi Arşivi

sinimlerine cevap veren bir vergi sistemi kurulamaz. Hemen her yönüyle devlet hizmetlerinin yürütüleceği mali düzen büyük ölçüde kurulur.

Bütçe açıklarına karşı alınan sıkı yasal düzenlemeler ve mali düzeni sağlayıcı önlemlere, yöneticilerin denk bütçeyi sağlama konusundaki istek ve coşkuları da eklenince 1926 yılından sonra, her yıl bütçe denk bağlanır ve denk uygulanır. 1929 yılına gelindiğinde artık siyasi olarak yöneticilerde kendine güven havası yerleşmeye başlar.

DENK BÜTÇE – SAĞLAM PARA POLİTİKASI

1920'lerde açık bütçelerin yanısıra rahatsızlık duyulan iki konu daha vardır: dış ticaret açıkları, para değerindeki düşüşler. Bu yıllarda hükümet titizlikle para arzı ile oynamaktan kaçınır (Köklü, 1947). Ancak, dış ticaret açıklarını önleyemez. Dünya Krizi, 1929'un ikinci yarısından sonra büyük ölçüde dış ticaret ve parayı etkiler. Krize karşı öncelikle para değerindeki düşüşleri önlemek ve ödemeler dengesini açıktan korumak üzere önlemler alınır. Paranın dış değerini etkileyen her şeyin dış ticaret açığını ve paranın iç değerini de etkilediği görülür. Kriz ortamında dünyada korumacı eğilimlerin artması ve Türk parasına istikrar kazandırmak üzere kambiyo kontrol rejimine geçilir, Türk parası önce Sterlin'e daha sonra da Frank'a bağlanır. Türk Parasını Koruma Kanunu çıkartılır, dövize spekülasyon cezalandırılır. Merkez Bankası kurulur. Dış ticaret düzeni doğrudan ve dolaylı yoldan kontrol altına alınır. Para konusunda alınan tüm önlemler para politikasının sloganı haline gelen "Sağlam Para" politikasında somutlaşır ve 1930'lar boyunca Sağlam Para – Denk Bütçe politikası ayrılmaz bir bütün oluşturur. Böylece, para üzerinde tüm egemenlik hakları elde edilerek, siyasi ve ekonomik hedefler doğrultusunda bir para politikası izlenme olanağı bulunur.

Kriz ortamı içinde denk bütçe yapmak bir hayli güçleşir. Ancak, denk bütçe yapmak ne kadar zor olursa olsun, henüz unutulmayan bir

Levent Şehverdi Arşivi

hedef vardır, o da denk bütçenin mali bağımsızlığın ve tüm egemenliğin temeli olduğudur. 1931 yılında Denk Bütçe ilkesi Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına girer. Krizle birlikte azalan ulusal gelire paralel olarak bütçelerin başlanıç ödenekleri azaltılırken, bütçe gerçekleşmeleri bu ödeneklerin çok üzerinde bulunur. Fiilen bütçeler küçültülemez, bu nedenle bütçe giderlerinin ve gelirlerinin Gayri Safi Milli Hasıla içindeki payı yükselir. 1931 ve 1933 yıllarında bütçe açığı ortaya çıkar (Tablo 1). Bir yanda giderleri azaltıcı her türlü önlem alınırken, giderlerin artık azaltılamayacak bir sınıra geldiği görülür. Öte yanda, devlet gelirlerinin azalmasına pek izin verilmez, gelirlerdeki düşüşü önlemek üzere önlemler alınır. Bu vergilerin ağırlaşmasına ve şikayetlere neden olur.

1933 yılına gelindiğinde Denk Bütçe Politikası hedefine ulaşır. Devlet güçlendirilir, mali sistem ve para düzeni kurulur, öz kaynaklara dayanılarak denk bütçe sağlanır, dış ticaret açıkları kapatılır. Türkiye siyasi gücünü ve kararlılığını hem politikalarında hem de uygulamalarında tüm dünyaya gösterir. Türkiye "Millete itimat, harici aleme hürmet telkin eder" (Hines ve diğerleri, 1936). Ayrıca, kendi kendine bir şeyler yapabilmiş olmanın gücünü ve coşkusunu yaşar. Mali itibar ve dış saygınlık kazanır.

1933 yılına dek büyük ölçüde giderler üzerinde sıkı baskı kurularak kontrol edilen bütçeler, dünya krizinin etkisiyle iyice küçülünce inebileceği en alt sınıra kadar azalır. Bütçeler denk hazırlanıp onaylansa da uygulamada gider tahminleri gerçekleşmelerin gerisinde kalır (Tablo 1). Sürekli giderlerin sınırlanması ülke ihtiyaçlarının birikmesine neden olur. Gelir politikasında ise vergiler ve tekel uygulamalarında sınıra gelinir. Vergiler halkın tahammül gücünü aşmaya başlar ve Serbest Fırka deneyimi bunu açıkça ortaya koyar. Serbest Fırka deneyimi halkın refahını artıracak ivedi çözümler bulunmazsa Kurtuluş Savaşı'nı yapmış kadroların iktidarının tehlikede olduğunu gösterir.

İsmet İnönü (1933; 355) bu biçimde sağlanan denk bütçe uygula-

Levent Sahverdi Arşivi

TABLO : 1
GENEL BÜTÇE GELİR, GİDER VE AÇIKLARI
(Hazine Yardımı Dahil)
(Milyon TL)

	BÜTÇE GİDERİ			BÜTÇE GELİR		AÇIK							
Yılı	Başlangıç(1)	Yıl Sonu (2)	Harcama (3)	Tahmin (4)	Tahsilat (5)	Öngörülen (6)	Gerçekleşen (7)	GSMH (8)	(3/8)(%)	(5/8)(%)	(5/3) (%)	(4–5)	(1–3)
1924	140.4	188.3	131.6	129.2	138.4	(11.2)	6.9	1.203.8	10.9	11.5	105.2	(9.20)	8.80
1925	183.9	281.4	202.3	153.0	170.7	(30.9)	(31.7)	1.525.6	13.3	11.2	84.4	(17.70)	(18.40)
1926	190.1	234.7	172.4	190.1	180.2	0.0	7.7	1.651.0	10.4	10.9	104.5	9.90	17.70
1927	194.5	241.8	199.1	194.5	203.6	0.0	4.4	1.471.0	13.5	13.8	102.3	(9.10)	(4.60)
1928	207.2	232.7	200.8	207.2	221.7	0.0	20.9	1.633.0	12.3	13.6	110.4	(14.50)	6.40
1929	22.4	233.3	212.8	220.4	224.2	0.0	11.4	2.073.0	10.3	10.8	105.4	(3.80)	7.60
1930	222.6	242.9	210.1	222.7	217.5	0.1	7.4	1.581.0	13.3	13.8	103.5	5.20	12.50
1931	186.6	226.8	207.5	186.6	185.5	0.0	(22.0)	1.392.0	14.9	13.3	89.4	1.10	(20.90)
1932	169.1	228.6	212.0	169.1	214.3	0.0	2.3	1.71.0	18.1	18.3	101.1	(45.20)	(42.90)
1933	170.5	216.6	205.4	170.5	198.9	0.0	(6.5)	1.141.0	18.0	17.4	96.8	(28.40)	(34.90)
1934	184.1	249.9	228.8	184.1	241.2	0.0	12.4	1.216.0	18.8	19.8	105.4	(57.10)	(44.70)
1935	195.0	278.9	259.5	195.0	266.8	0.0	7.3	1.310.0	19.8	20.4	102.8	(71.80)	(64.50)
1936	212.8	279.9	265.8	212.8	270.8	0.0	5.0	1.695.0	15.7	16.0	101.9	(58.00)	(53.00)
1937	231.0	322.4	310.7	231.0	317.1	0.0	6.4	1.807.0	17.2	17.5	102.1	(86.10)	(79.70)
1938	250.0	329.5	314.7	250.0	329.3	0.0	14.6	1.896.0	16.6	17.4	104.6	(79.30)	(64.70)

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Bütçe Gider ve Gelir Gerçekleşmeleri (1924–1991), Ankara, 1992'den hesaplandı.

Levent Şahmerdi Arşivi

masının sınırına gelindiğini itiraf eder. Artık sadece siyasi ve idari nedenlerle denk bütçe yapmanın olanaksız olduğu ve bütçelerde ülkenin üretim gücünü artıracak giderlere yer verilme zamanının geldiği anlaşılır. Bu durumda ülkenin sanayileşme hedefi ön plana alınarak, devlet öncülüğünde bir sanayileşme politikası benimsenir.

Türkiye öz kaynaklarına dayanarak, iç borçlanma yolunu seçer ve sanayileşmenin finansmanının sağlanması Denk Bütçe ve Sağlam Para Politikası temeline oturtulur: Bir yanda devlet bütçesi açık vermeyecek, öte yanda Merkez Bankası para arzı ile oynamayacak. Bu, herşeyden önce piyasada istikrar ve güven oluşturulması açısından önemlidir. Bu yönüyle, Denk Bütçe – Sağlam Para Politikası mevcut iktisadi düzenin temeli olur ve devletçilik politikasının çerçevesini çizer.

SONUÇ

Denk Bütçe Politikası hem geçmişe karşı bir tepki, hem de Lozan'da elde edilen ekonomik ve mali bağımsızlığın siyasi olarak korunması ve devlet mekanizmasına düzen verilmesi anlamına gelir. Mali düzenin ve istikrarın sağlanmasına yönelik tüm yasal düzenlemeler Denk Bütçe Politikası'na geçiş sürecinde gerçekleştirilir.

1926–38 yılları arasında Meclis'ten beklenen bütçenin denk onaylanması, hükümetin yaptığı şey ise bütçeyi denk hazırlamak ve uygulamaktır. Denk bütçe, düşük tahmin edilen gelire göre giderlerin sınırlanması biçiminde yürütülür. Uygulamada, onanan bütçeden çok farklı büyüklükte bir bütçe ortaya çıkar. Ulaşılan büyüklükler çok farklı olsa da, Meclis ve hükümetler için bütçenin denkliği ana hedeftir. Bu açıdan bakıldığında denklik biçimsel, hesapsal ve yapay bir denklik olsa da, bu denkliğin ülkenin iç ve dış mali saygınlığının kurulmasında önemli payının olduğu görülür.

Bu dönemde, mali sistem büyük ölçüde Fransa'dan esinlenilerek oluşturulur. Ülkenin ekonomik ve mali yapısı nasıl uyumlu bir biçimde geliştirilebilir, uzun dönemli sağlam bir mali düzen nasıl kurulabilir

Levent Sahverdi Arşivi

gibi, sorular pek sorulmaz. Mali düzende karmaşa ve adaletsizlikler 1930'lar boyunca sürse de, devlet için gerekli istikrarlı bir mali zemin oluşturulur. Ülkenin iktisadi yapısına uygun bir vergi sistemi kurulamaz, ülkenin yapısal gelir yetersizliği sorununu çözecek bir uzun dönemli bir perspektif oluşturul(a)mazsa da, bu dönemde izlenen bütçe politikası Türkiye Devleti'nin iç ve dış prestijinin artmasını ve çevresine güven vermesini sağlar.

KAYNAKLAR

- Mustafa Kemal Atatürk (1989). Söylev ve Demeçleri, Cilt I–III, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Falih Rıfkı Atay (1969). Çankaya, İstanbul: Bateş.
- Yusuf Hikmet Bayur (1938). Türkiye Devletinin Dış Siyasası, Ankara.
- Mithat Cemil (1933).Lozan, Cilt I, İstanbul.
- Maurice Duverger (1955). Amme Maliyesi, Ankara: AÜ SBF.
- Vedat Eldem (1973). "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları', Der. Osman Okyar, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler–Tartışmalar, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Cezmi Erçin (1938). Bütçe Nazariyat ve Tatbikatı, Ankara.
- Walker D. Hines, E.W. Kemmerer ve diğerleri (1936). Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933–1934, Cilt I, Ankara.
- İsmet İnönü (1987). Hatıralar, İkinci Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- .... (1933). "Memleketi İmar Edecek Sermaye", Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt II, 11, Birinci Kanun.
- Aziz Köklü (1947). Türkiye'de Para Meseleleri, Ankara: AÜ SBF.
- Hazım Atıf Kuyucak (1952). Bütçe, Ankara.
- Gündüz Ökçün (1971). 1923 Türkiye İktisat Kongresi 1923, İzmir, Ankara: AÜ SBF.
- İ. Fazıl Pelin (1944). Finans İlmi, Bütçe, Cilt I, İstanbul: İÜ İktisat Fakültesi.
- Nihat Sayar (1966). Amme Maliyesi, Cilt I–II, İstanbul.
- TBMM Zabıt Ceridеleri, 1924–38 Bütçe Görüşmeleri.
- Yusuf Kemal Tengirşenk (1967). Vatan Hizmetinde, İstanbul.
- Yahya S. Tezel (1986). Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923–1950, Ankara: Yurt Yayınları.
- Zafer Toprak (1982). Türkiye'de Milli İktisat, Ankara: Yurt Yayınları.
- Arnold J. Toynbee ve K.P. Kirkwood (1926). Turkey, London.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

ORIENTE MODERNO DERGİSİ'NDE TÜRKİYE (1921–1922)

Dr. MEVLÜT ÇELEBİ

GİRİŞ

Bilindiği gibi, Anadolu'daki işgalcilere karşı verilen Türk bağımsızlık savaşı Avrupa kamuoyu tarafından da yakından takip edilmiştir. Bu çerçevede, Güneybatı Anadolu Bölgesi'nde geniş bir bölgeyi büyük beklentilerle işgal eden[1] İtalya'da da Millî Mücadele hareketi biraz endişe daha çok da sempati ile izlenmiştir. Dönemin önde gelen İtalyan dergilerinden Oriente Moderno, 13 Mart 1921'de kurulan Doğu Enstitüsü'nün (Istituo per L'Oriente) aylık yayın organıdır.

Oriente Moderno 15 Haziran 1921'de yayınlanmaya başlamıştır. Derginin "Programımız" başlıklı tanıtım yazısında, "Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'da ortaya çıkan yeni durumun İtalya'ya kültürel ve ekonomik avantajlar sağlayabileceği" belirtilerek, "İtalyan basınının Doğu dünyası hakkında yeterli bilgi vermediği ve verilen bilgilerin de çoğunlukla ikinci veya üçüncü elden olduğu" anlatılmıştır. "Dergimiz, çağdaş Doğu'nun ekonomik ve sosyal durumu ve şartları hakkında bilgiler verecek, yayınlar yapacaktır" denilen tanıtım yazısına göre Oriente Moderno, üç kısımdan oluşacaktır. Politika – tarih, kültür ve ekono-

1 Millî Mücadele dönemindeki İtalyan işgalleri hakkında bakınız: Mevlüt Çelebi, "Millî Mücadele'de İtalyan İşgalleri", **Atatürk Araştırma Dergisi**, c. IX, sayı: 26, (Mart 1993), s. 395–416.

Levent Sahverdi Arşivi

mi[2]. İslam dünyası hakkında bilgilerin yer aldığı dergide Anadolu'da verilmekte olan bağımsızlık savaşı ve Türk–İtalyan ilişkileri hakkında çok fazla olmasa da haberler verilmiştir. Genelde gazete haberlerinden derlenen derginin incelenmesiyle, kısmen İtalyan ve Avrupa basınının Türk bağımsızlık savaşına bakış açılarını öğrenmek mümkün olmuştur.

Dergi bir yerde derleme özelliği göstermektedir. Türkiye, Suriye, Lübnan, Mezopotamya, Filistin, Fas gibi bölgeler hakkında bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler, ilgili ülkenin veya çeşitli Avrupa ülkelerinin gazetelerinden alınan haberlerden ve hangi gazeteden alındığı belirtilerek verilmiştir. Dönemin, Times, Daly Herald, Temps, Journal d'Orient, İkdam, Vakit, Hâkimiyet–i Milliye gibi önde gelen gazeteleri dergideki haberlerin kaynakları arasındadır. Her ne kadar güncel olaylar hakkında bilgiler verilmişse de, gerekli görüldüğünde geçmişte konu hakkındaki olaylardan da söz edilmiştir. İtalya, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan 26 Nisan 1915 tarihli gizli Londra Andlaşması[3], yine üç devlet arasında imzalanan 1917 tarihli St. Jean de Maurienne Antlaşması[4] ve İtalya Dışişleri Bakanı Tittoni ile Yunanistan Başbakanı Venizelos arasında 29 Temmuz 1919'da yapılan gizli anlaşma[5],

2 **Oriente Moderno** (O.M.)–I–, (15 Haziran 1921), s. 1–2, L'istituto per L'oreinte'nin kuruluşu ve 1943'e kadar yaptığı çalışmalar hakkında bakınız. **Giacomo E. Carretto**, "Sapere' e 'potere' L'istituto per L'oriente, (1921–1943)", **Annali della Facaltá di Scienze Politiche dell'Universitá di Cagliari**, volume: IX'. Cagliari, 1983'den ayrı basım, s. 211–230.

3 Bu andlaşmanın 9. maddesi şöyleydi: "Asya Türkiye'sinin tamamen veya kısmen paylaşılması halinde, İtalya'nın Akdeniz bölgesinde âdilâne bir pay almasını İtilâf Devletleri tasdik ederler. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü korunur ve büyük devletlerin çıkar bölgelerinde değişiklik yapılırsa, İtalya'nın çıkarları da göz önünde tutulacaktır.Savaş boyunca, Fransa, İngiltere ve Rusya Asya Türkiyesi topraklarında yerler işgal ederlerse, Antalya iline yakın olan Akdeniz Bölgesi İtalya'ya verilecek ve İtalya'nın burasını işgal etme hakkı olacaktır."

4 –O.M.–I–, (15 Ağustos 1921), s. 130.

5 –O.M.–I–, (15 Haziran 1921), s. 6 ve 15 Eylül 1921, s. 212–214. Bu anlaşmaya göre; Trakya ve Kuzey Epir'deki istekleri kesin olarak gerçekleştiği takdirde Yunan Hükûmeti, Anadolu'da Menderes nehrinin güneyinde kalan topraklar üzerindeki taleplerinden İtalya adına vazgeçmeyi kabul ediyordu. (Bu çizgi Kuşadası'nın biraz ku-

Levent Sahverdi Arşivi

Misak-ı Millî'nin tam metni[6] derginin değişik sayılarında verilmiştir.

İlk sayısında (Haziran 1921), İstanbul Üniversitesi ve Ankara'da kurulan yayın ve tercüme komisyonundan söz edilen dergide, Amedeo Giannini'nin aynı yıl kitap olarak yayınlanan La questione Orientale alla Conferenza della Pace isimli çalışmasının ilk bölümünün yayınına da başlanılmıştır.

Konu bakımından derginin bir sınıflandırması yapılırsa iki başlık altında toplamak mümkündür: 1- Milli Mücadele hakkındaki haberler ve Türkiye'deki gelişmeler, 2- Türkiye'nin dış politikası ile bu çerçevede Türk-İtalyan ilişkileri.

I- Milli Mücadele Hakkındaki Haberler ve Türkiye'deki Gelişmeler: İlk sayıda, Yunanlıların İzmir ve çevresini işgal ettikten sonra yaptıkları mezalimi araştırmak üzere kurulan milletlerarası kurulun Türkiye'de yaptığı incelemelerden[7] ve Anadolu Bağımsız Ortodoks Kilisesi'nden söz edilen[8] derginin Temmuz 1921 sayısında, "İstanbul ve Anadolu" başlığıyla Türkiye'nin ekonomik durumu hakkında çok önemli bir makale yayınlanmıştır. Yazının girişinde, "İtilaf Devletleri'nin denetimi ve İstanbul pazarlarındaki yabancı malların çokluğu ve daha önemlisi Anadolu'da işgalcilere karşı verilen savaş nedeniyle İstanbul Hükümeti'nin hakim olduğu bölgenin ve gelir kaynaklarının azaldığına" dikkat çekilmiştir. Ankara Hükümeti'nin de savaş ve ilk sırada bulunan askeri harcamalar nedeniyle zor durumda bulunduğu,

---

zeyinden başlayarak doğuya doğru, kuzeyde İzmir sancağını Yunanistan'a, güneyde Aydın'ı İtalya'ya bırakarak devam ediyordu). İtalya, Ege Denizi'nde işgali altındaki adalarda, Rodos hâriç, egemenlik hakkını Yunanistan'a bırakıyordu. Yalnızca Rodos İtalyan egemenliğinde kalacak, İtalya, barış konferansının bu adalar hakkında kesin karar vermesini takip eden iki ay zarfında Rodos'a geniş bir özerklik tanırken, Yunanistan da kendisine devredilen adalarda İtalya'nın yat, liman, okul için harcadığı parayı İtalya'ya ödeyecekti. Yine bu gizli anlaşmaya göre, İtalya, Anadolu'ya ait istekleri karşılanmadığı takdirde, bu anlaşmanın bütün şartları üzerinde serbestçe hareket edebilecekti.

6 -O.M.-I-, (15 Ağustos 1921), s. 154.

7 -O.M.-I-, (15 Haziran 1921), s. 6.

Levent Sahverdi Arşivi

Anadolu'nun belli başlı ithalat–ihracat yapılan limanlarının Antalya, Trabzon, Samsun ve Zonguldak olduğu, İran'la sınır ticaretinin Erzurum'dan yapıldığı anlatılmıştır. Yazıya göre İran'dan Mayıs 1920 – Şubat 1921 arasında Erzurum aracılığıyla yapılan manifatura, şeker, kahve gibi ithal maddeleri için 9.317.822 Türk Lirası ödeme yapılmıştır. Aynı sayıda, Viyana'da yayınlanan Der Öesterreichisce Volkswirt gazetesinin 2 Nisan 1921 tarihli nüshası kaynak gösterilerek, Ankara Hükümeti'nin 1921–1922 yılları için bir gelir–gider bilançosu yayınladığını haber vermiştir. Bu habere göre Ankara Hükümeti bu yıllar için 79 milyon gelir, 86 milyon gider ve 7 milyon lira bütçe açığı hesaplamıştır. Önemli harcamalar için hesaplanan giderler Türk Lirası olarak şöyledir[9].

Padişah için ödenek	551.012.–
Millet Meclisi	982.995.–
Borç ve emekliler	8.056.578.–
Maliye Vekâleti	7.527.638.–
Milli Savunma	45.000.000.–
Polis	6.929.868.–
Sağlık	1.120.836.–
Adalet	2.832.301.–
Kamu Harcamaları	2.103.375.–
Posta ve telgraf	1.825.071.–
Toplam	76.929.674.–

9 –O.M.–I–, (15 Temmuz 1921), s. 121–123. Her ne kadar dergide Ankara Hükûmeti'nin yayınladığı bütçede 7 milyon liralık bir açık planlandığı yazılmışsa da, gelir ve gider için verilen rakamlardan anlaşıldığına göre 7 milyonluk bütçe açığı değil fazlalığı söz konusudur.

Levent Sahverdi Arşivi

Gelirler de milyon lira olarak şu şekilde hesaplanmıştır:

Öşür	17.0
Gayr–ı menkul vergileri	7.0
Askerlik muafiyeti	5.0
Endüstri vergileri	6.5
Arazi vergisi	4.0
Gümrük	15.2
Tuz	6.0
Tütün	16.0
Sigara kağıdı	2.0
Şeker, kahve, zeytin yağı vergileri	3.0
Posta, telefon ve telgraf	1.3
Toplam	83.0

Ağustos 1921 sayısında dergide Kürtlerin isyan ettiğini iddia eden iki haber yayınlanmıştır. "Kürdistan İsyanı Hakkında" başlığıyla verilen ilk haberde; Kürt isyanının elebaşlarının, güvenliklerini sağlamak ve milli gelişmelerini teşvik etmek amacıyla büyük bir Kürt kongresi toplamaya karar verdikleri" duyurulmuştur. Kürt İsyanı Hakkında" başlığıyla verilen ikinci habere göre; "Kürt isyanını bastırmakla görevlendirilen Nurettin Paşa'nın İradeyi Milliye gazetesinde; "isyanın tamamen bastırıldığı ve gazetelerin, Sivas, Elazığ, Diyarbakır, Malatya ve Tokat bölgeleri hakkında verecekleri haberlere sansür getirildiğini duyuran bir bildirisinin yayınlandığı" belirtilmiştir. Aynı haberin devamında, Nurettin Paşa'nın, Kürt ayaklanmasının liderlerini hükümete teslim olmaya davet ettiği ve teslim oldukları takdirde onlara karşı şiddet uygulanmayacağı konusunda güvence verdiği iddia

Levent Sahverdi Arşivi

edilmiştir. Anadolu gazetelerinin Kürt hareketinin Nurettin Paşa'nın dirayeti sayesinde önlendiğini yazdıklarını belirten dergiye göre, Daily Telegraph'da, Kürdistan'da, bölgede yaşayanların Türk rejiminden hoşnutsuzluklarının ve kıtlığın devam ettiği Erzurum'da ekmek bulunmadığı, köylerin terk edildiği ve insanların zorla askere alındıklarının yazıldığı duyurulmuştur[10].

M. Kemal'in, bir başkan yardımcısı ve 12 üyeden oluşan Anadolu ve Rumeli Müdafaay-ı Hukuk Grubu'nu kurduğunu Journal d'Orient'den alınan bir haberle okuyucularına ileten dergi, Anadolu'daki savaşın gelişimi hakkında haberler de vermiştir. Kemalist birliklerin İzmit bölgesini ele geçirmesi* ve Bursa istikametine doğru ilerlemeye başlamalarının İstanbul'da endişe ile izlendiği ileri sürülmüştür. Karadeniz kıyılarında bir limanda İngiliz Yüksek Komiseri ile M. Kemal Paşa arasında sonuçsuz bir görüşmenin yapıldığının Reuter Ajansı tarafından 8 Temmuz 1921 günü duyurulduğunu yazan Oriente Moderno, diğer taraftan 11 Temmuz'da Anadolu içlerine ilerlemeye başlayan Yunan birliklerinin Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar'ı işgal ettiklerini duyurmuştur. Bu son Yunan zaferinin Atina'da büyük sevinçle karşılandığına işaret eden dergiye göre, "Yunanlılara avantaj sağlayan bu durum geçicidir. Çünkü Türkler, yalnızca savunma mevzilerini güçlendirmekle yetinmiyorlar aynı zamanda Yunanlıları geri püskürtecek önlemleri de alıyorlar"[11].

M. Kemal Paşa'nın, Sakarya Meydan Savaşı'nın Türk ordularının zaferiyle sonuçlandığını bildiren açıklamasına yer veren dergi, TBMM tarafından kendisine "Mareşallik" rütbesi ve "Gazi"lik unvanı verildiğini de duyurmuştur[12].

Dergide yer alan haberler arasında yurt dışında bulunan Enver

10 –O.M.-I–, (15 Ağustos 1921), s. 156.
* Dergide "işgal" (occupata) kelimesi kullanılmıştır.
11 –O.M.–I–, (15 Ağustos 1921), s. 152.
12 –O.M.–I–, (15 Ekim 1921), s. 284.

Levent Sahverdi Arşivi

Paşa'nın faaliyetleri önemli bir yer tutmuştur. "Ankara Enver'e Karşı" başlığıyla verilen bir haberde,Türk Bolşeviklerinden Suphi Bey'in, arkadaşlarıyla birlikte Ankara Hükümeti'nin emri üzerine Kâzım Karabekir Paşa tarafından denizde öldürülmüş olabileceklerinin Times gazetesi tarafından iddia edildiği yazılmıştır[13]. Enver Paşa'ya karşı Hakimiyet–i Milliye gazetesinde bir makale yayınladığını duyuran dergi[14], Enver Paşa ile ilgili haberler vermeye devam etmiştir. Oriente Moderno'ya göre Anadolu'da, 1921 yılı sonlarında güçlü bir "Enverist" propaganda yapılmaktadır. Bu amaçla birtakım Enverci subaylar İstanbul'dan Anadolu'ya geçerek çalışmalara başlamışlardır. Anlaşıldığı kadarıyla Enver Paşa olayı Milliyetçilerle Sovyetlerin arasında da diplomatik problemlere yol açmıştır. Ankara Hükümeti Hâriciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in notasına cevap veren Sovyet Dışişleri Komiseri Ciçerin, "Moskova Hükümeti'nin Enverist politikalara destek verdiği iddialarının doğru olmadığını, hükümetinin iki devlet arasındaki iyi ilişkilerin devam ettirilmesini istediğini" bildirmiştir[15]. İtalyanlarla da ilişki kuran ve bu ilişkiyi devam ettirmeye özen gösteren Enver Paşa, Haziran 1921'de Roma'ya da gelmiştir[16]. Enver Paşa'nın Berlin'de Ocak 1922'de toplanacak "İttihatçı" kongreye katılmak üzere Moskova'dan Berlin'e geldiğini bildiren dergi[17], Bolşeviklerin, Ankara Hükümeti'nin talebi doğrultusunda Enver Paşa'yı tevkif ettiklerini ve Anadolu'da da asker ve sivil 84 Enver Paşa taraftarının tutuklandığını ileri sürmüştür[18].

Enver Paşa'nın ve yurt dışındaki İttihatçıların çalışmalarına sonraki sayılarında da yer vermeye davam eden dergi, Küçük Talat Bey, Halil Paşa ve diğer İttihatçı liderlerin katıldığı önemli bir toplantı-

13 –O.M.–I–, (15 Temmuz 1921), s. 88.
14 –O.M.–I–, (15 Ağustos 1921), s. 155.
15 –O.M.–I–, (15 Ocak 1922), s. 472.
16 –O.M.–I–, (15 Temmuz 1921), s. 89.
17 –O.M.–I–, (15 Ocak 1922), s. 472–73.
18 –O.M.–I–, (15 Şubat 1922), s. 334.

Levent Sahverdi Arşivi

nın 9 Mayıs 1922'de Batum'da yapıldığını duyurmuştur. Toplantıda konuşan Halil Paşa gelecekte takip edecekleri politika hakkında açıklamalar yapmıştır. Kongrede, Enver Paşa ve Cenevre ve Bulgaristan'da bulunan İttihatçılara alınan kararların bildirilmesine karar verilmiştir. Bundan başka Haziran ayının birinci günü Batum'da başka bir kongre daha toplanmıştır. Enver taraftarlarının Anadolu'daki faaliyetleri hakkında da bilgi veren dergi, Bolu–Kastamonu yolunda Albay Galatalı Şevket komutasındaki İttihatçı bir birlikle Ankara Hükümeti'ne bağlı kuvvetler arasında silahlı çatışma meydana geldiğini iddia etmiştir. Yurt dışındaki İttihatçıları faaliyetlerini yakından ve biraz da endişeyle izleyen Ankara Hükümeti, Alman Hükümeti'nden Almanya'daki İttihatçıların faaliyetleri hakkında resmi bilgi istemiştir[19].

Trakya Türk Komitesi 1922 Mart başlarında İstanbul'daki yüksek komiserlere gönderdiği bir muhtırayla Edirne'nin bir Türk şehri olduğunu ve bütün Müslümanların şehirlerinin Türkiye sınırları içinde kalmasını istediklerini bildirdiler. Bundan başka, Tevfik, İbrahim, Yusuf Ziya ve Ali Galip beylerden oluşan bir heyeti Paris'e gönderdiler[20].

Dergiye göre Türkiye'deki gelişmeler ve özellikle Anadolu'daki Rum tüccarların yaşadıkları bölgelerden sürülmeleri 15 Mayıs 1922'de İngiltere Avam Kamarası'nda görüşüldü. Bu oturumda İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri'nin konu hakkında gönderdiği iki telgraf okundu. Times'da yayınlanan bu telgraflardan ilkinde yapıldığı iddia edilen sürgün hakkında geniş bilgi verilmiştir. Bu telgrafa göre; Türkler azınlıklar hakkında daha önce verilmiş bir kararı sistemli bir şekilde şimdi uygulayarak Samsun–Trabzon arasındaki Osmanlı Rumlarını Amasya'da topladıkları gibi Tokat, Sivas ve Kayseri'ye kadar olan bölgedeki Rumları da Harput'a sürmektedirler. Bu sürgünler sırasında pekçok ölüm olayı meydana gelmiştir. Amerikalı Dr. Ward'ın

19 –O.M.–İ–, (15 Haziran 1922), s. 21–22.
20 –O.M.–İ–, (15 Nisan 1922), s. 652.

Levent Sahverdi Arşivi

geçen yıl Aralık'ta Harput–Malatya yolunda 150 ceset saymıştı. Onun bir arkadaşı da yine Harput yolu üzerinde bin 500 ve Harput'un doğusunda iki bin sürgün cesedi saymıştı. Ölenlerin çoğunu Rum çocuk ve kadınları meydana getiriyordu". İkinci telgrafa göre de, "Çok zor şartlar altında yaşayan Trabzon ve hinterlandındaki Rumlar sürgüne tâbi tutulmuşlardır". Bu oturumda ve aynı konu nedeniyle 17 Mayıs'da ya-pılan görüşmelerde konuşan milletvekilleri Türkiye'yi suçlamışlardır[21].

7 Haziran 1922 günü bazı Yunan savaş gemilerinin Samsun'u bombalamalarını İstanbul ve Ankara hükümetleri İstanbul'daki İtilaf Devletleri nezdinde protesto etmişlerdir[22]. Yunan basınından aldığı bir haberi veren dergi, İstanbul Hükümeti'nin Hâriciye Nâzırı İzzet Paşa'nın İzmit'te gizlice görüştüğü M.Kemal ile işbirliğini öngören bir anlaşma yaptığını ihtiyatla bildirmiştir[23]. İzmir'in otonom bir yapıya kavuşturulduğunu duyuran Yunanistan bildirilerini ve bunu protesto eden Ankara Hükümeti'nin açıklamasına yer verilmiştir[24].

"Ankara İstanbul Hükümeti'ne Karşı: Yeni Türk Devleti" başlıklı haberde, TBMM'nin saltanatı kaldırdığını haber vermiş[25] ve M. Kemal Paşa'nın saltanatın kaldırılışı münasebetiyle yaptığı konuşmayı yayınlamıştır[26]. Sultan Vahideddin'in bir İngiliz gemisiyle Türkiye'den ayrılmasından sonraki gelişmeleri de takip eden dergi, Meclis'te yapılan halife seçiminde, 9 çekimser oya karşılık Osmanlı hanedanından Selim Efendi'ye 3, Abdürrahim Efendi'ye 2 ve Abdülmecid Efendi'ye de 158 oy verildiğini ve Abdülmecid Efendi'nin yeni halife seçildiğini duyurmuştur. 18 Kasım'da halife seçilen Abdülmecid'e

21 –O.M.–I–, (15 Haziran 1922), s. 16–18.
22 –O.M.–I–, (15 Temmuz 1922), s. 80–81.
23 –O.M.–I–, (15 Ağustos 1922), s. 157–58.
24 –O.M.–I–, (15 Eylül 1922), s. 209–12.
25 –O.M.–I–, (15 Kasım 1922), s. 376–77, O.M.–II–, (15 Aralık 1922), s. 402.
26 –O.M.–I–, (15 Aralık 1922), s. 402–404.

Levent Sahverdi Arşivi

TBMM Başkanı M. Kemal Paşa tarafından gönderilen kutlama telgrafı da verilmiştir[27].

II– Türkiye'nin Dış Politikası: Oriente Moderno dergisi, Ankara ve İstanbul hükümetlerinin, başta İtalya olmak üzere dış ilişkilerini de okuyucularına duyurmuştur.Tabiî olarak da Türk–İtalyan ilişkilerine daha fazla önem verilmiştir[28]. Bilindiği gibi 1921 Şubat'ında toplanan Londra Konferansı'nda Ankara Hükümeti Hariciye Vekili Bekir Sâmi Bey ile İtalya Dışişleri Bakanı Kont Carlo Sforza arasında 12 Mart 1921'de bir antlaşma imzalanmıştı. 6 maddelik bu antlaşmanın tam metni dergide verilmiştir[29].

Sforza'nın Bekir Sâmi Bey'le yaptığı anlaşmanın Ankara Hükümeti tarafından reddedilmesinden kaynaklanan nedenlerden ötürü sonraki dönemde Ankara Hükümeti ile İtalya arasında ilişkiler bozul-

---

27 –O.M.–I–, (15 Aralık 1922), s. 404–406.

28 Millî Mücadele dönemindeki Türk–İtalyan ilişkileri hakkında bakınız: Mevlüt Çelebi, **Millî Mücadele Döneminde Ankara–İtalya İlişkileri, (1920–1923)**, İzmir, Dokuz Eylül Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1994 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

29 –O.M.–I–, (15 Haziran 1921), s. 18 ve O.M.I, (15 Aralık 1921), s. 394. Bu antlaşmanın tam metnini aynen veriyoruz: 1– Ankara ve Roma Hükümetleri, Osmanlı Hükümeti'nin ve sermayesinin yardımı olmadan Antalya, Burdur, Muğla ve Isparta sancaklarıyla, kısmen Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya bölgelerinin ekonomik gelişimini sağlamak için işbirliği yapmaya kesin olarak karar vermişlerdir. Ereğli Kömür madenlerinde, Türk–İtalyan şirketine verilecek imtiyazının sınırları daha sonra yapılacak bir anlaşma ile tespit edilecektir.
2– İmtiyaz, inhisar veya ihtiyari işletme verildiği takdirde şirket Osmanlı kanunlarına uymayı taahhüt eder.
3– Osmanlı ve İtalyan sermayeleri mümkün olduğunca işbirliği yapacaklardır. İştirakler yüzde 50'ye kadar varabilir.
4– İtalya Krallığı hükümeti, Türk heyetinin, barış antlaşması ve özellikle İzmir ve Trakya'nın Türkiye'ye iadesi konusundaki bütün taleplerini müttefikleri nezdinde müda-faa etmeye söz verir.
5– İtalya Krallığı hükümeti, barışın tasdikinden ve iki ülke arasında ikinci bir antlaşma yapıldıktan sonra Osmanlı topraklarındaki birliklerini geri çekmek için resmi bir güvence verecektir.
6– Yukarıdaki şartlar, Türkiye'ye devamlı bir mevcudiyet ve bağımsızlık temin edecek barış antlaşmasının imzalanmasından sonra ik taraf arasında yapılacak bir antlaşmadan sonra yürürlüğe girecektir.

Levent Sahverdi Arşivi

maya yüz tutmuştu. İtalya bakımından gerçekten büyük öneme sahip olan ve bir nevi, Üçlü Anlaşma'nın Ankara Hükümeti'ne de kabul ettirilmesi anlamına gelen bu antlaşmanın kabul edilmemesinden sonra İtalyanlar Anadolu'da da tavır değiştirdiler. Bu dönemde, Hakimiyet-i Milliye gazetesinde 22 Mart 1921'de "Yine İtalyanlar" başlıklı bir yazı yayınlandı. Aşağıda kısa bir özetini verdiğimiz bu yazı İtalyanca'ya tercüme edilerek, "Türkiye'de İtalyan Politikası" başlığıyla Oriente Moderno dergisinde de yayınlandı: "Kont Sforz'nın heyetimizle imzasını istediği kârlı itilâfın hükümetçe kabul edilmemesi üzerine İtalyanların Antalya ve diğer sahil şehirlerimizde çehrelerini değiştirmeleri ve manasız işgal tavrı takınmaları, İtalya'nın Mütareke'den şimdiye kadar yürüttüğü siyaseti bir kere gözden geçirmemizi icâb ettiriyor. İtilâf Devletleri, Mondros'u sû-i istimal ederek işgallere başlarken İtalya'nın durumu dikkatimizi çekmişti. İtalyanlar, Fransız ve İngilizlere nazaran tecebbür ve tazyiki en az yapanlardı... İtalya, Türkiye'de arazi değil, mıntıka-yı nüfuz değil, yalnız, iktisadi menfaat, ticarî mahrec aradığını ve Türk milletinin istiklâline hürmet ettiğini söylüyordu. Fakat Antalya ve diğer bölgede İtalyan askerinin manasız faaliyetleri, bu sözleri yalanladı. Nihayet İtalyanlar, Ankara Hükümeti'nin, gözledikleri haksız kârı veremeyeceğini anlayınca, saklamayı pek başaramadıkları hakiki hislerini bir kere daha meydana çıkarmış oluyorlar. Kendilerine açıkça şunu anlatmak isteriz: Biz, "pazarlık" politikası değil, "prensip" siyaseti yapıyoruz. Bu prensip şudur: Bütün şerait ve evsafı ile mutlak bir istiklâl"[30].

Kont Sforza'nın istifasından sonra İtalya'nın Dışişleri Bakanlığı'na Pietro Tomasi della Torretta getirilmiştir. Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye politikasını müttefiklerinden bağımsız hale getiren İtalya, Della Torretta'nın bakan olmasıyla birlikte, Türkiye politikasında müttefikleriyle işbirliğine ve dayanışmaya önem vermeye başladı. Yeni dışişleri bakanı bir konuşma yaparak İtalya'nın izleye-

30 -O.M.-I-, (15 Haziran 1921), s.22-23.

Levent Şahverdi Arşivi

ceği yeni politia hakkında açıklamalarda bulundu. Senato'da 31 Temmuz 1921'de yaptığı konuşmaya, "İtalya'nın Doğu Akdeniz'de hayati çıkarları olduğunu ve bunun müttefikleriyle imzaladıkları Üçlü Anlaşma ile güvence altına alındığını ve bu anlaşmaya uymanın zarurî olduğunu" söyleyerek başlayan Della Torretta şöyle devam etti: "Ankara Hükümeti'yle eşit bir anlaşma yapmak için yapılan teşebbüslerin sonuçsuz kaldığı görülmüştür. Yakın Doğu'da Türklerle ekonomik alanda işbirliği yapmak için İtalyan Hükümeti'nin namuslu ve mutedil niyetlerini Ankara milliyetçileri görmemezlikten geldiler. Doğu'daki programımız değişmemiştir aksine metodumuz değişmiştir. Antalya ve Menderes'teki esef verici olaylar Doğu'daki prestijimize zarar vermiştir. İtalya bu konuda Ankara'yı sert bir şekilde uyarmada geç kalmadı ve İstanbul'daki denizci temsilciliğini kuvvetlendirdi"[31].

Della Torretta'nın yaptığı yukarıdaki konuşma Türk basınında da yer almış ve Ali Kemal Peyam–ı Sabah'da 10 Ağustos 1921'de yayınlanan "İtalya'nın Şark Politikası'nın Tefsiri" başlıklı makalesi yayınlanmıştır. Bu yazısında özetle Ali Kemal, "Mondros Mütarekesi'nden beri İtalya'nın Türkiye'ye karşı izlediği yumuşak politikayı överek, İtalya'nın Doğu'da ekonomik ve ticari avantajlar elde etmek için çaba sarfettiği" anlatılmış ve Dışişleri Bakanı Della Torretta'nın Parlamento'da, "Üçlü Anlaşma'nın İtalya bakımından hayati öneme sahip olduğunu vurguladığı" konuşmasına değinilmiştir. Oriente Moderno'nun Ekim 1921 sayısında Ali Kemal'in yazısı verilmiştir[32].

Della Torretta'nın yukarıdaki konuşmasında da görüldüğü gibi İtalya'nın Türkiye politikası da "metot" değişikliği olmuştur. Aslında Ankara Hükümeti de İtalya'nın İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmasından memnun değildi. Ankara Hükümeti'nin Roma'daki temsilcisi Cami Bey'in çabaları sonucu bir İtalyan heyetinin ilişkileri gözden geçirmek amacıyla Ankara'ya gelmesine karar verildi. Alberto Tuozzi Anka-

31 –O.M.–İ–, (15 Ağustos 1921), s. 152–53.
32 –O.M.–İ–, (15 Ekim 1921), s. 282–83.

Levent Şahverdi Arşivi

ra'ya 24 Ekim 1921 günü geldi. Ankara'da bulunduğu günlerde M. Kemal Paşa ile de görüştü. Yaptığı görüşmelerde hiçbir sonuç alamadan 11 Aralık'ta Ankara'dan ayrılan Tuozzi, 4 Ocak 1922'de İstanbul'a vardı ve İtalyan gazetecilerle yaptığı görüşmede şunları söyledi: "Benim Ankara Hükümeti nezdindeki misyonum siyasi bir anlaşma yapmak değildi. Fakat görevim, iki ülkeyi ilgilendiren çeşitli sorunlar hakkında görüşmeler yapmaktı. Türkiye ile İtalya arasında arazi düzenlemeleri konusunda sorun yoktur. Ticari ve ekonomik sorunlar da kolaylıkla çözümlenebilir. Ankara yöneticileriyle yaptığım görüşmelerde talepleri ve bundan sonraki ilişkilerin esaslarını tespit ettik." Anadolu'daki canlılığın dikkatini çektiğini de belirten Tuozzi; "Ankara'daki bütün memurların işlerini şevkle yaptıklarını ve idarenin düzenli çalıştığını" ekledi. Türkler arasında İtalyanlara karşı olan dostluk hislerinin yükseldiğini de ifade eden Tuozzi, "Türk milletinin arzuladığı hedefe kesinlikle ulaşacağını" da söyledi[33].

Bu ikili ilişkilerin dışında, kısa da olsa Anadolu'daki İtalyan işgal bölgelerinden de haberler verilmiştir. İşgal bölgeleriyle adalar arasında ticari ilişkilerin geliştiği bu dönemde Antalya ve Anadolu sahilleri ile Rodos arasında gemi seferleri de yapılmaktaydı[34]. İtalyanlar 18 Nisan 1922'de Kuşadası ve Söke'yi boşaltmaya başladılar[35]. Menderes Bölgesi'nin boşaltılmasının Kemalistlerle yapılan anlaşma sonucu gerçekleştiği iddia edilmiştir[36].

Millî Mücadele döneminde Ankara Hükümeti ile İtalya arasındaki iyi ilişkiler diğer İtalya'nın mütefikleriyle olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş ve İtalya suçlanmıştır. Özellikle Yunanlılar her fırsatta İtalya'nın Ankara Hükümeti'ne yardım ettiğini ileri sürmüşlerdir. Anadolu'daki Yunan ordularına başkomutanlık yapanlardan Hacı Anesti, Türk zaferinden sonra Yunan ordusunun Anadolu'da niçin hezi-

33 –O.M.–I–, (15 15 Ocak 1922), s. 469.
34 –O.M.–I–, (15 Ağustos 1921), s. 183.
35 –O.M.–I–, (15 Mayıs 1922), s. 706.
36 Young İndia gazetesinden O.M.–II–, (15 Haziran 1922), s. 23.

Levent Sahverdi Arşivi

mete uğradığı konusunda açıklamalar yaptı. 10 Eylül 1922 tarihli Kathimerini gazetesinde yer alan açıklamalarında Hacı Anesti, Türkiye'nin İtalya'dan aldığı uçaklar konusunda şunları söylemiştir: "Mükemmel donanımlı uçakları Kemalist orduya götüren bir İtalyan gemisinin Mersin'e gitmekte olduğunu haber aldık. Kemalist ordu bu uçaklarla bizden daha güçlü duruma gelmişti. Derhal İtalyan kumandan Signor Calamida nezdinde teşebbüse geçerek geminin yükünün boşaltılmamasını talep ettim. İtalyan kumandan, "bahriye ve dışişleri bakanlıklarına sorması gerektiğini" söyledi. Bu arada Mersin limanına varan geminin yükü boşaltıldı. Birkaç gün sonra yaptığımız keşif uçuşunda çok güçlü ve mükemmel sistemli düşman uçaklarını gördük"[37].

Bu dönemde İtalya Ankara Hükümeti'nin yanı sıra İstanbul Hükümeti ile de ilişkilerine devam etmiştir. İtalya'nın resmi muhatabı İstanbul, fiili muhatabı da Ankara hükümetleri olmuştur. Osmanlı Hâriciye Nâzırı İzzet Paşa ile İtalya'nın İstanbul Yüksek Komiseri Garroni arasında 24 Nisan 1922'de imzalanan bu antlaşmaya göre; İstanbul Hükümeti İtalya'nın Antalya – Konya ve Şile – Zonguldak arasında demiryolu hattı inşa etmesini ve Zonguldak kömür havzasında imtiyazlar vermeyi, Erzurum bölgesinde maden işletme hakkı ve Antalya bölgesinde birtakım imtiyazlar vermeyi kabul ediyordu. Yine bu antlaşmaya göre, Türkiye ile İtilâf Devletleri arasında barış anlaşması imzalanır imzalanmaz yürürlüğe girecekti. Eğer, şimdiki kabine barış anlaşmasının imzalanmasından önce iktidardan çekilecek olursa, yerine gelecek kabine bu anlaşmayı feshetmek yetkisine sahip olacaktı[38].

İtalya, çok uğraştığı halde Ankara Hükümeti'nden alamadığı imtiyazları, yanlış bir zamanda, Türk ordusunun taarruza hazırlandığı dönemde İstanbul Hükümeti'nden aldı. İtalyan basınından Tribuna Coloniale gazetesine göre, "İstanbul Hükümeti, daha Ankara Hükümeti

37 –O.M.–II–, (15 Ekim 1922), s. 294.
38 –O.M.–I–, (15 Mayıs 1922), s. 717.

Levent Şahverdi Arşivi

yokken İtalya'ya, Anadolu'da imtiyaz vermeye hazır olduğunu bildirmişti. İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer, Mart'ta görüştüğü Lord Curzon ve Poincare'ye bundan söz etti. "İstanbul Hükümeti, kesin hatlarını tesbit ettiği imtiyazları bir mektupla temsilciliğimize bildirdi. Bu imtiyazlar Anadolu'da demiryolları ve limanların yapılmasına izin veriyor. Bunun dışında henüz bir antlaşma mevcut değildir". Bu açıklamadan önce, Lloyd George, İtalya ile İstanbul arasında yapılacak bir anlaşmanın İtalya ile İngiltere arasındaki iyi ilişkileri bozacağını açıklamıştı"[39].

Gerçekten de İngiltere ile İtalya arasındaki ilişkiler bozulmaya yüz tuttu. İngiltere Hükümeti 27 Nisan'da İtalya'yı protesto ederken Dışişleri Bakanlığı da bir açıklama yaptı[40]. Avam Kamarası'nda 8 Mayıs 1922'de yapılan görüşmede konuşmacılar İtalya'yı, İttifak dayanışmasını bozmakla suçladılar ve sert bir dille eleştirdiler[41].

İngiliz Daily Telegraph, yeni bir iddiada bulunmuştur. Gazeteye göre, Osmanlı Hâriciye Nazırı İzzet Paşa İtalyanlara, daha önce verilen imtiyazlardan başka Yunan işgali altında yakılıp yıkılan bölgenin inşa ve imarını da kapsayan bir imtiyaz daha vermiştir. Bu İngiliz gazetesine göre Osmanlı Hükümeti'nin İtalya'ya ayrıcalıklar vermesindeki amaç, Yunanlıların işgalleri altındaki Anadolu topraklarını silahlı bir çatışmaya gerek kalmadan boşaltmalarını sağlamaktır[42].

İtalya, Della Torretta'nın Dışişleri Bakanı olmasıyla başlayan İngiltere'ye yaklaşma politikasına devam ediyordu. Artık İtalya, Türkiye politikasında müttefikleriyle işbirliği yapmasının çıkarlarıyla daha fazla uyuştuğu düşüncesiyle hareket ediyordu. Buna rağmen, İtalya geçmişte Ankara Hükümeti ile iyi ilişkiler kurmuş olmasından ötürü aracı rolü oynamak için şanslı durumdaydı. Nitekim Büyük Taarruz

39 –O.M.–I–, (15 Mayıs 1922), s. 718.
40 –O.M.–I–, (15 Mayıs 1922), s. 718.
41 –O.M.–I–, (15 Mayıs 1922), s. 717–18.
42 –O.M.–II–, (15 Temmuz 1922), s. 83.

Levent Sahvardi Arşivi

başlamadan önce Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki özel görevlisi Hamid Bey İstanbul'daki İtalyan temsilciliğine davet edilerek, bir program verildi. Bu programda Ankara Hükümeti'nin, nihai barış şartları, Anadolu'da yaşayan etnik topluluklara verilecek haklar, İtilâf Devletleri'ne verilecek imtiyazlar ve Üçlü Anlaşma ile İtalya'ya verilen ayrıcalıklar hakkındaki düşüncesi soruldu. Hamid Bey bu sorulara yazılı olarak verdiği cevapta, Ankara Hükümeti'nin barış için nihai şartlarının Yunanistan'ın ileri süreceği şartlara bağlı olduğunu, ancak İzmir'in tahliyesinin şart olduğunu belirtti. Hamid Bey, İtalyanlarca sorulan, "kapitülasyonların yerine ne konacağı?" hakkındaki soruya, "Kemalistlerin kapitülasyonları barış masasında tartışmaya hazır oldukları fakat yeniden kapitülasyon vermelerinin söz konusu olmadığı ve ayrıca kapitülasyonların son savaşta lağvedildiği" cevabını verdi. Azınlıklarla ilgili soruya da, "Yunanistan'daki Müslümanlara da aynı haklar verilmek şartıyla uluslararası anlaşmaların getirdiği hakları azınlıklara vermeye hazır oldukları" cevabını veren Hamid Bey, "İtilâf Devletleri'ne kapitülasyonlar kaldırıldığında ne gibi ekonomik imtiyazlar verileceğine" ilişkin soruya da "şu anda bunun söz konusu olmadığı ve önceliğin İzmir'in tahliyesinde olduğu" cevabını verdi. İtalyanların beşinci sorusu olan, "Ankara Hükümeti'nin Üçlü Anlaşma'yı tanıyıp tanımadığı" sorusuna Ankara Hükümeti'nin temsilcisi, "Türkiye'deki madenlerin işletilmesi için yabancı şirketlere yardıma hazır olduklarını ancak nüfuz bölgelerini kesinlikle tanımayacaklarını" bildirdi[43]. Barışın sağlanmasından sonra da kendi menfaatlerini koruyacak garantiler alma çabasında olan İtalya'nın bu girişimi de istediği sonucu vermedi. 26 Ağustos 1922 günü başlayan Türk taarruzu büyük başarıyla devam ederken İtalya, 8 Eylül'de Londra ve Paris elçiliklerine, Türklerle Yunanlılar arasıdaki silahlı çatışmanın durdurulması için Venedik'te bir konferans toplanması için girişimde bulunmasını bildirdi[44]. Fakat, Oriente Moderno dergisinin de belirttiği

43 –O.M.–II–, (15 Eylül 1922), s. 213.
44 –O.M.–II–, (15 Eylül 1922), s.214.

Levent Sahverdi Arşivi

gibi artık geç kalınmıştı. Türklerle Yunanlılar arasında o gün bir silahlı çatışmadan söz etmek de doğru değildi. Türk ordusu vatanını kurtarmak için İzmir'e yıldırım hızıyla yaklaşırken bozulan Yunan ordusu, geldiği gibi, geçtiği yerleri yakarak, yıkarak Anadolu topraklarından kaçıyordu.

İncelediğimiz Oriente Moderno Türkiye'nin diğer ülkelerle olan ilişkileri hakkında da bilgi vermiştir. İtalyan kamuoyu gibi Oriente Moderno dergisi de Ankara Hükümeti'nin 20 Ekim 1921'de Fransa ile imzaladığı anlaşmayı yakından takip etmiş ve konu hakkında İtalyan basınında yayınlanan yazılardan örnekler vermiştir. İstanbul'dan aldığı 3 Kasım tarihli bir mektubu 5 Kasım 1921'de sütunlarında yayınlayan il Messaggero gazetesindeki haberlere göre; "İstanbul'da genel olarak ihtiyatla karşılanan bu antlaşmayla Fransa Ankara Hükümeti'ne bir jest yapmıştır". Ankara Antlaşması münasebetiyle Tribuna gazetesinde 9 Kasım'da yayınlanan bir makaleye göre, "İngiltere Hükümeti'nin bir ültimatom verdiği Fransa, Ankara Hükümeti ile yaptığı anlaşma hakkında İngiltere Hükümeti'ne açıklama yapmıştır"[45].

Dönemin şartlarından ileri gelen bir yakınlaşmanın Millî Mücadele döneminde Milliyetçilerle Bolşevikler arasında iyi ilişkiler kurulmasına ortam hazırladığı bilinmektedir. Avrupa kamuoyu gibi İtalyan kamuoyu tarafından da endişeyle izlenen bu ilişkiler hakkında Oriente Moderno'da çok sayıda habere yer verilmiştir. Dergide yer alan bir habere göre, Ankara Hükümeti'nin mâli durumunun iyileştirilmesi amacıyla Bolşevikler tarafından bir milyon Ruble altın verilmiştir. Haberin devamında, Bolşeviklerin 1921 Ağustosunun son haftasında Samsun ve İnebolu limanlarına aralarında 35 uçak ve 650 atın da bulunduğu çeşitli savaş araçları getirdikleri ve bunların Ankara'ya götürüldüğü iddia edilmiştir. Buna karşılık Ankara da Sovyetler'e 18 milyon ton tahıl ve 12 milyon ton kömür göndermiştir[46]. Atina'da ya-

45 –O.M.–I–, (15 Ekim 1921), s. 357–59.
46 –O.M.–I–, (15 Ekim 1921), s. 283–284.

Levent Sahverdi Arşivi

yınlanan Patris gazetesi kaynaklı bir habere göre Kasım 1921'de, Türk milliyetçileri ile Bolşevikler arasında 12 maddelik gizli bir antlaşma imzalanmıştır[47]. Times kaynaklı bir habere göre Araloff Sovyetlerin temsilcisi olarak Ankara'ya geldikten sonra Ankara Hükümeti ile Türkiye'nin ekonomik durumunun iyileştirilmesini ve ekonomisini bağımsız hale getirmeyi hedefleyen bir antlaşma imzalamıştır[48]. Başka bir habere göre Ankara Hükümeti ile Bolşevikler arasında Moskova – Tiflis ve Kars arasında direk bir demiryolu hattı inşa etme konusunda bir anlaşma imzalanmıştır[49]. Ankara Hükümeti zaferin kazanılmasından sonra da Sovyetlerle iyi ilişkileri geliştireceklerini açıklamıştır. Türk ordusunun taarruza hazırlandığı günlerde Vakit gazetesinde yayınlanan Rauf Bey'in telgrafında bunu görmek mümkündür. Sovyetlerin Dışişleri Komiser Yardımcısı Karahan'a bir telgraf gönderen Rauf Bey, "Zor günlerimizde yardım elini uzatan ilk güç" olarak değerlendirdiği Sovyetlerle ilişkilerin önemine dikkat çekmiştir[50].

Ankara Hükümeti'nin Kafkas Cumhuriyetleri ile de bir anlaşma yaptığını bildiren dergi[51], M. Kemal'in Azerbaycan Cumhuriyeti'nin temsilcisi İbrahim Abilof'u kabul ettiğini yazmıştır. Verilen bir diğer haberde de Ankara Hükümeti'nin Afganistan'a Fahreddin Paşa'yı elçi olarak göndereceğini duyurmuştur[52]. Abilof, daha sonra tekrar ziyaret ettiği M. Kemal'den Ankara Hükümeti'nin Azerbaycan Hükümeti'ne yardımcı olacağı sözünü almıştır[53]. Vakit gazetesinden aldığı bir haberi kaynak gösteren Oriente Moderno, 3 Ocak 1922 tarihinde Ankara Hükümeti ile Ukrayna arasında, Ukrayna'nın Misak-ı Millî'yi, Ankara Hükümeti'nin de bağımsız Ukrayna'yı tanıdıkları maddesinin de bulunduğu 16 maddelik bir anlaşma yapmışlardır[54]. 1922 başlarında,

47 –O.M.–I–, (15 Aralık 1921), s. 409.
48 –O.M.–I–, (15 Şubat 1922), s. 536.
49 –O.M.–II–, (15 Eylül 1922), s. 218.
50 –O.M.–II–, (15 Eylül 1922), s. 214.
51 –O.M.–I–, (15 Kasım 1921), s. 360.
52 –O.M.–I–, (15 Aralık 1921), s. 409.
53 –O.M.–I–, (15 Ocak 1922), s. 469.
54 –O.M.–I–, (15 Ocak 1922), s. 469–70

Levent Sahverdi Arşivi

Yugoslav Hükümeti'nin de dikkatle izlediği bir gelişme olarak Ankara Hükümeti'nin Bulgaristan ve Makedonya Komünist Partisi lideri General Proteferof ile samimi ilişkisi olduğunu yazan dergi, aynı dönemde Polonya ile de diplomatik ilişki kurmaya karar veren Ankara Hükümeti'nin bu amaçla yakında bir milletvekili heyetini Varşova'ya göndereceğini ileri sürmüştür[55]. Mart 1922'de Ankara ve Bulgar hükümetlerinin ticari ilişkilerin başlatılmasına ve temsilcilik açılmasına karar verdikleri yazılmıştır[56].

Kabil'e elçi olarak tayin edilen Fahreddin Paşa'nın Temmuz 1922-'de hareket etmesi plânlanırken, Buhara'ya elçi olarak atanan Galip Paşa Mayıs ayında hareket etmiştir. Macaristan Hükümeti de Ankara Hükümeti ile ekonomik ilişkilerin başlatılmasını kabul etmiş, Ankara Hükümeti de özel bir heyeti Budapeşte'ye göndermeye daha önce karar vermiştir[57].

Zaferin yaklaştığı günlerde, Ağustos 1922 sonlarında Embery Amerika Birleşik Devletleri'nin yarı resmi temsilcisi olarak Ankara'ya gelmiştir. Moskova'da yayınlanan İzvestia gazetesi Embery'nin Ankara'ya gelişi dolayısıyla yayınladığı bir yazıda; "Bu basit bir gözlemci olayıdır. Embery'nin de defalarca açıkladığı gibi Amerika Ankara Hükümeti'ni tanımamış ve milli hareketle ilgilenmemiştir. Amerikalılar yalnızca Anadolu'nun ekonomik imkânlarıyla ilgilenmektedirler"[58] görüşleri ileri sürülmüştür. TBMM'nin, İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne, Türk–Yunan barışının sağlanmasında Ankara Hükümeti'nin şartlarını anlatacak bir heyet göndermeye karar verdiğini yazmıştır[59].

Büyük Zafer'den sonra Avrupa'ya, Türk–Yunan ihtilafına barışçı

55 –O.M.–I–, (15 Şubat 1922), s. 535.
56 –O.M.–I–, (15 Nisan 1922), s. 652.
57 –O.M.–II–, (15 Haziran 1922), s. 23.
58 –O.M.–II–, (15 Eylül 1922), s. 214.
59 –O.M.–I–, (15 Kasım 1921), s. 360.

Levent Sahverdi Arşivi

bir çözüm bulunması için görüşmeler yapmak üzere gönderilen ve İstanbul Hükümeti'nin Hâriciye Nâzırı İzzet Paşa'nın da kabul ettiği, Ankara Hükümeti'nin Hâriciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Türkiye'nin şartlarını açıkladığı bildiriliyor. Buna göre Türkiye, barış için Misak-ı Millî'ye dayanan, Türkiye'nin sınırları Avrupa'da, Edirne'yi de kapsayacak şekilde Meriç nehrine kadar olmalı, Çanakkale Boğazı serbest olmalı ve Türkiye Anadolu'nun bütününe sahip olmalı ve Yunanlılar İzmir'i boşaltmalılar[60]. Yusuf Kemal Bey Londra'da Reuter Ajansı'na verdiği bir demeçte özetle "Bizim ilk düşüncemiz, Misak–ı Millî ile ilân ettiğimiz haklarımızı almaktır. Mütareke imzalandıktan sonra Türkiye güçsüz ve ordusuzdu. Bugün bir ordumuz ve güçlü bir teşkilatımız var. Misak–ı Millî bizim millî isteklerimizi ifade etmektedir. Biz savunduğumuz ülkemizi düşmanlardan kurtarmak ve bağımsız bir millet olarak yaşamak istiyoruz. Ülkemizde yaşayan Hıristiyanlara güvence vereceğimiz tabiidir" demiştir[61]

22 Mart 1922 günü Fransa, İngiltere ve İtalya dışişleri bakanları Paris'te toplandılar.Toplantı sonunda İtilâf Devletleri,Türklerle Yunanlılar arasındaki problemlerin çözümü için iki tarafa ateşkes önerisinde bulundular. Yunanlıların hemen kabul ettiği, Ankara Hükümeti'nce iyi karşılanan ateşkes önerisine karşı TBMM karşı bir nota hazırlarken bu devletler 26 Mart'ta ikinci bir öneri sundular. Ankara Hükümeti her iki ateşkes önerisine 5 Nisan'da cevap verdi. Ankara Hükümeti'nin, ateşkesle birlikte Yunan birliklerinin Anadolu'yu boşaltma isteği İtilâf Devletleri'nin 15 Nisan'da verdiği cevapta kabul edilmedi. 1922 Nisan'ında toplanan Cenova Konferansı'nda bir sonuç alınamadı. Bu barış girişimlei Oriente Moderno dergisi tarafından da periyodik olarak takip edilmiştir[62]

Türk ordusunun kazandığı zaferden sonra imzalanan Mudanya

60 –O.M.–I–, (15 Nisan 1922), s. 641.
61 –O.M.–I–, (15 Nisan 1922), s. 650.
62 –O.M.–I–, (15 Mayıs 1922), s. 705–6, 719.

Levent Sahverdi Arşivi

Mütarekesi sonrasındaki gelişmeleri de yakından takip eden Oriente Moderno, aralarında Boğazlar, kapitülasyonlar, Irak sınırı, Düyun-u Umumiye, Oniki Ada gibi konuların yer aldığı "M. Kemal'in 14 Noktası"nı yayınlamıştır[63]. Aynı sayıda yer alan başka bir yazıda Türkiye ve kapitülasyon meselesi ele alınmış, toplanacak barış konferansında en önemli meselenin kapitülasyonlar olacağı iddia edilmiştir[64]. Ankara Hükümeti'nin İtilâf Devletleri'nin İstanbul'daki yüksek komiserlerine bir nota verdiğini bildiren dergi, M. Kemal Paşa'nın yaptığı açıklamalarda kapitülasyonların devam etmesini kabul edemeyeceklerini ilân ettiğini duyurmuştur[65].

SONUÇ

Yer alan haberlerin büyük bir kısmını değerlendirerek bir Türkiye tablosu çizdiğimiz Oriente Moderno dergisi, incelediğimiz dönemde İtalya'da ağırlığı olan Doğu Enstitüsü'nün yayın organı olarak resmi bir özelliğe de sahiptir. Bu çerçevede dergi, İtalyan kamuoyunun ve daha da çok İtalya'nın resmi politikasını yansıtması bakımından önemlidir.

Özgün çalışmaların yerine ilgili ülkenin veya Avrupa gazetelerinin haberlerini kaynak olarak kullanan dergideki Türkiye haberlerinin bir kısmının gerçeği yansıtmaktan uzak olduğu göz ardı edilmemelidir ki, bu, haber kaynaklarından ileri gelmiştir. Bu eksikliğe rağmen, halen yayınlanmakta olan Oriente Moderno dergisi Türkiye tarihi ve Türk-İtalyan ilişkileri bakımından çok önemli bir kaynaktır.

63 -O.M.-II-, (15 Kasım 1922), . 378.
64 -O.M.-II-, (15 Kasım 1922), s. 380-81.
65 -O.M.-II-, (15 Aralık 1922), s. 410.

Levent Şehverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK HAKKINDA SENATÖR ROBERT BYRD'IN KONUŞMASI

Hazırlayan: Uzman NEŞE ÇETİNOĞLU

Atatürk ilke ve inkılâpları evrensel bir nitelik taşımaktadır. Atatürk'ün fikir ve düşünceleri sadece Türkiye'de değil hemen hemen tüm dünyada yankılarını bulmuş ve değişik zamanlarda değişik kişiler tarafından dile getirilmiştir. Atatürk ilkelerini sağlamlaştırmak ve geliştirmek amacıyla da değişik faaliyetler gerek yurt içinde gerekse yurt dışında yapılmaktadır. Atatürk'ün evrenselliğinin bir göstergesi olan bu faaliyetlerden biri de Amerika Atatürk Derneği (Atatürk Society of America)'nin 19 Mayıs 1995 tarihinde düzenlediği toplantıdır.

Bu toplantıda konuşan Türk dostu Senatör Robert Byrd de Atatürk'ün rehberliğindeki ilkeleri sağlamlaştırmak gerektiğini söyleyerek O'nun evrenselliğini dile getirmiştir. Bu konuşma hakkında 24 Mayıs 1995 tarihli "the Washington Times" gazetesinde yayınlanan yazı ve yazının Türkçesi aşağıdadır:

BYRD ON ATATÜRK

Sen. Robert Byrd, the grand orator from West Virginia who is equally as eloquent on hound dogs or Hannibal, recently captured an audience of ambassadors and other notables with his knowledge and admiration for the founder of modern Turkey, Kemal Atatürk.

"Consider me an ally in your mission to infuse Atatürk's guiding

Levent Sahverdi Arşivi

principles more solidly into both our societies and throughout the rest of the world", Mr. Byrd told the audience of more than 200 at a banquet to launch the Atatürk Society of America (ASA) at the Ritz–Carlton Hotel.

The nonprofit society was formed three months ago by Hudai Yavalar, who serves as ASA president. The group hopes to build a cultural center in Washington within the next two years to help foster good will between the United States and Turkey and to promote Atatürk's ideas and principles.

"One of our main objectives is to encourage the separation of religion from government policies and stand against the rise of fundamentalism in Turkey", Mr. Yavalar said in a statement last week.

Mr. Byrd made several references to that theme during his speech.

"There are extreme fundamentalists in Turkey who would like to turn Turkey away from its pro–Western orientation and turn it into another Iran", he said.

Mr. Byrd called on members of the audience to support ASA and "those who would combat fundamentalism in Turkey and wherever it sprouts up".

Among those who heard Mr. Byrd speak were Ambassadors Henrik Sihver Liljegren of Sweden, Touleoutai Suleimenov of Kazakhstan and Fatikh Teshabaev of Uzbekistan as well as Richard Barkley, a former U.S. ambassador to Turkey.

The audience also heard a message from Turkish Ambassador Nuzhet Kandemir, who was unable to attend the dinner because of a scheduled appearance in New York.

ATATÜRK HAKKINDA BYRD'IN KONUŞMASI

Batı Virginia'dan büyük bir konuşmacı olan Senatör Robert Byrd

Levent Sahverdi Arşivi

modern Türkiye'nin kurucusu Kemal Atatürk'e olan hayranlığını ve onunla ilgili bilgilerini büyükelçilerden ve diğer ilgili kişilerden oluşan dinleyicilere aktardı.

Ritz–Carlton Hotel'de Amerika Atatürk Derneği (Atatürk Society of America–ASA)'nin verdiği bir yemek davetine katılan 200'den fazla dinleyiciye Sayın Byrd, "Hem bizim toplumumuzda hem de dünyanın geri kalan yerlerinde Atatürk'ün rehberliğindeki ilkeleri daha sağlam aşılamak göreviniz beni bütünüyle ilgilendiriyor" dedi.

Hiçbir çıkarı olmayan bu dernek (ASA), başkanlığı görevini yürüten Hudai Yavalar tarafından 3 ay önce kuruldu. Dernek Atatürk'ün fikir ve ilkelerini geliştirmek ve Amerika ile Türkiye arasında iyi ilişkileri teşvik etmeye yardımcı olmak için gelecek iki yıl içinde Washington'da bir kültürel merkez kurmayı amaçlıyor.

Sayın Yavalar geçen haftaki bir açıklamasında "Temel amaçlarından birinin Türkiye'deki aşırı tutuculuğun artmasına karşı koymak ve hükûmet politikalarından dini ayırmayı teşvik etmek olduğunu" söylemişti.

Sayın Byrd konuşması sırasında bu konuya birkaç atıf yaptı.

"Türkiye'yi Batı'ya yönelmeden uzaklaştıracak ve başka bir İran'a döndürecek aşırı tutucuların Türkiye'de varolduğunu" söyledi.

Sayın Byrd ASA'yı desteklemek için orada bulunanlara "Türkiye'de ve her nerede olursa olsun çoğalan tutuculukla mücadele edilmesi gerektiği" çağrısında bulundu.

Sayın Byrd'ın konuşmasını dinleyenler arasında İsveç Büyükelçisi Henrik Sihver Liljegren, Kazakistan Büyükelçisi Touleoutai Suleimenov, Özbekistan Büyükelçisi Fatikh Teshabaev ve eski Büyükelçi Richard Barkley vardı.

Dinleyiciler aynı zamanda Türk Büyükelçisi Nuzhet Kandemir'den New York'da yapılması plânlanan bir akşam yemeğine katılmak için davet aldılar.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ KONFERANSLARI

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

MİLLÎ İRADE VE AMASYA MÜLÂKATI*

Prof. Dr. REFİK TURAN

İrade, kelime manası olarak istemek, arzu etmek fiiliyle açıklanıyor. Ama irade, tek başına hareket etmek, şahsiyetini ortaya koymak, kendini isbatlamak şeklinde de geniş bir mana kazanmıştır. Millî irade ise, bir milletin millet olma özellikleriyle beraber ortaya çıkıyor. Kısaca kedisine millet nitelendirmesi yapan insanların yeryüzünde beraber yaşayıp, hayatiyetlerini devam ettirme arzusu ve bu arzuyu yerine getirebilmek için gerçekleştirdiği fiillerdir. Bu fiiller bazen en zor şartlarda alınan kararlar, bazan sıkı bir baskıya karşı söylenebilen fikirler ve sözler, en nihayet mücadele ve savaş şeklinde olabiliyor.

Tarih boyu yeryüzü bir siyasî arena olmuştur. Bu arenada kurallar, adalet ve idealizm üzerine değildir. Bu arenada güç geçerlidir. Hak haklının değil, hak güçlünündür. Bu arenada milletler ve devletler sürekli birbirinin hatasını gözlerler, sürekli birbirlerinin pastasından pay kapmaya çalışırlar. Bu arenada bir nevi orman kanunu geçerlidir. Bu kuralları millet olarak biz koymadık. Ama bunlar bizim de içinde yaşamaya mecbur olduğumuz kurallardır.

Türk milleti, tarihi içinde çok sıkıntıların, çok büyük olayların muhteşem zaferlerin sahibi olmuş bir toplumdur. Zaman içinde büyü-

* Bu konferans, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı adına 22 Ekim 1994 tarihinde Amasya'da Prof. Dr. Refik TURAN tarafınan verilmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

müş, gelişmiş öne geçmiş bir millettir. Bunun yanında zaman gelmiş yenilmiş, sarsılmış, ağır krizlere girmiş, ama sonunda bütün bu sıkıntıları atlatmasını bilmiş, gün görmüş bir millettir. Tarihte zaferin mutluluğunu, yükselişin sarhoşluğunu, tatmanın yanı sıra, bozgunun, yenilmenin yeisini hissetmiş, istilânın ağır yoksulluğunu çekmiş, yok olma duygusunu yaşamış, ancak içindeki cevherin aleviyle var olma azmi ve kararlılığını her defasında çıkarabilmiş, yani millî iradesini ortaya koymuş şaheser bir yapıdır. Orta Asya'da Göktürk Kağanı Bilge Kağan'ın, yıllar önce Çin karşısında yaşanan bir millî mücadelenin arkasından söylediği şu sözler son derece dikkate şâyândır: "Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırırmış. Yaklaştırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılsa kabilesine, milletine, akrabasına kadar barındırmazmış. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok Türk milleti öldün. Türk milleti öleceksin! Güneyde Çogay ormanına, Tögültün ovasına konayım dersen, Türk milleti öleceksin." Yıllar öncesinin istiklâl kahramanı Bilge Kağan içine düşülen felaketin sebeplerini böyle açıklıyor. Yeniden aynı duruma düşülmemesi için tarih sonrasına bile göndermeler yapıyor[1].

Bilge Kağan, felaketin sebepleri arasında yer alan büyük rakip Çin milletini bu şekilde tanıtıp ikazlar yaptıktan sonra, kendi milletinin muhasebesini de yapar ve şöyle devam eder: "Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Acıksan tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin. Öyle olduğu için beslemiş olan kağanının sözünü almadan her yere gittin. Hep orda mahvoldun, yok edildin. Orda, geri kalanınla, her yere hep zayıflayarak ölerek yürüyordun. Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için kağan oturdum. Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım"[2].

1 Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, İstanbul 1973, s. 48.
2 **A.g.e.**, s. 49.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk milleti, Bilge Kağan'ın dediği gibi zaman zaman dikkatsizlik yaptı, gaflete daldı. Ama her defasında uyandı, silkindi, ayağa kalktı ve rakipleriyle yarışına devam etti. Hatta bir zaman geldi Türk denilen sosyal varlık, bu sıkıntılı tarih yolculuğunda, çağının zirvesi olmuş bir medeniyete intisap etti. Bu medeniyet İslâm Medeniyeti idi. Şayet Türkler, bu medeniyete intisap etmeselerdi devleşen Çin medeniyeti veya Sarı medeniyetin içinde yok olup gideceklerdi. Ama öyle olmadı. Belirttiğimiz gibi milletimiz içindeki cevherin, kabiliyetin yardımıyla her defasında Demir dağı eritip, kendisine bir çıkış yolu buldu[3]. Türkler bu medeniyetin içine girmekle kalmadılar. Onun öncülüğü gibi bir misyonu elde ettiler. Hem de yüzyıllar boyu..

Tarih içinde hiçbir toplum, diğerine "Gel bizim önümüzde yürü, bize önder ol" demez. Liderlik, bazı şartları yerine getiren tarafından hak edilir. Bu çerçevede Türkler,kastettiğimiz önderliğe, ortaya koydukları kabiliyetleriyle, güç ve gayretleriyle hak ederek, ulaştılar. Türkler hakkında eser yazan Arap yazar Câhiz, şu değerlendirmeleri yapıyor: "Türk'ün ömrünün günlerini toplasan, atı üzerinde geçen günlerinin yer üzerinde oturarak geçirdiği günlerden daha çok olduğunu görürsün". "Türk diğer askerlerle yola çıkarsa başkaları 10 mil katetmeden o yirmi mil kateder. Sağındaki ve solundaki askerler geri kalır"[4].

"Türkler yaltaklanma, yaldızlı sözler, münafıklık, kovuculuk, yapmacıklık, yerme, riyâ, dostlarına karşı kibir, arkadaşlarına karşı fenalık, bit'at nedir bilmezler"[5].

"Allah'a yemin olsun ki Türk eli kolu bağlı olarak bir kuyuya

3 Türkler, Müslüman Arap güçleriyle Çin güçlerinin mücadelesinde odaklaşan Talas'da Araplar yanında yer aldılar. Mücadelenin dengesini Müslüman Araplar lehine bozdular. Böylece hem mücadelenin sonucunu, hem de dünya tarihinin seyrini etkilediler. Sonuçta bu hadisenin arkasından İslâm medeniyet dairesine yönelen Türkler, yeniden toparlandılar ve tarih içinde dinamizm kazandılar. Hakkı Dursun Yıldız, İslamiyet ve Türkler, İstanbul 1980, s. 32–35.

4 Ebû Osman Amr b. Bahr el–Câhiz, Fezâilu'l–Etrâk (Türklerin Faziletleri), Çev.: Ramazan Şeşen, Ankara 1967, s. 68.

5 **A.g.e.**, s. 77.

Levent Sahverdi Arşivi

atılsa mutlaka bir çaresini bulup kurtulur"[6]

Bu sözler Türkler için söylenmiş fevkalade müşahedelerdir. Nitekim Türk milleti, 10. yüzyıldan başlayarak muazzam bir tarihi hayatın içinde kendini buldu. Selçuklu gibi evrensel bir devlet kurdu. Bizans gibi bir devi devirdi. Nihayet Batı duvarına çarptı. Oradan gelen büyük taarruzlara karşı muzaffer oldu[7]. Moğol istila selini atlattı. Nihayet Osmanlı adında dünyanın en büyük devletini kurdu. Sonuçta inişli çıkışlı tarih hayatı içinde Osmanlı dönemi de 20. yüzyılın başında sona erdi. Zira Batı'da yükselen medeniyet, "Doğu Meselesi" adını verdiği Türk milletine karşı, amansız bir mücadele başlattı. Bu mücadelenin ilk etabı yüzyılın başında aleyhimize bitti.

Burada Doğu meselesini biraz açıklayacak olursak; Doğu meselesi, kısaca Batı medeniyetine mensup toplumların, Türklerin vatanını ve yaşama haklarını ellerinden alma meselesidir. 1912 Balkan Harbi'yle bunun bir kısmını gerçekleştirmişlerdir. Diğer kısım plânın gerçekleşmesi de Büyük Harbin (I. Dünya Harbi) arkasından olacaktır. Ancak yapılan hesap tutmamıştır. Zira milletimizin öz cevheri, yani yüzyıllar önce oluşan muhteşem iradesi yeniden uyanmıştır. Bu bed plâna dur denmiştir. Millî idare sükût edince Anadolu'daki irade derhal otomatik dinomo gibi harekete geçmiştir. Son Türk İstiklâl Hareketi'nin lideri Atatürk, Türk milletinin yapısındaki bu kabiliyeti ve vatanıyla arasındaki kopması mümkün olmayan bağı şu veciz ifadelerle dile getiriyor: "Yurt toprağı! Sana her şey fedâ olsun. Kutlu olan sensin. Hepimiz senin için fedâiyiz. Fakat sen Türk milletini ebedî hayatta yaşatmak için feyizli kalacaksın. Türk toprağı! Sen, seni seven Türk milletinin mezarı değilsin, Türk milleti için yaratıcılığını göster"[8]. Yine Atatürk bir başka konuşmasında: "Bizim yolumuzu çizen, içinde yaşadığı-

6 **A.g.e.**, s. 74.

7 XI. Yüzyıl sonlarında Avrupa'dan Ortadoğu'ya yönelik yapılan Haçlı Seferleri. İkiyüzyıl devam eden bu seferlerde Türkler en büyük mücadeleyi veren kesim oldular.

Levent Sahverdi Arşivi

mız vatan, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir milletler tarihinin bir bir facia ve ıstırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız neticelerdir"[9]. İşte biraz önce sözünü ettiğimiz Batı'nın yok etme arzusu karşısına dikilen, Türkün yukarda anlatılan vatan duygusuyla beraber var olma azmidir.

"Mayıs 1919– Mayıs 1920" yılı, var olmak mı, yok olmak mı? noktasında dolu dolu bir yıldır. Dağıtılmış bir ordu. Hazinesine el konulmuş bir devlet. Takatsız bırakılıp yere serilmiş bir millet. Ama tıpkı yıllar önce Câhiz'in verdiği tarihî hüküm bir kere daha tekrarlanıyor; eli kolu bağlanmış, kuyuya atılmış, ölmesi beklenen, hatta üzerine ejderha gönderilen varlık, yeniden ayağa kalkıyor, silkiniyor, düşünüyor ve karar veriyor. İşte silkinişin ve karar verişin safhası bu yıl. Bu yıl içerisinde milletimiz için hayati önem taşıyan beş karar manzumesi gerçekleştirildi. Bunlardan ikisi Amasya'da oldu. Bilindiği gibi Millî Mücadele'de ilk belge Amasya Tamimi'dir. 21 Haziran 1919'da yayınlanan tamimin can alıcı üç temel maddesi şöyleydi:

1. Vatan bütünlüğü ve milletin istiklâli tehlikededir.

2. Başkent'teki hükümetimiz, galip devletlerin denetleme ve baskısı altında bulunduğundan görevini yerine getirememektedir. Bu hal milletimizi yok olmuş tanıttırıyor.

3. Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır[10].

Görüldüğü gibi Türk milletinin iradesi bu maddelerde belirtiriyor ve yeni bir uyanışı seslendiriyordu.

Bu mühim olayın arkasından gerçekleştirilen Erzurum ve Sivas Kongrelerinin akabinde yine Amasya tarihî bir toplantının canlı şahidi oldu. Tarihe "Amasya Mülakâtı" olarak geçen toplantının tarafları,

9 **A.g.e.**, s. 109.
10 Refik Turan, Mustafa Safran, Muhammet Şahin, Semih E. Yalçın, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Ankara 1994, s. 125.

Levent Sahverdi Arşivi

İstanbul Ali Rıza Paşa Hükümeti temsilcisi Salih Paşa ile Anadolu hareketinin lideri Mustafa Kemal'dir. 20–22 Ekim 1919'da yapılan toplantıda çok önemli kararlar alıdı. Kararlarda, yapılacak seçimlerin kuralları belirlendi. Gizli protokolde Anadolu'daki hareketin İstanbul Hükümeti'nce desteklenmesi kararlaştırıldı. Yine Millî Mücadele'nin en önemli hukuk belgesi olacak olan "Misak–ı Millî" kararları için hazırlık yapıldı[11].

Burada bir noktaya temas etmek istiyoruz: Niçin Amasya? Bunun cevabını şu şekilde tahlil ederek verebiliyoruz:

1. Millî Mücadele'nin başlangıç anında Amasya'nın güvenlik yönünden tercih edilen yerlerin en başında gelmesiydi. O dönem için Amasya Anadolu'daki hareketin kalbi mesabesine yükselmişti.

2. Amasyalıların millî kararlılığı ve iradeyi çok süratli ve emin bir şekilde tezahür ettirmeleriydi. Atatürk'ün Amasya'ya gelişinde Amasya'lı Tevfik Efendi, "Paşam. Bütün Amasya emrinizdeyiz" diyerek yürekten bir tekmil vermişti. Atatürk'ün bir an önce duymak isteyip duyduğu ilk ses Amasya'dan yükselmişti. Yani istiklâl ateşi Amasya'da sönmeyecek bir hale getirilmişti. Denilebilir ki Amasyalı istiklâlin başlangıçtan itibaren sevdalısı olmuştu[12].

Görüldüğü gibi Türk tarihi, yükselişlerin, zaferlerin, refahın, mutluluğun tadıldığı zamanlar manzumesi olmanın yanı sıra, bazen de düşüşün, yıkılışın, zaman zaman ölümle burun buruna gelme hadiselerini de ihtiva etmektedir. Adına Türk denilen bu medenî toplum her zorluğun, sıkıntının, yıkıntının içinden, içindeki kabiliyeti, iradeyi ortaya koyarak düzlüğü çıkmayı başarmıştır. Bu irade, Ergenekon'da demir dağı eritmiş, Talas'da Çin seline dur! demiş. Bu irade bir medeniyete önder olmuş. Bu irade yeise ümit olan, yoksula sabır öğreten Hacı Bektaş olmuş, Yunus olmuş, Mevlânâ olmuş. Bu irade yüzyılın başında Ba-

11 Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt: II, Ankara 1977, s. 146–147.

Levent Şahverdi Arşivi

tı'nın siyasî kastına karşı Amasya'da yeniden ortaya çıkıp Atatürk olup, kendisini bir yere daha dosta düşmana ispatlamış. İşte bu irade günümüzde de Bosna'da İzzet Bey, Azerbaycan'da Haydar Ali Bey, Kazakistan'da Nur Sultan, Özbekistan'da İslam Kerim Bey, Kırgızistan'da Asker Ağa Bey, Türkmenistan'da Murat Türkmenbaşı, Kıbrıs'ta Rauf Denktaş, Çeçenistan'da Cevher Dudayev oluyor. Dünya üzerinde var olmanın formülü de bu iradeden geçiyor. Başka çıkar yolu yok..

Son olarak iki noktaya temas edelim:

1. Kendimizi iyi tanıyalım. Her şeye rağmen, büyüyen, güçlenen, başkalarını ürküten bir yapı olduğumuzu idrak edelim.

2. Türkiye'nin esas rakibinin Batı olduğunu bilelim Batı'yı iyi tanıyalım. Yüzyılın medenî zirvesini yaşayan devletlerin milletimiz hakkında hiç de iyi olmayan niyetlerini farkedelim. Şüphesiz Batı'dan alınacak, öğrenilecek çok şey var. Ancak öğrenilenler arasında bu medeniyetin hakkımızdaki öz niyetlerini de atlamayalım.

Amerikalı Araştırıcı Chiristine Ogen "Batı kamuoyunda, İslâm dünyasının tamamen farklı topluluklar olarak algılandığı", hatta "insan bile sayılamayacakları" kanaatinin yaygın olduğunu ifade etmektedir[13]. Yine Çanakkale Savaşları devam ederken İngiliz Bahriye Nazırı Çörçil'in "Türklere zehirli gaz kullanalım" teklifine karşı çıkanlara "Türkler insan sayılmaz" diyecek kadar gaddarlık ve bağnazlık örneği verdiğini hatıralardan çıkarmamak gerekmektedir. Batı'dan sistem ve disiplin gelebilir. İlim, teknik ve tecrübe edinilebilir. Bunları edinmek elbette lüzumludur. Ancak Batı'da insanlık değerlerinin uygulamasını öğrenmek çok zor görünmektedir. Bunun yanından sevgi, merhamet ve adalet beklemek beyhûde bir ümittir. Bu sadece bizim için değil, bütün dünya için bir gerçektir. Yakın tarihteki olaylar bu gerçeği bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır.

13 Chiristine Ogan, Indiana Üniversitesi İletişim Fakültesi. Amerikalı araştırıcı, yukardaki sözleri, 20–23 Ekim 1994'te Ankara'da yapılan "Uluslararası Bosna–Hersek Konferansı"nda söylemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE EKONOMİ*

Prof. Dr. BÜLENT DÂVER

Uzun süren ve çetin geçen Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlandıktan sonra, bu savaşı yürüten liderler, başta Atatürk olmak üzere, şu temel soruya cevap aramışlardır: "Türkiye nasıl kalkınabilir, halkın refaha en kısa zamanda kavuşması için nasıl bir ekonomi politikası gütmelidir?" Bunu anlamak için de 4 Şubat 1923'de İzmir'de İktisat Kongresi toplanmıştır. Başkanlığını Kâzım Karabekir Paşa'nın yaptığı Kongre'yi Mustafa Kemal Paşa bir konuşmayla açmış ve ekonominin önemi, ekonomik kalkınma modeli ve bizde o zamana kadar izlenen ekonomi politikasının yanlışlığı üzerinde durmuştur. Atatürk'ün bu kongrede ve daha sonra başka yerlerde başka zamanlarda yaptığı konuşmalarda öne sürdüğü temel görüşler şunlardı:

EKONOMİNİN ÖNEMİ

"Ekonomi herşeydir; milletlerin, devletlerin yükseliş ve çöküş nedenleri iyice araştırılacak olursa, bunun en başta ekonomik nedenlere dayandığı görülür. Asrımız ekonomi (iktisat) asrıdır. Bu çağda ekonomiye gereken önemi mutlaka vermeliyiz. Kalkınmamızın, ilerlememizin temel şartı budur, iktisadi hayatı canlandırmaktır.

* Bu konferans, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı adına 14 Şubat 1995 tarihinde Afyon'da Prof. Dr. Bülent Dâver tarafından verilmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

KILIÇ VE SABAN KARŞILAŞTIRMASI

Atatürk'e göre "fakir halkımızı zenginleştirmek, savaşta harabe haline gelmiş bulunan yurdumuzu mamur bir ülke haline getirmek için çok çalışacağız, üretken olacağız, tarım ve sanayie gereken önemi vereceğiz". Atatürk, bu konuyu daha iyi açıklamak için, kılıç ve sabanı karşılaştırır. "Kılıç ve saban, bu iki fatihten birincisi ikincisine daima mağlup olmuştur" der. Çünkü, kılıç tutan el zamanla güçsüzleşir, saban tutan el ise güçlenir. Buna da, örnek olarak Kanada'yı gösterir. Kanada'ya İngilizler ve Fransızlar aynı zamanda gittiler. İngilizler sabana yapıştı; Fransızlar ise kılıca, fütühata önem verdiler. Sonuçta kazanan, sabanın değerini iyi kavrayan, üretken İngilizler oldu ve Kanada'yı ele geçirdiler.

OSMANLILAR'IN YANLIŞ POLİTİKASI

Atatürk, bu önemli konuşmasının bir yerinde, sözü Osmanlı Devleti'ne, Osmanlı Devleti'nin fütuhat politikasına getirir. Sultanların şahsi ve keyfî istilâ hareketleriyle Anadolu'nun öz Türk olan nüfusunu erittiğini, ülkede pek az üretim yapıldığını, buna karşılık, lüks, israf ve gösteriş yüzünden devletin ekonomik ve mali temellerinin çöktüğünü söyler.

Atatürk, 1839 yılında başlayan Tanzimat döneminde ise yöneticilerin kalkınabilmek için o devirde moda olan batıdaki iktisadi liberalizmi ve sürekli borçlanmayı kendilerine örnek aldıklarını, bu politikanın ise, zamanla, kapitülasyon zincirlerini daha da sıkı hale getirdiğini ve Türkiye'yi çöküntüye, iflâsa sürüklediğini söyler. "Bu politika milli sanayimize ve el sanatlarımıza büyük darbeler indirdi" dedikten sonra "bize karşı yapılan rekabet gerçekten çok amansızdı, çok acımasızdı" diye ilâve eder.

KAPİTÜLASYONLAR

Atatürk bu kongredeki konuşmasında kapitülasyonlar üzerinde

Levent Şahverdi Arşivi

uzun uzun durmuştur. Padişahlar tarafından ecnebilere, başlangıçta, bir lütuf, bir atıfet, bir ihsan olarak verilen bazı imtiyazların giderek genişlediğini ve memleket ekonomisini, maliyesini, hattâ adliyesini kayıt ve şart altına aldığını, bunun da sonuçta, ulusal egemenliğimize ağır kısıntılar getirdiğini söylemiştir. "Oysa biz tam bağımsızlık istiyoruz, iktisadi, mali, adli, kültürel her alanda tam bağımsız olmayı amaçlıyoruz" diyen Atatürk, ulusal egemenliğin ancak bu şekilde tam olarak gerçekleşeceğini belirtir.

İKTİSADİ ZAFERLER KAZANMAK

Atatürk açılan yeni dönemde Türkiye'nin artık cihangir bir devlet olmaya heves etmeyeceğini fakat, iktisadi bir devlet olmaya çalışacağını ve yeni devletin temellerinin süngünün dahi dayandığı iktisatla kurulacağını özenle belirtir. "Ordumuzun kazandığı zaferler ne kadar büyük olursa olsun, bunlar iktisadi zaferlerle tamamlanmadıkça eksik kalırlar" diyen Atatürk, toplumu iktisadi zaferler kazanmaya doğru yüreklendirir.

MİLLÎ ÇALIŞMA ANDI

I. İzmir İktisat Kongresi'nin aldığı önemli kararlar arasında bir de Say Misak–ı Milli'si (Ulusal Çalışma Andı) bulunmaktadır. Atatürk'ün önerisiyle kabul edilen bu misak ülkede sosyal barış ve sosyal adalet ilkesini dile getirdiği gibi, çalışmanın faziletini, çalışkan olmanın önemini de hatırlatır. Ülkemiz bundan böyle Atatürk'ün deyişiyle, "çalışkanlar diyarı" olacaktır.

ÜLKEYİ ZENGİN YAPMA ÖZLEMİ

Atatürk İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşmada, halk arasında yaygın olan "bir lokma bir hırka" görüşünü de eleştirir. O'na göre, böyle bir felsefeyi kabul etmemiz mümkün olamaz. Atatürk, fukaralığın bir fazilet olmadığını önemle vurguladıktan sonra, "Artık, biz fakirler memleketi değil, zenginler memleketi olacağız" der. Atatürk

Levent Sahverdi Arşivi

bir başka konuşmasında "Biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz; bilâkis memleketimizde milyonerler yetişmesine çalışacağız" diyerek herkese zengin olmayı öğütler. Asırların oluşturduğu fakirlik çemberine derin bir isyanı ifade eden bu görüş, Fransa'da III. Cumhuriyet dönemi ünlü devlet adamlarından Guizot, J. Ferry, Thiers, Gambetta gibi burjuvazinin zengin olma felsefesini dile getiren politik görüşlerin bir yansıması, etkisi olarak da kabul edilebilir.

MİLLÎ EKONOMİ POLİTİKASI, TARIMA VE KÖYLÜYE ÖNCELİK TANINMASI

Yeni devletin milli ekonomi politikasının temel ilkelerini Atatürk şöyle özetliyordu: "Herşeyden önce tarıma ve çitfçiye önem verilecektir. Çünkü ülkemiz halkının büyük bölümü tarımla uğraşan köylülerdir. Ve köylü, bu yeni dönemde, efendimiz olacaktır. Bunun için köylüyü bir cendere gibi sıkan aşar vergisi kaldırılacaktır. Modern tarım metodları uygulanacak, köylüye gerekli olan destek kredisi Ziraat Bankası aracılığıyla sağlanacaktır. El sanatları ve yerli sanayi teşvik edilecektir". Bunun için 1927 yılında Sanayii Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. Tarımda makinalaşmanın yararları üzerinde durulmuştur.

DEMİRYOLU POLİTİKASI

"Yurdu demir ağlarla örme politikası milli iktisat politikamızın temel direklerinden biri haline getirilecektir. Bunun için bir yandan yeni demiryolları inşasına hız verilirken, öte yandan, ecnebilerin işlettiği demiryolları satın alınacaktır. Milletleştirme politikası sadece demiryolları alanında değil yabancıların elinde bulunan elektrik, tramvay, havagazı, kömür, vs. işletmelerine de yazılacaktır."

YABANCI SERMAYE

Ulusal ekonomiyi güçlendirecek bu önemli adımlar atılırken Atatürk yabancı sermaye konusuna da değinmiştir. Atatürk, Tanzimatçıların çoğu lüks için dışa borçlanma politikasına ve ecnebilere yurt kay-

Levent Sahverdi Arşivi

naklarının peşkeş çekilmesine karşı çıktıktan sonra şöyle demektedir: "Biz aslında yabancı sermayeye karşı değiliz. Memleketimizin kaynakları geniştir, gelsinler, eşit şartlarla iş yapalım. Ülkemizin kalkınmasında onların da bir payı olsun. Ama bu eskiden olduğu gibi tek taraflı olmayacak; her iki tarafın da eşit yararına olacaktır. Bunun için de ecnebi sermayesine gerekli her türlü güvenceleri vermeye hazırız."

MİLLÎ TÜCCAR POLİTİKASI

Atatürk'e göre "halkımızın tüccar sınıfını zengin edebilmek için ticaretin **hariç ellerde** olmasını engelleyecek tedbirler alınacaktır. Ticaret ve kaynaklar, **bizden olan** tüccarların elinde olacaktır". Bu sözler bir yandan eski dönemde çoğunluğu teşkil eden Müslüman Türk unsurunun fakir kalmasına, buna mukabil azınlık unsurlarının aşırı zenginleşmesine duyulan tepkiyi dile getirirken; öte yandan milli bir burjuvazinin yaratılmasında tüccar sınıfının önemini vurgulamaktadır. Atatürk, ticaret konusunda memleketi zengin yapacak olanın, ithalattan ziyade ihracat olduğunu özenle belirttikten sona; "ihracatın **bizden olan** tüccarların elinde" olması gerektiğini söyler.

MAARİF VE İKTİSAT

Atatürk, yeni maarif programının da ulusal ekonomiyi canlandıracak, güçlendirecek yolda olmasını istemiştir. Bunun için derece derece okullardaki müfredat programları ve eğitim metodları, bu direktif ışığında, gözden geçirilmiş ve uygulamaya konmuştur.

ATATÜRK'ÜN EKONOMİ POLİTİKASINA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Son zamanlarda Atatürk'e ve Atatürkçülüğe karşı yönelen eleştirilere bir yenisi daha eklendi. Bu da Atatürk'ün ekonomi politikasına ilişkin bir eleştiridir. Örneğin Prof. Yazar Mehmet Altan'ın başını çektiği bu görüşün savunucularına göre Atatürk'ün ekonomi politikası

Levent Sahverdi Arşivi

başlıca şu yönlerden yanlıştı:

1– Atatürk, ekonomi politikasında sanayiden çok tarıma önem vermiştir. Oysa tarım, bir ülkeyi özellikle Türkiye'yi, o günün koşulları içinde, hızla kalkındıramazdı.

Fikrimce, bu eleştiri kısmen haklıdır. Çünkü 1920'lerin, 30'ların Türkiye'sinde, Türkiye'de tarım pek ilkel metodlarla yapılıyordu. Traktör sadece Orman Çiftliği'nde ve birkaç zengin toprak sahibinin elinde vardı. Öte yandan Türkiye henüz suni gübre (fertilizer) denilen bir olayı yaşamamıştı. Üstelik arpa–buğday, fındık, üzüm, incir, pamuk gibi birkaç ana ürüne dayanan tarım ekonomisinde kullanılan metodlar pek ilkeldi. Köylüler adetâ Etiler zamanından kalma usüllerle toprağı ekip biçiyordu. Sonuç olarak böyle bir tarım ekonomisinin kısa zamanda Türkiye'yi pek fazla zenginleştirmeyeceği ortada idi. Bu bakımdan Prof. Mehmet Altan'ın ve onun gibi düşünenlerin, Atatürk'ün tarım politikasına yönelttiği eleştiri, kısmen doğru olsa bile, bu eleştiriler genelde, bazı önemli noktaları gözden kaçırmaktadır. Bu da Atatürk'ün devlet yönetiminde dayandığı sosyal tabanla ilgili bir konudur. Şöyle ki; Atatürk döneminde nüfusun çok büyük çoğunluğu yüzde 80'i köylerde yaşıyordu. Onun için Atatürk bu sosyal tabana, köye ve köylüye verdiği önemi göstermek amacıyla "Köylü bu memleketin efendisidir" demişti.

Esasen bu dönemde Türkiye ekonomisi, genelde basit bir köy ekonomisi görünümündeydi. Pazar (piyasa) ekonomisi gelişmemişti. Yapılan ticaret de daha çok değiş–tokuş (trampa) niteliği taşıyordu. Köylü şehire getirdiği buğdayını, arpasını, pamuğunu vs. tüccara ve aracıya verip, karşılığında gaz, bez ve tuz v.s. alıyordu. Yani ekonomik hayat çok sınırlı bir dolaşım süreci içindeydi. Gerçi büyük toprak sahipleri ve büyük sürü sahipleri vardı ama bunların çoğunda nakit para yoktu. Borsa ve bankacılık sistemi gelişmemişti. Böylece ilkel, geleneksel bir tarım toplumu özelliklerini gösteren Türkiye'de işçi ücretleri de, memur

Levent Şahverdi Arşivi

maaşları gibi, çok düşüktü. Sadece milletvekili maaşları, Türkiye ortalamasına göre, oldukça yüksekti. Öbür bürokrasi kesimleri de, sıradan halka göre, daha iyi durumda olmakla beraber yine de çok iyi durumda oldukları söylenemezdi. Çünkü sistemin yarattığı hasıla; tâbir caizse, pasta ufaktı. Bu ufak pastadan ordunun, bürokrasinin payı çıktıktan sona geriye pek az birşey kalıyordu. Gerçi enflasyonun yok gibi olduğu doğruydu. Öte yandan Türk Lirası, dünyadaki en değerli paralardan biriydi ve dolarla adeta başa baştı. Ama bütün bunlar, Türkiye ekonomisinin güçlü olduğunu belirleyen göstergeler sayılamazdı.

2– Atatürk sanayie hiç önem vermemiş değildi; bilâkis, gerek İzmir İktisat Kongresi'nde, gerek Birinci 5 yıllık kalkınma planı ile, gerekse 1927 yılında çıkarılan **Sanayi–i Teşvik** Kanunu ile bu alanda önemli adımlar atılmasına çalışılmıştı. Ağır endüstri de ihmal edilmemişti. Zonguldak ve Karabük havzasında, o zamanki Türkiye ölçülerine göre, dev tesis sayılacak fabrikalar kurulmuştu. Karabük demir–çelik fabrikaları bu tesislerin en önemlilerindendi. Eski kömür ve maden ocaklarının işletilmesine devam edilmişti. Çıkarılan ürünlerin ucuz taşınması için demiryolu politikasına özel önem verilmiş ve Anadolu'nun önemli bir kısmı "demir ağlarla" örülmüştü. Son olarak ilâve edelim ki, başlangıçta önemli ölçüde Sovyet Rusya'nın da desteğiyle Türkiye'nin bazı yerlerinde şeker fabrikaları, bez kombinaları, vs. açılmıştı. Bunların çoğu bugün de faaliyettedir.

1923–1929 DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Atatürk'ün buraya kadar özetlediğimiz sözlerinden ve 1923–1929 yılları arasında, Türkiye'de uygulanan iktisat politikasının esaslarından şu sonuçları çıkarabilir ve şu değerlendirmeleri yapabiliriz:

1– Devletin yeni ekonomi politikası doktriner olmaktan çok, pratik, ampirik, faydacı bir gözle ele alınmıştır. Bu alanda yetişmiş zengin bir uzman ve yetkin bir bürokrasi kadrosu bulunmadığından ve bu

Levent Sahverdi Arşivi

işlerden anlayan yabancılarla, bizden olmayan unsurlara da pek güven duyulmadığından, yöneticiler ekonomik hayatın güdümünde daha çok yurdun gerçeklerini ve ihtiyaçlarını gözönünde tutarak, âdeta el yordamıyla, pragmatik bir kalkınma politikası izlemişlerdi.

2– Anayasanın çizdiği teorik çerçeve içinde, başlangıçta daha çok ılımlı, liberal–kapitalist bir toplum yaratma modeli öngörülmüş ve bu yolda bazı adımlar atılmıştı. Bu adımların en önemlilerinden biri de 1925 yılında Türkiye İş Bankası'nın kurulması olmuştur. Bankanın başına Atatürk'ün kişisel becerisine inandığı ve güvendiği Celal Bayar getirilmiştir. Bankanın sermayesinin önemli bir kısmı Atatürk tarafından sağlanmıştır.

DEVLETÇİLİK POLİTİKASI

1929–1930 Dünya bunalımına kadar Türkiye'de ulusal ekonomi yukarıda belirttiğimiz anlayışlardan hareket edilerek ele alınmış ve uygulamalar daha çok bu yönde yapılmıştı. Ancak, 1929 yılında, önce Amerika Birleşik Devletleri'nde patlak veren büyük ekonomik bunalım, artan işsizlik, ekonomik durgunluk, enflasyon, hayat pahalılığı giderek bütün dünyaya yayılmaya başlamış ve her ülke bunun tesirlerini az veya çok hissetmeye başlamıştı. Nisbeten fakir ve savaşların yaralarını henüz saramamış olan Türkiye'de de bu bunalım etkisini göstermişti. Birçok devlet gibi Türkiye Cumhuriyeti Devleti de, 1930 yılından itibaren, ekonomide devlet müdahaleciliğine yer veren bir sisteme doğru kaymıştır. Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çıkarılmış, döviz, para arzı ve dolaşımı işlevi sıkı kontrol altına alınmıştır. 1931 yılında toplanan CHP Kurultayı'nda ekonomide devletçilik modeli uygulanmasına karar verilmiştir. Peki devletçilik neydi ve Türkiye'de nasıl uygulandı?

Devletçiliği, Atatürk ve arkadaşları kısaca "ferdin yapamayacağı işleri devlet yapar" şeklinde tanımlamışlar ve devletçilik ilkesi için şu gerekçeleri öne sürmüşlerdi: Ülkemiz uzun süren savaşlarda yan-

Levent Şahverdi Arşivi

mış, yıkılmış ve harabeye dönmüştür. Yurdun yeniden imarı ve kalkınması için yabancı sermaye istekli davranmamaktadır. Türk müteşebbislerinin elinde de bir iş için gerekli kaynak ve mali imkânlar yoktur. Şu halde devlet, başta endüstri olmak üzere, birçok alanda ekonomik hayata girecek, demir yolları, fabrikalar, barajlar, sosyal tesisler yapacak ve ayrıca Batı'da daha çok özel teşebbüsün elinde olan telefon, telgraf, posta ve radyo tesislerini ve gerekli diğer teşebbüsleri kuracak ve işletecektir. Peki, bu devletçi sistem, Marksist, sosyalist–kollektivist ve liberal–kapitalist pazar ekonomileri karşısında hangi konumda bulunacaktı? Atatürk bizde devletçiliği şöyle anlatmaktadır: "Bizde devletçilik, bazılarının sandığı gibi, sosyalist teorilerden ilham alınarak kurulmamıştır. Yani bizim devletçiliğimiz bir sosyalist ekonomi düzeni değildir; ama devletçilik, liberal–kapitalist bir sistem de değildir. Devletçilik Türkiye'nin koşullarından, öz ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir". Ekonomi politikasında buna **üçüncü yol**, yahut **karma ekonomi modeli** de denilebilirdi. Devletçilik ilkesi, 1937 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle CHP'nin "altı ok"uyla birlikte Anayasa'ya da girmiş ve Atatürk'ün ölümünden sonra İkinci Dünya Savaşı içinde kabul edilen olağanüstü hal ekonomi kanunları ve uygulamaları ile de artarak devam etmiştir. Bu kanunların en önemlilerine örnek, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde çıkarılan Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi Kanunlarıdır.

Devletin ekonomik hayata çeşitli yönlerden müdahalesi ve devlet iktisadi teşebbüsleri uygulamaları yer yer bazı olumlu sonuçlar vermekle beraber, devletçilik ilkesi, zaman içinde, giderek ekonomik hayata gereksiz, hattâ keyfi denecek müdahalelerle altın yumurtlayan tavuğun, sıkıcı bürokratik formalite ve engeller yüzünden verim verememesi ve işletmelerin çoğunun büyük zararlar vermesi sonucunu doğurmuş ve ülkede beklenen hızlı ekonomik büyüme, toplumsal refah, ulusal gelirde amaçlanan yüksek artış sağlanamamıştır. KİT'ler devletin bütçesinde, hazinesinde, partizan politikalar yüzünden, büyük boşluklar yaratmış ve âdeta devletin ve vatandaşın sırtına ağır bir yük, kambur

Levent Sahverdi Arşivi

olarak binmiştir.

Gariptir, seçim platformlarında ve parti programında ekonomide devletçi modele karşı, liberal–pazar ekonomisini savunan Celâl Bayar, Demokrat Parti döneminde Kamu İktisadi Teşebbüslerinin, sermaye ve güç olarak, Türkiye ekonomisinin en büyük bölümünü teşkil ettiğini, bu itibarla kendilerinin de CHP kadar devletçi olduğunu ileri sürmüştü! Bu açıklama bir paradoks ya da politik taktik olmakla beraber, bir bakıma doğru bir tesbiti de yansıtıyordu. Bununla beraber söylemek gerekir ki, 1950–1960 yılları arasında uyulanan ekonomi politikaları giderek köylüyü, esnafı, tüccarı, müteşebbisi ve özel sektörü güçlendire-cek, memnun edecek bir yönde gelişmiştir. Başta ABD olmak üzere, yabancı sermayeye kapılar aralanmıştır. Ülke genelinde eskiye göre nisbi bir refah ve büyüme görülmüştür. ABD'den de, bir kısmı hibe olmak üzere, ülkemize oldukça önemli askeri ve ekonomik yardımlar gelmeye başlamıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'de iktisat politikasının ve devletçiliğin zamanla zigzaglar ve ani dönüşler yapmasının kanaatimce iki temel nedeni vardı: Bunlardan birincisi, devletçiliğin tutarlı, sağlam bir fikir temeline ve düşünce sistematiğine oturtulamamış olmasıydı. Liderler doktriner yaklaşımları reddettikleri ve daha çok günlük ihtiyaç ve gelişmelere göre değişen pratik, ampirik, hatta bazen takdiri bir politika çizgisi izlemek istedikleri için devletçilik ilkesi istenen sonucu tam olarak verememiştir. Esasen devletçiliği bir süre sonra bir fikir temeline, sisteme oturtmak isteyen çabalar da, örneğin Kadro Dergisi hareketi, misyonunu tamamlayamadan dağılmıştı. İlâve edelim ki, bu derginin Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi iktisat bilimi ile pek ilgisi bulunmayan ve edebiyatçı kişilikleri ön plânda gelen ünlü yazarları, doğrusunu söylemek gerekirse, bu işin gereğince üstesinden gelememişlerdir. Devletçilik politikasının zamanla sağa ya da sola çekilmesinde, işbaşına gelen hükümetlerin bu konuya çok farklı hatta bazen, birbirinden tamamen zıt açılardan bakmaları da önemli bir neden olmuştu diyebiliriz.

Levent Şahverdi Arşivi